

AZƏRBAYCAN

2'2020

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ
Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA
Məsul katib: Vüsal NURU

REDAKSİYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Elçin, Musa Yaqub, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Əli Əmirli, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Yaşar, Asim Yedigər, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Əjdər Ol, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı: Bakı - Az1000 Xaqani küçəsi, 25	Çapa imzalanıb: 19.02.2020 Sifariş 464	E-mail: intigam.gasimzade@gmail.com sudabe334@mail.ru
Telefonlar: Redaksiya – 498-78-10 493-28-32 493-2834 Mühasibat – 493-29-41	Tiraj 500 Kağız formatı 70x108 1/16 - 6,5 kağız vərəqi 13 çap vərəqi 18,2 şərti çap vərəqi	Qiyməti 1 manat 50 qəpik Bakı şəhəri, “Azərbaycan” nəşriyyatının mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunur

**Dərc olunmuş yazılar qəbul edilmir.
Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.**

BU SAYIMIZDA:**P O E Z İ Y A**

MUSA YAQUB – Şeirlər	3
EYVAZ BÖRÇALİ – Şeirlər	78
XƏYALƏ SEVİL – Şeirlər	108
İLHAM İNAM – Şeirlər	125
ADİL ŞAMİL – Şeirlər	128

N Ə S R

SƏYYAD ARAN – Başdaşı (roman)	20
NURƏDDİN ƏDİLOĞLU – Bumeranq (povest)	112
AYDIN TAĞIYEV – İsrafilin suru (hekayə)	122

S Ə R H Ə D S İ Z S Ö Z S Ə R V Ə T İ M İ Z

ANAR – Güneydən gələn səslər (esse)	88
---	----

U Ş A Q Ə D Ə B İ Y Y A T I

ƏLƏMDAR QULUZADƏ – Şeirlər	132
SEVİNC NURUQIZI – Hekayələr	136
ƏLƏSGƏR ƏLİOĞLU – Şeirlər	140
NURANƏ NUR – Şeirlər	143
RƏFİQƏ ABBASOVA – Şeirlər	144
SABİR ŞİRVAN – Şeirlər	145
ƏDALƏT SALMAN – Şeirlər	147
QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ – Yenə uşaq söhbəti	150
ELNARƏ AKİMOVA – Uşaq ədəbiyyatının yeni qəhrəmanları ...	153

Ə D Ə B İ T A L E L Ə R

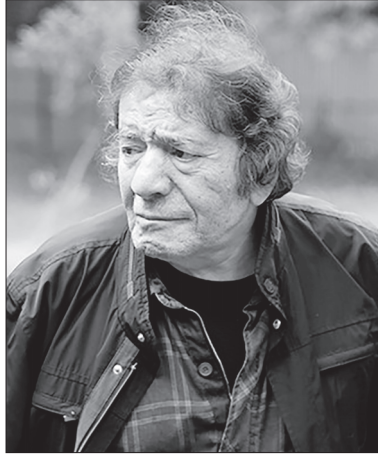
GÜNEL NATİQ – Qoqol	158
---------------------------	-----

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

FƏRİD HÜSEYN – Ürək jarqonu	164
YEGANƏ MƏMMƏDOVA – Təkəbbürlük eyləyəni Tanrı sevməz	176
GÜNEL SƏFƏROVA – Cəfər Rəmzi İsmayılzadə	180
VAQİF YUSİFLİ – Ədəbi fraqmentlər	184

Ə D Ə B İ K A L E Y D O S K O P . . . . . 1 8 9**K İ T A B R Ə F İ 1 9 1**

◆ P o e z i y a

Musa YAQUB

BU DA MƏNİM GİLEYİM...

Keçirəm dağdibi cığırlarımı,
Çəkirəm dərdimin ağırlarını.
Aman, təklkdir yandırır-yaxır
Cəhənnəm odundan ziyadə məni.
Deyərdim, dərdimin ayaqları var –
Qoymusan yollarda piyada məni.

Quşlarla tutarmı çiyinbaşlığım,
Bəlkə ağacların, bəlkə çayların,
Mən kimin dalınca gedim görəsən?
Kim qoydu bəs məni yetim, görəsən?
Sözü eşidilmir qoca dərvişin,
Nə olar ələnmiş ələk olanda.
Qızılgül solursa, olmaya keşkə,
Mən kiməm? Nəçiyəm
Seyran demişkən:
Bankomat oluram gərək olanda.
Özgə nəfəsiylə isinmir ovcum,
Bir kəsim yoxdu ki, oyada məni.

Düz yola çıxıram, yolum əyilir,
Budaqdan tuturam, qolum əyilir.
Daha söykənməyə dayaq tapmıram.

Sənsiz ruhumu da oyaq tapmıram.
 Yarpağa dönürəm – yellər aparır,
 Bütün sahillərim sürüşüb gedir.
 Yuyur torpağımı, sellər aparır.
 Bütün rahatlığım gedib əlimdən,
 Bir ilin içində qocaldı kişi:
 -Deyən, qız-gəlinin pıç-pıçı artır.
 Hərə öz qabına bir qalay vurur,
 Mis kasa azalıb, qalayçı artıb.

Qəribə dünyadır bizim dünyamız,
 Hesabı azalıb, sayğacı artıb.
 Bəd dili kəsməyə qayçı azalıb.
 Doğmalar azalıb, yad bacı artıb.
 Evdə eşidən yox qoca dərvişi,
 O adam deyilmiş, adam elə bil.
 Mən, o mən deyiləm, yadam elə bil.
 Ah, yenə göynədi bağrımın başı,
 Bir stəkan çay ver,
 -Görüm keçirmi,
 Mən çaylağa düşən ildırım daşı,
 Çöl məni yandırır, çölüm içimi.

Sandıq şeirlərim çıxıb yadımdan,
 Doğmalar beləcə yadlanıb gedir.
 Yığılıb bir mücrü yaddaşım gedib.
 Sən yıxdın evimi, evi dağılmış.
 Sənsiz yıxılmışı qaldırmaq olmur.
 Yaxşını, yamanı aldırmaq olmur.
 Bu necə dövrandır, bu necə yaşam?
 Yolum haracandı, mənzilim hara?
 Qoymusan yollarda piyada məni.

Bu necə dövrandır, bu necə yaşam?
 Daha nə yoldaşam, nə çiyindəşam.
 Rütbəsi alınmış əsgərəm, paşam.
 Bir az sərsəriyəm, bir az sərxoşam.
 Bir kəsim yoxdu ki, oyada məni,
 Qoymusan yollarda piyada məni...

2019, Buynuz

ÖMÜR NEYÇÜN BELƏ OLSUN...

Ocaq-ocaq yanır ahım,
 Görən varmı bir günahım?

Aman, Allahım, Allahım,
Ömür neyçin belə olsun?

Bir tərəfdə ölüm-itim,
Hardan gəldim, hara gedim?
Sızlayıram yetim-yetim.
Ömür neyçün belə olsun?

Tutdum Tanrı ətəyindən,
Mən zamanın yedəyində,
Bezdim namərd kötəyindən,
Ömür neyçün belə olsun?

Hanı bəy, xan, hanı sultan?
Rütbəsini aldı dövrən.
Ha üyüdür bu dəyirman,
Ömür neyçün belə olsun?

Eşqdə məni oyandıran,
Bir tərəfdə mən yanırım,
Bir tərəfdə o yandıran –
Ömür neyçün belə olsun?

Çox sualın cavabı yox,
Göydə mələk əzabı yox,
Yerdə məzar hesabı yox –
Ömür neyçün belə olsun?

Buynuz

PAYIZ DURNAM

Payız durnam, uçub getdin,
Bir də dönüb gələrsənmi?
Sən dönəndə mən olmasam,
Ruhum ilə gülərsənmi?
Ey bizlərdən təmiz vücud,
Könlümü ardınca uçurt.
Yerin xəzəl, göyün bulud –
Mənzil-mənzil bölərsənmi?
Ey hər göldən şəkər dadan,
Buluda baş qoyub yatan.
Mən qanadsız piyadadan
Durub dilək dilərsənmi?
Nə bir mənzil vurduq başa,
Nə gün gördük gəlsin xoşa.

Heç qoşalar uçmur qoşa,
Tənha uçan tək sənsənmi?
O, istəyir dönə məndən,
Gedib ki, gizlənə məndən.
O, adı gizlinə məndən
Bir çınqı söz söylərsənmi?
Azalıb mehri dünyanın
Çəmi yox qeyri dünyanın.
Yolları əyri dünyanın
Keçidlərin bilərsənmi?

ACLIĞIN RƏNGİ

Bir dayı vardı,
Adı Mənsur.
Deyirlər adamın
Üzünü gör, halını sor;
O, sütül bir oğlan,
Mən uşaq.
Amma sözümüz bir,
Sirrimiz bir,
Hər işdə əlbir.
Çox sevirdi uşaqları,
Məni daha çox.
Amma başqa idi
Zamanın axarı.
Dərd böyük, çarə yox,
Füzuli demiş,
Dərd çox, dərman yox.
Dövrən qəvi, tale zəbun,
Aclığa varmı tabun?
Bir yandan da
Ölüm, ayrılıq.
Bu səhər Ayna öldü dedilər,
Ölkə yaraşığı, ellər gözəli,
Tut ağacının koğuşunda,
Lap erkən yaşında,
Gözümüzün qabağında
Bircə tikə çörək üçün
Öldü elin Aynası,
Sındı könlümüzün aynası.
Acından ölənə bax,
Gözələ bax,
Bizdən iraq olsun,
Bu dərdi təzələ, bax,

Gör nə rəngdədir
Aclığın rəngi.
Heyif o ala gözlərdən,
Dünyadan doymayıb,
Gözü açıq.
Mənsurdan işarə gördüm
Gözlərinin ağında
Ölkə Aynasız deyil,
Ata-anasız deyil,
Ata-ananın da
Uzanan əli yoxdur,
Desin:- Bala,
Ala, bu tikəni ye,
Bizə “çox sağ ol”- de.
Məşəməzdə qurdlar daraşib yarpağa,
Kişilər güllə əkir torpağa,
Analar, bacılar dərd çəkir,
Dərd çox, dərman yox,
Dövrən qəvi, tale zəbun,
Aclığa varmı tabun?
Belə gündə nə məhəbbət?
Bəlkə də qınaq idi, yasaq idi.
Bu dövrün aşıqları
Yəqin ki, kama yetmədi.
Mənsur da o gecə, gizlicə,
Tut ağacına dəyəcəkdə,
Əli boşdur, getmədi,
Yeniyetmə məhəbbəti dəhşət imiş.
Bəlkə zordur, zordur
Kərəm kimi od tutubdur
Dayım Mənsur.
Qoy onu heç görməsinlər, bilməsinlər,
Axı, indi vətən üçün,
Torpaq üçün yanmaq olar;
Kərəm kimi yanmaq
İndi qınaq olar.
Göz yaşları tökülürdü birər-birər
Amma elə işıqlıydı, gümüşüydü,
Üzündə yaş görünmürdü,
Ağlamırdı, əriyirdi gilə-gilə,
Elə cürə yanğılıydı
Gilələri düşsə yerə
Çiçək üstə dönər külə.
Elə bil ki, partlayacaq,
Alışdı ocaq-ocaq

Qəlbi cızdağ, ruhu cızdağ
Mənsur üçün yaşamaq
Gün nə üçün, ay nə üçün,
Yox, bu gecə getsə idi görüşünə,
Ölməz idi tut ağacı.
Sən də ağla Ayna üçün
Bəs içimi yandırmayım, ah nə üçün?
Görməsinlər, bilməsinlər
Gözlərini dikdi mənə,
Öpdü məni dönə-dönə,
Bacıoğlu, salamat qal,
Deyib getdi.
Gözüm qaldı arxasınca,
Özüm getdi, gözüm getdi,
Ay ürəyim, sən hardasan?
Bəlkə elə Allahımız
Özünün cənnət ölkəsində
Birləşdirib nakamları,
Ruhları şad, üzü gülərdilər.
Bəxtəvərlər bəxtəvəri,
Bülbüllər, güllərdilər.
Eh, nə deyim,
Gözüm qaldı bu yollarda,
Bütün aeroportlarda,
Qatarlarda gəzir gözüm,
Əsgərlərin sırasında,
Turistlərin arasında,
Çox ölkənin yarısında
Qalıb gözüm.
Avtobusa minənləri,
Düşənləri izləmişəm.
Səhv etmişəm, oxşatmışam.
Amma, yenə gözləmişəm.
Bu itkinlik iraq səndən,
Heç almadım soraq səndən.
Sənin adın olan yerdə
İllər susur, ömür susur,
Zaman susur.
Bizi belə günə salan
Canilər də susur hələ.
Sən hardasan dayım, Mənsur?
Axtarıram, izləyirəm,
Eh, bəlkə də...

2019

DİRİ MƏZAR

Səfasından səfalanın,
Səfasından şəfalanın
Bulağımız vardı bizim,
İndi yoxdur...
Qədirbilməzlik etmişik,
Yəqin bizdən kəsib gedib.
Yer altına sızıb gedib,
Öz qəbrini qazıb gedib.
Bizim günəş ölkəsində,
Villaların kölgəsindən bezib gedib.
Adı nədir? İstisu,
Bizi bizdən qoparma
Ay İstisu bulağım,
İstimizi aparma,
Səfamızı aparma.
Müqəddəs ocağımız,
Kim söndürdü bu ocağı?
Sən ana qucağısan,
Soyutma bu qucağı.
Adın qalsın deyiblər,
Bu qarğışdır, bulağım!
Şair səsləyir səni,
Bu çağırışdır, bulağım.
İnsanlığın aləminə qayıt gəl,
Balaların qələminə qayıt gəl.
Göydə mələklər, ruhlar yaşar,
Sən də yerin təkində, ölməmişən, dirisən,
Sən də həmin mələklərin birisən.
Sən ey daşlı bulağım,
Daşında çiçək bitir.
Ruhumuzu ayılt gəl.
Balışa öyrətmə bizi,
Sən ey ana qucağı.
Südün halaldan halal,
Qayıt, balalar gəlir,
“Malışa” öyrətmə bizi.
İstisu kənd məktəbi –
Kənd yaşadır adını,
Məktəb saxlar adını.
Öz adına qayıt gəl,
İnsanlığın həyatına qayıt gəl.
O qaynayan quyun hanı?
Deməzlərmi,

Adın qalıb, suyun hanı?
 Könlüm mehri,
 Göyün sehri,
 Yerin piri,
 Dönüb geri,
 Qayıt gəl...

2019, Buynuz

TƏRƏFLƏR

Gör neçə karvanlar yeridi getdi,
 Gördüyüm yüzündən biriydi getdi,
 Min əldə min mizrab əridi getdi,
 Ona dil öyrədən tel tərəfindən.

Çəkdiyim əzablar itərmi ola,
 Uzun sevda yolu bitərmi ola,
 Aşıqlər murada yetərmi ola,
 Nigaranam bülbül – gül tərəfindən.

Daha göyərmədi qara daşım da,
 Gözəl görməmişəm belə yaşım da,
 Əl verdi, aqlımı aldı başımdan,
 Əllərim dolaşdı bel tərəfindən.

Hanı o sevdalar, hanı o sevinc,
 Bir sevda əlində qalmışam girinc,
 Ayağım da balta, başım da çəkiç,
 Diril tərəfindən, öl tərəfindən.

Bu neçə günlərdir, günüm oyuncaq,
 Mən gün görmədim ki, illər boyunca.
 Qaladım ocağı, söndü o ocaq,
 Külü də sovruldu yel tərəfindən.

Girdim türbəsində, sinə dağladım,
 Düşüb ayağına bir də ağladım,
 Çəkdim zəhmətini, kitab bağladım,
 Aldım qiymətini el tərəfindən.

DAĞLAR

Kim tikib, kim qurub,
 Ustadı kimdir?
 Yoxdur bir biləni, xəbər verəni,

Yoxdur bir əcdadı, yoxdur bir adı,
Şahidlik eyləyən bir zadı yoxdur,
Bələd yox nəslinə-əslinə dağlar.

Onda ki, başlayar soyuq şaxtası
Qaya çartdağında buzdan baltası
Dağlarda səs salar, çataçat düşər.
Taxta daşlarının çatlar taxtası.
Qartallar qıy deyib qaçar başından,
Uçar ayağından alabaxtası,
Küləyi əsəbi, coşar qəzəbi,
Geyər köynəyini tərsinə dağlar.

İldırımli daşlar, daş xınasında
Kahalar dağ kəli karxanasıdır.
Qaldırar buludu göy qübbəsinə,
Qayalar səs verər qartal səsinə,
Üfüq bəzək vurur daş eyvanına.
Dünyanın ən nəhəng pəhləvanına,
Kim girə bilər ki, bəhsinə, dağlar.

Düşər ayağına çayları daşar,
Dərin dərələrdə selləri coşar.
Oynayıb qaynaşar sel ayağında,
Şimşəklər xal qoyar daş yanağında,
Sellərin ağzında daşlar fırlanar.
Köpüklü sulardan dərə nurlanar,
Sel selə qarışar, nur selə dağlar.

İlahi, sən bizi peşman eyləmə,
Bir də, yolumuzu duman eyləmə.
Yollar bağlananda könlüm bağlanır,
Kəsər yollarımı, çənlər, dumanlar.
Ümidim qırılar, ölər gümanlar,
Gözlərim nəmlənər, ürək qəmlənər,
Gözümün yaşını kaş silə dağlar.

Gecələr başqadır axar-baxarı,
Qayalar buluddan çıxır yuxarı,
Açar yaxasını...
Yanar ay altında mərmər divarı
Əks olar göylərdə, ağ sinə dağlar.

Dərələr, təpələr boşalıb gedir,
Dumanlar sürünüb baş alıb gedir.

Zıncırov səsləri səslənir aram.
 Daha mən də gedim, burda qalmaram,
 Dəvə karvanına qoşulum gedim,
 Dəvə karvanıdır silsilə dağlar.

Quzeyin qarı var, qurd salır durur,
 Güneydə, binəsi yurd salır durur,
 Zirvə kündə-kündə, oyma-oymadı,
 Könlüm bu dağlardan daha doymadı.
 Yenə də, durmuşam vəsfinə, dağlar!

01.12.2019

Bakı

DİALOQ

Şairim!
 Bu sevgi şeirini kimə yazmışan?
 -İncə barmaqlara, nazik əllərə,
 Vəfalı, vəfasız şux gözəllərə.
 Birindən aypara qaş götürmüşəm,
 Amma gözəllərin siyahısında
 Filənkəs xanımı baş götürmüşəm.
 Birindən gözəllik, ilahi baxış,
 Birindən duyğulu xoş bir aldanış,
 Biri əllərilə gül verib mənə,
 Birini başıma daş götürmüşəm.
 O qədər gözəllər yaradıb Allah,
 Nə deyim vallah.
 Saçımda birinin tumarı qalıb,
 Birində gözümün xumarı qalıb,
 Biri xoş dilimi söyləyib gedib,
 Əlini əlimə öyrədib gedib,
 O biri sinəmi göynədib gedib.

Ürəyin ən gizli küncündə qalan,
 Ən uzaq ulduzlar bürcündə qalan,
 Qərribə qismətlər var bu dünyada.
 Hər sirri açıb-ağartmaq olmur,
 Elə yaralar var sağalıb gedib,
 Elə yaralar var sağaltmaq olmur.
 Amma ilk sevginin şimşəyi qalır.
 Dağda ildırımın xınası kimi,
 Böyüyür bir yara, hələ göynəyir.
 Füzuli qəlbitək zənbur evidir,
 Sanki dəlik-dəlik göynədir bizi.

Təzə hicranlara öyrədir bizi,
Mənim ürəyimdə qalıb göynəyi,
Aşığı Ələsgərin sarı köynəyi
Təzə sevgilərə öyrədir bizi,
Bir sarı sim üstə söylədir bizi.

Ey məndən həmişə şeir soruşan,
Mənim də ürəkdə süzülür şanıam.
Mən də gözəllərə salıb meylimi
Yazıram o şimşək, o bal şeirimi.

12.12.2019

Bakı

MİRZƏ MÜƏLLİM

*Uzun zaman Yazıçılar İttifaqına rəhbərlik etmiş
xalq yazıçısı Mirzə İbrahimova*

Qalıb xatirəmdə yaxşılıqların,
Ey xalqın adamı, haqqın adamı,
Sən ey Şərq adamı, ey qafqazlı ər,
Könlüm məzarını salama gələr.

Mən səndən ötrü axı kim idim,
Adamsız, kimsəsiz, yazıq bir yetim.
O nə qayğı idi, çıxdı qarşıma,
Zamanla təzəcə gəlirdim dilə.
Heç paltó sözünü bilmirdim hələ.
Buynuzdan Bakıya gələn yollarda
Kuzovlu maşında üşüyən canım
Çölün küləşi idi mənim yorğanım,
Qılçıqlı bədənlə gəldim yanına
Mən bir küləş adam, sən günəş adam.
Yetimlik vaxtını aldı yaddaşın,
Bu yazıq halımı görüb kövrələn,
Ürəyi gizləncə ağlayan kişi,
Gizləndi gözündə bir damla yaşın,
İttifaqımızda iş tünlüyündə
Mənim üçün iş yeri saxlayan kişi,
Məni xəcalətə salma bu qədər,
Mən belə qayğılar görməmişəm, yox.
Mən yumruq altından, mən daş altından
Mən kotan altından çıxıb gəlmişəm.

Ədalət naminə, millət naminə
 Böyük rəhbərlərlə döş-döşə gələn,
 Ey vicdan adamı, ey kamil insan,
 Sən necə durmusan haqq tərəfində,
 Vəzifə sərfində deyildin axı,
 Böyük dayaqlara dayaq verdiyin.
 Haqqa, yaxşılığa ayaq verdiyin.
 Sidq ilə xalqına könül bağlayan,
 O olan meydanda nə yalan, nə zad.
 Hər cürə nəfsdən ürəyi azad.
 Tamahı özündən uzaq saxlayan,
 Təpədən-dırnağa ay insan kişi.
 Qorxaqlar qorxdular –
 Səlahiyyətini göydə aldılar –
 Amma təyyarəsi göyün qatında
 Uçurdu, uçurdu,
 Pənbə buludları tutub qucurdu.
 Təyyarə uçurdu.
 Uçub əridirdi dumanı, çəni,
 Hələ ucalığa aparır səni.
 Yox, o təyyarəni endirmək olmaz,
 O sənin ruhundu Mirzə müəllim.
 Sən elin oğlusan, elin çırağı,
 Elin çırağını söndürmək olmaz.
 Söndürmək olmaz, Mirzə müəllim!

NƏ DEYİM...

Deyəsən, ruhumda bədən də qalmır,
 Ruhum, tələs görüm, ürəyim, tələs!
 Evdə tək adamım gözləyir məni...
 Bir də alovlandır çıraqlarımı,
 İlahi, sən məni özümə qaytar,
 Özümünkü elə ayaqlarımı.
 Ayağım, dayağım, yubanma görüm;
 Durub artırmada boynu bükülü,
 Ocağım sönsə də, yandırır külü.
 Külü yandırırsa, özü hardadır?
 Əgər söz veribsə, özü hardadır?
 Əli sahmandadı, gözü keşikdə.
 Gözünün xumarı gözləyir məni,
 Əlinin tumarı gözləyir məni,
 Mən isə həmişə pintinin biri,
 Yəqin, paltarımı salır sahmana,

Keçim yan otağa, görüm ordadır?..
Yoxdur... yoxdur... burda da yoxdur..
Məni gecikməyim qoyubdur naçar –
Dayan... dayan,
Qapısı açıqdır, üstündə açar -
Qoy girim içəri...
Bəs sən hardasan, a zalım qızı?
-Bay... sən gəlmisən?
Deyəsən, sən də gözlərin qızıb,
Məni görmürsənmi arxın suyunda?
-Hə doğrudan... Sən Allah, bağışla məni,
-Tut məni, tut məni axıb gedirəm,
Bir anlıq dünyaya baxıb gedirəm.
Qaldır körpüyə, yapış əlimdən,
Xoş sözlər eşidim sən dilindən.
Bəs hanı əllərin? Bərk yapış görüm!
Bu sən əllərin tanış deyildir.
Bu çinar yarpağı, bu cökə yarpağı,
Bu tut yarpağıdır, tut deyirəm, tut!
-O əllər, o gözlər hardadır Allah?
Hər yeri axtardım tapa bilmədim,
Bəlkə də, darıxıb qonşuya keçib.
-Heç vaxtı varmı ki, qonşuya keçsin.
...Əsmər xala, ay Əsmər xala,
-Nədi? Ay bala!
-Sən Allah, onu görməmişəmmi!?
-Bu gün kim isə dəydi gözümə.
Deyəsən, o idi, nə deyim, vallah...
Bir zər asılmışdı incə telindən,
Saçı xumar idi səba yelindən.
Amma kədərliydi yaman dərindən -
Almışdı üzünü qara buludlar,
Dəryanın suları gözündə idi.
Dünyanın kədəri üzündə idi...
Dedi: Mən gedirəm gedərgəlməzə.
Ondan muğayat ol, qurbanın olum.
Belə bitir ömür yolum...
Necə? Necə, yəni ki, bir də dönərəm?
-Əsmər xala! Səmtini de, mən gedirəm.
-Ey ... Ay bala, heç o yolun səmti yoxdur.
Əvvəli yox, axırı yox...
Milyon-milyon cığırı var.
Bəlkə, min-min yolları var.
Bu yollardan qolları var.

Sən bu yolun əvvəlinə dönsən əgər,
 Orda təksən, ocaqların sönüb getmiş,
 Adamların dönüb getmiş.
 Mən də söz yükümün altında qaldım,
 Tapmadım şeirin möhürbəndini.
 Mənim əvəzimə, mənim şeirimə,
 Min biri möhürbənd yazıb yerimə.
 “Gələn birdir, gedən birdir, qalan bir.
 Gedən gəlməz, gələn qalmaz, əcəb sirr.
 Bir əvvəl var, bir axır var deyiblər.
 Yalan sözdü, nə əvvəl var, nə axır”.

GÜNƏŞ HAQQINDA BALLADA

Nə deyim, bu günün sehridir bəlkə,
 Qızıl qüllələrdə durur bu ölkə.
 Bu sehrin yanından Xəzərə baxdım,
 Xəzərdə açılan səhərə baxdım.
 Möcüzədir günəşin bu tülusu.
 Elə bil gündoğanda
 Yanır torpaq, yanır su.
 Doğ günəşim, doğ görüm!
 Zülmətləri boğ görüm!
 Çiling-çiling doğranıb,
 Tökülür göy Xəzərə.
 Bərq vurur ilk şəfəqlər.
 Göy sulara çarpışır.
 Hardan alıb bu rəngi?
 Aləm qarışıb, sanki.
 Dəniz daşır, göy qopur,
 Yerlər-göylər baş əyir
 İşıq pəhləvanına.
 Fırlanır bu dünyanın
 Nəhəng çarxı, fırlanır,
 İşıq çarxı fırlanır.
 Birdən yapışır durur,
 Göylərin tavanına.
 Çıxır gah eyvanına.
 Gəlin deyil, qız deyil,
 Bu nə göyçək oğuldu.
 Doğ günəş, doğ günəş!
 Zülmətləri boğ, günəş!
 Buludları ərit gəl,
 Öz qüvvəni yerit, gəl!

Çıxdı hədəqəsindən,
Tabaqlandı, böyüdü.
Aləm qaldı sehrdə.
Ocağımız yanacaq
Kişi çiyinlərində.
Allahın əlindədir
Dünyamızın ən böyük,
Yarımdünya çələngi.
Göyümüzün nəhəngi,
Yerimizin gül rəngi.
Eh, günəşin yanında
Bənzəyən, bənzədilənlər yalan
Nə oxşatmaq, nə filan.
Şüası xalça-xalça,
Üfüqləri bəzəyən
Sən ey göyün, yerin
Həm ərşin, həm də sübhün günəşi,
Allahdan almısanmı
Bu ahəngi, bu rəngi,
Yarımdünya çələngi.
Səninlədir nəzərim,
Par-par parıldar, yanar.
Naxış-naxış dalğalar
Bu naxışa həmişə
Güzgü tutar Xəzərim.
Başqasıyla nə işim,
Eh, canımda atəşim.
Baxıram ki, yolların
Uğurlu yol olacaq,
İşığın bol olacaq,
Qəzəbliyə qəzəbin,
Əsəbliyə əsəbin,
Yaxşılara yaxşılığın,
Qoy olsun!
Aləmlə, kainatla
Ömrün boyaboy olsun.
Ey günəşim, günəşim,
Ey müqəddəs ocağım.
Xaqani demişkən:
“Düşmə ayağına hər cür alçağın”.

Babadağda gecə yarı
Salavatgahdan çıxıb
Ey ulu günəşim, ulu günəşim!

Tanrının yoludur yolu günəşin.
 Əkin-biçin vaxtını da bilirsən,
 Süleymanın taxtını da bilirsən.
 Ey, ulu günəşim,
 Dan yeri ağarır...
 Səhərim, Xəzərim,
 Sizə salamlar.
 Yəqin ki, şairin
 Salamını alarlar.
 Mən də Baba dağında,
 Bu ilkin sübh çağında,
 Ziyarət yolunda,
 Uğurlu yolum.
 Salam, ey Xəzərim!
 Salam, ey ulum!
 Salavatgahdan keçib,
 Salavat çevirdim bir də günəşə.
 Gözəldir bu dağın axar-baxarı.
 Çağırır babamız,
 Gəl, gəl yuxarı!
 Günəşə, Xəzərə ilkin ziyarət.
 Xoşdur bir səfərdə iki ziyarət.
 Yəqin bilmişəm mən qədrini onda,
 Göylər qızılıdır,
 Üfüqlər alışmış qırmızı donda.
 Üfüqlər şüanı ötürür ərşə,
 Salavat çevirdim bir də günəşə.
 Xəzər qırçın-qırçın,
 İlmə-ilmədir.
 Naxışlar məni də salır ilməyə,
 Nə vaxtsa gələrəm bura ölməyə.
 Qalxıram-enirəm eniş-yoxuşu.
 Anam da, mənimlə gedir yanaşı...
 Günəş haqqında
 Nağıl söyləyir anam,
 Mən də günəşimə
 Ana deyirəm.
 Yetməz bu sevdalar
 Sona deyirəm.
 Ey böyük nəhəngim,
 Qırxqanad çələngim...
 Doğ görüm, doğul görüm!
 Həmişə Xəzərimdən
 Doğulan oğul görüm...

Mərkəzi klinika. Bakı

HANI?..

Dünya, məndən nə istərsən,
Veriləsi borcum hanı?
Yerdə yerim, göydə havam,
Ulduzlarda bürcüm hanı?

Ömrü başa yetirmişəm,
Yaxşı günü itirmişəm,
Şələ verdin, götürmüşəm,
Aparmağa gücüm hanı?

Mən dünyanı eşq bilmişəm,
Yaşamağı məşq bilmişəm,
Bir oxuyub, beş bilmişəm,
Sana üçüm, beşim hanı?

Tanrım, uzat ətəyini,
Bir az azalt kötəyini,
Daha bundan betərini
Gözüm görən ölçüm hanı?

Dayan Sultan, dayan başqan,
Dərd görmüşəm, gözüm yaş, qan,
İçim başqa, çölüm başqa,
Sözdə ölçü-biçim hanı?

Ocaq yerim, körük yerim,
Otlanıbdı örüş yerim,
Nə almışam, nə də verim,
Bu alverdə ölçüm hanı?

Burax məni, çıxım gedim,
Qoy Tanrıma yaxın gedim.
Alışmışam, yanıb gedim,
Köç etməyə köçüm hanı?

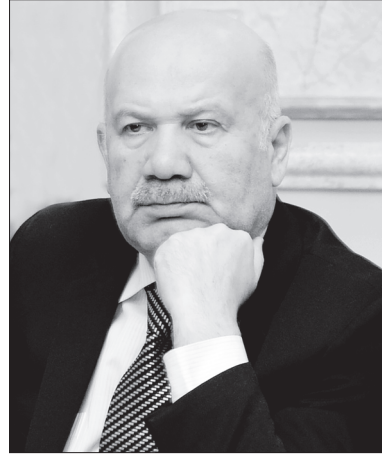
03.12.2019

Buynuz-Bakı

◆ N ə s r

Səyyad ARAN

BAŞDAŞI

◆ Roman

...obaşdanın alatoranında darvazanın ağzındaki kölgə bir neçə yerindən titrədi. Səməndər üşənən kimi oldu. Yooxx, qorxmadı, öz eli-obası, hər qarışına beləd olduğu həyəti-bacası...

Dünən gecə yatmamışdan qabaq həmişəki kimi darvazanı içəridən bağlamış, pəyənin də qapısını bərkitmişdi. Bu kənddə nə vaxtsa oğurluq olduğunu xatırlamırdı. Qapı-bacanı, gecə düşəndə bərayi-ehtiyat darvazanı bağlamaq adət idi, vərmiş idi. Hamı belə edirdi. Səməndərin də hərəkəti köhnə bazara təzə nırx qoymaq deyildi. Ehtiyatlı igidin anası ağlamaz. Burda nə var ki...

Kənar adamın içəri girməsi mümkün olan iş deyildi. Bəs onda bu kim ola? Nə əcəb vaxtında çıxıb getməyib? İçəridən darvazanın ilişkisini (rəzəsini) açıb qaçmağa nə vardı ki. Hamı bilirdi ki, bütün darvazaların içəridən ya taxta, ya da dəmir rəzəsi olur. Yoxsa adam ləngiyib qara niyyətinə çatmayıb?! Yoxsa Səməndəri qəfil görüb təntiyib, darvazanı açmağa bilməyib, donub qalıb yerində...

Qeyri-ixtiyarı əlini belinə atdı. Tapançası yoxuydu, amma babat qəmeltisi vardı. Son vaxtlar ara qarışandan üstündə gəzdirdi. Vərə-vürddə ikən kölgə iki addım irəli yeridi.

– Mən də gedirəm, dədə!

Səsi eşidəndə toxtadı, əlini yanına saldı və təəccüblənmədi; Minarəydi – qızı. Demə, atasının Gəncəyə – əsgərlik yoldaşı Usta Ağabalanın yanına gedəcəyini öyrənibmiş. Yəqin dünən axşam o, atası-anasıyla xosunlaşanda qulağı çalıbmış. İndiki uşaqlardan sirr saxlamaq olmur ki... Fikrini, məqsədini havadan oxuyurlar. Rəhmətlik Nəsibə Zeynalova demişkən, “dodaqlarının dərbəşməsindən” bilirlər ki, nədən danışırısan.

Minarə yatmamışdan qabaq niyyətini anasına bildirmişdi. Qərara almışdı ki, o da atası ilə birlikdə getsin.

– Qürbətə başdaşı gerek özünə layiq olsun. Bəlkə ona nakam qardaşımın sevdiyi qız da baxacaq?!

Anası hönkürmüşdü. Qəhərləndiyindən Minarə də sözünün ardını getirə bilməmişdi.

Bilirdi ki, bir fikir ki Minarənin başına girdi, onu ordan çıxarmaq qeyri-mümkündü. Özü də Qürbətlə bağlı.

Yorğanı qaldırıb yerinə girmişdi. Minarə bunu razılıq əlaməti kimi qəbul etmişdi.

Hər ehtimala qarşı Səməndər soruşdu:
– Anan bilir?
– ... bilir.

* * *

Başdaşları yonulan sexdə qələbəlikdi. Hamısı da şəhid olmuş övladına məzarüstü abidəsi sifarişini verənlərdi.

Usta Ağabala Səməndərlə qucaqlaşdı, xeyli bir-birinə sarılı qaldılar. Onun da oğlu Şuşada həlak olmuşdu. Özü öz əli ilə oğlunun heykəlini yonmuşdu. Taniyanlar deyirdilər ki, “Başdaşı deyil ee, canlı adamdır”.

...Oğlunun əsgərlik vaxtına bir neçə ay qalsa da, Ağabala onu fikrindən döndərə bilməmişdi. Orta məktəbi yenəcə bitirmişdi.

Mikayıl sinif yoldaşları ilə hərbi komissarlığa yollanıb əsgərliyə getmək istədiklərini bildirmişdilər. Onlara hələ yaşının düşmədiyini demiş, amma cavanların təkidindən sonra ərizələrini qəbul etmişdilər. Hazırlıqdan sonra ilk döyüşə girmişdilər. Sınıf yoldaşı Samirin yaralandığını görüb onun köməyinə tələmişdi və elə o anda snayper gülləsi başından dəymişdi... Hər ikisi, əlləri bir-birinə uzalı, canlarını tapşırırdılar.

...Sonralar döyüş yoldaşlarından kiminsə dilindən qaçmışdı ki, Mikayıl Samirin bacısını istəyirmiş...

Bu əhvalatı Minarə də eşitmişdi. İstəyirdi ki, qardaşının da başdaşı Samirin başdaşı kimi olsun. Qorxurdu ki, atası fikrini çatdırma bilməz, başdaşı da layiqincə hazırlanmaz. Qərara gəlmişdi ki, fikrini ustaya özü çatdırсын. Əmisi deyilmi? O qədər evlərinə gedib-gəlib ki...

Minarənin sexə girməsi ustanı karıxdırdı. Hamı ona baxırdı. Görünür, məqbul hal deyildi. Qız uşağının burda nə işi? Bunu Minarə də hiss etdi. Geri qayıtsa, üzrü günahından betər olardı.

Usta Minarəni də qucaqladı, balası kimi bağına basdı. Gözləri nəmləndi. Onun başını köksünə sıxıb saçlarından öpdü. Təxmini də olsa, onun atasıyla bura – bu qədər kişinin arasına niyə gəldiyini bildi. Ənənəvi əhval-pursanlıq etdi. Səlahəti, Münəvveri, Camalı xəbər aldı, anasının bu köntöy kişiylə necə yola getdiyini soruşdu, “Nübardı bu yonulmamışla dolanan, yoxsa bir köpək qızı Səməndərlə bir saat da bir dam altında yaşamaz”.

Minarə isə mətləbə keçdi:

– Ağabala əmi, səni and verirəm Allaha, elə et ki, Qürbətə də başdaşı... – oğlununku kimi çıxsın... – son anda dilinin ucundan qaytardı – isbatlı çıxsın, belə... baxanda hamı canlı Qürbəti görsün... Qranatomyot şəkli də olsun... Bir də, açıq məktub... “Sevgilim Sevdə” sözləri aydın oxunsun. Onun məktubunu da gətirmişəm ki, xəttini oxşada biləsiz...

Usta Minarəni yenidən qucaqladı, qəhərləndi. – Arxayın ol, qızım, dediyin kimi də olacaq.

Elə həmin gün də geri qayıtdılar. Evlərinə gün batandan xeylaq sonra çatdılar.

* * *

Dərddə Müseyib də Gəncədə oğlunun başdaşını sifariş vermişdi, amma başqa ustaya. Dünən kəndin örüş yolunda heyvanlarını naxıra qatan Səməndərlə üz-üzə gələndə yerə baxa-baxa – Gəncəyə gedirəm, başdaşlarını gətirməyə, – astadan dillənmişdi, – dedim ta sənə niyə əziyyət verim... Xırda gədəni də özümənə aparram, bir iş-miş olsa, əlimdən tutar. İnşallah, axşama qayıdacaq.

– Sənə zəhmət olacaq... – Səməndər dil-ağız eləmişdi. Qəhərlənməsini həmkəndlisi görməsin deyə, Müseyib əlini yelləyib aralanmışdı. “Bizə olan oldu. Ta bundan sonra nə zəhmət, nə əziyyət!”

Hələ dünyanın, necə deyərlər, düz vaxtıydı.

Həyat gündəlik axarıyla axıb gedirdi. Böyük bir el hələ yurdundan perik düşməmişdi.

İliq, mülayim axşam ilahi bir yumşaqılıqla kəndin üstünə yayılırdı. Əzələləri gərilməmiş, bütün günü aşağı-yuxarı yortmuş, ovucları daşdan da betər bərkimiş, həyətlərindəki bulaqların şırıltısı altında salavatlanmış, “bu günü də belə ötürdük, gələnin günlərinə şükür, ilahi!” duasıyla ulu yaradana minnətdarlıq edən adamlar axşamın düşməsinə gözləyirdilər. Günün yorğunluğu bir azdan mütəkkəyə söykənib, samovarin böyründə dirsəklənəndə, qazanların qapağı açılarda adama qurd iştahası gətirən xörəklərin ətriylə ilim-ilim itəcəkdi. Olan-ənən-keçənnən, kim harda, kimdən nə eşidibse – hərə bildiyindən, eşitdiyindən süfrə başında danışmış bir-birini məlumatlandıracaqdılar. Əvvəllər söz-söhbətlər hamıya məlum olan kənd iş-gücündən, ot-ələf qayğılarından, kimin oğlunun kimin qızının dərdindən alışıb yandığından və s. belə məişət qeybətlerinden olardı. Ən çox da kənd cavanlarının Bakıda, Gəncədə, Rusiyada necə oxumalarından, həmin şəhərlərdən valideynlərinə, bacı-qardaşlarına neçə pasılka göndərmələrindən, pasılkada nələr olduğundan... Son vaxtlar sanki həmin mövzulara yerli-dibli qadağa qoyulmuşdu. Heç o barədə hap-gaplar olmurdu.

Günün mövzuları tamam dəyişmişdi. İndi daha çox könüllü batalyonlarından, Azərbaycan ordusundan, tez-tez dəyişən Azərbaycan iqtidarından, böyür-başlarındakı sovet ordusunun hansı millətə açıq-aşkar görün-baxım eləməsindən, hansı kənddə könüllülərin neçə nəfər olmasından danışmışdılar. Bir dəfə kimsə dedi ki, xəbəriniz var, deyirlər Soltanlılar tank alıblar Şərbakdan... Neçəsi içini elə çəkdi ki, o birilərinin içəlatı göyüm-göyüm sızladı.

– Nə?..

– Tank alıblar?!

– Bəxtəvər başlarına.

Biri tank sözünü elə tələffüz eləmişdi ki, gözlərindən gildir-gildir yaş axmışdı. O biri: – Tank ee! - ağzını elə marçıldatmışdı ki, guya ovurduları mürəbbə ilə dolmuşdu.

Qonşuluqdakı erməni kəndləri silah-sursatla əməlli-başlı yaraqlanmışdılar. Azərbaycanlılardan fərqli olaraq, ermənilər sovet ordusunun hərbi hissələrinə öz evləri kimi sərbəst girib-çoxur, bir şüşə cecə arığına, bir balon çaxıra avtomat, xeyli qumbara, yeşik-yeşik güllə, mərmə alırdılar. Erməni qızlarının köməyi ilə tanklarda “katatsa” eləyir, sürməyi öyrənirdilər. Azərbaycan ordusunun, könüllü batalyonlarının postlarına qədər gəlib mühüm məlumatlar toplayırdılar. Sonra həmin məlumatlardan istifadə edib qəfil qısamüddətli hücumlar edir, təxribatlar törədir, dövlət əhəmiyyətli binaları və fermaları, kiçik elektrik stansiyalarını, kənddən aralıda yerləşən dəyirmanları, yem bazarlarını dağıdır, örüş yerlərini, gölləri zəhərləyirdilər. Əllərindən gələnin bütün pislikləri edirdilər ki, azərbaycanlıları bezdirib dedə-baba yurdlarından didərgin salsınlar.

Hava bir az da qaralmışdı. İndi televizorun ekranı güzgü kimi göstərirdi. Təsvirlər bayaqki kimi boz-bulanıq deyildi. Yənə də sərən meh sel kimi kəndin içindən axıb keçdi. Uşaqlar bir yana, yekə-yekə kişilər ağızlarını açıb havanı su kimi ciyərlərinə çəkənlər, elə bil içlərini yuyurdular: rahatlandılar, paka çıxdılar, əllər göyə qalxdı, dua pıçıldayan dodaqlar ehtiyatla, yalvarışla açılıb yumuldu. “İlahi, bu gözəlliyi, bu rahatlığı bizə çox görmə. Bizi elimizdən, evimizdən, yurdumuzdan didərgin salma. Düşmənlərimizi xar elə,

əsgərlərimizə güc ver, rəhbərlərimizin başına ağıl qoy. Bir olsunlar, “mənəm-mənəm” deməsinlər, o mirətə qalmış qreslo uğrunda bir-birinə badalaq atıb millətimizi o biri millətlər yanında xar eləməsinlər”.

Hətta Xalq Cəbhəsi liderlərinin adlarını ayrı-ayrı çəkib onların arasında sülh və mehribançılıq olmasını uca yaradandan arzulayanlar da vardı.

Xalq baş verən hadisələrin çoxunun mahiyyətini düz-əməlli çözü bilmirdi. Dünyanın başına daş düşdüyünü, zəmanənin bəd gətirdiyini, ağsaqqal-qarasaqqal yerinin çaş-baş olduğunu görürdü. Amma ta bu qədər də yox daa... Xüsusən Bakıdakı hakimiyyət dəyişikliklərini, vəzifə uğrunda davaları heç cür anlamırdılar. “Görün indi qreslo davası vaxtıdır? A rəhmətliyin uşağı, hələ torpaqlarımızı ermənilərdən alın, ondan sonra o qreslolar, o vəzifələr, o da sizlər. Biz ki vəzifə istəmirik, sizə mane olmuruq, yerinizi tutmuruq. Ölən də bizdəndir, qırılan, şil-şikəst olan da. İndiyənəcən birinizin burnu da qanamayıb. Nə olub, bizə olub. Əşşi, bir ağılınızı başınıza yığın daa! Sözlünüz bir-birinizin boğazından ötsün dəə”.

Camaat beləcə nigaran, gərgin, əsəbi vəziyyətdə günlərini keçirməkdə davam edirdi. Sabaha ümid gündən-günə azalırdı, hardasa kül altında qalan közün son işartıları kimi közərirdi, alovlanıb ocaq olacağına inam çox az idi. Ona görə də hamının hər şeydən əli soyumuşdu. Sanki müvəqqəti yaşayırdılar, elə bil öz kəndlərində kirayənişin idilər.

Dağlardan həmin sərin meh hələ də sel kimi axmağında idi, hələ ki, qrad, top mərmiləri, avtomat güllələri yağmırdı. Bu səssizlikdə və sakitlikdə nabeləd adamın ağılına belə gəlməzdi ki, bura sərhəd kəndidir, yağ da ikicə kilometrlikdə. Bu gözəlliyə, çəmənlərdə otlayan qoyun sürülərinə, axşam yiyələrinə bol süd aparmaq üçün iştahla, arın-arxayn otlayan naxıra, sədəqətlə sahiblərinin heyətini, mal-mülkünü qoruyan ala, boz çoban itlərinə, dağların qoynunda sakitcə uyuyan, Allahdan başqa heç kimə borcu və hesabı olmayan bu kəndə və onun camaatına qıymaq dünyanın ən böyük günahı olardı.

* * *

Sahibi kimi bütün günü yollarda ləlik olduğundan və uzun yol gedib gəldiyindən əldən düşmüş QAZ-53 zarıya-zarıya Səməndərin darvazasının ağzında dayandı. Müseyib Gəncədən qayıtmışdı!

Maşından düşüb öz evi kimi darvazanı taybatay açdı, ayaqqabısının burnu ilə xırda çarpanaq daşları darvaza taylarının qabağına itələdi ki, qəfil açılıb bir işini iki eləməsin. Maşını heyətə saldı və ona yaxınlaşan uzun kölgəyə gözaltı baxa-baxa soruşdu.

– Hara düşürüm?

– Söykə köndələn evin artırmasına.

Ata, oğul və sürücü köməkləşib başdaşını endirmək istəyəndə onların gücəndiyini görüb Səməndər də yaxın gəldi.

– Ə, nə ağırmış? Kuzova necə qaldırmısız?

– Sexdə əl yetirdilər.

– Allah köməkləri olsun.

Qapıdan çıxanda Müseyib xəbərdarlıq etdi:

– Ustalarla danışmışam. Səhər səkkizdə qəbiristanlıqda olacaqlar. Səkkizin yarısında gəlib səni götürəcəm.

– Yaxşı...

Qürbətə başdaşı qara polietilənə bükülmüşdü. Sonra da qırmızı bəylik yorğanına – dünən gedəndə Minarə gətirib vermişdi. Müseyib aralanandan sonra Səməndər gördü ki, arvadı, oğlu, qızları başdaşına tərəf yönəldilər. Anladı. Ürəklərini boşaltmalıydılar. Desəydi ki, özünüzü öldürməyin, ağlamaqla

geri qaytarmayacaqsız haa... – yersiz olacaqdı. Qoy ürəklərini boşaltsınlar. O da yol aldı bağçaya sarı, ağacların altına tərəf.

Minarə başdaşının örtüyünü çətinliklə olsa da dartıb çıxartdı, qardaşının üz-gözündən öpdü, dönə-dönə üzünü qabarıq barelyefinə sürtdü, ürəyi soyumadı. Əlləri ilə Qürbətın yanaqlarını, alnını, burnunu oxşadı. Usta Ağabala bu dəfə də Qürbətı “diriltmişdi”. Minarəni başdaşından güclə araladılar.

“Gördüün, qayıdıb gəldim”. Hələ bir gülümsədi də. Amma Minarə bu təbəssümü görmədi. Qürbətın içində – heykəlin içində elə bil nəsə qırıldı.

Minarə heç ovunmurdu. Qürbət ondan böyük idi. O, qızların, Qürbət də oğlanların kiçiyi idi. Bacı-qardaşlıqdan başqa, çox istiqanlı dost, sirdaş idilər. Minarənin istəklərini ən çox Qürbət yerinə yetirirdi, nə istəyirdi, ürəyindən nə keçirdi, tapıb gətirirdi: kitab, ətir, şərf, cürbəcür şirniyyatlar... İndi bunları kim alıb gətirəcəkdi? Sonuncu dəfə alıb gətirdiyi ətri daha saçına, üstünə səpmirdi, hərdən açıb iyləyir, qardaşını xatırlayır, işlətmirdi, yadigar saxlayırdı. Qardaşının yoxluğunu günbəgün uçurumun qırağına yaxınlaşmış kimi, daha dəhşətlə duyurdu, duyduqca da dünya başına uçuş, ölüb, ölümdən qayıdırdı.

Bayaq başdaşını qucaqlayanda, təcən-dırnağa titrədi... Daş isti idi. Elə bil canlı Qürbətı qucaqlamışdı. Hətta onun qollarını da boynunda, çiyinlərində hiss etdi. Hövlləndi. Dönüb bir də baxdı. Yox, eləcə daş idi.

Qardaşının ətri, sifəti, saçları, sinəsi – kəşfiyyata gedəndə evin dalında əvvəl him-cimləşib, sonra da qucaqlaşdıqları zaman olduğu kimiydi. “Dediklərimin hamısı yadında qaldımı? Elə bu gün çatdır. O saat hiss edəcəm. Ürəyimın döyüntüsü kəsən kimi biləcəm ki, demisən”.

Qürbətın gözləri alışıb-yanırdı, dili-dodağı təpiyirdi. Dodaqları quruduğundan dediklərini tam tələffüz edə bilmirdi, sözlər qırıq-qırıq, bir neçə yerindən sınımış gəlirdi. Amma Minarə onun bütün yarımçıq cümlələrini anlayırdı. Yol üstündə qardaşının çox həyəcanlanmasını istəmirdi, tez-tez üz-gözündən öpürdü, “Sevdanın əvəzindən öpürəm” deyib sözlərinə şirinlik qatırdı. Sevdanın adını eşidəndə Qürbət az qalırdı bihal olsun, divara söykənirdi, gözləri axırdı, ürəyi şiddətlə döyünürdü. Minarə Qürbətın bu halından çox qorxurdu. “Allah eləməmiş...” – Bacın qurban, vallah, siz kənddən çıxmamış gedəcəm onlara, sənın ağzınla onu doyunca öpəcəm. Özü də... belə deyəcəm ki, Qürbətın əvəzindən öpürəm”.

Qürbət ləzzətlə gülümsəmişdi.

– Sağ ol, bacı, sən olmasaydın, dərdimi kimə deyərdim, – minnətdarlıq eləmişdi, saçlarını sığallamışdı... İndiki kimi...

...Maşının səbirsiz və kəmhövsələ signalı neçənci dəfə səslənəndə son dəfə qucaqlaşib ayrılmışdılar...

Elə o gedən də getmişdi...

Anası, bacısı, qardaşı sakitcə ağlayırdılar. Minarənin hissələrindən xəbərsiziydilər. Deməli, onu qarabasma basırdı. Qardaşı deyildi, heykəliydi. Noolsun ki, çox oxşayır. Canlı ki deyildi. “Bəsdır dəə... Hamıya zülm eləyirsən” – dodağının altında özünə acıqlandı. Minarə tamam çökdü, başını artırmaya söykədi, qəmin-qüssənin dibinə batdı. Canındakı alov üz-gözünü qarşdı, içi yandı.

**Əziziyəm, ay qardaş,
Qaşın ucu yay, qardaş,
Kaş mən özüm öləydim,
Deməyəydim vay, qardaş!**

Bağın qalınlığına girmiş Səməndər Minarəni səsindən tanıdı. Yenə hamıdan çox özünü öldürən o idi.

Dörd bir tərəfdəki qonşular da ağlayırdılar, amma öz həyətlərində, – səssizcənə, için-için. Çəpəri addayaraq gəlib təzədən başsağlığı verib, təzədən böyük ağlaşma qurub onların dərdlərini təzələmək istəmirdilər. Ona görə də hər kəs elə öz həyətinə ağrı deyir, səbəbkarları lənətləyir, axırda da ulu tanrıdan bu zülmədən nə vaxt qurtaracaqlarını soruşurdular.

Qızının belə göynəyə-göynəyə ağlamasından Səməndər hədsiz pərişan oldu, o da özünü saxlaya bilməyib hönküdü.

Növbə ilə Qürbətın şəklini oxşayır, öpürdülər. Bu, sevdiyi qıza üstünü yazıb verdiyi şəkil idi. Bunu vermişdisə, demək, özünün ən çox bəyəndiyi şəkil olduğundan – Minarənin əsaslandırmasıydı – bunu da başdaşına həkk etməyi qərara almışdılar. Sənə daşına da sevgilisinə yazdığı şeiri yazdırmışdılar. Qürbətın gülümsər çöhrəsi onlara dağ çəkirdi. “Doğrudanmı sən yoxsan, qardaş?”

***Bir gün bu dünyada olmayacağıq,
Amma qalacaqdır yenə kainat.
Hər zaman sev, sevil, bəxtəvər yaşa,
Səninlə gözəldir mənə bu həyat.***

– Bizə də bu həyat səninlə gözəl idi, ay bacın ölsün, qardaş! Bəs indi biz başımıza haranın daşını tökək? – Minarə havası çatdırmış kimi, koftasının boğazını didişirdi, iki düyməsi qırılıb düşdü.

Başdaşı içindən yenə xırda bir çat verdi. Qürbət peşman-peşman ətrafdakıları süzürdü. Axı o niyə yenidən bu evə qayıtdı, Gəncədə, ya da hamı kimi qəbiristanlıqda əbədi yerini tuta bilməzdimi? Müseyib kişi birdəfəlik onu məzarlığa aparsaydı, daha yaxşı olardı. Bacı-qardaşlarını, valideynlərini bu qədər üzmezdi.

Şər qarışmışdı, hava buludlu olduğundan göy qapqara qaralmışdı, xörək ocağın üstündə yanıb zay olmuşdu, yeyiləsi deyildi, çaynik daşib samovarin oduğuna tökülmüşdü, acı tüstü həyəti bürümüşdü. Quzu, dana, buzov, xırda kələçə marçamarçla analarını əmirdilər. Bolluğa düşmüşdülər...

Səməndər mal-qaranı yerbəyer elədi. Nübar xörəyin ələ gələn tikələrini itin qabağına boşaltdı, qazanı su ilə doldurub islağa qoydu. Mүнəvvər samovarı sahmana saldı. Ailə ac-susuz yatağına girdi.

“Özün dadımıza yetiş. Səndən başqa pənahımız yoxdur. Əşhədü ənlə ilahə illəllah! La ilahə illəllah, Məhəmmədən rəsulallah. Əliyyə vəliyullah! Sabah gəlsin – xeyrə gəlsin”.

Səməndər kişi vird eliyə-eliyə nə vaxt yuxuya getdiyini bilmədi.

* * *

Yəhya kişi yamaca dirsəklənib malların başını buraxmışdı. Fikir-xəyal ağsaqqalı dünyadan eləmişdi. Sabah noolacaq? Duruş gətirə biləcəklərmi? Bu işlərin axırı necə qurtaracaq? Əsgərlərimiz niyə ermənilərin işini birdəfəlik bitirmir? Bu köpək uşağının dili nə yaman uzanıb? Kim durub bunların arxasında?.. İstehza ilə “nırc” eləyib sualına özü cavab verdi: – Kim duracaq? Sovet hökuməti, Kremləki ermənilər, Qorbaçov, arvadı Raisa. Amerikada bağlıslanan brilyant elə-belə ha döyüldü.

Ümitsizlikdən, dilxorçuluqdan arxası üstə göy otluğa uzandı. Pəhh! Elə bil dənizi təkəsi üstə göyə qaldırmışdılar. Bir böyük parça da Tey dağının döşünə əndərmişdilər. Düz-dünya yaşıllıq içindəydi. Kəklitotunun, ətotunun, boyçıçəyinin ətrindən kişi məst olmuşdu. Elə bu məstlik içində də götür-qoydaydı.

...Böyük nəvəsinin toyu olmalıydı. Zəmanənin gərdisinə arxayın olmadıqlarından, əl tərpedə bilmirdilər. Bir neçə adam gedib Cəbrayıl - şadlıq evində toy çaldırılmışdı, amma ləzzət eləməmişdi. Hayıf deyil kənd toyları... Çadırın qurulması özü elə toyqabağı bir toydur. Mağar qurulana qədər cavanlar yığışib dirəkləri basdırır, oturacaqları düzəldir, brezent çadır çəkir, qız-gəlin mağar bəzəyir, xalçanın üzərində "Xoş gəlmisiniz" sözünün üstündə yenə mübahisə düşür, "gəlmisiniz", yoxsa "gəlmişsiniz?" – yenə ədəbiyyat müəllimi Nəcəfın üstünə qaçıb dəqiqləşdirirlər. Nəcəf müəllim də həmişəki kimi – "Xoş gəlmisiniz" düzdür, – deyir, –"ş" hərfi artıqdır.

Cürbəcür, dadlı yeməklər mis qazanlardan "gəl-gəl" deyir, günortadan gecə yarısına qədər yeyib-içirsən, özü də nəylə?

– Ə, apar o yana o donqili hökumət araqlarını – sən adı batmış Samvelin çəkdiyi tut arağından, qapazaltı elədiyimiz Arakelin zoğal arağından, Siranuşun bal kimi şərbəbindən gətir, əgər kimdəsə qalıbsa, insaf edin, əə!

Şadlıq evində elə bil restorandasən, sərbəst ola bilmirsən. Bapbalaca bir salon. Nə düz-əməlli Yallı oynamaq olur, nə qollarını açıb ayaqdan-başa, başdan-ayağa süzmək. Uşaqlara nə qədər demək olar sakit oturun? Ə, uşaq nədi, sakit oturma? Yazıqlar elə bil qəfəsə salınıblar... Bircə ortalıq səngisəydi, xeyir işi qurtardıq. Dünyaya etibar yoxdur. Özü də bizim bu indiki dünyaya.

Yəhya kişi bir də onda ayıldı ki, lələ köçüb, yurdu qalıb. Gözünə bir dənə də olsun heyvan dəymədi. Özünü o ki var asdı-kəsdi, qınadı. Çox fikir-xeyala cumub, gönü suya vermişdi. Əlindəki dəyənəklə enişəsağı yüyürdü.

Ermənilər yaşayan Ağcakəndlə azərbaycanlı kəndi Sirik arasında ta qədimdən şerikli örüş vardı. Ara qarışandan sonra həmin örüşə heç kim mal-qara salmırdı. Hər iki tərəf ehtiyatlıydı. Örüş nə vaxtdı ki, xam qalmışdı. Buğum-buğum otlar, şirəli çəmənliklər, heyvan bir yana, adamları da tamahsızlandırır. "Ay nə otarardım heyvanları burda!.. Axşama nağdı hər biri iki vedrə süd verər". Heyvanlar bunu adamlardan daha yaxşı anladıqlarından özlərini toxumuşdular həmin yerə.

Yəhya kişinin ümidi qırıldı, – "naxırım əldən getdi". Heç kim görünmürdü; kəndin ətəyi idi, axşamüstüydü, ermənilər gündüz bura gəlməzdilər, yenə gecə olsaydı, həə, canavar kimi pusquya yatardılar. Müxənnətlik qanlarındadır.

Bir də diqqətlə ətrafı dinşədi. Sakitlikdi... Vallah, deyəsən, adam-zad gözə dəymir, heyvanlar da arın-arkayın ot qırpır, ərincəliklə gövşəyirdilər. Deyəsən, doyublar, bir şey olsaydı hiss etdirərdilər, heyvan olanda noolar. Ya Allah, ya bəxt, gedim görüm sağ-salamat qaytara biləcəmmi?

Otların arasıyla sinə-sinə mal-qaraya sarı getdi. Bir-ikisini çomaqlayıb yola tərəf döndərmişdi ki, hərbi paltar geymiş iki nəfər otların arasından avtomatlarını ona sarı tuşladılar: – Şan dığa, yerindən tərpenmə.

Biri tanış gəlirdi. Elə səsi də. Hə, tanıdı, Sovet dövründə dədəsi kolxoz sədriydi, Ohanın oğlu, toyqabağı onlardan bir-iki dəfə tut arağı almışdı.

– A bala, Edik, mənəm ey, Yəhya əmi. Yadındadı, üç il əvvəl sizdən bir çəllək tut arağı almışdım. Sən də dedin a kişi, sən ki içən deyilsən, bu qədər arax nəyinə lazımdı. Dedim oğlumun Bakıdan, Cəbrayıldan gələn qonaqları üçün alıram. Sən də dedin ağızlarının dadını pis bilmirlər. Yadındadı?

Kənd adamına oxşamayan o biri, görünür, həm də daha səlahiyyətlişi acıqla soruşdu: – O nə danışır? Tanıyırsan?

– Hə, – Edik dedi, – bu, Mürvətin atasıdır, oğlu kənddə narodni frontun lideridir.

– Aha... Bahalı maldır. Bu yaxşıdır. Bizə gərək olar. Düş qabağımıza.

Axırını sözləri rusca dedi.

Yəhya kişi fağır-fağır gülümsədi:

– Edik, biz axı çörək kəsmişik. Buraxın gedim.

Edik burnunun altında mızıldandı: – İxtiyarım yoxdur. Yeri, inad eləmə. Yoxsa səni elə burdaca gəbərdər.

“Əcəb yerdə axşamladım. Deyəsən, axırı yaxşı qurtarmayacaq”. Ayaqları getməsə də, taleyinə boyun əyib onların qabaqlarına düşmüşdü.

Kolxoz sədrinin köhnə, artırmalı idarə binasında onları gözləyirdilər. Yol gələ-gələ saqqallı erməni bir neçə dəfə ratsiya ilə danışmışdı. Yəhya kişi anlamışdı ki, onu tutduqları haqda məlumat verir.

Sədrin yerində bir nəfər oturmuşdu. O da saqqallıydı, amma geyimi səliqəliydi, davranışı, danışığı təmkinliydi. “Hə, deməli, ən böyükləri budur”. Elə də görünürdü. Bütün söhbət boyu yalnız o sual verir, bloknota qeydlər edir, qarşısına sərdiyi xəritəyə baxırdı. Rusca danışdı.

– Kimsən?

– Adım Yəhyadır. Sirikdənəm, – azərbaycanca cavab verdi, bir nəfər yanındakı tərcümə edirdi. Onu da tanıdı. Keçmişdə taxıl briqadiri işləyirdi. Çox üz-üzə gəlmişdilər. İndi özünü tanımaqlığa vururdu.

– Nə gəzirdin bizim ərazidə?

– Bizim ərazi deyəndə ki... Buralarda heç vaxt “sizin-bizim” olmayıb. Eee... dədə-babadan, – qolunu hərleyib yekə bir dairə cızdı havada, – həmişə qonşuluqda mehriban yaşamışıq. Hamısı Azərbaycan kəndləri döyülmü?

Başda oturan hiddətləndi, tərcüməçinin sözünü yarımçıq kəsdi, nəse dedi. Tərcüməçi ayağa qalxıb Yəhya kişinin qulağının dibindən taraz bir yumruq ilişirdi: – Bir də zəvzəkləsən, elə burdaca güllələnəcəksən. Hələ bilmək olmaz bura Azərbaycan torpağıdır, yoxsa Ermənistan. Suallara konkret cavab ver.

– ...Heyvanlarım azmışdı, onları qaytarmağa gəlmişdim.

– Kəndinizdə Azərbaycan ordusunun əsgərləri var?

Yəhya kişi fikrə getdi. Necə mövqə tutsun? Kinolardakı kimi heç nə söyləməyib onları söysün, tüpürsün, qəhrəmancasına şəhid olsun, yoxsa... Masanın üstündəki kəndlərinin xəritəsiydi. Həm xəritədə, həm də xəritənin kənarlarında erməni əlifbası ilə cürbəcür işarələr vardı. Deyəsən, informasiyaları kasad deyildi. Birdən beyninə bir fikir gəldi. “Qoy bu köpək uşağını qorxudum. Nə soruşsa, artıqlamasıyla cavab verəcəm.

– Var.

– Nə qədərdir?

– Çox. İki gün bundan qabaq da omonçular gəldilər. – Əslində vəziyyəti öyrənmək üçün rayondan polis rəisi bir dəstə ilə gəlib səhərə yaxın da geri qayıtmışdılar. Amma ermənilər onların qayıtdıqlarını görməmişdi. Başda oturan birisi başı ilə “hm” elədi. Düz gəlirdi.

– Tankınız var?

– Bir BTR-dir, bir dənə də BMP (əslində, yoxuydu).

– Snaryadlar çoxdur?

– Bir az vardı. İki gün qabaq da xeyləğ gətirdilər.

– Silahlarınız nə qədərdir?

– Var daaa... – Yəhya kişi mənalı tərzdə uzatdı.

Daha bir neçə məsələylə də bağlı suallar verdi: camaatın əhval-ruhiyyəsi, ərzaq ehtiyatı, kənd rəhbərlərinin, ziyalılarının ailələrinin kənddə, yoxsa Bakıda olmaları ilə bağlı suallara Yəhya kişi uyğun cavablar verdi. Təbii və düzgün danışdığından salamat ötüşdü. – Aparın, bir möhkəm yerdə saxlayın, yenə lazım olacaq, – Yerevandan gələn saqqallı dedi.

Amma Avetisin sualı içini göynətdi. Qapıdan çıxhaçıxdıydı. – Yəhya kişi, Mürvətin “Niva”sı durur? – irişib soruşdu, – Dənən yaxşı saxlasın, mənə lazım olacaq.

– Özünə nə gəlib ki, a bala?

– Biz hücum edib sizi körpələrinizə qədər qıranda Mürvət olmayacaq. Hər şeyiniz bizə qalacaq. Yoxsa o dünyada da “Niva” ilə kəndimizin içində aşağı-yuxarı şütüyüb qızlarımıza göz vuracaq? Daha belə şeyləri görməyəcəksiz.

“Səni qanına bələnəsən, Avetis. Dığa köpəkoğlunun niyyətində bax bir. Əgər salamat qurtarsam, sənin dilini Mürvətə kəsdirmək mənə borc olsun”.

Kürəyindən dəyən avtomat qundağından üzü üstə yerə gəldi. Aləm gözlərində qaraldı. “İtqusdu” eləyib sürüdülər.

* * *

Səhər yuxudan içindəki yanğıyla ayıldı. Dili-ağzı elə qurumuşdu ki, danışa da bilmirdi. Kürəyi qıc olmuşdu. Boynundan azca aşağı küt ağı əhdini kəsirdi – elə bil baltanın sapı ilə əzib yerinə kündə qoymuşdular. Boyunqarışq kürəyi elə şişmişdi, sağa-sola dönəndə o dünyanı görüb gəlirdi. İçəri girən erməni gədəsi – o biri əlisilahlı saqqallı qapının ağzında dayanmışdı, – bir kasa suyu və bir büküm pendir-çörəyi qarşısına qoydu. – Dedilər yesin. Yenə çağıracaqlar.

Kasani dodaqlarına yaxınlaşdırdı. Nə fikirləşdisə, durdu, barmağını suya batırıb iylədi, sonra ehtiyatla dodağına sürtdü, sonra dilinə, deyəsən, zəhərli deyil. Bir qurtum aldı, yox, təmizdir. Əvvəlcə ağzını, boğazını qarqara elədi, sonra yarısını içdi, pendir dürməyini yedi, suyun qalanını da içib gözləməyə başladı.

Bu dəfə başqa otağa apardılar. İndi yerlilər sorğu-sual edirdilər. Suallar daha çox məişət xarakterli idi. Kimlərin minik maşınları kənddədir, kimin nə qədər mal-qarası qalıb, kim evini Bakıya, Gəncəyə daşıyıb, kimdə nə qədər xalı-xalça, televizor, soyuducu var və s. Yerevandan gələn saqqallılar xoşlarına gəlməyən cavablar eşidəndə kişini təpikləyir, söyürdülər. Ağcakəndlilər döymək işindən hələlik kənarda idilər, düşünürdülər ki, bilmək olmaz hadisələrin sonu necə bitəcək, bəlkə azərbaycanlılar üstələdi, onda gərək ölümlərini qoyub dirilərini ağılayalar.

Gələcəyə əl yeri qoymaq lazımdır. Əgər çərxi-fələk tərsinə dövrən eləsə, deyərlər ki, Yerevandan gələnlər onlara tabe deyildilər, hətta yeri gələndə onların özlərini də şapalaqlayırdılar.

Yəhya kişini qundaqlaya-qundaqlaya yenə köhnə kolxoz anbarına saldılar. Pres kəndiri ilə əllərini arxadan bağlayıb təpikləməyə başladılar. Qarnına dəyən təpikdən kişi ikiqat oldu, sancıdan içi doğrandı. Üzünü cənfəşanlıq edən Avetisə tutdu:

– Ə, Avetis, atan Arturla bir ton çörək kəsmişik, çay içmişik. Qansızlıq eləməyin. Güllə atmamışam, adam öldürməmişəm. Heyvanlarım azıb, onların dalınca gəlmişəm. Məni niyə öldürürsüz? Adam olun.

Avetis azərbaycanca çox yaxşı bildiyi halda ermənicə cavab verdi. Yerevandan gələnlər qəti tapşırıq vermişdilər ki, bizim yanımızda türklərlə ermənicə danışın, tərcüməyə ehtiyac qalmasın. Uzun illərdir bir yerdə qonşuluqda yaşayırsız, onlar da ermənicə az-çox başa düşərlər, hər halda, bir-birinizi anlayarsız.

Avetis qızıışmışdı. Yarı azərbaycanca, yarı ermənicə bağıra-bağıra, söyə-söyə illərlə üreyinə yığılıb qalanları boşaldırdı.

– Turki şandığa! Biz adamıq. Adam olmayan sizlərsiz. Həmişə başımıza bəla olmuşuz. İllər uzununu bizləri qapınızda işlətmisiz, evlərinizi tikmişik, qapı-pəncərələrinizi düzəltmişik, kəhrizlərinizi qazmışıq. Ən gözəl qızlarımızı əlimizdən alıb basmarlayıb aparmısınız, özümüz şişə-şişə qalmışıq. Daha bəsdir. Tarix boyu bizə etdiyiniz zülmələri yüz qat, min qat özünü zə qaytaracağıq. Daha tək deyilik. Sizdən də, Türkiyədən də qorxmuruq. Tarix

bizə şans yaradıb. Gərək sizin hamınızın kökünüzü kəsək ki, gələcək nəsillərimiz rahat yaşasınlar.

Yerevandan gələn saqqallılardan biri avtomatı hərləyib Yəhya kişini vurmaq istədi, Avetis qoymadı. – Dedim axı, oğlu kənddə nüfuzlu adamdır. Atasının ölümünü eşitsə, gözləri qızar, üstümüzə gəlib hamımızı məhv edərlər. Onsuz da bəhanə axtarırlar. Qıcıqlandırmaq lazım deyil. Türkləri tanımırısz? Baxaq görək nə ilə dəyişirik.

Yəhya kişi xatadan qurtulduğunu hiss edib nəfəs dərdi. Yoox, bir çəm tapıb qaçmaq lazımdır. Qansız uşağının hər an gözü dönə bilər. Gör necə dəyişiblər. Hər dəfə üstümə qaçıb qucağıma atılan uşaq indi quldurun yəkəsi olub. Dədəsindən çox, o mənim xətrimi istəyirdi.

Günortadan keçmişdi. Qollarını açmağa bilsəydi... Dartındı, vurnuxdu... baxışları ilə künc-bucağı axtardı, qollarını oynatdı, kəndir biləklərini göynətdi. Sürünə-sürünə qapıya yaxınlaşdı. Qapının arxasına iri lay dəmir söykəmişdilər, iki lafet təkəri dayamışdılar, xeyli dəmir-dümür tökmüşdülər. Taxta qapının arasından gözünü qıyıb baxdı ki, görsün bəlkə köhnə tanışlarından birinə rast gəldi, haraylayıb desin ki, ayə, məssəbiniz olsun, açın buraxın məni, çıxım gedim evimə. Az qaldı gözü tökülsün; dayaq kimi o biri üzəndən bərkidilən dəmirin bir ucu taxta qapının arasından içəri girmişdi. Vaxtlı tərpendi, yoxsa gözü töküləcəkdə. Qaşının altı azca çərtilmişdi, deyəsən, qanamışdı. Lənət şeytana! “Yaxşı qurtardım. Hansı yaxşılığım sa ovsanata düşdü”.

Hava qaralırdı. Bir tərəfdən də qatı duman gəlirdi. Səssizlikdi. Sevincindən Yəhya kişinin gözləri yaşardı. – Ya Allah! – deyib ayağa qalxdı. Arxasını dəmir qapıya çevirdi, həmin dəmirin iti ucunu səmtləyib kəndiri sürtməyə başladı. Aha... deyəsən, qolları boşalırdı. Bir az da... bir az da... Allah, sənə min şükür!

Ehtiyatla qapını özünə tərəf çəkdi. Qapı çölə açılırdı, cəmi deyildi. Can qorxusu qalib gəlirdi. Bir də güc verib ensiz yerdən eşiyə sivişdi. Ətrafı dinşədi. Elə səssizlik idi ki, elə bildi kar olub. Bir inni-cinni yoxuydu. Xeyli fikirləşib, harda olduğunu qərarlaşdırdı. Ehmalca damlardan birinin üstünə çıxıb səmti tutdu. Ehtiyatla üz qoydu fəhm etdiyi yola.

Mürvət kiçik dəstə ilə qobunun başında oturub gecənin tam düşməsinə gözləyirdi. Qaranlıqda könlülərlə kəndə girib atasının harada saxlandığını öyrənə bilərdi. Ya qəfil basqı edib atasını qurtarardı, ya da kimisə əsir götürüb dəyişmək təklifi edərdi. Başqa variantlar da ola bilərdi. Atışma da labüd idi. Onları görseydilər, döyüşsüz ötürməyəcəkdilər.

Çiyinə toxunan əl Mürvəti fikirdən ayıltıdı: – Nədi?

– Bir ora bax...

Dərənin içiyə, Caxmaq çayı boyunca bir qaraltı qaçırdı. Mürvət gecə durbinini qaraltıya tərəf tuşladı. Az qaldı ürəyi ağzından çıxa: – Atam!

Avtomatlar saqqıldadı. Hamı doyüş vəziyyəti aldı. Mürvət atasına tərəf endi. Bir xeyli qalmış səsləndi. – Dədə, mənəm, Mürvət, Mürvət...

Kişi oğlunun səsini aldı. Elə səsə tərəf də qaçdı. Doluxsunaraq oğluna sarıldı:

– Ay oğul, Allahın yazığı gəldi, qaça bildim. Köpəy uşağının üzünü yaman dönüb. Öldürmək istəyirdilər. Nə fikirləşsə, sabaha saxladılar.

– Kimlər vardı orda?

– Çoxdular. Hamısı da silahlı. Bir dənə tankları da var. Yerevandan da saqqallılar gəlib. Onlar lap çox qaniçəndilər. Gedək. Qalanlarını evdə danışaram.

Dəstədəkilər də endilər. Yəhya kişiye, Mürvətə gözəydinliyi verdilər. Yəhya kişinin sağ-salamat dönməsi möcüzə idi. Daha durmağa gərək yoxdu. Elə selavın içiyə də kəndə yollandılar.

* * *

Rayon polis şöbəsi rəisinin qəbul otağında sobanın ətrafında bir dəstə polis və üç-dörd nəfər mülki şəxs toplaşmışdı. Əvvəlki kimi qayda-qanun, növbə, qəbul günü, qəbul saati qalmamışdı. Elə gələn-gələn özünü salırdı rəisin qəbul otağına. Rəis də çox fərqi nə varmırdı. Rəşid müəllim dünyagörmüş adamıydı. Eyni dərd, problem, silah qıtlığı hamını qaradaşlaşdırmış, münasibətləri sadələşdirmişdi.

Adamlar əllərini sobaya uzadıb ovuşdurur, bir-birinə sürtür, az qala qıpqırmızı dəmirə yapışdırmaq istəyirdilər. Mülki şəxslər Qürbət kimi müxtəlif kəndlərdən silah dalınca gələnlər idi. "Gözləyin" əmri gəlmişdi. Onlar da gözləyirdilər, amma "gözləyin" çox uzanırdı. Soltanlıdan Əlisahib müəllimin səbri çatmadı: "Adamı gözgöretməyi öldürmək budu eyy... Barı biriniz gəlib çıxsanız..."

Rəis uzaq sərhəd bölgələrinin birindəydi. Yaxın macallarda gələne oxşamırdı. Çarə rəis müavini Vaqif Məhərrəmov qalmışdı. Onun ağzını aramağı məsləhət bildi. O da yoxuydu. Hövsələsi daraldı, ayağa qalxdı ki, həyəətə çıxsın, əlini qapının dəstəyinə aparanda qapı nağıllardakı kimi öz-özünə açıldı. Kandarda rəis müavini idi. Həyəcanlı və əsəbiydi. Özünü tox tutmağa çalışırdı, amma bacarmadı, səsi titrədi.

– Uşaqlar, məlumat gəlib ki, Zamzurdakı milis postuna basqın olub. Ermənilər böyük qüvvə ilə hücumə keçiblər. Tərpənin, təcili gedirik.

Bir anda Əlyar, Nurəddin, Şikar, Vəliyəddin, Nadir, Əli, Elşən, Tofiq, Zabit və polisə yenicə daxil olmuş bir neçə gənc bayıra atıldılar. Hamı həyətdə onları gözləyən avtobusa cumdu. Naşı və köntöy davranışlarına görə Məhərrəmov yeni qulluğa başlayanları dəstədən ayırırdı:

– Siz gözləyin. Sizinçün hələ tezdir.

Cavanlar etiraz etdilər. Rəis müavini üzünü bozartdı. – Əmrə tabe olun!

Elə bil indi ayıldılar. – Baş üstə! – deyib könülsüz də olsa, şöbəyə qayıtdılar. Qürbət ehtiyatla Məhərrəmovə yaxınlaşdı. – Rəis, icazə verin, mən də gedim.

– Kimsən, a bala?

– Mən Sirikdənəm, topçu Qürbət deyirlər adıma.

– Hə, Mürvətin dəstəsindən?

– Bəli.

– Silahın var?

– Yox, elə ondan ötrü gəlmişdim. Bir köhnə topumuz var. Onnan da bir dəfə atəş açandan sonra gərək bir saat gözləyəsən ki, soyusun. Əl vermir. Mürvət komandır dedi, get mənim adımdan Məhərrəmovdan istə.

Rəis müavini üzünü turşudu. – A bala, mənim dədəmin anbarı yoxdu, silah da qarpız deyil, hər gələne bir-bir paylayım. Biz də yuxarıdan gözləyirik: həm əmr, həm də silah...

– Vaqif əmi, qadan alım, məni naümid qaytarmayın. Yoxsa kənddə nə komandirimin, nə də dostlarımin gözüne görünə bilmərəm. Deyərlər, nə yarıtmaq adamsan. Həm də bir sınaqın məni. Mən...

Cavan uşağın belə ürəkdən israrı Məhərrəmovu yumşaltdı. Onun haqqında eşitmişdi, özü demişkən, sınaq vaxtıydı. Yanında dayanıb onları yola salmağa hazırlaşan təchizat idarəsinin müdirinə göstəriş verdi.

– Get, ermənilərdən qənimət götürdüyümüz qranatomyotu bu oğlanın adına oformit elə. – Qürbətə döndü: – Bax, bəri başdan deyirəm, özünü əsl igid kimi göstərsən, səni o silahla kəndinizə göndərəcəm. Yox...

Qürbət özünü saxlaya bilməyib rəis müavininin boynunu qucaqladı: – Sağ olun, Vaqif əmi, görərsiniz...

Məhərrəmovun üzü döndü:

– Farağat! Bu nə hərəkətdir? Özünü harda hiss edirsən?

Qürbət mil durdu. Gözləri dolmuş halda polis mayoruna baxdı. “Vay, işləri kordladım. Fikrini dəyişməyə yaxşıdı”. Xoşbəxtlikdən rəis müavini fikrini dəyişməmiş təchizat rəisi iki mərmə və qranatomyotla gəldi.

– Təhvil veremmi, rəis?

– İmza elətdir, götürsün.

Qürbət çömbəldi, qeydiyyat kitabını dizinin üstünə qoyub qol çəkdi. Bir gözü Məhərrəmovda, silahı bağına basdı:

– Avtobusa!

Qürbət götürüldü. Avtobusdakılar uğundular.

Göz gözü görmürdü. Uzaqdan Zamzurun təkəmsəyrek işıqları görünürdü, elektrik lampaları deyildi, adda-budda çıraqlar yanırdı. Heç lazım olsa da daim səksəkədə yaşayan İrəvan qaçqınları gecələr lampa yandırmazdılar, çünki açıq hədəfə dönərdilər. Tanımadıqları yerdə məskunlaşdıqlarından, olduqca çarəsiz və məchul bir şəraitdə yaşayırdılar. Erməni yaraqlıları burunlarının ucundaydı. Əkin, biçin, yer belləmək, ağac əkmək... ağla gəlmirdi; daimi yaşamağa heç bir zəmanət yoxuydu.

Avtobus səmti tutub yavaş-yavaş irəliləyirdi. İçəridəkilər döyüş vəziyyətindəydilər. Hamısının barmaqları tətikdəydi. Hər saniyə təhlükə gözlənilirdi. Əgər onları müşahidə etmişdilər, hər an atəş açıla bilərdi. O zaman yalnız avtobusun qapısından yox, arxa və yan pəncərələrindən də özlərini çölə atıb döyüşməliydilər. Dəstə çox belə əməliyyatlar görmüşdü. Məhərrəmov dəstəsinə yaxşı bələd idi. Nigarançılığı bircə Qürbətdəniydi. Onun sözü yadına düşdü. “Neynək... biz də sınayaq”.

Milis postuna bir az qalmış, nə düşündü, avtobusu saxlatdı. – Uşaqlar, enin. Burdan o yana piyada gedəcəyik.

– Niyə, rəis?

Baxmayaraq ki, hərbi qanunlara zidd idi, həmyerlilik, kəndçilik, bəzən ərkyana suallar, danışıqlar mövcud şəraitdə qəbul olunurdu. Baxmayaraq ki, hərbi qanunlara zidd idi, el-obanın birliyi, ümumi düşməne qarşı vahid rəyde olmağı, böyük-küçük münasibətinin ciddi gözlənilməsi bəzən sərt hərbi əmrlərdən daha çox xeyir verirdi. Həm də belə şəraitdə verilən suallar qarşıdakı döyüşdə mövqe və taktika baxımından zəruri idi. Rəis müavini izah etdi.

– Postumuzun işığı yansa da, şərti işarə yoxdur. Bunu yalnız rəis, mən, bir də postdakılar bilir, – Vaqif qəhərləndi, son sözləri ağızından ləngərlə çıxdı.

– Deyəsən bədbəxtlik olub, uşaqlar tələf olublar.

Hamının içindən gizilti keçdi. Nadirin iniltili hıçqırığı isə polisləri göydən yerə vurdu: böyük qardaşı postda növbədə idi.

– Üç dəstəyə bölünürük. Ortada, qabaqda mən gedirəm. Mənimlə Əlyar, Şikar, bir də Qürbət gedir. Nadir, sən öz dəstənlə solda, Vəliyeddin, sən də, sağda. Əvvəlcə mən irəli gedirəm – on metr. Sonra Əlyar, Şikar, Qürbət. Qalan dəstələr də bu qayda ilə. Yollar minalanmış ola bilər. Ona görə də həm baş yolla getmirik, həm də sağ tərəfdəki torpaq yola girmirik. Cığırıları tutub gedirik. Cəbrayıl tərəfdən gedəndə yolun qırağında tək armud ağacı var haa... – yoldaşları başlarıyla təsdiqlədilər, – orda görüşürük. Durbinlə həm kəndə, həm də postumuza baxıb dəqiq plan cızım, hamınıza xəbər verəcəm. Əvvəl görək postumuzdan nə xəbər var. Sonra kəndə baxarıq.

Ermənilərdən boşaldılmış Zamzur kəndinə Ermənistandan qovulan azərbaycanlılar yerləşdirilmişdi. Heç birinin silahı yoxuydu. Adam göndərib bir neçə dəfə istəmişdilər də, təmin etmək mümkün olmamışdı. Özünümüdafiə batalyonlarında 2 nəfərə bir sınıq-salxaq silah düşürdü, haradan tapıb

verəcəkdilər?! Son vaxtlar Ovanes Simonyanın quldur dəstəsi bu tərəflərdə əməlli-başlı at oynadırdı. Bir dənə BTR-lə gəlib dayanırdı dik qayanın qaşında. Camaatı vahiməyə salmaq üçün bu, sınınmış üsul idi. Adamlar elə bilirdilər ki, beş-altısı da onun arxasındadır. Xaricdən gətirilmiş muzdlular yerli erməni saqqallılarıyla kəndlərə girib evləri soyur, dağıdır, mal-qaranı qabaqlarına qatıb aparırdılar. Etiraz edəni ya güllələyir, ya da avtomatın qundağı ilə baş-gözünü yarırdılar.

Ovanesin dəstəsi böyük qüvvə ilə posta hücum etmişdi. İki saatlıq döyüşdə dörd nəfər azərbaycanlı polisi qətlə yetirmişdilər. Sonra da meyitləri təhqir etmişdilər. Kiçik bir dəstə isə, kəndə soxulub xəbərdarlıq etmişdilər ki, kim evdən çıxsa, güllələyəcəklər. Arvad-uşağa xətər toxunmasın deyə, onları ermənidən qalma evlərin içində küfüllərə doldurub, kişilər əllərinə keçən dəmir-dümürü, yabanı, beli götürüb qapılarının arxasında namuslarının keşiyində dayanmışdılar. “Ancaq bizim meyidimizin üstündən keçib...”

Silahsızlıq igid oğulları diliqısıq eləmişdi, arvad-uşaq yanında gözükölgəli olmuşdular. Təkbaşına on erməniyə can verməyən oğullar əl boyda silahın qabağında dirənir, irəli atıla bilmirdilər, qəzəbləri qumbara kimi içlərində partlayırdı. Bayırdakı atışmanın azərbaycanlı polislərin postu ətrafında getdiyini zənn etmişdilər, amma konkret vəziyyətdən xəbərləri yox idi, evdən çıxmaq ölümlə oynamaqdı. O gün Həmidin keçisi darvazadan çıxanda ermənilər elə bilmişdilər adamdı, keçini də, darvazanı da, həmin evi də gülləylə deşik-deşik etmişdilər.

Armud ağacının sağ tərəfindən Zamzura sallanan yol minalanmışdı. Maşınla bir az da getsəydilər, külləri göyə sovrulacaqdı.

Armud ağacına bir xeyli qalmış, qəfil işıq yanıb-söndü. Bu bir an çəkdi. Erməni yaraqlılarından biri siqaret alışdırırdı. Kimsə dalbadal söyüş yağdırdı, ardından şappıltı səsi gəldi, deyəsən, başçıları siqaret yandıranı şapalaqlayırdı.

– Ay it uşağı! Gör nə pusqu qurublar! Bizi postda yox, xeyli irəlidə, kəndin girəcəyində gözləyirlər. Plan dəyişdi.

Bir az düşünüb göstəriş verdi. – Nadir, sən qayıt geri. Uşaqlara da ki, armud ağacına yaxınlaşmasınlar, ermənilər orda pusqu qurublar. Mənim işarəmi gözləsinlər. – Nadir maili təcürdən arxasıüstə üzəuşağı sürüşdü. Sonra Məhərrəmov Qürbətə yanına çağırırdı. – İşıq gələn yer yadında qaldı?

– Qaldı, Vaqif əmi, – Vaqif üzünü turşutdu. Qürbət görmədi, amma hiss etdi; pauza çox oldu, ona görə. – Həmin o gördüyün yerə bir bomba tutuzdursan, qayıdan kimi səni bu qranatomyotla kəndinizə göndərəcəm. Get, kef elə.

– Sənə qurban olum, Vaqif əmi! Arxayın ol, indi görəsən.

Mayor bu dəfə də “Vaqif əmi yox, komandır” deyib düzəliş vermək istədisə də, fikrindən vaz keçdi.

– Şikar, mən iki, üç deyən kimi üçümüz də eyni vaxt atəş açırıq.

Şikar əlini qaldırıb gözünün üstünə qoydu, pulemyotunun ayaqlarını möhkəmləndirdi. Qürbət ortadaydı, o da qranatomyotunu çiyində rahatladı, Məhərrəmov avtomatını bağına basdı, dodaqlarını soyuq dəmirə yapışdırıb öpdü.

Ermənilər bu qəfil atəşi gözləmədilər. Qürbətin mərmisi düz hədəfə dəymişdi. Bağırıtı, zarıltı, qışqırtı sanki yanlarında idi.

– Ay sənin gözünə dönüm, ayə, apardın e, apardın qranatomyotu kəndə.

Erməni yaraqlıları özlərinə gəlib toparlandılar. Onlar tərəfə üç istiqamətdən güllə yağış kimi yağmağa başladı. Başlarını qaldıra bilmədilər.

– İt uşağı nə çoxmuş?

Yol tərəfdən heç bir atəş səsi gəlmirdi. Əks tərəfdən – yamaclardan güllə axını çox idi. Yolun minalanması tam dəqiqləşdi. İrəli getməyin mənası və xeyri

yoxuydu. Hiss olunurdu ki, düşmən sayca çoxdu. Atəş səsləri daha yaxından eşidilirdi. Geri çəkilmək lazımdı. Məhərrəmov yenə göstəriş verdi.

– Torpaq yolun üstündəki qayanın altına enirik. Gəldiyimiz yolla geri qayıtsaq, bizi görüb vuracaqlar. Bir dəfə atəş açdığınız yerdən dərhal yayının, yerinizi hədəfləyib vururlar. Tez-tez atəş nöqtələrinizi dəyişin. Şikar, məni qoru. İstiqaməti tutum, siz də ardımca gəlin. Mən də başınızın üstündən atəş açıb sizi qoruyaram. Çox dikəlməyin.

Məhərrəmov ehtiyatla aşağı sürüşürdü. Şikarın pulemyotu şaqqıldayırdı. Ermənilərin səsi bir az da yaxından eşidilirdi. Məhərrəmov mövqə tutub səslədi: – Şikar, Qürbət, Əlyar, gəlin, – avtomatı uzandığı yerdə havaya qaldırıb darağı boşaltdı.

Dördü də qayanın altından keçən dağ çayının xırnavazasına endilər. Su buz kimiydi, amma hələ hiss etmirdilər, hamı canının hayındaydı, tək burada gizləndiklərini duymasınlar, əsas duruş gətirməkdir, donmaq-filan boş şeydir. Qayalığın üstündə ermənilər gəzişirdilər. Onları görmürdülər. Qayalığın aşağısına enmək təhlükəli idi. Tək-tək düşmək olardı, onu da kimsə istəməzdi. Azərbaycanlılar orda gizlənilərsə, qanları getdi. Enən kimi vurulacaqlar. Yox, orda deyillərsə, aşağı baxmağın nə mənası. Qoy cəhənnəm olsunlar. Ermənilərin hamısının ürəyindən bu fikirlər keçirdi. Heç kim dilinə gətirmədi. Kim təşəbbüs irəli sürsəydi: – Onda sən en, bax, – deyəcəkdilər, bu da həmin şəxsə, əlbəttə, sərf eləməzdi.

– Donsanız da tərپənməyin. Suyun şappılısından yerimizi bilərlər, – Məhərrəmov pıçılıyla xəbərdarlıq etdi.

“Görəsən Nadirgil, Vəliyəddingil neyləyir?”. Uzaqlardan atışma səsləri eşidilirdi. Şübhəsiz, döyüş gedirdi. Hansı istiqamətdə? Bunu anısdırmaq mümkün deyildi. Hər iki dəstədən uzaq düşmüşdülər.

Əvvəlcə ayaq barmaqları gizlədər, sonra bir-bir buza döndü. Çiyinlərini qısıb qayalığın nəm divarlarına söykəndiklərindən, qoşa qoltuq ağacına söykənib donan adamlara oxşayırdılar. Ermənilər nəse xosunlaşırdılar, “axı, hara gedə bilərlər?” Yegane yer onların gizləndikləri çökək idi, amma sürüşkən yamacdan enməyə heç kəsin cəsarəti çatmırdı, deyinə-deyinə canavar sürüsü kimi boğuşur, didişir, bir-birini yamanlayırdılar. Gizlənmək üçün çayın xırnavazasına düşəndə sürüşüb dərənin dibində şil-şikəst olaraq qurda-quşa yem olmaq yüz faiz idi, ancaq Vaqifgil bunu nəzərə almamışdılar. Ələ düşmək, erməni gülləsinə qurban getmək qorxusu onların riskini uğurlu etmişdi. Normal halda dik, sərt və sürüşkən yamacdan heç kim ora enə bilməzdi.

Ermənilər bir az da o yan-bu yana baxıb uzaqlaşdılar. Səs-səmir kəsildi...

* * *

Hava yavaş-yavaş ağarırdı. Vaqif dönüb Əlyarla Qürbətə baxdı. Əlyar nisbətən toxtaq idi. Bərkə-boşa çox düşmüşdü. Vaqiflə çox yollar yormuşdular. Mərd-mətin dayanmışdı. Qürbətin yanağında iki damla yaş donub qalmışdı. Ağlamamışdı. Soyuqdan gözləri yaşarmışdı. Gülümsəyə-gülümsəyə Məhərrəmov baxırdı. Endirmirdi özünü. Vaqif əlini qoynuna soxub yastı, köhnə kişilərin işlətdiyi siqaret qutusuna oxşayan gümüşü rəngli bir şey çıxartdı, asta-asta qapağını burdu, sonra yana açdı. Qürbət heç nə anlamayıb Əlyara baxdı. Əlyar yüngülcə çiyini atıla-atıla astadan gülürdü:

– Sudu? – Qürbət soruşdu. Əlyarın gülməyinə heç bir məna verə bilməyib təəccüblə dodaqlarını büzdü: – Bu soyuqda da su içəllər?

Əlyar hər ehtimala qarşı ağzını tutdu. “Ə, bu lap körpəymiş ki”. Komandirinin şəkərini yaxşı bilirdi, tut arağı ilə bu 200 qramlıq viski qabı həmişə dolu halda komandirinin üstündə olurdu. Soyuq havalarda kəşfiyyata, döyüşə

gedəndə heç vaxt Məhərrəmovun cibindən əskik olmazdı. Həmişə də lazım olurdu, yerinə düşürdü.

– İç, canın qızsın, – qabı Qürbətə uzatdı.

Qürbət almaq istəmədi. Bəlkə də ədəb gözləyirdi. “Böyüklər başlasın”. Vaqif təkid etdi: – Ə, iç deyirəm sənə. Birinci Əlyarın əlinə düşsə, bir damcı qalmayacaq, sən də donub öləcəksən. Sən Allah, xatanı məndən uzaq elə. Tez elə görüm. Donub ölmək istəyirsən?

Aldı. İlk qurtum boğazını yandırdı.

– Götür bu konfeti də, sümürərsən, o saat yemə haa...

O biri qurtum içini əməlli-başlı qızdırdı. Canında xoş bir hərarət duydu. Daha bir neçə qurtum da ötürdü. “Ayə, nə yaman istiləndim”. Yarı soyulmuş, yarı kağızlı konfeti ağızına təpdi. Şikar da payını boyata qoymadı. Dodaqlarını yalayıb: – Sağ ol e, komandır! – dedi. Əlyar konfetdən imtina elədi: – Gül kimi neməti zay eliyə bilmərəm.

Sonuncu qurtumları komandır hortdatdı. Əlyara verəcəyi konfeti ağızına atdı. Azca toxtadılar.

Səhər açılmışdı. Artıq səmti tutmaq olurdu. Harda olduqlarını dəqiq müəyyənləşdirdilər. Ehtiyatla xınavazadan çıxdılar. Atəş səsləri getdikcə çoxalırdı. Ermənilər qaçırdılar. Rayondan əlavə qüvvələr gəlmişdi polislərə. Amma çox həmlə edə bilmirdilər. BRDM tankı polislərə atəş açmağa geriləyirdi, saqqallıları qoruyurdu. Erməni yaraqlıları əslində, Vaqifgilin gözünün önündən müvazi olaraq keçirdilər. Bir az yaxınlaşıb atəş açmaq olardı, amma ermənilər yenə də sayca çox idilər, üstlərinə gəlsəydilər, qeyri-bərabər döyüşə girəcəkdilər, bir tərəfdən də BRDM. Əlini Qürbətə çiyinə qoydu.

– Hə, gözünə dönüm, gör neynirsən?

– Məsafə uzaqdır, Vaqif əmi. Bir az yaxınlaşmaq lazımdır.

– Onda getdik.

Vaqifgili o biri dəstədəkilər, rayondan köməyə gələn OMON-çular görmüşdülər. Saqqallıları hürkütəydilər, üzlərini çevirib qaçanda onları qarşılarında görəkdilər və yəqin ki, heç birini sağ buraxmazdılar. Bircə bu tank olmasaydı...

Onların ermənilərə yaxınlaşmasını görəndə təəccübləndilər. “Bunlar neynəmək istəyirlər? Ermənilər duyduq düşsə...”

– Ə, o kimdir, dizi üstə çömbələn qranatomyotçik?

– Topçu Qürbətdi. Füzuli cəbhəsində vuruşurdu. Şirikdəndir.

– Nədi, tankı vurmaq istəyir? Birdən dəyməsə?..

Hamı susdu. OMON komandiri əlini dodaqlarının üstünə qoydu. Döyüşçülər tutduqları mövqələrdə nəfəslərini qısıb gözləməyə başladılar. Həmin anda Qürbət də dərinə nəfəs aldı, qranatomyotu çiyində tarazlayıb, barmağı tətikdə, əlverişli anı gözləyirdi. Qəribə səssizlikdən və hərəkətsizlikdən ermənilər də şübhələndilər. Sağa-sola döyükməyə başladılar. Və birdən BRDM-ə tuşlanan qranatomyotu gördülər. Çığırışmağa başlamışdılar ki, mərmə uçdu. Tankı alov bürüdü. Məhərrəmov Qürbətə atılıb onu yerə yıxdı. Güllələr başları üstə yağış kimi yağdı. Bu heç bir dəqiqə çəkmədi. Polislər və köməyə gələn erməni yaraqlılarının üstünə şığıdılar. Ermənilər üç nəfərin üstünə yeriyib onları öldürməkdənsə, qaçmağı üstün tutdular. Çünki özləri tələyə düşüb hamısı qırıldılar. BRDM-in vurulması ermənilərin şahpərini qırılmışdı.

* * *

Armud ağacının altında gecədən beş meyit qalmışdı. Qaçacaqda ətrafda da bir neçəsi güllələnib gəbərmişdi. Hamını təəccübləndirən bir zənci cəsədi oldu. Şikar: – Nayomnikdir – dedi, – koppoyoğlu!

Zəncinin ayağında təzəliyi gəndən bilinən, topuğa qədər qalın dabanlı, ucu dəmirli əsgər çəkməsi vardı. Şikar irəli yeridi: – Ə, bu nə yaxşı şeydi, NATO əsgərlərinin geydiklərindəndir. Bunu götürürəm, – deyib ayaqqabıları çıxartdı, geydi, bağlarını düyünlədi, bir o yana getdi, bir bu yana, atılıb-düşdü:

– Ə, nə rahatdı.

– Sən çaldın, – kimsə atmaca atdı.

Cavab vermək istəyirdi ki, Nadirin naləsi eşidildi: – Can, başına dönüm, qardaş, anama nə deyəcəm, məni qanlı tutacaq, – qardaşını polisdə işləməyə Nadir gətirmişdi.

Məhərrəmov komanda verdi: – Cənazələri omonçular gələn maşına qoyun. Onlar getsin, biz də dallarınca gəlirik.

Xeyli silah-sursat tökülüb qalmışdı. Altı avtomat, üç qranatomyot, iki yeşik qumbara, avtomat sandıqçaları, pulemyot daraqları qənimət olaraq götürüldü. Armud ağacının altında iki əsgər torbasında cürbəcür yaraşlıq konserv bankaları adama gəl-gəl deyirdi. Almaniya, Fransa istehsalı olan bu emallı qutular müxtəlif ət konservləri və salatlar idi. Keyfiyyətli şeylərdi. Məhərrəmov muzdluların və Yerevan ermənilərinin belə ərzaqla daim təchiz olunmağından xəbərdar idi. Əvvəllər də Cəbrayılın ermənilər işğal edən kəndlərini geri alanda bu cür ərzaqları görmüşdülər, hətta qəhvə, bahalı siqaretlər... Avropalılar erməniləri pis təmin etmirdilər.

Aşağıdan - kənddən bir dəstə adam onlara tərəf dikləndilər. Zamzurun yeni sakinləri irəvanlı azərbaycanlılar idi. Əvvəlcə yaşlı bir kişi irəli yeriyib salam verdi. Sonra ölənlərin ruhuna fatihə oxudu. Göz gəzdirib kimə söz deyəcəyini dəqiqləşdirdi. Yanılmadı, Vaqif Məhərrəmovun qənşərinə yeriyib əlacsızcasına əllərini yana açdı.

– Bu gündən sonra bizim burada yaşamağımız mümkün olmayacaq, oğul. O Ovanes deyilən qansız əvəzini beşqat çıxacaq. Dünyanın hər üzünü görmüşük. Deməyin ki, qorxularından belə danışsınlar. Qorxaq olsaydıq, yüz illərdir onlarla vuruşa-vuruşa böyür-böyürə yaşamazdıq. Həmişə biz yenmişik. Öz torpağımızda, yurdumuzda kimdən qorxasaydıq ki. Amma, oğul, əliyalınıq, nə qədər üreklili olsaq da əliyalın avtomatın, pulemyotun, tankın qabağında dayanmaq olmaz. Ya silah göndərin, özümüz özümüzü qoruyaq, ya da axşam maşınları göndərin, yığışaq gedək, ayağımız hara, başımız da ora. Bakıdakılara, bir-birini qıran, söyən, bizim hesabımıza xal yığanlara çatdırın ki, bizi gülləyə havayı mişen eləməsinlər. Dörd tərəfimiz ermənidir.

Məhərrəmov tutuldu. Vəziyyət ağsaqqal deyən kimiydi. Danmaq mümkün deyildi. Ovanesin dəstəsi mütləq hayıf çıxacaqdı. Postu götürmələrinə baxmayaraq yenə ora dörd nəfər polis qoyacaqdılar. Ya sayı artırmaq gerek idi, ya da camaatı çıxarmaq.

– Ağsaqqal, sizi başa düşürəm. Şər qarışmamış “hə-yox” bilinəcək.

Gələnlər nigaran-nigaran baxışlarla geri döndülər. Bir şeyi yəqinlədilər: yenidən qaçqın düşəcəklər.

* * *

Şöbənin heyətində Məhərrəmov başısaşlıq (güllə yalayıb keçmişdi), üzgözü hisin-pasın içində Qürbəti qucaqlayıb dedi: – Qürbət, özüm ölüm düz deyirəm, gəl səni polisə götürək. Rəşid müəllim də razı olar, bugünkü qəhrəmanlığını da təfsilatı ilə cənab nazirə məruzə edək, raport yazacaq, sənə rütbə də alacaq.

Döyüşçü yoldaşları da yaxın gəldilər, Qürbətin çiyinini şappıldatdılar. Bu qarayanız kənd balası bir günün içində hamının gözündə ucalmışdı. Gecə armudun altına sərrast tutuzdurduğu atəşdən də artıq hamı xəbər tutmuşdu.

Əlbəttə, belə mahir nişançının onların dəstəsində olması fəxr idi. Oğlanın başını aşağı salıb dinməməsi ətrafına yığışanları heyrətdə qoydu. “Bundan yaxşı təklif? Qürbət nə çəm-xəm edir”.

– Vaqif əmi... – bütün dəstə şaqqanaq çəkdi, elə Məhərrəmov özü də. Doğrudan uşaqdır. Hələ də necə müraciət etməyin fərqində deyilsə, hələ də bu vacib hərbi şərti anlamırsa, doğrudan uşaqdır. – Sən hərbi qulluqda olmusan. Yadından çıxıb komandirə necə müraciət edirdin?

– Rusca mexaniki deyirdim. Burda hamısı özümüzünkülərdir. Həm də sizi tanıyıram axı .

Sözünü de, – Məhərrəmov üzünü Qürbətə tutdu.

– Mənə hörmətiniz bu olsun ki... – udqunub dayandı... – sən Allah, üzlülük kimi çıxmasın, o qənimət avtomatın birini də mənə bağışlayın, çıxım gedim kəndə. Sirik silah sorağındadı.

Hamı fikirli-fikirli başını aşağı saldı. Kənddəki vəziyyəti bilirdilər, camaat, demək olar ki, əliyalın idi. Bir silah bir tank qədər əhəmiyyətli idi. Camaatın duruş gətirməsinə, ürəkli olmasına xeyli kömək edərdi. İndi silah Sirikdə havaya, suya, çörəyə bərabər bir tutuya idi. Adamların qırımından Məhərrəmov gördü ki, etiraz etmirlər. Qürbət dəqiq iki atəşi ilə Zamzur postunun geri qaytarılmasında həlledici iş görmüşdü. Yuxarılarla danışib məsələni qanuni şəkildə yoluna qoymaq olardı. Bu zalım balası da gözləri ilə elə yalvarır ki, “yox” kəlməsi eşitsə, Allah eləməmiş, yəqin ürəyi dayanar. Yox, bu igid oğlanın qəlbini qırmaq olmazdı.

– Yaxşı, – Məhərrəmov dedi, – təchizat müdirini çağırın, qayda-qanunla yoluna qoyaq.

– Sağ ol e, Vaqif əmi, qadan alaram sənin, - təzə komandirinin boynunu qucaqlayıb dönə-dönə öpdü. “Vaqif əmi” də Qürbəti qucaqlayıb öpdü.

Heç kim hərbi qaydanın pozulmasına əhəmiyyət vermədi.

* * *

Qürbət də tay-tuşları kimi, özünümüdafiə batalyonunun üzvü idi. Ləqəbi də vardı, vəzifəsi də: topçu Qürbət özü də çox sərrast atırdı. Ermənilər Qürbətin topundan əməlli-başlı çəkinirdilər. Onlar da Qürbətin topunu səsindən tanıyırdılar.

Validənləri ilə axırıncı görüşü qaçaraq və ayaqüstü olmuşdu. Kəşfiyata gedəcəkdilər. Komandirləri: – Kəşfiyyatdan qabaq gedək evlərimizə baş çəkək, - demişdi. Hamı məmnuniyyətlə razılaşmışdı. Yük maşınıyla gəlmişdilər. Bir saat vaxt verilmişdi. Dərhal evlərinə dağılışmışdılar.

Gün yavaş-yavaş axşama tərəf əyilirdi. Kölgələr böyüyürdü. Kövşənlər, biçənlər, zəmilər boşalırdı. Əvəzində heyətlər, evlər işdən qayıdan adamlarla dolurdu, ev-eşik, heyət-baca canlanırdı. Samovarlar ilkin zümzümələrini başlamışdılar. Qazanlar ocaqların üstündəydi. Küçənin başından ayağınacan cürbəcür xərəklərin ətri bir-birinə qarışmışdı. Tamahdan yox, maraqlıdan hamısının dadına baxmaq keçirdi könlündən. Heyhat! Vaxt yox idi.

Birinci Minarə gördü. – Ay Allah, qardaşıma qurban olum, gəldi, – deyib onun qabağına yüyürdü. Ardınca da o biriləri. Səməndər evdə yoxuydu. Getmişdi birliyə ki, görsün təzə xəbərdən-zaddan nə var. Çoxdandı kəndə söz vermişdilər ki, onlara iki tank verəcəklər. Verəcəklər deyəndə ki, camaat pul yığıb Gəncədə Şerbakin diviziyasından alacaqdılar. Pullar da çoxdan yığılmışdı. Kəndə sudan, havadan, çörəkdən daha vacib iki tank idi. Tanka minib arxayın-arxayın “pozisiya”ları gəzmək, ermənilərin gizləndikləri səngərləri dəqiqləşdirmək daha asan olurdu. Düzdü, qranatomyotla vurulmaq qorxusu da vardı, amma bu, bəxtəbəxt bir şey idi, bu riski qəbul edirdilər.

Yaxşı ki, Nübar çörəyi yapıb qurtarmışdı. Yoxsa bu öpüşmə, qucaqlaşma, Qürbətın yaxasından sallaşma çörəkləri yandırıb bada verərdi.

Həyətə keçdilər. Qürbət bir tikə çörək kəsdi: – Çörəyin əcəb ətri var. Anama qurban olum.

– Anan sənə qurban olsun! – Nübar əlüstü oğlunun sözünü kəsdi.– Başına dönüm, oğul, azcana yanını qoy, çolpa çığırtması bişirmişəm, doyunca ye, sonra get.

Elə bu vaxt Səməndər də gəldi. Qürbət yerindən sıçradı. Əvvəlcə atasının əllərini öpdü, sonra bağrına basdı, ata-bala bir-birini o ki var iylədilər, paltarlarına üz-gözlərini sürtdülər. Sonralar bu qucaqlaşmanı, iyləşməni yada salan Nübar tez-tez deyəcəkdi: – Verananın oğlu demə, bildiyini bilirmiş.

– Birliyin həyətində eşitdim, dedim tez özümü yetirim, - elə bil üzürxahlıq edirdi. - Eşitdim kəşfiyyata gedirsiniz.

– Bəli, ata!

– Ehtiyatlı olun, oğul, ehtiyatlı olun...

Bu kənddə heç bir ata, ana, qohum-qardaş övladlarına, qohumlarına “ehtiyatlı ol”, “özünü qoru”, “özündən muğayat ol” demirdi. Həmişə öyüd-nəsihət, tapşırıq “cəmdə” olurdu: “ehtiyatlı olun, özünü qoruyun, özünüzdən muğayat olun”. Birinin balası hamısının balası idi, birinin yası da, toyu da hamısının idi. Çətin gün hamını birləşdirmişdi, sənin-mənim söhbəti çoxdan yığışdırılmışdı.

Anasının təkidinə baxmayaraq, Qürbət xörək yemədi. Minarə ilə əl damının arxasına çəkilib xeyli xosunlaşdılar. Söhbətin nədən ola biləcəyini təxmini anladıqlarından bacı-qardaşa mane olmadılar. Evdə hamı Qürbətın qız istədiyini eşitmişdi. Kimin qızı olduğunu özləri açıb-ağartmamışdılar. Kim nə bilir nə olacaq? Ya nəsib, ya qismət! Təki salamatçılıq olsun. Təki müharibə, qan-qada qurtarsın, kimin qızı olur-olsun, qəbulumuzdur. Bu kənddə pis qız ola bilməz, çünki haram tikə yeyənimiz yoxdur.

Onları aparmağa gələn maşın darvazanın önündə dayandı. Yoldaşları yer-yerdən qışqırdılar: – Ə, Qürbət, tez ol, tez ol!

Təndirin ətrafına düzölmüş çörəkləri görüb: – Təzə təndir çörəyi, pendir də gətir! – dedilər.

Qızlar dəstərxanın arasına beş-altı çörək qoydular, Münəvvər iri bir qabı motal pendiriylə doldurub çörəklərin üstünə qoydu.

Nübarın qəfildən ürəyi sıxılmışdı. Kürəyini əl damına söykəyib müvazinətini güclə saxlayırdı. Allaha yalvarırdı ki, Qürbət gedənəcən yıxılmasın. Uşaq peşman olar, nigaran gedər, kəşfiyyatda da fikri dağınıq olar, qara yellər aparsın, huşu-başı üstündə olmaz, erməninin gülləsinə tuş olar. Allah, sonra mən necə olaram?

Əsgərlərdən hansınınsa maqnitafonunda müğənni elə bil qəsdən yanıqlı-yanıqlı oxuyurdu:

***Mən aşiq balabanı,
Asta çal balabanı,
Bir vaxt olar, deyərsən
Bəs mənim balam hanı?***

Nübarın ürəyini quş kimi çırpındıran mahnının sözləri idi. “Ay Allah kömək olmuşlar, belə mahnıyla, belə sözlərlə yola çıxarlar, özü də hər dəqiqəsi belə qorxulu, ölümlü-itimli. Ay analarınız ölsün, cavan olanda nolar, bir bizi də fikirləşin də... Qürbət əvvəl dəstərxanı atdı. Sonra maşın gedə-gedə arxadan kuzova mindi. Əllərini anasına tərəf yelləyə-yelləyə dedi:

– Ana, qurbanın olum, özündən muğayat ol!

“Qurbanınız biz olaq, ay bala! Analar sizlərə qurban olsunlar. Biz yenə azmaz yaşadığ, gün gördük. Siz nə gün gördünüz ki. Əsgərlikdən gələli çöllərdəsiniz. Beyqəfil namərd bir güllə ömrünüzü hər dəyqə qıra bilər”.

Nübarı qaldırıb evə aparanda onun rahatsızlığını ana duyğularıyla əlaqələndirdilər. Heç kim mahının sözünə fikir verməmişdi. Çarpayıya uzatdılar. Münəvvər yarım stəkan suyla başının üstünü kəsdirdi: – Ana, iç bunu.

* * *

Uşaqların getməsindən iki gün keçirdi. Hələ bir xəbər-ətər yox idi. Yəni camaat təzə bir şey bilmirdi. Ermənilərlə sərhədin yaxınlığında mövqe tutmuşdular. Daha çox gecələr işləyirdilər. Kolluqlarda, yarıqlarda gizləniş müşahidə aparırdılar. Demək olar ki, tam hazırıydılar. Bu gecə bir azca da olsa içəri girəcəkdilər. Yuxarıdan əmr gəlmişdi ki, müfəssəl məlumat göndərsinlər.

Zil qaranlıq idi. Bir tərəfdən də şaxta. Hamısının əlində toxunma əlcək, bircə komandir meşin əlcək taxmışdı, onu da özü ilə gətirmişdi - Krasnoyarskdan.

Nazim peşəkar kadr idi. Frunze hərbi məktəbini bitirib yenicə qulluğa başlamışdı ki, Xocalı faciəsi onun da vətənə qayıtmasını qətiləşdirdi. Cavan olmasına baxmayaraq təkçə kənddə deyil, bütün ətrafda böyük hörmət-izzət sahibiydi. Yuxarılardan həmişə bu tərəflərə gələndə birinci onu axtarıb tapır, onunla nəyi isə xeyli müzakirə edirdilər. Ayrılanda da mütləq qucaqlayır, hörmətlə kürəyinə döyəcəydilər. Onlar böyüklərin başqa birisini komandirləri kimi qucaqlayıb xoş sözlər dediyini, inandığını, etibar etdiyini hələ ki, görməmişdilər. Əsgərlər təkçə buna görə komandirlərini sevmirdilər. Düzdür, cavanıydı, 27 yaş vardı, amma hamının böyük qardaş kimi əziziydi. Dəstədə ondan xeyli yaşlı olanlar vardı, amma qeyd-şərtsiz komandir kimi hamı onu qəbul edirdi. Kəşfiyyatdan əvvəl bir daha parollar, şərti işarələr, quş səsləri təkrar-təkrar məşq edildi, silahlar yoxlanıldı, hərəkət planı dəqiqləşdirildi, nəhayət, iki dəstəyə bölünüb ayrıldılar.

Qürbət komandirlə bir dəstədəydi. Zamzur-Banazor-Hərəkül yoluyla Cəbrayıl girdilər. Sonra Cəbrayılın başı üstə Xələfli, Tatar, Məlikli, Qalacıq, Sirik, İsağlıdan keçib erməni kəndləri Ağcakəndi, Dolannarı da ötüb Hind Tağlarda birləşməliydilər. Ordan o yana Qubadlı idi. Bir də tülək, tərlənsiz qalan Laçın idi. Yiyəsiz Laçın torpaqları Ermənistanı bitirmiş kimi görünürdü. Adamsız qalan dağlar, dərələr hüznüydü. Heç bir həyat əlaməti görünmürdü. Evlər işıqsız, ocaqlar tüstüsüz idi. Bircə görünən dağılmış, uçulmuş evlərdi, tar-mar olmuş kəndlərdi. Hamının ürəyi sızladı. İntiqam hissi bir daha əsgərləri özünə qaytardı, toparladı, sərvaxt elədi.

Təyin edilmiş vaxtda birləşdilər. Komandir o biri dəstəni təbrik etdi: - Hələlik işlərimiz plan üzrə gedir. Əla. Bilirsiniz ki, bu yerdən tez-tez Qubadlının, Cəbrayılın mərkəzi, yaxın kəndləri vurulur. Məhz hansı yüksəklikdən toplarını qoyduqlarını dəqiqləşdirməliyik, qayıdıb özümüzünkülərə xəbər verək ki, onlar da koordinatları düzgün müəyyənləşdirib atəş nöqtələrini birdəfəlik susdursunlar. Tam ehtiyatlı olmaq lazımdır. Yenə də həmin tərkibdə irəliləyəcəyik. Biz sol tərəfdən, siz də sağdan gedirik.

Gecəgören cihazla ermənilər artıq hər iki dəstəni görmüşdü. Həm yaxınlaşmaqlarını, həm də məqsədlərini öyrənmək üçün onları bir az da yaxına buraxırdılar. Atəş məsafəsinə yaxınlaşanda sanki göy gurladı. Saysız- hesabsız mermilər, güllələr üstlərinə yağdı. Ərazini projektorla işıqlandırdıqlarından, vəziyyət daha çıxılmaz olmuşdu. Gizlənmək mümkün deyildi. Sağ tərəfə yollanan dəstə açıqlığa çıxmışdı, onların vəziyyəti daha ağır idi. Pusquya düşmüşdülər. Komandir vəziyyəti anlayıb əmr verdi. – Gəldiyimiz yolla geriye. Sarıtəpədə görüşürük.

Kiminsə qışqırtısı hamını dondurdu: – Ay ana, sinəm yandı. – Müseyibin oğluydu – İlqar. Yaralı quş kimi otluğun içində çırpınırdı. Sinəsini tutmuşdu. Barmaqlarının arasından sızan al qan yaşıl çəmənliyə damcılayırdı.

Get-gedə nəfəsi tincixır, elə hey anasını çağırırdı. Çırpınıb ağzı üstə düşdü. Dırnaqları ilə ot qarışıq torpağı xışmaladı... Sonra lam düşdü. “Vay, anasına nə cavab verəcəyik?”

O tərəfdən səs gəldi: – Komandır, bizi qoruyun, sizə yaxınlaşaq.

– K boyu! – Komandır rusca əmr verib birinci yenə özü irəli atıldı. O biri dəstədən Səlim müəllimi də vurdular. Mərmii qəlpəsi başını tutduğundan axır sözünü də deyə bilmədi.

Meşə tərəfə yol açıq idi. Çay tərəfə də gedə bilərdilər. Amma ora uzaqdı. Meşə daha yaxın idi, həm də çətini meşəyə girənəcəndi.

– Atışa-atışa meşəyə giririk. Marş! Getdik!

Dalı-dalı geriyə – meşəyə sarı çəkildilər. Yaralananlar heç nə hiss etmirdilər. Daşa dəyən qəlpələr, güllələr çovuyub yanaqlarını, alınlarını, qaşlarını yaralayıb keçmişdi. Hamısının sir-sifəti qan içindəydi. Ağır yaralanan olmadığından döyüşdən qalmırdılar. Nəyin bahasına olur-olsun, meşəyə girmək lazım idi. Bir az da özlərini qoruya bilsəydilər, meşəyə girib xilas olardılar. Elə bu anda sanki möcüzə baş verdi. Güllə seli dayandı. Dəstə artıq birləşmişdi. Elə bildilər nəzarətdən yayınıblar, sürətlə meşəyə sarı cumdular.

Birinci mina Musa kişinin aman-zaman oğlu Madərin ayağı altında partladı. Musanın havada uçuşan tikə-parçaları hamını dəli etdi. Dəstədəkilərin ah-naləsi ərsə bülənd oldu. Eşidilən “ana”, “ata”, “Allah” sözləyirdi. Sonra ikinci mina partladı. Soltanın oğlu Əhmədlə Həsənin sonbeşiyi Ceyhun da tikə-parça oldular. Komandır qaçıb Qərbəti saxlamaq istəyəndə ikisi də havaya uçdu. Şüurları sönəndə səssiz filmlərdə olduğu kimi döyüş yoldaşlarının müxtəlif bədən üzvlərinin havaya qalxdığını, iri ət parçalarının yavaş-yavaş yerə endiyini gördülər.

Sonra sükut çökdü...

* * *

Hadisədən üç gün sonra xəbər tutdular. Erməni-azərbaycanlı kəndləri bir-birinin qonşuluğunda olduğu üçün uşaqlıqdan bir-birini tanıyırdılar. Səhər açılarda ermənilər ehtiyatla əraziyə yaxınlaşdılar. Qorxurdular ki, birdən minalardan hansısa biri partlamamış olar, mərminin qurbanı olarlar. Ətrafı yoxlayandan sonra irəli yeridilər, əvvəlcə ələ gələn silahları yığışdırdılar, sonra ölənlərin ciblərini eşələdilər, pulları götürüb öz ciblərinə qoydular, sənədləri çək-çevir etdilər. Dəstə üzvlərinin çoxunu tanıdılar. Suren adlı saqqallı erməni ratsiya ilə azərbaycanlılara ismarış göndərdi: – Ara, Siriyn uşaqları bizim arazıda minaya düşüplər. Gəlin onların meyitlərini aparın. Altı kanistr benzin də yadınızdan çıxmasın.

–Ay sən öləsən! Bəlkə 60 kanistr?

– Ara, neyniyim, yuxarıdan belə deyiplər. Meyitlər çoxdu ...

Hadisənin mahiyyətini biləndə hamı sarsıldı. Daha mübahisə yeri deyildi. Deyilənlə razılışıb Saritəpənin altında görüşdülər. Ermənilər bütün meyitləri iri bir brezentin arasına yığmışdılar. Əslində dəstə üzvlərinin param-parça olmuş, qolu, əli, başı bədəndən ayrılmış hissələri idi. Meyitləri təhvil alanların qan beyinlərinə vurdu. Avtomatlar şaqıldadı: - Sizin ananızı... Bu nə namərdlikdi eləmisiniz. Ananız, bacınız yoxdumu? Bunları necə göstərək, necə aparaq? Faşist köpəyuşağı! Tfu sizin qanınıza...

– Ara, neylayax, minaya düşüplər daa. Biz öldürməmişik ki...

Dişləri bağırısaqlarını kəsə-kəsə aralanmışdılar.

Ən dəhşətli hadisə qarşıda idi. Bütün kənd yığışb şəhidlərini gözləyirdi. Ölüm-itimə hamı hazır idi. Camaat hər an bəd xəbər gələcəyinə özünü çoxdan hazırlamışdı. Amma müsibət burasındaydı ki, bütöv meyit yox idi. Cənazələrin qolunu, qıçını, başını necə müəyyənləşdirib tabuta qoyacaqdılar?

Kəndin girəcəyində arvadlar üz-gözlərini cırıb, saçlarını yelə verirdilər. Kişilər nə qədər özlərini tox tutmağa çalışsalar da, səssiz göz yaşları durmadan axırdı. Ağlamırdılar, amma yana-yana inildəyirdilər. Baş vermiş faciəni düz-əməlli qanmayan xırda uşaqlar da valideynlərinə baxıb şivən qoparırdılar. Neçə ana bayılıb düzə sərilmişdi. Oğlanları kəşfiyyata getməyib kənddə qalanların anaları onların üzünə su vurur, başlarını qaldırıb dizlərinin üstünə qoyaraq ağı deyirdilər.

...İki maşın mərəkəyə yaxınlaşdı. Hərbi paltarlı bir polkovnik, çiyinlərində sanki dünyanın yükü varmış kimi, ikiqat əyilmiş halda ağır-ağır maşından endi, tərəddüdlə yığnağa nəzər salıb kişilərə yaxınlaşdı. Kəndin rəhbər işçilərini, ağsaqqallarını soruşdu. Onları başına cəm edib kənara çəkildi.

– Hamımız kişiyik. Hansı şəraitdə döyüşüb yaşadığımızı hamınız bilirsiniz. Bu müharibədir. Hər cür dəhşətli hadisənin baş verəcəyini təsəvvür edə bilirik. Düşmənlərimizin necə qanıçən, vəhşi, əzazil olduğunu söyləməyə, elə bilərəm, ehtiyac yoxdur. Xəbərdarlıq edirəm ki, son dərəcə qorxunc, ağla sığmayan mənzərəyə qarşılaşacaqsınız. Deyirlər minaya düşüblər. Hələlik ilkin versiya budur. Hər halda, Gəncədən dəvət etdiyimiz ekspertlər də belə deyir. Amma mərd-mərdanə vuruşublar da. Bunlar sonranın söhbətləridir. Əsgərlərin analarını, bacılarını... bilmirəm necə deyim... sakitləşdirmək, qorumaq lazımdır. Ərlər və qardaşlar hazır olsunlar... Daha bilmirəm nə deyim. Unutmayın ki, yer üzünün ən qəddar millətiyənən vuruşuruq. Tarix boyu onlardan ən ağlagəlməz zülmələr görmüşük. Bu gün də...

Kişilərin rənginin ağardığını, dil-dodaqlarının əsdiyini, neçəsinin ürəyini tutub çökdüyünü arvadlar kənardan yaxşı görürdülər, ancaq hələ irəli yeriyib nəsə soruşmurdular. O “vayenni paltarda” gələnin danışib qurtarmasını gözləyirdilər. Sovet sədri ilə məktəb direktoru kuzova qalxdılar, brezentini qaldırdılar.

– Allah, Allah, özün saxla. Vay, başımıza daş düşdü. Arvad-uşağımız qırılıb batacaq! – Məktəb direktoru belə deyib özündən getdi.

Səndirləyəndə tutdular.

Kənd soveti sədri: – Polkovnik, mən bunları camaata necə göstərim? - deyib titrəməyə başladı.

Polkovnik də Rusiyada qulluq edən “kadrovik”lərdəniydi. Belə məsələlərdə nisbətən təcrübəli və soyuqqanlıydı. Ona tapşırıq verilmişdi ki, dəfni mümkün qədər emosiyasız keçirsin.

Əmr verməyə nə vardı? Belə müsibət baş verən yerdə, özü də camaatın gözü qabağında bu işi deyilən qaydada icra etmək oğul istəyirdi. Elə bir oğul ki Seyid Lazım ağa kimi, Nəsihət ağa kimi, Mirqoca ağa kimi camaatın qabağına çıxıb cəddləri və nüfuzları ilə milləti toxtaqlığa çağırılar. Onlar isə burada yox idilər. Komandir çox çətin yerdə axşamlamışdı. Həyatında belə çıxılmaz vəziyyətə düşməmişdi.

Söhbətin, məsləhət-məşvərətin uzun çəkdiyini gören arvadların dalağı sancdı. Birdən topa halda hamısı irəli yeridi: – Nədi, meyitlərimizi bizə göstərmək istəmirsiniz? Yoxsa yalandan hərəsinə bir taxta qutu qayırib, içinə də bir-iki kağız-kuğuz qoyub elə-belə basdıracaqsız? Qoymarıq! Balalarımızı göstərin bizə.

Gəncədən gələn polkovnik saralmış və dəhşət içində caş-baş qalan əsgərlərə işarə etdi. Hələ məsələni bilməyən kənd adamları da kömək edib “Kamaz”dan iri brezentini düşürdülər. Polkovnik macal tapıb bir də üzünü tutdu

bayaq dəvət etdiklərinə: – Xahiş edirəm, təmkinli olasınız... Bizdən də muğayət olun...

Birinci Müseyibin arvadı yaxınlaşdı. Həm tərərli arvad idi, həm də kəndin bütün xeyir-şəri onun başçılığı ilə yoluna qoyulurdu. Ağbirçəkliyi vardı, həm də hökmü keçirdi, təşəbbüsü ələ götürməyi təbii idi. Brezentin ucunu kənara atdı. Əvvəl heç nə anlamadı. Sanki naşı qəssab köntöy baltası ilə cəmdəkləri şaqqalayıb üst-üstə yığımışdı. Polkovnik son gücünü toplayıb izahat verdi: – Minaya düşüblər...

Birdən arvada hər şey əyan oldu. Əlini başına atmağıyla iki çəngə saçını havada uçdu:

– Aaaz, ay arvadlar, ay başı daşdılar, balalarımız İmam Hüseyn balaları kimi tikə-parça olublar. Oyyy, Allah, ölərəm, ölərəm, qalmaram. Daş yağdır, ay tanrı... – Özünü meyitlərin üstünə atdı, üz-gözü al qana boyandı.

Elə bir vay-şivən qopdu ki, yer göyə, göy yerə dəydi. Brezentin o biri qıraqları da açıldı. Ağlagəlməz mənzərədən adamlar bir-birinə dəydi: – Allah, bu nə müsibətdir, gözlərimiz kor olsun, bu nədir görürük?!

– Aaazz, hanı o kişilərimizi başına yığıb mollalıq edən qurumsaq! – Səlim müəllimin anası pələng kimi yerində qıvrıldı, polkovniki gözü alan kimi onun üstünə şığıdı: – A səni tünbətün olasan, a sənin də balan gözünün qabağında belə tikə-parça olub ələ gəlməsin, minnətçi düşmüşsən? Kim göndərib səni?

Əlini atıb polkovnikin yaxasından tutub çəkdi. O biri arvadlar da yetişdilər. Polkovniklə birlikdə gələnləri boğanaq kimi burub-büküb yerə yıxdılar, cırmaq-lamağa, yumruqlamağa başladılar. Polkovnik heç bir söz demir, üz-gözünü tutub qorunurdu. Onu belə görüb yanındakılar da qadınların zərbələrinə dəyanətlə dözərək cırılmış sifətlərindən, yarılmış başlarından axan qanı ciblərindən çıxartdıqları dəsmalla, furajlarıyla silirdilər. Onlar da heç bir reaksiya verməyib dinməz- söyləməz susurdular. Polkovnik arada fürsət tapıb yanındakı zabıtə dedi: – Dözün. Qoyun ürəkləri soyusun. Analarımız, bacılarımızdır... Neynəsinlər...

Qadınların nisbətən soyuduğunu görüb kənd soveti sədriylə direktor irəli durdular: – Bəsdirin daha! Onların nə günahı. Uşaqlarınızın meyitlərini onlar alıb gətiriblər. Bu da sağolunuzdur? Dağılışın. İmkan verin balalarımızı dəfn edək. Haydı, aralanın.

O biri kişilər də təpindilər. Hər kəs ərki çatan qadını - anasını, bacısını, arvadını baş-gözü, sir-sifəti qan içində olan hərbiçilərdən uzaqlaşdırdılar. Polkovnik təmkinini pozmayaraq heç nə olmamış kimi mərdanə şəkildə dilləndi:

– Gəlin şəhid əsgərlərimizin dəfnini təşkil edək. Bu saat əsas məsələ budur.

Analar balalarını axtarırdılar. Paltarlarından, bədən nişanələrindən, saçlarından təxmin edib qol-qılçalarını, başlarını bir-bir götürüb ərlərinə deyirdilər:

– Ay Müseyib, bu lıqarın başıqarışığı sinəsidir, tut... qoy ayağını, qolunu da axtarım.

– Süleyman, al Seyfullanın bədənini, görüm başı hardadı?

– Ay arvaddar, Zaurun bir ayağını tapdım, siz Allah, görün o birisi hardadı... məndə can qalmadı.

– Bacı, başına dönüm, deyəsən, bu sənin Cəmilinin ayağıdı, kənddə cins geyən sənin oğlun döyülmüdü?

– Ay anaaa... Qürbətə bax, Qürbətə bax!..

Minarənin cikkəsi camaatın ürəyinə dağ çəkdi. Qardaşının başını qucaqlayıb yarıaçıq gözlərindən dönə-dönə öpən bacısının ah-naləsi yeri-göyü titrətdi: – Qardaş, qardaş, dillənsənə, ölmüş bacına bir söz desənə... Allah, mənə ölüm ver! – Komandir son anda Qürbəti qucaqladığına görə o biriləri kimi tikə-parça deyildi, – Camalla Münəvvər özlərini götürüb göyden yerə vururdular. Səməndər diz çöküb elə hey başına döyürdü.

Oğlunun cənazəsini görmək Nübara qismət olmadı. Minarənin cikkəsini eşidəndə ürəyi getdi... Bir də səhəri özünə gəldi. Oğlunun qara torpaq altına basdırıldığını eşidib təzədən bayıldı.

Əlamətlərinə görə bədən hissələrini ayrı-ayrı yığıb doqquz tabut düzəltdilər. Kəndin kişiləri qəbiristanlıqda yox, Sirikdə dağ döşündə qəbir qazıb dəfn elədilər. Toxtamış qadınlar bir-birinə dil-ağız edirdilər, – deyəsən sənin oğlunun tikəsi mənimkində getdi. Halal elə, bacı.

– Halal xoşun olsun. Elə mənim oğlumun tikəsi də Züleyxanın oğlunun tabutuna düşdü. Halal xoşu olsun. Sənin balan, mənim balam – nə təfavütü.

– Helədi dərdaş! Helədi, dərdirin-bəlan mənə gəlsin.

Ölənler hamının idi, bütün kəndin şəhid balalarıydı. Ona görə dərd də hamının idi. Kənddə oğlanları sağ qalanlar başlarını qaldırıb ətrafa baxmağa utanırdılar, sanki üzqaralılıqları vardı, günah iş tutmuş kimi hürkürdülər. Şəhid anaları başı dik gedirdilər, bayaq əyilmiş qədd-qamətləri indi şax idi.

Müseyyibin arvadı hamını bir az da toxtadacaq bir söz dedi: – Verən də Allahdı, alan da Allahdı. Biz nəkarəyik ki, onun işinə qarışaq. Şükür məsləhətinə, hər nə olub, özü bilən məsləhətdi.

* * *

92-ci ilin noyabrın ortalarıydı. Qış yavaş-yavaş sərt üzünü göstərməyə başlamışdı. Bayırda çox durmaq olmurdu, qırov adamın üz- gözünü qarsırdı.

Rayonun, kəndin bütün kişiləri meydanlarda, yollarda, küçələrdəydilər. Hər yerdə mənzerə eyni idi: ocaq qalayıb, gec sönsün deyə üstünə köhnə lafet, traktor, maşın təkərləri atıb yandırırtdılar. Gözləri tüstüdən acışa-acışa qızğın mübahisələr edir, ordunun, hökumətin niyə ləng hərəkət elədiyini başa düşə bilmirdilər. Hərənin ağzından bir avaz gəlirdi. Söhbətlərin hamısının axırı gəlib silaha dirənirdi. Hamını girinc edən bir də Ermənistandan qovulan azərbaycanlıları Zamzura yığıb onların müdafiəsinin dörd milisə tapşırılma-sıydı.

– Ayə, o boyda kəndi erməni dıǵaları ilə silahsız üzbəüz qoymaq olarmı? Noolsun post var, cəmi dörd milis qoruyur. Ovanesin dəstəsində, deyirlər, yüzdən artıq saqqallı var, silahları da nə qədər desən.

– Bizim ov tütənglərini, dayandoldurumları elə tez yığdılar ki, elə bil dədələrinin kəfən puluydu, - onun yanında oturan kimlərsə ünvanına yağlı bir söyüş göndərdi.

– Hələ tankları da var, rus çastınındı, amma ermənilər sürür. Biz yaxın getsək, tırtılın altında əzib leşimizi çıxararlar, gör onlara bir söz deyən olur?

– İt itin quyruğunu basmaz, bilmirsən?

– Ayə, bizimkilər nə fikirləşirlər e, görəsən?

– Nə fikirləşəcəklər? Böyüyümüz yerində qalmaq üçün Rusiyaya satılıb. Rus nə hava çalsa, o da onu oynayacaq. Muzıka zakaz vermək üçün kişinin gerek ...olsun.

– O da onda yoxdur - saqqallı bir cəbhəçi istehza ilə söz atdı.

– Yoxdu yiyəmiz. Hamı millətin üstündə alver edir.

– Sizə bu da azdır. Vaxtında deyəndə ki, nəyiniz var, qoyun ortaya, pula-qızıla qızırǵalanmayın, üst-üstə qoyaq gedək tank alağ, silah alağ, hərəni özünüzü bir yana tutdunuz.

– Ə, nə qədər pul yığmaq olar? Elə bu dava başlayandan işimiz pul yığmaq deyil? Hər gün iclas, iclas, axırda da: - Yoldaşlar, kimin qulpundan nə çıxır, versin, belə olmur?

– Ə, görməmiş, silahları, patronları muzeyə qoymaq üçün almırıq haa, işlənir dana! Ölən-itən olur, kəşfiyyata gedən olur, qayıtmayanları olur... Odur

ey, Sirikdən bir qoşun igid kəşfiyyata getmişdilər. Pusquya düşüb hamısı şəhid oldu. Nə qədər silahlar qaldı erməniyə. Bə onların yerini nəynən dolduraq?

– Heç ermənilərdən əsir düşən olmur? Bəs onların silahları hara gedir?

– Ayə, sizin kimi bit-birə söhbəti aparın millət irəli gedə bilməz.

– Niyə, düz söz dedim, ona görə?

– Heydər Əliyev gəlməsə, xeyri yoxdu. Yaxamız uşaq-muşağın əlində qalsa, vay halımıza.

– Heydər Əliyevi deyirsən? Bircə onu görməyəcəksiniz. Kommunistlərin ömürlük qurtarmış, – orta yaşlı cəbhəçi əminliklə cavab qayıtdı.

Heydər Əliyev tərəfdarı təslim olmaq fikrində deyildi: – O, çoxdan partibiletini cırıb atıb. Görmədin, 20 Yanvarda kişi kimi Moskvanın göbəyində, Qorbaçovun gözü qabağında bəyanatla çıxış edib Sovet hökumətini, Qorbaçovu necə ifşa elədi? Bilməzsiz qədrini...

Cavabsız suallar baş alıb gedirdi. Heç kim dəqiq, konkret bir söz deyə bilmirdi. Hamı dumanlı şəkildə vəziyyəti anlıyırdı. Cavabı yuxarıdakı başbilənlərdən gözləyirdilər. Yuxarıda isə başbilənlər ayrı-ayrı dəstələr halındaydı. Hamı “mən” deyirdi. “Biz” deyib hamını birləşdirən yoxuydu.

Səhəri həmin mərkəzlər yenə həmin yerlərdə toplaşır, yenə həmin mübahisələri edir, cavab tapmadan evlərinə dağılışırdılar... Sabah yenidən yığışırdılar – dünənki, srağagünkü, tasrağagünkü ... mübahisələri bir də təkrar etmək üçün.

* * *

Xalq cəbhəsinin köhnə kənd klubunun bir otağında yerləşən qərargahında son günlərin durumu müzakirə olunurdu. İçəri siqaret tüstüsüylə dolduğundan xırda pəncərəni açmışdılar, amma yenə xeyri yoxuydu. Həm ağız deyənə qulaq eşitmirdi, həm də tüstüdən göz gözü görmürdü. Bir-iki nəfər deyirdi ki, ay rəhmətliyin uşağı, növbəylə papiros çəkin də. Ə, sən öl, çoxunun üzünü görmürük.

Kimə kinayəylə dilləndi: – Elə görməsən yaxşıdı.

Deyinən adam əlüstü cavab verdi:

– Niyə? Elə eybəcərsən?

– Eybəcər özünsən!

– Yox daa... Soruşuram. Niyə qaşınırsan ki...

Hesabdar Kamalın oğlu Barat arxasınca canavar düşübmüş kimi özünü içəri təpdi:

– Gedillər!!

Özünün, sözünün yerini bilən, heç vaxt emosiyalarını biruzə verməyən gənc cəbhəçinin gözləri yaşarmışdı, az qala ağlayırdı. Daha nələrsə demək istəyirdi, amma boğulub qaldığından ardını gətirə bilmirdi.

– Ermənilər?? Hansı istiqamətdən? – belə deyib Mürvət xəritənin üstünə əyildi. Otaqdakılar da yaxın gəlib xəritəyə boylandılar. Bu dəfə Barat özünü saxlaya bilmədi: –Yox ee.. Erməniləri demirəm. Özümüzünkülər gedillər.

Bir anda elə bil hamının üstünə buz kimi su calandı.

– Nə danışırısan, ə!

– Valla... Çölə çıxın...

Barat elə divarın dibindəcə çöküb papağını gözünün üstünə basdı. İçəridəkilər çölə axışdılar.

Öndə iki köhnə “Kamaz” utanırmış kimi birayaq-birayaq hündürdən sallanırdı. Ardınca silahlı və əliyalın əsgərlər ehtiyatla enirdilər. Onlar da utancaq yerləşləri ilə elə bil daş-kəsəkdən, yol-cığırndan, el-obadan üzr istəyirdilər. Silah qıtlığıydı. Hamıya çatmırdı: – Növbəylə atın. Dara-bara salmayın, – ko-

mandir tez-tez öyüd verirdi. “Bayaq sən atdın, indi də mən atım” qəbilindən olan narazılıqları bir növ belə yola verirdi.

– Hələ heç bir döyüşdə silahı oçeredlə atmağı görməmişdik, onu da gördük, – deyə əsgərlər zarafatlaşırdılar.

Yarısı könüllülər idi, yarısı da hərbi xidmət keçənlər. Müəyyən döyüş təcrübəsi olan, silahla davranmağı bilən cavanlardı. Yeni metronun giriş-çığışlarından, parklardan, meydanlardan - bir sözlə, küçədən tutulub gətirilənlərdən deyildilər. Onlara görə kənd camaatı arın-axayın dolanı, əkin-biçinlə məşğul olur, heyvanlarını ürəklə örüşə buraxırdılar. Bir-iki sınıq-salxaq ov tufəngindən, dayandoldurumdan tapıb, kəndin nisbətən ucqarlarında, hücum ehtimalı ola biləcək istiqamətlərdə, özlərinin düzəltmələri postlarda keşik çəkirdilər. Çoxu həftələrlə evlərində gecələmirdi.

Əsgərlər Hiltəpədəki çox vacib mövqelərini tərk edirdilər. Heç ağlabatan iş deyildi. Bunlar nə edirlər? Qaranlıqda hərəkət bir elə də hiss olunmurdu. “Kamaz”lar cəbhə xətti boyunca tez-tez ora-bura şütüdüklərindən diqqəti çox cəlb eləməkdilər. Deyəsən, yerli camaatı, ələlxüsus cəbhəçiləri vəziyyətdən hali etmək istəmirdilər. Böyük komandirlərindən o qədər də yox, Xalq cəbhəsinin sədri Mürvətdən xeyli çəkindiklərindən bacardıqları qədər səssiz-səmirsiz gedişlərini başa vurmaq istəyirdilər, xətasız-belasız ötürmək niyyətindəydilər. Üzüyxarı diklənen Xalq Cəbhəsi üzvlərini və kənd camaatını görəndə həm pərt oldular, həm də vəziyyətin yaxşı qurtarmayacağını anladılar. Mürvət irəli yeridi.

– Xeyir ola, komandir? Noçnoy praqulkadı?

Komandir – orta yaşlı polkovnik-leytenant bir xeyli dinmədi. Bəlkə də Mürvətlə yollaşmaq olardı, hər halda, müəllimdi, başa düşərdi. Amma qəzəbli, yaba, dırmıq, bel, dəhrə ilə silahlanmış kütləni görüb udqundu. Heç kim dillənmirdi. Ətrafa vahiməli sükut çökdü. Sakitlikdə əsən xəfif yelin səsi gəlirdi. Bu da gərginliyi daha da artırırdı. “Sən də əsməyə vaxt tapdın.” Ümumiyyətlə, elə vaxt idi ki, ən adi bir şey belə, adamları əsəbiləşdirirdi: yersiz əsən meh də, adicə söz də, kiminsə barmağını avtomatın, tufəngin tətiiyinə qoyması da. Komandir hələ də dinmirdi. Deyəsən, uyğun söz - bəhanə axtarırdı. Tapmayıb olanı dedi:

– Yuxarıdan əmr gəlib. Gəncə ətrafına çəkilməliyik.

– Bəs biz?

– Yəqin başqa qüvvələr göndərərlər.

– Elə siz burdasınız daa...

– .....

– Göndərsinlər sonra daa...

– Lap yuxarıdan əmr gəlib.

– Kimdi ə, o əmr göndərən qəhbənin oğlu! Bizi burda əliyalın qoyub qırdırmaqdı qəsdləri? Niyə? Vətən xainiyik?

Keçmiş ot briqadiri Əlizamanın səsiydi. Ağızdan pərtə idi, amma mərd, qorxu-hürkü bilməyən kişiydi. Həmkəndliləri ona “qırmızı Əlizaman” deyirdilər. İndi də: – Kişi düzünü deyir də! – deyə ona qahmar çıxırdılar. Mürvət təmkinini pozmadı:

– Komandir, qayıdın pozisiyaya. O qərarı verənlərə deyin, kəndə gəlsinlər, vəziyyətimizi gözləri ilə görsünlər. Sonra nə qərar versələr, biz razı. Getməkdirsə, sizə qoşulub biz də gedərik. Neynək.

– Xahiş edirəm, Mürvət müəllim! Bizi başa düşün. Vaxtında əmr edilən yerdə olmalıyıq. Söz verirəm ki, hər şeyi olduğu kimi deyib bura yeni qüvvə göndərilməsinə yuxarıları razı salacam.

Yenə Mürvətdən qabaq Əlizaman dilləndi.

– Uşaq başı aldadırsan? Dasını hing, hing dasını - erməni oğraşdar demişkən. Mürvətin sözünü niyə qəribçiliyə salırsız? Elə siz burdasınız daa. Ə,

o nə təhər deyir, müəllimlər bilər, nəyin yerini dəyişəndə heç nə dəyişmir. O dəstə olmasın, bu dəstə olsun. Bizdən pis üz görmüsüz? Ağızımızdan tikəni çıxarıb sizə yedizdirmişik.

– Elədi, dansaq, gözümüzdən gələr.

– Bə bu nə gündü, bizi salırsınız?... Bir addım da ata bilməzsiz.

Mürvət baş verənləri əməlli götür-qoy etmək üçün bilərəkdən ağsaqqala meydan verirdi.

Əliboş adamlar əyilib yerdən iri daş parçaları götürdülər. Tüfənglilər irəli çıxdılar. O biri tərəfdəkilər avtomatlarını ayağa çəkdi. Əlizaman dayanmaq bilmirdi.

– Kişi o adama deyərəm ki, atəş açsın. Bax, hədəf mən. Elə bilin qabağınızda ermənidir. Atmayan kişi deyil.

Komandir əlini qaldırdı. Nəhayət, Mürvət də dilləndi:

– Əlizaman kişi, bir toxtaq ol görüm.

– Toxtaqlıq yeridi? Ə, görmürsən oğraşdarın felini.

– Ağızının danışığını bil, – zabitlərdən biri dözmədi. – Ağsaqqalsan, dinmirik, yoxsa...

Bu dəfə camaat yer-yerdən dilləndi. – Nə yoxsa, əə... Əlindən gələni beş qaba çəkməyənin kişilikdən xəbəri yoxdu. Biz bir qaşığı qanımızdan qorxmuruq. Sən öləsən sizi diri-diri yeyərik.

Hər iki tərəf döş-döşə dayandı, hətta bir-birinin nəfəslərini hiss etdilər. Komandir son çarəyə əl atdı.

– Əmr edirəm, geri çəkilin.

Əsgərlər geri çəkildilər. Komandir Mürvətin qoluna girdi: – Bir dəqiqə bəri dur, – döş cibindən bir kağız çıxarıb Mürvətə uzatdı:

– Özün, Allaha şükür, savadlı, dünyagörmüş adamsan. Görürsən – mənə əmr gəlib, özbaşına deyiləm ki. Vayennyəm, birinci vəzifəm əmri yerinə yetirməkdir. Sən ki bunları yaxşı bilirən. Tutaq ki, ağsaqqal qanmır...

Mürvət komandiri ağır-ağır süzüb nəse demək istəyirdi ki, komandir onu qabaqladı :

– Yaxşı, annamır. Bizim işə bələdliyi yoxdur...

Mürvət əmri əlində yelləyə-yelləyə fikrə getdi. Yerli-yataqlı yazılmışdı, xeyri yoxuydu; döyüşçülər əmrə göstərilən yerə getməliydə. Əmr, pis-yaxşı, yerinə yetirilməliydə. Qarşıdurmağa yol vermək olmazdı. Yoxsa düşmən əlinə xına yaxardı. Bəs onların qazancı nə olmalıydı?

– Gəl belə edək. Nə şiş yansın, nə kabab. Səni başa düşdüm. Onda silahlarınızı verin bizə. İndi ermənilərlə üzbəüz biz dayanacağıq. Qeyrətiniz necə yol verər ki, silahsız qalaq?

Əlbəttə, Mürvət düz deyirdi. Komandir də bunu yaxşı anlayırdı. Dəstənin içinə girdi. Bir neçə dəqiqə mübahisə etdilər. Bir çoxu silahını vermək istəmirdi.

– Yersiz inadkarlıq lazım deyil. Elə bilməyin, silahımızdan qorxub yoldan çəkilecəklər. Bir də görərsiniz yabalar, dəhrələr havada uçuşub qarnınıza girdi, başınızı üzdü. Kənd adamları əlindəkilərlə vuruşmağı uşaqlıqdan öyrəniblər. Örüş üstə, ot üstə, torpaq üstə tez-tez üz-üzə gəlirlər. Vərdişkardılar. Onların dəhrəsi sizin avtomatınızdan tez atılır. Uşaqlıq eləməyin. Düz deyirlər... Silahsız necə duruş gətirə bilərlər. Adamın qanı olar. Öz millətimizdir. Bizə güvənib yaşayırdılar. Biz də başsız, arxasız buraxıb gedirik. Əlbəttə, öz xoşumuza getmirik.

Komandir qəti qərar verdi: – Qənimət götürülmüş, Serbakdan pulla alınmış, dəftər-kitabda adı keçməyən silahlar, patronlar kənd camaatına verilsin. Bizi geri çağırmaqda nəse başqa bir niyyət var. Deyəsən, böyük oyun gedir. Mən təcrübəmə əsaslanıb deyirəm. Bu əmr nə hərbi, nə də strateji baxımdan qəti düz deyil. Amma nə edək? Biz əsgərik. Əmrə tabe adamlarıq. Deyir sür

dərəyə, sürək lap ortasına. Vaxtı gələndə bu barədə soruşsalar, biz də sözüümüzü deyirik.

O tərəfdə də Mürvət camaatı başına yığıb onları sakitləşdirir, vəziyyəti izah edirdi. Deyəsən, hər iki tərəf özlərinə sərf edən ortağ nöqtəni tapıb, davasız-şavasız ötüşməkdən başqa bir çıxış yolu tapmadılar.

– Gəlin, götürün.

Komandir əlini silahlara, patronlara uzatdı.

Camaat irəli yeridi.

* * *

Tam səssizliyin içində qəflətən avtomat, pulemyot, top səsləri bir- birinə qarışdı. Balkəsənin üstünə uğuldaya-uğuldaya bir qrad düşdü. Qəsdən birinci oranı hədəf seçmişdilər. Ermənilər bildirdilər ki, bulağın başı xüsusən axşam tərəfi qız-gəlinlə, arvad-uşaqla dolu olur, həndəvərində gənc oğlanlar-qızlar azca qırağa çəkilib pıçıldaşır, sevgilərini, daha çox əhd-peymanlarını bir daha dilə gətirir, arzularını, həyatlarını götür-qoy edirlər. Bakıyamı gedəcəklər, kö-nüllülər erməniləri çərən-pərən edib geriye oturdursa, bəlkə elə kənddə qalacaqlar. Qalacaqlarsa, Laləli təpədə, yoxsa son vaxtlar Bakıda, Sumqayıtda, Rusiyada alver edib xeyli qazanc əldə edərək Gurbulağın sol qaşında tikəcəkləri evlərinin beton təməlini qoymuş digər həmkəndliləri kimi kənd üzrə nümayəndədən onlar da torpaq sahəsi alacaqdılar? Bunlar hələlik şirin xəyallar idi. Düz-əməlli müharibə olmasa da, amma hər gün erməni yaraqlıları ilə azərbaycanlı əsgərlər arasında tez-tez müxtəlif mövqələrdə atışmalar baş verirdi, ölən, yaralananlar olurdu. Amma yox... bu dəfə atəş səsləri qınc-qırıq deyil, davamlıydı... “Bay?!” Təxminən üç-dörd kilometrlik məsafədə İsfəndiyar qaşında bir neçə tank göründü. İndiyə qədər belə şey olmamışdı. Səməndər kişinin dili ağzında dolaşdı: – Deyəsən bu, başqa xına olacaq!

Böyük qız Münəvvər əlüstü aydınlıq gətirdi. – Urus tanklarıdır. BTR-lərdir. Biri də BMP-di.

Uşaqdan böyüyə bu aralıqdakı kəndlərin hamısının sakinləri, xüsusən yeniyetmələr, məktəblilər silahları səsindən, tankların, təyyarələrin markasını görünüşündən tanıyıb təyin edə bildirdilər. Ərindən üç addım aralı dayanmış Nübar arvad, əlində mis qazan, naxırdan qayıtmış camışı sağmaq üçün toparlanıb ona sarı yeri yirdi, ayaq saxladı ki, görsün bu mərəkə nəynən qurtaracaq: bizimkilər erməniləri gəldikləri yerə cən qovacaqlar, yoxsa... Allah, sən saxla! Bu Səməndər niyə özündə deyil?.. Tanklar İsfəndiyar qaşından yellənə-yellənə aşağı - kəndə tərəf sallanırdılar. “Gəlirik ha...”

Mədəniyyət evinin reproduktorundan həyəcanlı bir səs bütün kəndə yayıldı, eşitməyən qalmadı: – Camaat, ermənilər tanklarla kəndə girəcək. Kimin qiymətli nəyi var, götürüb, tez özünü dəmiryol vağzalına çatdırsın. Kimin də maşını, arabası varsa, əlli tərpenib özünü yetirsin Hiltəpədən üzəşəği – Beyləqan yoluna. Biz qalıb onlarla döyüşəcəyik, onacan siz xeylağ aralanıb canınızı qurtararsız. Haydı, Allah amanatı.

Səməndər hörüklədiyi ata tərəf qaçdı: – Arvad, becid tərpen. Uşaqları yığ, gör hamı yerindədirmi. Mən arabanı qoşum.

Gözü Qürbətə başdaşına sataşdı. Oğlu gülümsəyərək atasına baxırdı. “Nədi, qaçırırsız? Niyə toparlanıb bu köpək uşağının dərşini vermirsiz? Bizim böyür-başımızda bunnar nə gəzir? Niyə silib-süpürüb atmırırsız?”

Səməndərin qolları səlbəylə vurulmuş quş qanadları kimi heysiz-heysiz böyründə eləcə sallanıb dururdu. Gücsüzlüyünü, çarəsizliyini heç belə duymamışdı. Qürbətə başdaşını qəbrinin üstünə qoymağa macal tapa bilməmişdi. “Yaman gecikdik”.

...O gün Müseyib sözünə əməl edə bilməmişdi. Səməndərgildən evinə döndəndə gördü arvad-uşaq başılovlu onu gözləyir. Qürbətlə birlikdə şəhid olmuş oğlunun arvadının sancısı tutduğundan heç hovur eləməmiş gəlini götürüb həmə-n-həmə Cəbrayla çatdırmışdı. Körpəni qeysəriyyə üsuluyla götürdüklərindən gəlinin halı ağırıydı. Ona görə məcbur olub qalmışdı Cəbraylda. Xəstəxanada xəstəxanılıq qalmamışdı, dilin altına qoymağa Allahın bir valerian həbi tapılmırdı. Qarmaqarışılıqla bağlı tibbi təchizat sifira endiyindən davə-dərman dalınca ora-bura qaçmaq gərəkdir. Həkimin başının üstünü kəsdirib həm gəlini, həm də doğulanı xilas etmək lazımydı, onların tələf olmasını heç kimə bağışlamazdı, indi ən əsas məsələ bu idi. Körpə oğlan idi. Atasının adını qoydular. Bu, qaysaq bağlamış yaralara ən yaxşı məlhəm idi. Xəstəxanadan aralanmaq olmazdı. Müseyibə hər an ehtiyac ola bilərdi. Baxmayaraq ki, qayınana gəlinin yanında gecə-gündüz kipriyini qırpmadan mücadilə aparırdı.

Nübar uşaqlardan tələm-tələsik yır-yığış edib boğazını düydükləri boğçaları ilə onu gözləyirdilər. Tələsdiyindən və həyəcandan Səməndər atı arabaya qoşa bilmirdi. Hər atəş səsindən, top gurultusundan at şahə qalxır, Səməndər kişi hər şeyi yenidən başlamalı olurdu. Özünü saxlaya bilmədi:

– Köpək oğlunun atı, bu saat erməninin acığını da sənən çıxaram, soxaram dəryazı qarnına.

Evləri yolun üstündə olanlar – kimi yüngül, kimi də yük maşınlarıyla vıyılıyla Beyləqan yoluna üz tuturdular. – Allah bəxtəvərləri, gör nə tez yığışdılar. – Nübar dilini yığa bilmədi.

Axır ki, Səməndər atı arabaya qoşa bildi. – Tez olun, minin! – Atın başını darvazaya tərəf döndərdi. Böyük yola çıxhaçıxda Minarə qiyyə çəkdi: – Qardaşımın başdaşısı qaldı, oyyy, qardaşımın başdaşısı qaldı. Ermənilər görse, xıncım-xıncım ediləcək.

Belə deyib, arabadan atıldı. “Allahü əkbər!” Səməndər duruxdu. Minarə ardı-arası kəsilməyən maşınların, arabaların, mal-qaranın arasından keçib, köndələn evin qənşərinə - çöl qapısının ağzına, başdaşının qoyulduğu yerə getmək istəyirdi. Hamı qızın niyyətini anladı. Hamısı da arabadan endi. Səməndər yüyəni ortancıl oğlu Camala verib dedi: – Ə, bərk tut, qoyma at yoldan çıxsın.

Hərəsi başdaşının bir tərəfindən tutub yerlə sürüməyə başladılar. Güc ər-ərvada düşmüşdü. Minarə: – Ay qardaş, bu nə bəxt, taledi – deyib hönkürdü. Qardaşının toz-torpağa batmış əksini silirdi, təmizləyirdi. Yol elə əvvəlki kimi tətilli-tıxılıydı. Bircə yolu o üzə keçsəydilər. Hamısı qan-tər içindəydi. Kimsə Səməndərgilə kömək edə bilmirdi. Hər kəs öz başının hayındaydı.

Bu dəfə Minarə azca boşluq yaranan kimi düz yolun ortasında dayanıb qollarını yana açdı. Daha qızı basıb keçməyəkdilər ki. İki cavan uşaq bir anda peyda oldu. Kömək edib başdaşını arabaya qoydular. Hər ikisi:

– Hayıf sənən, ay Qürbət, – deyib kövrəldilər.

Sonra özləri də götürüldülər.

* * *

Beyləqan yolu hələ belə basabas görməmişdi. Yüngül maşınlar tıxacın ucbatından şosse yoldan çıxıb torpaq yolla tullana-tullana gedirdilər. Resorsun qırılması, maşının cərcək-mərcək olması heç kimin fikrindən belə keçmirdi. Təki tez aralanıb rədd olub getsinlər. Tanklar kəndə girmişdilər. Evlərin ortasından vurub keçirdilər. Qayıdıb dik duran, uçub dağılmayan divarları bir də ortasından vururdular ki, yerlə-yeksan olsunlar, sahibləri bir də buralara qayıtmasın. İki tank gedənlərin ardınca düşmüşdü, amma deyəsən onlara çatmaq fikrində deyildilər, xox gəlirdilər.

Minarə koftalarından birini boxçadan çıxarıb başdaşını tamam silib təmizləmişdi. Yenə qardaşını ağlayırdı, arabir daşa həkk edilmiş şəkli öpürdü, Murovda qulluq edən qardaşı Səlahəti haraylayırdı: – Gəl bu it uşağını bir-bir nişan al, vur, öldür, qoy onların da anası mələr qalsın. Yerin görünür, ay qardaş!

Qardaşı Səlahət çiyində qranatomyotla bir şəkil çəkdirib göndərmişdi. Bunun nə silah olduğunu soruşanda “tank vurandı” demişdilər. İndi ona görə yadına düşmüşdü.

Yolun qırağına bir mərmə düşdü. Zərbdən iki maşın kəlləmayallaq getdi. Çığırtdı, nalə aləmi başına aldı. At necə şahə qalxdısa, araba çevrildi. Nüşnə ortasından bölündü. Təkərin oxu qırıq-qırıq oldu. Arabanın laydırlarının hərəsi bir tərəfə düşdü. Səməndər atın altında qaldı. Camal sıçrayıb çiyi üstə otluğa düşdü. Deyəsən bir elə də əzilmədi. Nübarla Münəvvər – ana-bala qucaqlamış halda yolun kənarına sərələndilər. Ətli-canlı Nübara elə bir şey olmasa da, paltarları arabanın laydırına ilişən Münəvvərin sağ yanağını asfalt sıyıraraq qana boyadı. Amma yenə də hamının öz canındakı ağrısını Minarənin cikkəsi unutturdu. – Ay ana, dizim qırıldı.

Yol gələnnən qardaşının başdaşını sövq-təbii qucaqlamış qızciğaz daşla birgə yıxılmışdı, sol dizi amansızcasına gizildəyəndə daşın altında qaldığını görmüşdü. “Bağışla, bacı. Allah məni öldürsün. Qaçhaçaqda mənim də gözüm camaatda idi. Heç bilmirəm necə oldu. Araba böyrü üstə gəldiyindən sənə üstünə düşdüm. Allah vursun məni”.

Birinci Camal yetişdi.

– Dədə, gücüm çatmır.

Acizlikdən ağlamsındı. Sonra anası, Səməndərlə Münəvvər gəldi. Səməndər dizini yerə qoyub “Ya Allah!” deyib nəre çəkdi. O biriləri də kömək elədi. Daşı Minarənin üstündən aşırıdılar. Bu dəfə də Camalın əli daşın altında qaldı.

– Vay, barmaqlarım qırıldı.

– Ə, şilsən, sənə nooldu?

Səməndər bu dəfə arabanın laydırlarından birini götürüb başdaşının altından saldı. – “Ya Allah!” – Camal əlini çəkib barmaqlarını ağızına soxdu:

–Dədə, barmaqlarım...

– Allah, bu nə işydi düşdük?! Günahımız nəyidi, ay tanrı? Niyə elimizdən, yurdumuzdan sərgərdan düşməliyik, niyə bu cəzirənin çölündə yesir günə qalmalıyıq? – Səməndər üzünü göyə tutub üsyan etdi.

Arabadan ələ gələn bir şey qalmamışdı; oxu qırılmışdı, çardağı qırıq-qırıq idi, – əməlli-başlı samavar malı. At hürkmüşdüsə də, elə bil o da qaranlıqda çöldə tək qalıb qurd-quşa yem olmaq qorxusundan sahiblərinin yanına gəlmişdi, yanıqlı-yanıqlı kişnəyirdi. Heyvan da müsibətin ağırlığını anlayırdı. Səməndər yəhəri tapıb atın belinə qoydu, boğça-buğçaları uc-uca bağlayıb xurcun tayı atın belinə şəllədi. Qırılıb gödəlməmiş yüyənin ucundan tutub, – Gəlin yola çıxmaq, – dedi, – ləngiməyək.

Asfalta sarı bir qədər yerimişdilər ki...

– Dədə, yeriye bilmirəm... – Minarənin zəifləmiş səsi hamını dondurdu. Camalın əllərini öpə-öpə ürək-dirək verən Nübarın içində nəse qırıldı, arvad biixtiyar çökdü: – Vay başına daş düşən canım... Qızım şikəst oldu.

Minarənin hələ səsi gələndə xeylaq arxada qaldığı məlum olmuşdu. Ayağa durub yerimək istəyəndə sol ayağının “getmədiyini” hiss etmişdi, amma atasının “ləngiməyək” sözündən namusa boğulub bir söz deməmişdi. Ayağını çəkə-çəkə, sonra isə sürünə-sürünə onların ardınca düşmüşdü. Qaranlıqdı, kənardan görmürdülər, yolda-rizdə maşınlar da, adamlar da seyrəlmişdi.

Ailə üzvlərinin hamısı əzilmişdi, fərazən gündə olanı yoxuydu. Görəndə ki, əlini, baldırını tikan, gicitkən cızır, dalayır, göynədir, həm də atasıgil get-gədə

uzaqlaşırılar – vəziyyətinin ümitsizliyini duyub zarıldadı. Sözlər də o dəhşətli ağrının zarıltı formasında ifadəsi idi ki, bunu hamı bildi. – Can qızım, bir toxta görüm.

Münəvvər daha tez özünü yetirdi. Minarənin ayağına toxunmağıyla bacısının cikkəsi çölü-düzü lərzəyə gətirdi: Münəvvər saçını yolub yelə verdi. – Bacın ölsün, bacı! Bu nə işdi başına gəldi?! Ayynaaa!

Minarənin sol dizi elə şişmişdi ki, qızın qılçaları sanki bir-birinə bitişmişdi. Nübar da özünü yetirdi. Məsələdən halı olunca əlləri ilə üzünü cırdı. – Evim yığıldı, bağrım yandı, Səməndər! Yola çıxın, belə sərələnin asfalta, bir maşın saxlayın, qızı çatdıraq Beyləqana - xəstəxanaya.

Camal, Münəvvər, Səməndər yola qaçdılar. Lap uzaqdan işıq gəlirdi, amma çox uzaq idi. O nə vaxta gələ, çata, yetişə... Əks tərəfdən güllə səsləri eşidildi. Bir yük maşınıydı. Deyəsən köməyə gəlirdilər, könüllülər idi. Yolun ortasındakıları görəndə maşını əylədilər: – Noolub, ağsaqqal?

– Qızım... – Səməndər sözünün dalını gətirə bilmədi, əlini uzatdı.

– Gedəyin, mən göstərim, – Camal qabağa düşdü. Bir dəstə cavan da onun ardınca tökülüşdü. Fanar yandırdılar. Ana-balanı zəlif gündə görüb sarsıldılar.

– Yazıq qız nə gündədi, ə... Sizi ermənilər bu günə salıb?

– Yox, arabayla gəlirdik, yola mərmi düşdü, at hürkdü, arabanı aşırıdı, bacımın ayağı qaldı... qardaşımın başdaşısının altında... deyəsən, dizi qırılıb. – Camal hıçqıra-hıçqıra dedi.

– Ə, kömək eləyin, kömək eləyin, tez balnısyəyə çatdıraq.

– Qardaşımın başdaşını da götürün, şəhiddi... Çatdırammadıq, – Minarə ata-anasının tərpenmədiyini görəndə son gücünü toplayıb boynunu döndərdi: – Ay oğlanlar, sizi and verirəm... Həzrət Abbasın qələm olmuş qollarına, cəmi şəhidlərin ruhuna, qoymayın çölün düzündə qalsın...

Bayıldı. Daha nə işə demək istədi. Yəqin yenə yalvaracaqdı.

Səməndər qızını qucağına alıb ağılaya-ağılaya yola düzəltdi. Nübar saçını yolurdu. Münəvvərin üzünün qanı bayaqdan axırdı, yaylığı teyxa qan idi, sifətinin qan axan yerinə basıb saxladı, donunun ətəyindən bir şırım cırıb yaylığın üstündən köndələninə sarıdı. Sifəti göyüm-göyüm göynəyirdi. Amma bacısının halını görəndə öz ağrıların fərqi varmırdı. Camalın da barmaqları bərk əzilmişdi, ancaq o da bacısına görə ağrısını bildirmirdi.

– Ə, kişilikdən deyil, başdaşını da götürün, şəhid qardaşımızdı. Bacısı sonralar eşitsə ki, götürməmişik, tükürər bizə... Görmürsüz nə gündədilər...? Allah özü kömək olsun bunnara...

* * *

Beyləqan hərbi hospitalında adam əlindən tərpenmək olmurdu. Döyüşdə yaralananlardan başqa, qaççaqda əzilən, qolu-qıçı qırılan, başı yarılan xeyli adam da vardı. Tibbi personal çatdıra bilmirdi. Yardım ediləsi insanlar həddindən artıq çoxuydu. Rayon mərkəzi xəstəxanasından həkim briqadası tələb etdilər. Dedilər çıxıblar, gəlirlər. Cəbrayıl, Füzulidə olan qaççaqdan məlumatları varmış. Əvvəlcə əsgərləri yerləşdirdilər. Əməliyyat olunmaları təcili əməliyyat otağına apardılar. Kimə ki ilkin tibbi yardım lazım idi, onlara elə dəhlizdə yardım göstərdilər.

Səməndər bayaqdan hər ağıxalatının ardınca düşüb yalvarırdı: – Balama kömək edin, qız uşağıdır, ayağı daşın altında qalıb, şişib dam boyda olub. Yalvarıram sizə, kömək edin.

Yaralı əsgərləri yerləşdirə bilmirdilər. Həkim briqadası da gəlib çıxmırdı. Minarənin ah-naləsinə Camal da qoşulmuşdu. Onun da barmaqları şişmişdi. Dəhşətli zoqqultudan uşağın halı get-gedə dəyişirdi, özünü saxlaya bilməyib

divarın dibinə yıxılmışdı. Üstündən o yana-bu yana keçirdilər, bəzən də tapdalayırdılar. Minarə dözüminün son həddindəydi. – Ana, denən mənə elə bir iynə vursunlar, ağrını hiss etməyim, ölürəm axı.

Heç anasının da halı fərli deyildi. Onun da ağrıları indi-indi biruzə verirdi. Xəstəxananın həyətində kuzovdan düşəndə ayağını düz atmayıb ağzıüstə yerə gəlmişdi. Ətli-canlı arvad “hıxx” edib özündən getmişdi. Maşındakı cavanlar onun qoluna girib xəstəxananın girişində qoyub çıxmışdılar, qızını Səməndər özü qucağına götürüb gətirmişdi.

Ağız deyənə qulaq eşitmirdi. Hər yerdən zarımaq, inilti, yalvarış dolu səsler gəlirdi. Hamı kömək istəyirdi, hamı həkim deyə imdad diləyirdi.

İki təcili yardım maşını vıyılıyla həyətə girdi. Adamların üzündə ümid işartıları çoxaldı. Axır ki! Altı nəfər idilər, ikisi həkim, qalanları tibb bacıları. Ayağı yer tutanların hamısı gələnlərin üstünə yeridi. Aləm bir-birinə qarışdı.

Artıq hansısa nizam-intizam, növbə yeri deyildi, elə dəhlizdəcə qarşılarna çıxan xəstələri müayinə etməyə başladılar. Qəribədir ki, ara bir az sakitləşdi, hamı durduğu, yıxıldığı, zarıdığı yerdəcə növbəsini gözləməyə başladı.

– Ay ana, yandım axı! – Minarənin naləsinə hamı döndü. Yaşlı həkim tibb bacılarından birinə işarə etdi. Qız qayıdıb başını buladı: – Ağrıdan ürəyi dayana bilər.

– Tez ağrıkəsici iynə vur. Sakitləşsin, indi baxaram. Deyəsən, Bakıdan kömək çağırılmalı olacağıq. Yaralılar çoxdu. Çatdırmayacağıq.

Minarəyə iynə vurulanda anası ağrıdan qıvrılan Camalı göstərib, – Qızım, bəlkə buna da birini vurasan, - dedi.

– Ona noolub?

– Onun da əli daşın altında qalıb.

– Hansı daşın?

– Başdaşının.

Tibb bacısı heyrətlə arvada baxdı, heç nə başa düşmədi.

– Həkim baxsın, sonra. Bir az da dözüün.

– Dözə bilsəydi, sənə yalvarmazdım ki... Görmürsən, uşaqlarım əldən gedir? – Nübar incik-incik dilləndi.

– Xala, hamı pis vəziyyətdədir, hamıya yardım etmək lazımdır.

– Mənim kimi müsibətə düşəni yoxdur – arvad hıçqıraraq yaylığının ucunu gözüne sıxdı.

* * *

Səhərə yaxın ara sakitləşdi. Həkim müayinəsinə ehtiyacı olanlar seyrəldi, xüsusən döyüş bölgəsindən gələn əsgərlərin hamısına ilkin tibbi yardım göstərildi, bəziləri əməliyyat olundu. Xəstəxana yaralıların iniltisi, yalvarışı, naləsi ilə dolmuşdu. Bəziləri ağrılara dözə bilmədiklərindən Allahdan ölüm arzulayırdılar. Ölümün isə, incəvara haralardasa başı qarışmışdı, hələ xəstəxanaya yolu düşmürdü.

Minarənin halını görəndə hamının bu cavan qıza ürəyi yandı, məsələnin mahiyyətini anlayanda isə başlarını buladılar. “Durduğu yerdə qız uşağını şikəst etmişiz”. Camalın barmaqlarını görəndə isə təəssüfləri daha da artdı. “Başdaşı sizin ailənin qənimi kəsilib ki”. Eşidəndə ki, onu arabaya Minarənin təkidi ilə qoyublar, yaşlı həkim bir xeyli matdım-matdım hamını süzdü, fikrə getdi və başını buladı: – Yazı...

Elə küncdəcə Minarəyə yer elədilər. Hardansa dəmir yataq toru tapıb gətirdilər. Tınlərinin altına mişar daşı qoyub döşəmədən bir az hündürə

qaldırdılar. Ailə üzvləri ətrafında çömbəltmə oturmuşdular. Nübar Camalı bağına basmışdı. Dərman qoyub onun da əllərini sarıtmışdılar. O, azca toxtamışdı. Münəvvərin də üzünü rivanolla silib sıyrılan yerlərinə məlhəm sürtüb sakitləşdirmişdilər. Ancaq qızın sağ yanağına elə bil xırda ət xalları yapışdırmışdılar. Həkim həmin ət xallarını kəsib qızın sifətini hamarlamağa çəkinirdi – qanaxma olardı.

Səhər açılarda hospitalın heyətinə xeyli adam toplaşdı. Dövlət məmurları da gəlmişdilər. Nəyisə müzakirə edirdilər. Heyətin künc-bucağına baxır, nəyi isə hesablayırdılar. Bir azdan xeyli pərişan, qarğış tökən, hökuməti də, erməniləri də, cəbhəçiləri də – bir sözlə, hamını söyən, düşdükləri vəziyyətə görə yeri-göyü lənətləyən insanların axını başladı.

Məlum oldu ki, evindən-eşiyindən didərgin düşən qaçqınlara müvəqqəti sığınacaq quraşdırılacaq. Qələbəliyə, səsə-küyə çıxan Səməndər adamların arasında Müseyibi gördü.

- Sən də burdasan?
- Bıy, hə, qardaş.
- Arvad-uşaq hanı?
- Salamatçılıqdır... amma olmasa ondan yaxşıdır.
- Heylə demə, Allaha acıq gedər. De görüm noolub?..
- Daş uşaqların ikisini də şikəst elədi. Minarənin halı lap pisdir.
- Əyə, qanmadım...

– Elə arabanı qoşub külfəti aradan çıxarmaq istəyirdim ki, Minarə özünü öldürdü ki, Qürbətə başdaşını da aparaq. Yola düşən top mərmisindən at hürkdü, araba aşdı, daş da düşdü Minarənin qılçasının üstünə. Deyəsən, dizi sınıb. Camalın da əli daşın altında qaldı. Onun da, deyəsən, barmaqları qırılıb. Balalarım tələf olacaq, Müseyib.

İçin-için hönküdü. Haçannan yığılıb qalan ağrısını, əsəbini, qəzəbini, ümid-sizliyini, çarəsizliyini ağlayırdı, ağrılarını atırdı, nə vaxtdan bəri çiyinlərini yağır eləmiş dərd yükünü boşaldırdı. Müseyibin qarşısında bunu eləmək ayıb deyildi, bu arada onu başa düşən bir adam vardısı, o da elə Müseyibdi. Dərdini dərdi olan başa düşər.

Kimse Müseyibin soyadını ucadan dedi.

– Gəlirəm, – o, belə deyib aralandı. – İndicə qayıdıram, burda gözlə.

Onu səsləyən Beyləqan Rayon İcra Hakimiyyətinin səlahiyyətli idi.

– A kişi, ayrılan taxtaları, çadırı, lazım olan o biri şeyləri də təhvil al, çardağını qarala, – bir kağız uzatdı Müseyibə.

O aralıdan barmağını Səməndərə silkələdi, tapşırırdı ki, durduğu yerdən tərənəməsin. Yoxsa, bu qələbəliyin içində həmkəndlisini tapmaq müşkül məsələydi.

Verilən şeyləri ailə üzvləri ilə götürüb göstərilən səmtə üz tutdu.

Balta, çəkc, mişar səsləri xəstəxananın heyətini bürümüşdü..

* * *

Axşama yaxın Müseyibin təşəbbüsü və köməyi ilə Səməndərin ailəsinə də bir sığınacaq quraşdırıldı. Minarəni elə həmin o dəmir tor yatacaqla birgə gətirib qoydular içəri. Məlum oldu ki, burada çox qalmaqacaqlar, qaçqınların hamısını Bakıya göndərəcəklər. Nübar arvadın çöhrəsində bir işıq gəzdi. – İnşallah, orada balamı daha yaxşı bir doxtura göstərib tez sağaldarıq.

Göstərilən tibbi yardım, dava-dərman cüzi kömək etmişdi. Minarənin də, Camalın da vəziyyəti elə əvvəlki kimi idi. Ağrılar gündüzlər nisbətən azalır, gecələr isə ikiqat artırdı. Münəvvərin durumu bir az babat idi. Sarğısını dəyişəndə üzünün sıyrıntılarının ağrısı əvvəlki ilə müqayisədə azalmışdı. Sol

yanağına nisbətən sağ yanağı ət xallarının ucbatından digirt-digirt görünürdü. Bu hal Münəvvəri vahimələndirdi. “Yoxsa sifətim axıra qədər belə qalacaq? Özün rəhm elə, Allah! Məni eybəcər günə salma”.

Nübarın bədəni get-gedə ağırlaşır, qolu-qılçası tökülüb itirdi. Səməndərin də dərd belini əymişdi. Tez-tez öz-özünə deyirdi: – Bu nə gündü düşdük? Yəni hökumət bunu bilmirdi? Bilmirdisə, çox pis. Bilirdisə, niyə tədbir tökmürdü. Bunun kəşfiyyatı-zadı yoxdu? Qırılıb batıb hamısı? Belə də tədbirsiz dövlət olar? Elə hey iclas keçirirlər. Boş-boş danışır söz güləşdirir, söyüş söyürlər. Bu qədər camaatı niyə mağmın elədilər. İndi torpaqlarımız necə olacaq? Ermənilərə qalacaq? Sən saxla, Allah!

Fikirləşdikcə kişini üşütmə tuturdu. Minbir əziyyətlə ev tikmişdi, bağ salmışdı, həyət düzəltdirmişdi. Ondən qat-qat yaxşı şəraiti olan həmkəndliləri var idi. İndi hamısı onun günündəydilər... Yox, əslində hamısı eyni gündəydi. Hamısı sıfır vəziyyətindəydi. İndi hamısı ev-eşik qurmalı, yaşamaq üçün şərait yaratmalıydılar. Necə? Nətəəər? Harada?..

Nələri vardı – hamısı qaldı erməniyə. Çox az adam qoyundan-keçidən nəse çıxara bildi. Gör əziz-giramı balası Minarə nədə yatır. Həkim bulyon içsin deyib, Beyləqan bazarı da od tutub yanır, adicə çolpa da qəhətə çıxıb. “Ə, bu nə xasiyyətdi bizdə? Bir qarışıqlıq olan kimi girəvədən yararlanmaq istəyirik. Deyirlər dünənəcən həmin o çolpalar 5 manatdan yuxarı deyilmiş, indi 14 manatdan bir qəpik də aşağı vermirlər. Ə, belə müsəlmançılıq olar?..”

Fikirləşməkdən, götür-qoy etməkdən, öz-özünə danışmaqdan Səməndərin başı-beyni dağılırdı. Heç cür bir yana çıxma bilmirdi. Heç bir yaxşı şey gözlənilmirdi. “Yaxşı, bəs sonra noolajax? Tutaq ki, beş-üç manat pulumuz, bir-iki üzüyümüz-sırğamız da ehtiyac olduqca satılıb yeyildi. Bə sonra?”

Səməndəri fikir aparmışdı - aranamı, dağamı - özü də bilmirdi. Ən pisi oydu ki, yolun sonunda - fikrin sonunda işıq görünmürdü. Kompası itmiş, sükanı qırılmış gəmi kimi dərmanın ortasında ələcsiz qalmışdı. Taleyi artıq öz əlində deyildi. Ümid səmt küləyinə qalmışdı. Bu külək onu min istiqamətə apara bilərdi, amma biri, bircəciyi xilas yoluvar - o da sahile aparar. Səmt küləyi o tuşa əsəcəkdimi?..

Olacaqlar qurulanda kiminsə gözü Qürbətın başdaşısına sataşdı. “Bunu bura kim gətirib?” – Ay camaat, bu amanat kimindir?.. Allah rəhmət eləsin. Özümə kümə qaraldıram. Bəlkə yiyəsi gəlib...

Səməndər irəli yerimşdi. – Mənimdir. Götürərəm.

– Gəl elə mən də kömək eləyim, uyğun bir yerə qoyaq.

Köməkləşib daşı get-gəldən uzaq bir yerə qoydular. İki gün sonra isə, “evə” – yatdıqları, sığındıqları sığınacağa gətirdilər.

Qəribədir ki, az da olsa təskinlik tapdılar. Oğulları yanlarındaydı.

* * *

Ara bir az sakitləşəndən sonra hərbi hospitalın həyətindəki qaçqınları bərayi-ehtiyat İmişlidəki çadır evlərinə köçürdülər. Qonum-qonşular tez yığışdılar. Ağır nələri vardı ki? Dərziyə köç demişdilər. Hamı boğçasını düşünlənib oturdu maşına. Səməndərgilə gələndə sürücü də, köçürməni təşkil edənlər də duruxdular. Daşı maşına qoymaq elə bir iş deyildi, köməkləşib qaldıracaqdılar. Amma kim təminat verəcəkdə ki, yolda başdaşı sürüşüb onun-bunun qolunu-qılçasını qırmayacaq? İlan vuran ala çatıdan qorxar. Xoşagəlməz hal elə ailənin özündə faciəvi əlamətini göstərirdi. Bakıdan gələn həkim briqadası Minarənin ayağını amputasiya eləmişdi, Camalın orta və adsız barmaqlarını kəsmişdilər. Münəvvərin üzündə sıyrıntının yeri çox pis qalmışdı. Elə bil qızın sifətinə darı səpmişdilər. Elə qonşular da ehtiyatlanı-

dılar. Heç kim “biz oturduğumuz maşına o başdaşı qoyulmasın” demirdi, amma camaatın təhər-töhründən etirazı, narahatçılığı, qorxusu da gözgörətiydi.

– Ağsaqqal, neynəyək? Gedirsənmi?

RİH-in köçürməyə təhkim edilmiş məsul şəxsiydi. Sualın mənası əslində beləydi: “Gedirsinizsə, oturun siz də. Daşı da özünüzlə aparmaq istəyirsinizsə...”

– Ayrıca bir maşın olarmı, biz ailəlikcə gedək. Həm də başdaşını da...

– Hələ elə bir imkan yoxdu. Biz hamınızı təcili köçürməliyik. Xəbəriniz var yəqin, ermənilər Haramı düzünə gəlib çıxıblar, ordan əl uzatsan, Beyləqandır.

Belə qərara gəldilər ki, gedib yığışsınlar çadır şəhərciyinə, yer-yurdlarını bəlləsinlər, sonra iki-üç günə qayıdıb başdaşını da apararlar, inşaallah.

– Heç nə olmaz, inşaallah!

– Erməninin anası da biz düşən günə düşsün.

– Balasının başdaşını hamara necə atıb getsin, yazıq. Sən qoyub gedərsən?

– Bu qan yerdə qalmaz, neynək.

“Qaz-51” tərpendi. Qürbət bu dəfə təkəcə valideynlərinə yox, o biri kəndçilərinə də baxıb gülümsəyirdi.

“Gedin, gedin. Mən indi kimə lazımam ki. Camaat bir yana, dogma atam-anam da məndən bezib deyəsən. Hamıya yer tapıldı, məndən başqa. Mən indi bir daş parçasıyam. Adım da pis səslənir: başdaşı.”

* * *

İmişlidəki çadır evləri nisbətən babat idi. Yaşamaq üçün yox, sığınacaq kimi müvəqqəti daldalanmaq olardı. Yaxınlıqda, yerlilərin diliylə desək, meşə vardı, daha doğrusu, böyük ağaclıq idi. Əsl meşələr o dağlarda qaldı. Ucu-bucağı görünməyən, içinə bir ordu girsə, elə oradaca batıb qalacaq meşələr. Nə etməli? Birtəhər ötürmək olardı. Meşəyə qırılıb tökülən ağaclardan yandırılıb bu qışdan çıxmaq da mümkün idi. Bunlar hələlik ağla gələn ilk planlar idi. İndi əsas məsələ sər-sahman olmaq, Qürbətin başdaşını gətirmək idi.

Köhnə mitil üzləri ilə çadırın içini üç yerə bölmüşdülər. Birində özləri yatırdı, o birində Camalla qızlar. Başdaşını öz yatdıqları yerə qoyacaqdılar. Sabah Səməndər Şahverdili kəndindən bir nəfər köhnə qonağı ilə gedib gətirəcəkdi. Hələlikcə, o, kürəyini ağaca söykəyib, əlindəki təsbehi çevirə-çevirə dərin düşüncəyə dalmışdı.

Bəs, deyirdilər elnən gələn bəla toy-bayramdır?! Allah kəssin belə toy-bayramı! Evimizdən, elimizdən olduq. İki əziz-giramı balam şikəst oldu. Varım-dövlətim əlimdən çıxdı. Harada işləyəcəm? Necə dolanacam? Dövlətimiz bu qədərmi zəif oldu erməninin qabağında duruş gətirə bilmədik? Yoxsa kürsü davalarının güdazına getdik? Ermənistanda, Azərbaycanda kimlərsə hakimiyyətə gəlməlidirlər deyə, mən evimdən-eşiyimdən didərgin düşməliyəm? Niyə? Günahım nədi? Günahımız nədi?..

Həmkəndliləri də onun günündəydilər. Onların da illərdən bəri zədən-zədən topladıqları yağlı düşməne qaldı. Səməndərdən də qat-qat varlıları vardı. Zərbə hamını tutmuşdu. İtirən hamıydı. Fərq buydu ki, onun uşaqları bu qaçaqaqda şikəst olmuşdular. Qızı Minarəyə isə müsibət üz vermişdi. Qan-qrena sümüyə o qədər yeridi ki, tifilin ayağını kəsməli oldular, Camalın da iki barmağını. İtirdikləri az idi, bunlar da üstəlik?!

Səməndərin ayaqları buza dönmüşdü. Fikirləşə-fikirləşə kürəyini ağacın gövdəsinə o qədər döyəcləmişdi ki, qabırğaları qançır olmuşdu. Axşam soyunub yerinə girəndə arvadı əlini üzünə atdı: – Boyy, ay kişi, səni kim belə qırbaqlayıb?

O, arvadını birtəhər başa salıb üzünü çevirdi. Sabah obaşdandan yola çıxacaqdı Beyləqana. Gözlərini yumdu, amma yuxusu ərşə çəkildi. Qürbətın başdaşını daha sonra hara aparacaqdı? Qəbri Sirikdə qaldı. Hesabnan başdaşı da qəbrin üstünə qoyulmalıydı. Olmadı. İndi bəs neyləməli? İnşallah, torpaqlar alınandan sonra, aparıb şəriətnən də, qanunla da yerinə qoyacaq. Amma haçan?.. Tutaq ki, bir ilə... Bəlkə iki ilə... Üç ilə?

Bəs ona qədər?...

Astaca arxası üstə çevrildi. Nübar tez gözlərini yumdu, o da yatmamışdı, ərinin yuxulamadığını bilirdi, onun hər halına bələddi, ona görə də yatmayıb gözləyirdi: ərinin bir söz deməsini, bir plan cızmasını. Nübar da Səməndər kimi gələcək həyatlarını, yaşayışlarını düşünürdü. Minarənin gələcəyi necə olacaq? Bir ayağı kəsilmiş qızı kim alacaq? İki barmaqdan şikəst Camal harada işləyəcək? Uşaqların məktəbi necə olacaq? Bütün bunlara Səməndər nə qədər dözəcək?

Elə özü də...

* * *

Hələ ki, belə yaşamağa alışa bilmirdilər. Mil düzündə səhər bir cür açılır, gecə bir cür düşürdü. Dağların ətəyindən axan çayların uğultusu, evlərinin ayağında qaynayan, pıqqıldayan bulaqların şırıltısı yox idi. Səhərlər yerə basdırılmış dirəklərdən asılmış əlüzyuyanların səmindən zinhara gəldilər. Kişilərin onsuz da pozulmuş əsəbləri tez-tez tarıma çəkilirdi: – Aaz, bu xaravaya su tök!

– Elə indicə doldurmuşdum ki... – arvadlar dodaqaltı deyirdilər.

Orda - indi bu söz tez-tez işlənirdi, yeni kənddə, öz rayonlarında – küçədə iki adam danışanda ancaq özləri eşidirdilər. Burdasa – köçdükləri təzə yerdə, çadır şəhəriçiyində – Bakı yolunda danışılan sözlər elə bil evin içindəcə söylənilir. Gecələr tülkü, çaqqal, canavar səsləri aləmi başına götürür. Ayə, burada necə yaşayırlar? Qorxmadan, bir də görürsən gecənin bir aləmində subaşına həyətin o başına gedirlər, məsafə də nə qədər olsa yaxşıdır – azınnan yarım kilometr. Pay atonnan millət, demir e, çaqqala, canavara rast gələrəm, parçalayar məni. Bu aran camaatı qurd ürəyi yeyib, vallah! İllah da uşaqlar, yeniyetmələr. Elə yerindən duran götürülür dünyanın o başına.

Bəzən gecələr avtomat səsləri yalnız insanları, heyvanları deyil, ağacları, yarpaqları, otları, gülləri də diksindirirdi. Havadakı gərginlik adamlara da keçirdi. Hamı ucadan danışdı, fikirlərini daha çox çığır-bağırla bildirirdilər. Elə bil həmin adamlar deyildilər. Sanki dilləri də dəyişmişdi, bir-birini gec anlayırdılar. Əvvəlki vərmişlər, salam-ələyklar, əhval-pursanlıqlar əriyirdi, azalırdı, itirdi. Mehribanlıqın, qonşuluğun yerini qaşqabaqlılıq, adamayovuşmazlıq, öz qınına çəkilmək, soyuqluq, biganəlik, ancaq özünü, ailəsini düşünmək tutmuşdu. Beləcə, qohumlar, kəndçilər yadlaşmışdılar, adamlar əvvəlki kimi ərkyana bir-birinin evlərinə gedə bilmirdilər. “Birdən evində bir şey olmaz, o da utanar, mən də... Üzün qara gəlsin, zəmanə! Nə pis yerdə axşamladıq”.

Əvvəllər el, oba, yaxın kəndlərdəki adamlar yardım edirdilər. Kimi yorğan-döşək gətirirdi, kimi köhnə palazını, kilimini bağışlayırdı, digəri vedrə, qazan, boşqab, həтта çəngəl, bıçaq, qaşığı - bir sözlə, hər kəsin qulpundan çıxan nə vardısı, müzayiqə etmirdilər. Adicə çay qaşığına da ehtiyac vardı, çünki hamı dolu evlərini qoyub çıxmışdı, bir çöp belə götürməyə macalları olmamışdı. Hamı canını və olan-qalan yatırı nə idisə, onu götürüb çıxmışdı Beyləqan yoluna. O yatırlar isə həftələr, aylar ötdükcə əriyirdi. Tərəkəmə köçü kimi bir yerdən o biri yerə köçürdülər. Məcbur idilər. Hələ daimi məskunlaşmaları və

daimi iş yerləri yox idi. Bütöv bir elat cəlayi-vətən olmuşdu. Son isə görünmürdü. Hər şey məchulluğa bürünmüşdü.

Səməndərin bu məchulluğun və bilinməzliyin içində gördüyü və bildiyi bir şey var idi ki, o da Qürbətə başdaşını Beyləqandan İmişlidəki sığınacaqlarına gətirmək idi. Beynində bundan başqa bir fikir yoxuydu. Kənddə olanda sabahın görməli işlərinin çoxluğundan başı zoqquldayırdı. O qədər vacib işlər ortaya çıxırdı ki, dünyanın düz vaxtında – çöldə oğlanlarının köməyi, evdə arvadının, qızlarının da həyətdəki mütəmədi səliqə-sahmanına baxmayaraq, iş qurtarmırdı ki, qurtarmırdı. Burda isə heç bir iş görünmürdü ki, gedib qulpundan yapışasan. Tam bir boşluq, eycahanlıq. Bəs onda başı yenə niyə zoqquldayır? Rahatlansın daa... Niyə kəlləsini rahatca atıb yata bilmir. Səbəb nədir? Ot dərdi yox, pəyə təmizləməyə gərək yox, nobata kim gedəcək problemi yox... Niyə ağrıyır e, bəs onda başı?

Xoruzlar banlaşdı, mal-heyvan hənirtisi artırdı, hardasa şum traktorları – “kasemsot”ların səsi gəlirdi. Min illərin daha bir sabahı açılırdı. Ancaq, ay kişilər, vallah, bu, o xoruzların səsi deyil, ayə, heyvanların tərənəsi, maşınların, motorların gurultusu, belə səhərin bu cür açılması da nəyə o deyil, o yurdda, o dağlarda açılan səhər deyil. Belə vurun məni, öldürün, o deyil.

Elə bil burada - aranda səhər başqa cür açılır, dan yeri başqa cür ağarır. Allah, biz ölməyəcəkdik, bizi bu cür dərdlər öldürəcək. Öz vətənimizdi, öz ölkəmizdi, amma uyğunlaşa bilmirik. Hər addımda hiss edirik ki, öz yerimizdə, öz qabımızda deyilik. Çox şey düz gəlmir, tam yerinə düşmür, adicə məsələdə görürsən yerlilərlə anlaşı bilmirik. Gərginlik, qaçqınlıq əsl cəhənnəm əzabıymış. Cəhənnəmi bizdən asılı olmayaraq bu dünyada çəkiriksə, onda hamımızın yeri cənnət olmalıdır. Çünki bir Adəm övladına iki dəfə cəhənnəm yaşatmaq olmaz. Çəkdiklərimizə görə bizi öz nəzərindən uzaq eləmə, ilahi!

Səməndər bu dualarla, yalvarışlarla yerindən qalxdı. Gözləri göynəyirdi. Yuxusuzluqdan idi. Dili qupquru qurumuşdu. Kanal suyunu içə bilməməyindən idi. Canı qızmamışdı. Öz yorğan-döşəyində uyumamağındandı. Udduğu hava da ciyərlərinə tam gedib çatmırdı, elə bil oğurluq edirdi. Öz yurdunda olmamağındandı.

“Ya Allah, səndən başqa sığınacağımız yoxdur. Özün bizə zəmin dur”.

Sürücü ağacların arasından kölgə kimi çıxıb salamlaşdı.

– Sabahın xeyir, əmi! Gedək?

– Hə, bala, yolçu yolda gərək.

* * *

Hospitalın həyətidə əvvəlki qələbəlikdən əsər-əlamət qalmamışdı. Beyləqanın küçələrində də çox adam gözə dəymirdi. Son vaxtlar camaat arasında şayiə yayılmışdı ki, Beyləqanı da “verəcəklər”. Buna “əsas” da vardı. Rayonun varlıları, vəzifə sahibləri evlərini tamam boşaldıb Bakıya daşmışdılar. Çoxunun ailə üzvləri də şəhərə daşınmışdı. Camaatın əksəriyyəti isə Cərciz peyğəmbərin qəbrinə güvənərək, heç yerə getməyəcəklərini bəyan etmişdilər. Beyləqanı qrad yağışına tutanda heç bir mərmə türbənin həndəvərinə düşmədi. Ermənilər nə qədər cəhd etsələr də, murdar niyyətlərinə çatmadılar. Sonralar Azərbaycan əsgərləri onları xeyli geri oturtdu. Amma şayiə təsirini göstərmişdi. Rayon mərkəzi, həqiqətən, boşalmış kimi görünürdü.

Səməndər başdaşını qoyduğu yerə yaxınlaşanda gözlərinə inanmadı. Xəstələrdən biri daşın üstünə qoyduğu vedrədən su tökür, o biri də bulaşlıq qabları yuyub daşın üstünə yığırdı. Bunu bir azdan həmin xəstələrin biri deyəcəkdi. Başdaşı sabuna, xörək yağına bulaşmışdı. Sol tərəfdən – ucdan çatlamışdı. Qürbət isə gülümsəməyindəydi.

– Ə, qansız uşağı, vicdanınız yoxdu? Bu nə işdi görürsünüz?

Kişinin az qala ağıladığını, arxa layı açılmış, yavaş-yavaş onlara yaxınlaşan avtomobili gördükdə məsələni başa düşdülər. Heç şübhəsiz, başdaşının yiyələiydi, gəlmişdilər aparmağa. Üzrxahlıq etdilər.

– Ağsaqqal, bağışla, günahkarıq. Bu rəhmətliyin başdaşını təmiz yer bildiyimizdən, qabları yuyub onun üstünə qoyuruq. Elə yaxşı eləmisiz gəlmisiz. Aparmağınız məsləhətdi.

Başdaşı peşman və pəjmürdə görünüşü ilə heç kimə baxmaq istəmirdi. Hisin, pasın, çirkin içindəydi. Əli-ətəyi yağa bulaşmışdı. Üfünətli suyun, palçığın içində ürəyi partlayırdı.

“Dədə, niyə gec gəldin? Uşaqlar gecələr üstümə işeyirlər. Darıxıram burda. Siz harda, mən də orda. Nə tez bezdiniz məndən?..”

Səməndər əvvəlcə özü ilə gətirdiyi parça ilə başdaşını silib təmizlədi, qabyuanlar da köməkləşib xəcalətli-xəcalətli yükü maşına qoydular. Gücləri çatmadığındanmi, tələsdiklərindənmi, törətdikləri ədəbsizlikdən tez yaxa qurtarmaq istədiklərindənmi – başdaşı qəfil əllərindən sürüşüb düşdü – tarapp! Başdaşının sol tərəfdən çatlamış yerini elə bil bıçaqla kəsdilər – qopub düşdü. Səməndərin başı hərləndi, gözünə qaranlıq çökdü.

– Allah kəssin sizin köməyinizi!

– Ə, bir adam kimi tərpinin də! - sürücü də ağzının acısını tökdü. – Əmi, yaxşısan? – Səməndərin qolundan yapışdı. “Bundan bir qəpik pul alsam, kopoluyam”.

– Gedək, oğul. Mənim işim əvvəldən düz gətirmədi.

* * *

Sirik qaçqınları arasında ən ağır vəziyyət Səməndərin ailəsindəydi. Əlbəttə, kiminsə bəxtəvərliyindən bəhs etmək əskik söhbət olardı. Qaradan artıq rəng varmı? Vətənin içində vətəndən didərgin düşmək dünyanın ən dəhşətli dəridir. Bu dərdi çəkməyə dəvədən böyük fil də dözməzdi. Hamı didərginlik həyatı yaşayır, yurdsuzluq dağı daşıyırdı, hamının evi, var-dövləti əlindən çıxmışdı. Hamı arxın, kanalın lehməsini duruldub ürəyi bulana-bulana da olsa içməyə məcbur idi. Hamının dərdi-səri, güzaranı, “evi”, “evinin içi” eyniydi, eyni boydaydı, eyni çadırdan idi. İntəhası, Səməndərin evdə iki şikəst övladının olması ona əlavə, həm də çox ağır yük idi. Oğlu Camalın əlini tutub səhər-axşam ufuldaması Səməndərin halını daha da pəjmürdə edirdi. Həmkəndliləri oğlanlarının köməyi ilə müvəqqəti də olsa yaşadıkları yerdə müəyyən səliqə-sahman düzəldir, Şahverdili meşəsindən qırıqları ağaclarla çal-çəpəri qalınladır, ağac əkir, bir-iki baş qoyun-quzudan, babat imkanı olanlar danadan, inəkdən alıb yavaş-yavaş özlərinə gün ağlayırdılar. Nəfəri çox olanların vəziyyəti bir az yaxşıydı.

Oğlan uşaqları İmişlidəki tikintilərdə, yol idarələrində, bazarda təklif olunan işlərin qulpundan yapışıb ailələrinə az da olsa pul gətirirdilər. Bəziləri bir az da püxtələşərək qonşu rayonlardan inək, dana, qoyun alıb kəsərək Sarıxanlı döngəsində alver etməyə başlamışdılar. Bir çoxları da həyətlərində göy-göyerti, pomidor, bibər, badımcan əkib dolanırdılar. Kiçik bir sahədən ildə 2-3 dəfə məhsul götürənlər vardı. Aranın mülayim təbiətinin, məhsuldar torpağının bu tərəfi qaçqınların öydükləri və ürəklərinə olan damarıydı. Qaçqın olduqlarına görə kənarda da - dövlət fondundan olan boş sahələrdə pulsuz-parasız yer götürüb əkib becərdilər, əlavə qazanc əldə edirdilər. Səlahiyyətli orqanlar qaçqın olduqlarına görə onlara göz yumur, boş verirdilər. Həm də yuxarıdan tapşırırmışdılar ki, camaatı təhdid etməyin, işiniz yoxdur, qoy başlarını gırləsinlər. Qaçqınlar dolanmağın yolunu tədricən tapırdılar. Daha

bacarıqlılar sözün yaxşı mənasında çalib-çapıb axşamlar evlərinə nəse bir şey gətirirdilər. Dövlət də yavaş-yavaş kömək eləyirdi, xarici yardımlar da gəlməyə başlamışdı. Bircə Səməndərin ailəsində vəziyyət dözülməz olaraq qalırdı.

Minarənin dil-dil ötməsi, iş görərkən xırda muğam boğazları eləməsi, şənliyi, şuxluğu qeybə çəkilmişdi. Dünyanın gözəl çağlarında – evlərində özü də hiss edirdi ki, ailə üzvləri özlərini iş görürlərmiş kimi göstərsələr də, əslində, oğrun-oğrun ona qulaq asırlar. Bu da Minarəyə çox xoş gəlirdi. Deməli, səsi heç də pis deyil, oxumağa dəyər. Sonbeşik olduğundan yeri, çəkisi də məxsusi idi. Ailədə ən çox onun istəkləri yerinə yetirilirdi. Bu məsələdə ən çox yardıdığı qardaşı Qürbət idi.

İndi Qürbət yox idi. Heç vaxt olmayacaqdı da. Daha onun arzuladıqlarını Qürbət kimi dərhal yerinə yetirən tapılmayacaqdı da. Tale ona ən ağır zərbəsini vurdu, ayağının birini itirdi. Tez-tez anasının yana-yana dediyi sözləri xatırlayırdı: – Ay Allah, indi bu qızı kim alacaq? Balam nə yaman bədbəxt oldu, ay sənə qurban olum!

Minarə əməliyyatdan sonra tam susqun və laübali həyat sürürdü. Ayağını kəsəcəklərini öncədən deməmişdilər. Amma belə olacağını həkimlər bilirdilər. Qanqrena getdikcə yayılırdı. Vəziyyətin çıxılmaz olduğunu həkimlər onun valideynlərinə də anlatmışdılar, onlar da çar-naçar razılaşımışdılar. Qalmışdı bir bəhanə ilə Minarəni əməliyyat masasına çıxarmaq. Artıq gecikdirmək olmazdı, yoxsa qızın həyatı tam təhlükəyə düşərdi. Əsas məsələ bu da deyildi. Müsibət əməliyyatdan sonra Minarənin bu hadisəyə reaksiyası zamanı olacaqdı. İlk mərhələni nisbətən isterikasız keçirə bilsəydilər, sonrası yavaş-yavaş yoluna düşərdi, taleyi ilə barışmağa, razılaşmağa, sakitləşməyə doğru gedəcəkdə.

Nübar bütün həyatını dönə-dönə gözləri önünə gətirir, harada səhv etdiyini, nə günah işlətdiyini, kimin qəlbinə dəydiyini, kimi qapısından naümid qaytardığını xatırlamaq istəsə də yadına heç nə düşmürdü. “Ey yerin-göyün ziyəsi, ya məni öldür, ya da balalarımın rəhm elə. Günahım nədi? Səməndərdən başqa hələ bir kişinin əli əlimə dəyməyib, naməhrəm gözüne baxmamışam, şit hərəkət eləməmişəm, adıma heç vaxt gül qədərincə söz elətdirməmişəm. Məni niyə belə imtahana çəkirsən? Vallah, balalarım da heç kimin toyuğuna daş atmayıb. Sənin özünə əyandı ki, Səməndərin övladları kənddə, elə yaxın mahallarda da adnandı. Birini əlimdən aldın, şükür məsləhətinə, işinə qarışmıram, qələt elərəm, məsləhət sənindir. O biri – böyük uşaq Murovda sitilləyə-sitilləyə, bir qarnı ac, bir qarnı tox, əsgərliyini çəkir, evə gəlməkdən, Minarəni görməkdən ötrü ləlik olub, komandiri icazə vermir, deyir filan qədər pul gətir, hanı, var ki, tapıb verək? Evim tar-mar oldu, isti ocağımdan oldum, evimdə xanım kimi yaşayırdım, heç nədən ehtiyacım yox idi, indi toyuğun altını güdürəm, görüm nə vaxt yumurtlayacaq, teksun yağına çalıb Camala yedizdirim, getsin dursun Bəhrəmtəpə yolunda, görsün kimə gerek olar, bəlkə beş-on qəpik pul qazansın. Ürəyim partdıyır. Heç olmasa yuxuma gir, qələtlərimi mənə anlat, işimi bilim. Vallah, belə getsə, Səməndərin ürəyi günün birində dayanacaq. Onnan sonra da mən özümü öldürəcəm. Balalarım cılxa yetim qalacaq, çöllərə düşəcək. Məni niyə hər gün öldürüb-dirildirsən? Yazıq deyilik, fağır deyilik?...”

İçin-için hıçqırdı. Durub həyəətə çıxdı. Orda da duruş gətirə bilmədi, Minarə eşidərdi. Quru budaqlardan düzəldilmiş, üstünə də göy brezent çəkilmiş (həyəət görünməsin deyə) “darvazanı” itələyib açıqlığa çıxdı. Ona yad olan, uzanıb gedən düzəngaha baxdı. Onlar tərəfdə bu qədər geniş, hamar yer olmazdı, uzaqda görünən ağac deyirsən burnunun ucundadır, amma getdikcə gedirsən, gedirsən, çata bilmirsən. Bu nə qaravəllidir, ay başına dönüm, elə bil sehrlə bir qüvvə sən getdikcə ağacı uzağa çəkir.

“Görəsən Səlahət neynəyir? Yazıq balam yəqin üşüyür. O irəlilərdə yun köynək, corab toxuyub göndərmişdim ki, altdan geysin, canı qızsın, ayağı donmasın. Yazır ki, komandir dedi qadağandır, olmaz, corabı birtəhər aldım, amma yun köynəyi vermədi. Dedi, hələ corabı verirəm, sevin, bilsələr, mənim özümü cəzalandırlar. Amma bir neçə gündən sonra əynində gördüm.

Yemək aparmışdım stolovoydan. İsti peçin dövrəsində oturub domino oynayırdılar. Yaxasını açmışdı, köynəyi o saat tanıdım. Qeyzləndi ki, niyə yeməkləri mən gətirmişəm, dedim növbətçiyəm, mənim işimdir”.

Bu yerdə elə bil Nübarı pallı-paltarlı təndirin içinə soxdun, arvad dirigözlü alışıdı, yandı, hövlündən yaxasını-başını açıb tökdü. “Heç sözdü? Ay komandir, sən anan, bacın, arvadın yoxdumu, onlar da birini toxuyub sənə göndərsinlər? Mənim tifiimin yun köynəyinə niyə tamahın düşür? Axı, anası ölmüş bütün günü şaxtanın qabağında qarovuldadır. Heç insafdı?..”

Xeyli aylanandan, öz-özü ilə danışandan sonra sığınacaqalarına döndü. Eycahanlığa səbəb iş-gücün kənddəki kimi olmamasıydı. Qazan məsələsini Minarə öhdəsinə götürmüşdü, oturduğu yerdə kartof-soğan soyub xörək bişirir, başını qatırdı. Münəvvər həyət-baca işlərinə baxırdı. Camal səhər açılardan gün batanacan İmişli-Bəhrəmtəpə yolunun üstündəki əldəqayırma, amanabənd budkaların yanında dayanıb gəlib-gedən adamlara, maşınlara baxır, gününü beləcə ötürürdü. Elə onun tay-tuşları da. Acanda qaçıb sığınacaqalarında Allah verənnən əl-qap edib yenə qayıdırdılar. Sonra ət satanlar səyyari kabab bişirib satmağa başlayanda onlara kömək etməyə başladılar, odun tapıb gətirirdilər, bir də əvvəllər şüy çubuqlardan şiş düzəldirdilər ki, adamların xoşuna gəlirdi, müştəri cəlb edirdilər. – Ə, o çöp kababından beş-altı dənə gətirin bəri!

Beləliklə, günortalar birtəhər dolanırdılar deyə, sığınacaqalarına bir dəgecə dönürdülər. Eşitdiklərindən, bildiklərindən evdəkilərə də məlumat verdilər. Günlər beləcə, uc-uca calanıb keçib gedirdi.

Başdaşını ər-arvad özləri yatan bucağa qoymuşdular. Qızlarının və Camalın hər gün guya ürəkləri qan-bağır olmasın deyə belə etmişdilər. Ancaq Nübarın günü qara olmuşdu. Səməndərdən tez-tez əcaib-qəraib sözlər eşidirdi. Axşam yerinə uzananda o, beyqafıl soruşurdu: – Uşağın üstünü örtmüsənmi?

Əvvəl elə bildi “uşaq” deyəndə Camalı nəzərdə tutur, durub o biri tərəfə keçmək istəyirdi ki, ərinin çımxırması onu geri qaytardı.

– Hara gedərsən, aazz?..

– Camala baxmağa, – Nübar çaşılıb qaldı.

– A verananın qızı, Qürbəti deyirəm...

Nübarın əli üzündə qaldı. “Yəni kişi xəriflədi?”

– Bir şey at üstünə, – Səməndər zarıltılı səslə təkid etdi. Nübar sözü çevirmədi. Köhnə adyalardan birini başdaşının üstünə çəkdi və ürəyində ərinə haqq qazandırdı. Doğrudan hava soyuq idi. Odun sobası bir az əvvəl sönmüşdü, gündüzlər çöldə-bayırda olurdular, başları cürbəcür işlərə qarışdığından sobanı yandırmağa ehtiyac duymurdular, odun da hər zaman tapılmırdı, qaçqınlar gələndən meşəbəyi bir az da sərvaxt olmuşdu, amma ordan-burdan ağacların seyrəldiyi görünürdü, öhd eləmək olmurdu. Meşəbəyi vəzifəsini yerinə yetirirdi... Camaat da soyuqdan ölməyəcəkdi ki.

Hər iki tərəf utana-utana, bir-birini güdə-güdə, gizlin-basırıq yaşamaq uğrunda mübarizə aparırdı, ümumi söyüş, qarğış yeri birünvanlı idi: üzüqara zəmanə və ermənilər. Axşamlar hamı evə yığışanda köhnə dəmir soba qalanırdı, çır-çırpı, kötöklər – son vaxtlar təzək də atırdılar, tək odunla ötüşdürmək yetmirdi. Bəzən acı tüstü göz çıxartsa da əlacsızlıq idi – yandıqca canları qızırdı, özlərinə gəlirdilər. Elə həmin sobanın da üstündə xörək bişirir, çay

qaynadır, xırda ət tikələrini qıpqırmızı qızarmış sobanın üstündə qızardaraq yeyirdilər. Çoxları belə edirdi. Qazan asmaq, kartof-soğan soymaq xeyli vaxt aparardı. Belə rahat idi. Əsas məsələ mədələrinə bir loxma salmaq deyildi?.. Vəssalam da, qardaş! Bir də, yatar qarına çox yeməzlər, düşər-düşməzi olar, o bir tikəyə də şükür. Sovet dövründəki kimi, silos quyusu doldurmurlar ki...

Aranın dumanlı, çiskinli havası kabab qoxuyurdu, külək qoxunu yaxın kəndlərə yayırdı, yerlilər yarızarafat-yarıgerçək: – Qaçqınlar kef edirlər, hər gün kabab yeyirlər – deyər arada-bərədə qarşılaşanda atmaca atırdılar. Çox adamın üzünə istehzal və ağırlı təbəssüm qonurdu, başlarını bulayıb köks ötürürdülər. Dilini dinc qoymayanlar da olurdu: – Bizim kimi kef çəkəsiniz.

Yenə də başdaşıya ən çox qulluq edən, üz-üzə durub xısın-xısın danışan, əksər vaxt da göynəyə-göynəyə ağlayan Minarə idi. Həsbi-halı uzun çəkəndə biş-düş Münəvvərin öhdəsində qalırdı. Nübar da əl atırdı hərdən. Sıxıntılı, darıxdırıcı, bezdirici günlər sanki heç vaxt qurtarmayacaq kimi uc-uca düzülüşdü. Ailəni saxlayan ən böyük ümid qardaşları Səlahətin əsgərliyini bitirib gəlməsiydi. Xeyli dayaq, kömək olacaqdı. Səməndər, demək olar, tək qalmışdı. Yenə Camalın barmaqları kəsilməsəydi, bir işin qulpundan yapışıb evə pul gətirərdi. Gücü ancaq meşədən çır-çırçı yığıb kababçıya daşımaq, onun yanında girələnilib günorta qarnını saldırmaq idi. Abat xeyir başı da qarışırdı. Bəzən yoldan keçənlər, “a bala, ordan iki çöp kabab gətir, – deyəndə əl üstü qaça-qaça yuxanın arasında kababı aparanda müştərilər ya yazığı gəldiyindən – barmaqlarını görüb – ya uşağın canıyananlığından, şirindilliyindən, – nuş canınız, əmi, bibi, Allah sizi saxlasın! – qəpik-quruş verirdilər. Üst-üstə yığılanda bir-iki manata qalxırdı, bəzən bundan da artıq. Bu, artıq ailənin dolanışığına xeyli kömək idi, getdikcə daha dilli-dilavər, əldən zirək, gözüaçıq olurdu. Evə qayıdanda aldığı əlli qəpiklik iri kömbə çörək ailədə minnətdarlıqla qarşılanırdı. Nübar sonbeşiyinin başını tumarlayıb, kədər qarışıq sevincə, gözləri yaşarmış halda deyirdi: – Səni verənə min şükür! Oğul doğulduğu gündən oğuldur.

Sonra hamıya eşitdirirmiş kimi, xüsusən son vaxtlar fikir-xəyalda qıpquru quruyaraq – bir dəri, bir sümük qalan ərini gözaltı süzərək ona ürək-dirək vermək üçün bir az da üstünü götürürdü: – Dayanın bir, qoy hələ Səlahət də gəlsin. Onda vəziyyətimiz lap yaxşı olacaq. O da yolda bir budka qoyar, balaca kababxana düzəldər, Camal da elə qardaşının yanında işləyib, iki qardaş bol-luca pul qazanarlar, biz də kasıbçılığın daşını atarıq. Yadınızdadı, Səlahət necə gözəl kabab bişirirdi?

Təsəvvürlərindəki görüntü onları qismən də olsa ümidləndirirdi, hərəsinin xəyalı bir yerə gedirdi. Qazanılan pullardan hərə özünə bir şey alırdı, yavaş-yavaş qaçqın şəhərciyinə dadanan yerli alverçilərə cürbəcür şeylər tapşırırdılar, “gələn dəfə yadından çıxmasın haaa”.

Uşaqlarının gözlərindəki parıltıdan bağrının başı qan olan Səməndər, – Yaxşı, durun yatın, sabah gəlsin, xeyrə gəlsin, - deyib birinci özü dirsəkləndiyi yerdən qalxardı. Mətbəx adlandırdıqları, həm də “qonaq evi” dedikləri ortalıqda odun sobası yanırdı. İsti o biri tərəflərə də yayılırdı.

* * *

Bacısının ayağının, qardaşının da sol əl barmaqlarının kəsildiyini eşidəndə Səlahət havalandı. Əvvəl bilmədi bu dəhşətli xəbəri necə qarşılarsın. İnanırdı da, inanmırdı da. Xüsusən Minarənin müsibəti Səlahəti intihar dərəcəsinə çatdırdı. “Sən bir bədbəxtliyə bax, gərək elə bacımın dizinə düşəydi, eləcə torpağa düşə bilməzdi? Taleyi necə olacaq? Yooxx, yaşamaz, özünü öldürəcək. Bircə mən gedənə qədər bir şey olmayaydı”.

Böyük qardaş olmağına, kişi kimi həyatın isti-soyuğunu dadmağına baxmayaraq, o da faciəni qəbul edə bilmir, bacısı ilə necə üz-üzə gələcəyini fikirləşirdi. Necə görüşəcək? Nə deyəcək? Uyğun bir təsəllini necə tapacaq? Atasının, anasının halını göz önünə gətirdikcə başını hərbi düşərgənin divarlarına vururdu. Əsgər yoldaşları Səlahəti gözdən qoymurdular, əlindən bir xata çıxmasından ehtiyatlarındılar.

– Hamının ümidi sənədir, bütün ailə səni gözləyir. Ağılına sarsaq-sursaq fikirlər gəlməsin. Bil ki, Allah da səni o dünyada bağışlamaz. Tək sizin ailənin başına gəlməyib ki... Bütün rayon qaçqın düşüb. Sən öz ailənlə bağlı hadisəni bilirsən. Xəbərin varmı başqalarının başına nə gəlib? Ailə var ki, bütövlükdə erməniyə əsir düşüb...

Amma bütün bu təsəllilər, əsgər yoldaşlarının yaşlarından böyük ağsaq-qalyana öyüdləri Səlahəti üzde sakitləşdirsə də, ata-anasını, xüsusən Minarəni görmək arzusunu boğa bilmirdi.

Bilirdi ki, indi onun köməyinə ailəsinin hədsiz ehtiyacı var. Atasını qoca kişiydi, həm də ailənin bütün ağırlığı onun çiyindəydi, tab gətirmək zor məsələydi. Anasını nə iş görəəcəkdi - həmişəki kimi xörək bişirmək, pal-paltar yumaq, təmizlik işləri... Minarə ilə Camal - şikəst, onlar nə iş görəceklər ki... Onların özünə kömək edən gərəkdir.

Vəziyyəti götür-qoy etdikcə Səlahətin ürəyi yanırıdı. O da anasını Nübar kimi üzünü göylərə tutub nə günahın sahibi olduqlarını, başlarına niyə belə fəlakət gəldiklərini soruşur, göylər isə mübhəm-mübhəm susurdu. Bəlkə gedib görüşsəydi həm bu suallara cavab tapar, həm də sakitləşərdi, qulluğunu başa vurmağa ürəyində təpər olardı.

Yox e, komandirə deyəcəkdi, düzdü, düşərgədə gərginlikdir, aldıkları məlumata görə ermənilər hücumla hazırlaşır, indi hər bir əsgər gərəklidir, postlarda bəzən əsgər çatışmır, boş yerlərdən erməni saqqallılar əraziyə girib məlumat toplayırlar, ləhcələri, görkəmləri seçilmədiklərindən rahatca ətraf kəndlərə girib gah alış-veriş edir, gah qoyun-quzu alır, gah da yun corabdan, jaketdən dəyər-dəyməzinə qamarlayıb əsgər yoldaşlarına aldıklarını söyləyib sadələvh satıcılardan su qiymətinə alıb aradan çıxırdılar. Yüklərini tutub, qoyun-quzunu da qabaqlarına qatıb arın-arxayın üz tuturdular öz mövqelərinə. Qarşılarına çıxıb-eləyən olanda: – Qoyun otarıram buralarda, – deyirdilər.

Ətraf kəndlərdə əksər kişilər elə bu cür geyinir, bu cür saqqal saxlayır, bu cür yeriirdilər. Bir yerdə yaşadıklarından görünüşcə, yerləşcə, hərəkətcə kənardan ermənilərlə azərbaycanlılar bir-birinə çox oxşayırdılar. Başqa millətlərin nümayəndələri bunu həmişə məxsusi olaraq vurğulayırdılar. Münaqişənin ilk illərində vuruşan tərəflərin iki ayrı millət olduğunu beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri, bölgəyə gələn müxtəlif təyinatlı ekspertlər, konfliktoloqlar da heç cür ayırd edə bilmirdilər. Əsasən rus dilində danışan, sovet ordusu uniformasında olan, sovet silahları ilə silahlanmış, sovet hərbi terminlərini işlədən, sovet zirehli texnikalarını sürən, eyni cür saqqallı könüllülərə, hərbiçilərə xaricilər baxıb-baxıb fikrə gedirdilər.

Köhnə Sovetlər Birliyindən – təzə ifadəylə desək – MDB-dən gələn guya barışdırıcı-araşdırıcı nümayəndələr də orta mövqə tutur, liberallıq edir, göz-görəti faktı – Azərbaycan torpaqlarının ermənilər tərəfindən işğalını etiraf etmirdilər. Ağrılmaz başlarına dəsmal bağlamamaqdan ötrü çoxu gözdən-könüldən uzaq yerdə əsgərə heç yaxınlaşmaq belə istəmirdi. Qarışıq zəmanədir, düşər-düşməzi olar. Nə işimə. Hökumət var, qoşunlar var, müdafiə naziri var, Sovet hökuməti var, qoy onlar düşünsünlər.

Konflikt yeni-yeni qızıışanda xalq məsələnin belə qalmayacağına inanırdı, yəqin bu gün-sabah Azərbaycan əsgərləri erməniləri darmadağın edib torpaq-

larımızı azad edəcəklər, nəkarədirlər ki, uzun müddət evimizin içində belə at oynadalar?

Hələ ki bunlar şirin arzular idi, hələ ki ermənilər Dağlıq Qarabağdan başqa yan-yörədəki bir neçə rayonu da işğalda saxlayırdılar. Rusiya prezidenti Boris Yeltsin, Qazaxıstan prezidenti Nursultan Nazarbayev başlarının dəstəsi ilə Gəncəyə gəlib bölgənin cəbhəyanı döyüş yerlərinə baş çəkib münafiqşənin həlli ilə bağlı öz fikirlərini bəyan etmişdilər. O vaxtki Azərbaycan prezidenti ilə də görüşmüşdülər. Əhalidə ümid yaranmışdı ki, məsələ yəqin bu gün-sabah yoluna qoyular, Sovet dövründəki kimi yenə əmin-amanlıq olar. Amma aylar bir-birinin ardınca ötür, vəziyyət isə daha da qəlizləşirdi.

Belə vəziyyətdə “ata-anamı görmək istəyirəm, bacım, qardaşım əməliyyat olunub, mənə üç gün icazə verin, gedim onlara dəyim, gəlirəm” demək də uşaq söhbəti olardı. Komandir açıqlanardı, “bu mama uşağının” xahişini bütün batalyona yayıb onu gülüş hədəfinə çevirərdi. Bu da ölümdən betərdir. “Mama uşağı” sözünü kim götürərdi?

Amma... axı, getmək istəyir. Tutaq ki, komandiri, döyüş yoldaşları belə düşünərdi. Bəs valideynləri? Onlar düşünməzdilər ki, böyük övladları nə soyuq, etibarsız, biganədir? Noolar qulluqda olanda. Sovet hökuməti vaxtı deyil ki, gedib Saxalinə, Vladivostoka, Çita vilayətinə düşsən, gəlmək-getmək 20 gün çəkər. Heç Moskva-Leninqrada da deyil ki, yol 2-3 gün çəksin. Budu buradı, Tovuz-İmişli, Allahın “Jiquli”si ilə 3-4 saatlıq yoldu. Eləcəyə gəlsin, görsün, əhvallaşsın, qayıtsın daa... nə var ki, burda.

Belə baxanda deyilən kimiydi, lakin hərbin öz qanunları varıydı, olmazdı. Yaxşı, onda bəs Azəri niyə bir həftəliyə evə buraxdılar, özü də İmişlidən də o yana - Sabirabada, ona görə ki, atası bazarkomdur? Geri qayıdanda bir baqaj payla gəlmişdi. Düzdü, çoxu komandirlərə çatdı, amma uşaqlar da qarınlarını doydurdular, çoxdandı mer-meyvə yemirdilər, tarçılıqlarını doyunca götürdülər. O da Azər kimi qayıda bilərmidi?..

Azər kimi olmasa da... hər halda, əliboş qayıtmaz...

Yox, komandirdən xahiş edəcəm. O da azərbaycanlı deyilmi, mənə başa düşər. Ayə, dünyadı e, kim bilir, sabah adamın başına nə gələ bilər. Bəlkə elə sabah mən onun komandiri oldum?! Onsuz da “boyda” kim ürəkli idi, ciyərlidi, onu irəli çəkirlər. Böyük komandir özü irəli çəkir, ulduz verir. Məni də həmişə tərifiylər, deyir pələngdir, zalım oğlu. Qorxu-hürkü bilmir, ölüm də yaxın gələ bilər Səlahətə. Bə nə?! Yox, deyəcəm. Yoxsa ürəyim partdar. Gələndə də paydan-püşdən gətirərəm. Azər kimi olmasa da... hər halda, bir şey gətirərəm.

Yox, komandir heç də onu “mama uşağı” kimi qarşılamadı, nə də hissələrinə biganə qalmaqda. Başını bulayıb dərinə köks ötürdü, xüsusən bacısının halına acıdı. “Yenə oğlan olsaydı, dərd yarıydı”. Fikrə getdi, görünür, deyəcəyi sözləri ölçüb-biçir, götür-qoy edirdi, necə deyərlər, Səlahətin sosial mövqeyini araşdırırdı: yarıdacaqmı, babat geri dönəcəkmidi?..

– Bilirsən də, sən hərbiyəsən, bura məktəb-zad deyil müəllimdən icazə alasan. Bura cəbhədir, hər an döyüş başlayar, biləndə ki, sən yoxsan, hərbi tribunal sənə fərari kimi ən ağır cəza verə bilər. Mənim də rütbəmi əlimdən alıb türməyə basarlar, – o, sınaqçı nəzərlərlə Səlahətə baxdı.

– Allah qoysa, yaxşı olar, komandir, heç nə olmaz, inşaallah...

– Nə bilmək olar, - komandir əlacsızcasına başını buladı, - iş ağlagəlməz yerdən də çıxar bilər... Bir sözlə, çatan kimi bir 50 manatlıq kontur vurarsan telefonuma, nömrəmi bilirsən də...

Əlbəttə, bilirdi, əsgərlər vacib məqamlarda evlərinə bir-iki dəqiqə zəng edib danışanda son sözləri belə olurdu: Bu nömrəyə 10 manatlıq kontur göndər, komandirin telefonuyla danışdırdım.

–... Bilirəm.

– Sonra da... evdən gələcəksən də, yoldaşlarına da, bizə də bir babat səbət tutarsan... Yəqin ki, səni pulsuz yola salmayacaqlar.

Başını təsdiq mənasında tərpətdi.

– Danışdıq?

–... danışdıq..

– Qəfil proverka olsa, mən sənə icazə verməmişəm. Heç xəbərim yoxdur. Özün getmişən. Sıxma-boğma olsa, vəziyyəti mənə danışdığın kimi söyləyərsən, nəzərə alarlar, yüngül cəzalanarsan. İcazə-micazə... Belə şey ola bilməz. İxtiyarım yoxdur. Amma... mən də müsəlmanam, azərbaycanlıyam, səni başa düşürəm. Ürəyim daşdan deyil. Məni də ata əkib, ana doğub... Danışdıq?

–...Danışdıq...

– Sabah səhər podyomdam sonra yola düş, o biri gün heç, üçüncü gün axşam çastda ol. Geciksən, vəziyyətin ağır olacaq. Dedim haaa! Danışdıq?

–... danışdıq...

* * *

Bəhrəmtəpədən İmişliyə tərəf yol alanda sol tərəfdə Sarıxanlı döngəsində sıra ilə düzülmüş çadır sığınacaqları görəndə qəhərləndi. O biri rayonların ərazisindən keçəndə belə çadırları görmüşdü, amma o qədər də təsirlənməmişdi. Bəs indi niyə boğazı belə göynəyir, gözləri yaşarır? Ürəyini göynədən nədir? Yoxsa valideynləri ilə görüşəcəyindən, xüsusilə bacısı Minarənin, qardaşı Camalın müsibətindən belə kövrəlmişdi? Bəlkə xəstə atasının ağır fiziki, maddi durumu? Xanım-xatın anası Nübarın gördüyü günlərdən geri qalması?...

Kəndlilərini görəndə kimi tanıdı: əyin-başlarından və bir az naqolaylaşan yerləşlərindən. Xırda bir təpəyə qalxanda və yaxud təpədən enəndə həmin yerləş, həmin tərz idi, amma düzənlikdə bir xeyli yeriyəndə ənənəvi ritm, öz kəndlərindəki yerləş pozulurdu, addımlar qarmaqarışlıq olurdu. Uzun müddət belə hamar yerdə gəzməmişdilər axı. Elə bil hoppana-hoppana yeriyirdilər.

Avtobusdan düşəndən sonra evlərinin hansı səmtdə yerləşdiyini öyrənib palçıqlı yolu ayaqlaya-ayaqlaya getdi. İlk gördükləri onda qərribə, anlaşılmaz, əcaib hisslər oyatdı. Yolun qırağında üstünə “Kafe Cənnət məkan” yazılmış, köhnə şpal qırıqlarından və şifərdən düzəldilmiş balaca bir budkada kabab satırdılar. Bəhrəmtəpədən İmişliyə, İmişlidən də Bəhrəmtəpəyə gedən yük və minik maşınları “Cənnət məkan”ın – ayə, bu adı kim qoyub? – qabağında dayanır, sürücülər, yaxud sərnəşinlər lavaşa bükülmüş kababları məmnuniyyətlə alırdılar. Bəziləri isə kəsilib dəmir çəngəllərdən sırayla asılmış təzə cəmdəklərdən 3-5 kilo çəkdirib yollarına davam edirdilər. Bir-iki yerdə iri samovarlar qaynayır, lövhələrdə kobud, iri hərflərlə “Kəkləkotu çayı”, “Qantəpər çayı” yazılıb asılmışdı. O, bir az da irəli yeriyəndə gördüyü mənzərədən lap heyrətləndi. Köhnə bir avtobusun içinin oturmaqlarını sökərək dükan eləmişdilər. Mişar daşlarını üst-üstə qoyub pilləkən düzəltdilmişdilər. Avtogenlə kəsib böyük bir pəncərə açmışdılar. Alış-veriş ordan olurdu. Piştaxtada, rəflərdə cürbəcür saqqızlar, ucuz peçenyələr, konfetlər, əl-üz sabunları, yuyucu tozlar, hər cür “şmotka”lar və s. satılırdı. Avtobus–dükanın üstündə – “Super market, Super mallar” yazılmışdı. Neçə vaxtdan bəri ilk dəfə Səlahətin dodağı qaçdı.

Biri çadırların aşağısında, digəri yuxarısında olmaqla iki artezian vurulmuşdu. 100 mm-lik dəmir boruya beş ədəd 20 mm-lik rezin borular salınaraq müxtəlif məsafələrə çəkib krant düzəltdilmişdilər ki, həm bir elə növbə olmasın, həm də adamların yaşadıkları yerə yaxın olsun. Krantların ətrafı

natəmizdi, sabunlu sudan xırda gölməçələr yaranmışdı, it-pişik, toyuq-cücə, mal-qara gəlib keçəndə o sudan içirdi. Ətrafa “Kola”, “Fanta”, “Sprayt”, üstü ingilis, ərəb, fransız, alman dilində yazılmış plastik butulkalar, dəmir konserv qutuları səpələnmişdi. Kəndləri belə deyildi, hər küçə, məhlə, həyət hər zaman gül kimi tərtəmiz olurdu. Bəs indi niyə belədir? Anladı. Bütün gördüyü mənzərələr heç şübhəsiz, camaatın əsəbi, gərgin, psixoloji durumu, yurdsuzluq həsrəti, başlarına gələn müsibətin, qaçqınlıq deyilən belənin ucbatından idi. Adamlar bu vəziyyətə nə uyğunlaşa bilirdilər, nə də dözə bilirdilər. Görünür, hirs-hikkələrini bu yolla soyudurdular.

Evlərinə dönməyə tapdanmış torpaq yolda daha bir PAZ-670 gördü. Onun da oturacaqlarını söküb yarı hissəsini hin, yarısını it damı eləmişdilər. Avtobus deşik-deşik idi, iri aşızənə oxşayırdı. Yenə Səlahətin dodağı qaçdı: yayda yaxşı yelçəkəri olacaq.

Köhnə lafetin altında və başında xeyli odun qalaqlanmış, üstünə boz brezent çəkilmişdi, kimsə etibarlı qış ehtiyatı görmüşdü. Həyətlər tələm-tələsik düzəldilmiş çəpərlərlə bir-birindən ayrılmışdı. İyde şivlərindən, qurumuş bu daqlardan payalar basdırıb qarğıdan, qamışdan, böyürtkən kollarından divar hörmüşdülər, paslı simlərlə bərkidib mal-qaranın, it-pişiyin nagahan həyətə girməsinin, ziyanlıq etməsinin öz ələmlərində qarşısını almışdılar. Mal-qaranı torpaq qazmalarda saxlayırdılar. Evə çatıb toxtayandan sonra öyrəndi ki, krant suyu şor olduğundan çaya, xörəyə onlar da yerlilər kimi Araz suyundan istifadə edirlər: ya arabayla özləri gedib gətirir, ya da su daşıyan maşınlar gətirib, 50 qəpiyə doldururlar içi betonlanmış çölləklərə ki, durulandan sonra istifadə etsinlər. Bir azdan öz kəndlərində içdiyi suyla buradakı suyun fərqi Səlahət də hiss edəcəkdə.

Məktəb yaşlı uşaqların əynində əcnəbi sözlər yazılmış köynəklər, gödəkçələr, koftalar vardı. Bax, bu maraqlı, kənddə olmayan yenilik idi. Yeniyetmələr başqa cür görünürdülər, onların yerləşində, danışığında, davranışında da nəsə bir özgə tərz duyulurdu. Onlar böyüklərdən qayğısız, bir az şən, diri, həyatsevər görünürdülər. Düşükləri mühit onlara deyəsən, maraqlı idi. Danışıklarında da açıq-aşkar duyulan təzə sözlər, ifadələr vardı. Kənddə nitqlərində tez-tez işlənən yamac, bulaq, qırxbuğum, kəklikotu, eniş, dərə, qaya, sonralar dillərinə düşmüş post, milis, Omon, BMP, BTR, helikopter, mina, qrad, avtomat, pulemyot, mərmə, komandir, batalyon... kəlmələri daha işlənmirdi. İndi həmin kəlmələrin yerini, çadır, fın evləri, asfalt, krant, qarğı, qamış, şpal, dəmiryol, stansiya, yulğun, şor su, Araz suyu, hünü, ditdili, qarağannıq, yulğunnuq və s. və i.a. sözlər tutmuşdu.

İlk günlər uşaqlar qaçqınlara yardım gətirən “Dünyaya baxış” və “Kare” təşkilatlarından hansının yardım bağlamasının daha keyfiyyətli və tutumlu olması ilə bağlı mübahisə edirdilər, öz bildiklərini, əslində, valideynlərindən eşitdiklərini ısrarla sübut etməyə çalışırdılar. Leksika əməlli-başlı təzələnmişdi. Uşaqların danışıklarında kənddəkindən fərqli olaraq, nə qədər yeni sözlər, ifadələr vardı. Hətta ləhcələri də dəyişmişdi, yerlilər kimi danışırıdılar. Onlar kimi sual ədatlarını, feilləri uzadırdılar: – Getmirsəən?

Səlahət ağlagəlməz bir mənzərəylə rastlaşmışdı...

Onu birinci olaraq atası gördü. Kişi yəqin aralığa çıxırdı. Günortadan sonraydı. Yəqin həyətdə qurdalanıb, allahverəndən naharını edib, o da başqaları kimi yola-asfalta çıxacaqdı. Bu artıq bekar adamlar üçün bir qaydaya dönmüşdü. Kim əlli tərpenib bir budkadan-zaddan qaraldıb özünə gün ağlamışdısa, işi xod gedirdi, dolanışığın yolunu tapmışdı. Qalanları da onların başına yığılıb gəlib-gedənlərə tamaşa edirdilər. Bəziləri ilə hətta arabir salamlışırdılar. İmişlinin bütün vəzifəli və imkanlı adamlarının maşınlarını əzbərdən tanıyırdılar. Onlar tez-tez Cəbrayılın məsul şəxsləri

ilə gəlib, onlara baş çəkir, ehtiyacları ilə maraqlanıb əllərindən gələn köməyi edirdilər. Beləcə həftələr, aylar ötürdü. Torpaqların alınması məsələsi isə uzanırdı. Minsk qrupu – tısbağa qrupu – (qaçqınların təzə ifadələrindən idi) yerində sayırdı.

Ələşəndən-küləşəndən düzəldilmiş darvazanı Səməndər kişi itələyib həyətdən çıxmaq istəyirdi, darvaza isə dirənirdi. Səməndər kişi yenə cəhd elədi, darvaza yenə üzə durdu. Çox açılib-örtüldüyündən tapanın simi qırılıb düşmüşdü, tapan boşalıb torpağa dirənirdi, itələyəndə yay kimi təzədən geri qanrırdı, tapanı qaldırmaq lazım idi. Elə darvazanın üstündən qucaqlaşdılar:

– Gəldin, oğul? Belimin dirəyi, qurtarıb gəldin?

Səlahəti qəhər boğdu:

– Nə qurtarmaq? Cəmi bir ildir qulluq edirəm. İndi dəqiq qulluq vaxtı yoxdur. Nə vaxt istəsələr, onda buraxacaqlar.

Atasını başa düşdü. Ona nə qədər ehtiyacları vardı. Bunu həyətdə baxanda bildi. Atasını da qarşıdan gələn qışa tədarük görmüşdü. Bir az odun-oduncaq qalaqlanmışdı həyətdə, elə də çox deyildi. Bir yağış yağan kimi hamısı tərg olacaqdı. Yaş odunları sobaya atıb yandırmaq cəhənnəm əzabıydı. Acı, boğucu, gözyaşardıcı tüstü onları həlak edərdi. Tüstünü dağıtmaq üçün qapı-pəncərəni açsalar, ev buza dönəcəkdə – daha yandırmayın nə mənası?! Yox, qapı-pəncərə bağlı qalsa, onda istinin xatirinə gərək boğula-boğula birtəhər dözsünlər. O da nə qədər, necə gün, daha doğrusu, neçə dəfə?

Torpağa qara bir şpal qırığı basdırılmışdı, onun üstünə əlüzyuyan mıxlanmışdı, böyründən çox işləndiyi bilinən məhrəba asılmışdı, əlüzyuyanın altında çala qazılmışdı, çalanın böyründən kiçik bir arx çəpərdən yola çıxarılmışdı, yeni süni kanalizasiya düzəldib çirkli suları küçəyə axıdırırdılar, elə o biri qonşular da belə etmişdilər. Evin banından həyətlərinə düşən elektrik dirəyinə paltar asmaq üçün ip çəkilmişdi. Sığınacaqların çoxunun üstündə krosna antenaları vardı. Çadırın qabağında səliqəsiz şəkildə yağışlıq düzəldilmişdi ki, ayaqqabını çıxarıb içəri keçmək rahat olsun, qar, yağış onların içinə dolmasın. Ələ gələn hər cür taxta, faner qırığından ayaqaltı düzəldilmişdi. Aydın məsələdi, kənddə qoyub gəldikləri evlərinə heç cür oxşamırdı.

Qoltuqaltı əsayla taytıya-taytıya ona tərəf sevincək gələn Minarəni görəndə dünya başına uçdu. Yəni bu Minarədimi? Əhvalatı yaxşı bilə-bilə yenə gördüyünə dözə bilmədi: – Ay bacı, başına dönüm, bu nə işdi başına gəlib. Allah, məni öldür, bunu görməyim.

Minarə qoltuqaltıları atıb sağ ayağı üstə hoppana-hoppana gəlirdi. Üzü gülürdü. Qardaşı gəlmişdi! Bilirdi ki, çətinliklə icazə alıb. Bir-iki günlüyə gəlib. Onu da ağlaşmayla keçirib qardaşını geriye dərdli yola salmayacaqdı ki... Hər şey qardaşına qurban...

Səlahət bacısına sarı qaçdı. Minarə yarıyolda müvazinətini saxlaya bilməyib üzüqoyulu yerə sərildi. Səlahət ağlaya-ağlaya Minarəni qucağına götürdü, göynəyə-göynəyə hönkürdü.

Münəvvər də bir tərəfdən gəlib ona sarıldı. Camal qardaşının qoltuğunun altına girdi. Arteziandan su gətirən Nübar vedrələri yerə qoyub müssər və zəlil balalarına baxırdı.

– Bə anam hanı?

– Burdayam, dərdin ürəyimə. Xoş gəlmisən, atam-anam.

Görüşdən daha çox, sınımış, taleləri və bəxtləri qarğıışlanmış insanların ah-nalə, iztirab, gizli etiraz üsyanı idi görünən mənzərə. Bais fələk, erməni – ümumi düşmən, qarğanan, nifrin tökülən, əsasən, bunlardı. Camaatı bu günə qoyanlardı. Konkret ad, hadisə, məkan, zaman söyülmürdü.

Elə qucaqlaşmış halda da evə girdilər: – Keçin içəri, – Nübar dedi.

Minarənin başını qucaqlayıb sinəsinə sıxmışdı. Səlahətdən tər, əsgər formasının iyi gəlirdi. Bir az da ocaq və papiros iyi. Hamısı ləzzətliydi, sonralar Minarə, elə Münəvvər və Camal da tez-tez bu qoxuları xatırlayacaqdılar. Axşamlar asfalt tərəfdən xəfif Mil küləyi əsəndə deyəcəkdilər: - Allah, Səlahətin qoxusu gəldi. Şükür sənə, böyük Yaradan!

Camal heç kimi saymayaraq uzanıb başını qoymuşdu Səlahətin dizinə, qardaşının ayaq barmaqlarını ovuşdururdu. Bir az əvvəl Səlahət ufuldamışdı: - Barmaqlarım üşüyür.

- Yəqin, postda çox durmağındandır, - Səməndər kişi fəhmlə söyləmişdi.

- Elədir, dədə, düz tapmısan, - Səlahət təsdiqləmişdi - elə əsas işimiz odur. Kəşfiyyat ayrıdır, boyevoy qruppalar ayrıdır, svyaz ayrıdır. Bizimki elə postdur.

- Nə deyillər? Ermənistanı hücum-filan gözlənirimi? Torpaqlarımızı nə vaxt geri alajeyix?

- Bir söz, ismarıç, əmr yoxdu, dədə, deyillər gözləyin, lazım gələndə əmr veriləcək.

- Lazımın da öyü yıxılısın, haçan gəlir bə? - kişi göynədi.

- Yuxarıdakılar bilər deyirlər, ay dədə!

Bir az da ordan-burdan söhbət elədilər. Məlum oldu ki, bir vaxt kənddə yaxşı dolanan müəllimlər, briqadirlər, kolxozun bir çox rəhbər heyət üzvləri çətin günlər yaşayır, əldən iti olanlar, bacarıqlılar, alverçilər özlərini əməllicə tutublar, o biriləri abırlarına büküldüklərindən zamanayla ayaqlaşa bilməyib dalda qalıblar.

- Əhmədin oğlu Xasayı tanıyırdın yəqin?

- Yaxşıca. Məktəbdə oxuyanda bir dəfə əliəyriliyinin üstündə onu döymüşdüm.

- İndi gücün çatmaz. İki sən boydadır. Hamıdan varlıdır. Yolun qırağındakı budkalar onunkulardır. Allahın ver günü durduğu yerdə başına pul ələdir. Kimnən dil tapdısa, heyvan alıb kəsib satır, kababxana açıb, gedib Fizulinin ətəklərindən cürbəcür ot-zad yığıb gətirir, cürbəcür çiçək adlarıyla çay satdırır, bu imişdilər də sel kimi axıb gəlillər.

Səlahət başını yellədi: - Allahın işinə bax. Gör kim qabağa çıxıb. Bu haçan-nan belə biznesmen olub.

- Demə, bala, demə... Heç olmasa sən yanımızda olsaydın...

Səlahətin ürəyi əsgərlikdəkindən də betər sıxıldı. İçi dərdlə doldu. Ailəsi çox acınacaqlı durumdaydı. İşləyən, qazanc gətirən ələ əşhədü-billah ehtiyac vardı. Necə etsin? Qala bilməzdi, qaça bilməzdi, fərari kimi mühakimə olunub, azı on il iş verərdilər. Bu da ailənin dərdin altında tam çökməsi və məhvi idi. Qürbət həlak olmuşdu, Minarənin ayağını kəsmişdilər. Camal zəlil idi, üstəlik də, onun həbsi ailəsinin ürəyində son həyat şöləsini də söndürərdi, büsbütün batardılar. Bəs onda necə olsun? Axı evə pul qazanıb gətirən yox idi. Necə dolanacaqdılar?

Dərddən başını qanırıb brezentə söykədi, gözlərini yumdu, fikrə getdi. Bu şəraitə sanki özü baskarmış kimi, xəcalətindən gözlərini açıb valideynlərinə baxa bilmirdi, elə bil hər şeydə günahkar o idi. Elə beləcə də yuxuya getdi. Onun yatdığına görə tez yerini rahladılar. Son anda yaxında ulaşan çaqqal-canavarın ulartısını eşitdi. Bir də çadırın içindən keçib gedirmiş kimi, "Kamaz"ın səsini. Harada olduğunu kəsdirə bilmədi. Şüurunun söndüyü anda yadına düşdü ki, bura onların kəndi deyil, ona görə də eşitdiyi səslər yad, anlaşılmaz idi, hər şey əcaib-qərib görünürdü. Dərin dərələrin dibindən qijiltiylə axan çayların səsi, bulaqların şırıltısı, dağların uğultusu çooxxx uzaqlarda qalmışdı.

Görəsən, bir də o yerləri görəcəkdimi?

* * *

– Bu nədi əə?

Komandir sifətini turşudub Səlahətə elə ikrahla baxdı ki, guya karton qutunun içindəki həşərat idi, ürək bulandıran yır-yığıntı idi.

– Elə buuu?

Sözü elə uzatdı ki, hamının ürəyi üzüldü. Karton qutunun içində iki araq şüşəsiydi, düzdü, bahalı deyildi. Evdə bişirilmiş şirin kömbələr, iki soyutma çolpa, bir az konfet, bir az da mer-meyvə... Allah verəndən... Amma bunlar komandiri açmamışdı. Narazılığı açıq-aşkar duyulurdu. Deyəsən, icazə verməyinə peşman olmuşdu. Belə gözləmiş.

– Utanım yerinə! Ə, çavuş, bunu göndər naryada.

Şirin çörəklərdən bir-ikisini yanındakılara paylayıb yenə üzünü tutdu çavuşa: – Tez, tez!

– Hara deyirsiniz?

– Bir nömrəli posta!

Əsgərlər öz aralarında həmin yerə “Kamçatka” deyirdilər. Ermənilərlə burun-burunaydı, həm də soyuq və çox uzaq idi. Həmlə etsəydilər, ordan başlayacaqdılar.

İçəridəkilər hər şeyi başa düşdülər. Komandir Səlahəti cəzalandırırdı.

Səssiz-səmirsiz qalxdılar. Hər kəs işinin dalınca getdi.

* * *

Erməni əsgər onu gören kimi itirdiyini tapmış uşaqtək sevindi, dişlərini ağartdı. Onun növbəsi ən çox Səlahətlə eyni günə düşürdü.

– Evdə nə var, nə yox? Hamı yerindədi?

– Salamatçılıqdı... – həvəsi olmasa da, qısaca cavab verdi. Başdan eləmək üçün böyük qaya parçasının böyründəki iri daşın dalında yerini bərkitdi. Erməni də sözün ardını gətirmədi. O da qayalığın dalında itdi.

Belə dialoqlar çox olurdu. Qarabağlı ermənilər azərbaycanca yaxşı danışırıldı, ləhcələri də seçilmirdi. Ermənistandan gələnler isə sözlərin qol-qabırğasını qıra-qıra rusca danışsalar da, ünsiyyət qurmaqda o qədər də həvəsli deyildilər. Həmişə narazı və qaşqabaqlı görünürdülər. Ehtiyatı əldən verməyərək hər iki tərəf darıxdığındanmı, vaxtın uzanmasından bezdikləri üçünmü tez-tez belə gəplər edirdilər. Yeri gələndə bəzən öcəşirdilər də. Kim daha güclüdür, kimin silahları daha çoxdur, böyük müharibə olsa, kim güc gələ bilər... Ermənilər çox diliuzunluq edirdilər. Bizimkilər də: – Ruslara güvənib belə danışsınız? – deyib sancırdılar. – Əsl kişi əlini öz şeyinin üstünə qoyub kişilənməli, daha özgəsinin yox.

Erməni qaravulçu niyə Səlahətin kefinin olmadığını anlaya bilmədi. Axı evdən yenəcə gəlib. Barmağı avtomatın tətüyində, fikrə getdi. O da öz ailəsini, yaxınlarını xatırlayıb pərişan oldu. Deyəsən, oxşar vəziyyətdəydilər. Heç onlar tərəfdə də durum bir elə xoş deyildi.

Gözləri ermənidə olsa da, astadan çalınan fiti Səlahət də eşitdi. Fit səsi təkrarlananda erməni qaravulçu dalı-dalı arxaya sürünüb görünməz oldu. Səlahət şəkəndi, bədəni istiləndi. Soyuğu-filanı bilmərrə unuttu. Hər ikisi nazik cığırın əks səmtlərində durmuşdular. Qolu zorlu bir adam əlindəki çomaqla gələni bir zərbəylə uçuruma ata bilərdi. Ya da mərmisi bol olarsa, bir pulemyotçu hücum edənləri xeyli saxlaya bilərdi. Avtomat da pis deyildi. Patron daraqları çox olsa, qənaətlə atsa, xeyli duruş gətirə bilərdi. Səs-küy eşidib onacan bizimkilər də yetişərdilər. Görəsən, nə məsələdir? İndiyə qədər belə şey olmamışdı. Hər iki tərəf təyin olunmuş yerlərində qaravul çəkməkdəydi.

Bahooo! Qarovulçuyla bərabər, iki nəfər də əvvəlki yerə sürünürdülər. Deyəsən, niyyətləri Səlahətə tərəf gəlmək idi. Erməni qarovulçu yerində qaldı. O biri iki nəfər yenə irəliləməkdəydi – özü də düz Səlahətə sarı. Bu nədi?.. Onların ardınca daha iki nəfərin də üzəşəği süründüyünü gördükdə məsələni başa düşdü... Deyəsən, hücuma keçirlər... İlk məqsədləri də onu aradan götürməkdə.

Əvvəlcə düşərgələri yerləşən istiqamətə bir fişəng buraxdı. O an da avtomatlar dilləndi. Daşın böyrünə sinib deşikdən avtomatının lüləsini çıxartdı. Ermənilər bunu sezmədilər. Ətraf daş-çınqıl olduğundan həm avtomatın lüləsini, həm də azərbaycanlı əsgərin harada gizləndiyini fəhm edə bilməzdilər. Səlahətin avtomatı şaqqıldayanda erməni əsgərlər durdular. Bir neçə güllə düşmən əsgərlərinin dəmir kaskalarını sivrilib keçdi, onların ürəyinə qorxu saldı. Atəşin səmtini tutsalar da, güllələrin məhz hardan açıldığını bilmirdilər. Böyük daş Səlahəti yaxşı qoruyurdu. Ratsiya ilə nə bərədəsə xosunlaşdılar. Bir azdan iki qranatomyotçu sürünə-sürünə əvvəlki dəstə üzvlərinə yaxınlaşdı. Onların ardınca yeniləri gəlirdilər. "Ay köpəy uşağı!"

Birdən havada cavab fişəngi qövs cızdı, bizimkilər idi: gördük, gəlirik!

Səlahət həmin istiqamətə daha bir daraq boşaltdı. Ermənilər yenə dirəndilər. Acıqlı-acıqlı bağırışdılar. Qranatomyotçuları irəli buraxdılar. Onlardan biri kolluğun arxasından həmin iri qaya parçasını nişan aldı. Heç şübhəsiz, atəş ya o qaya parçasının arxasından, ya da böyür-başından gəlirdi. Qaya parçasını dağıtmaq lazım idi.

Birinci zərbə tutmadı, arxaya düşdü. Aləm toz-dumana büründü, yer silkələndi. O iki qranatomyotçudan hansının atəş açdığını bilmədi. Çünki sürünərkən yolüstü qarşılardan çıxan iri daş və qaya parçalarının arxasında daldalanıb özlərini Səlahətin güllələrindən qoruyurdular.

İkinci zərbə iri daşın ortasından dəydi, daş parçalandı və Səlahəti xeyli geri atdı. Sonra nələr olduğunu bilmədi...

Bir az sonra Azərbaycan əsgərləri artıq yetişib Səlahətin dayandığı postda mövqe tutmuşdular. İki nəfər onun heysiz bədənini döyüş meydanından çıxardı, arxadan gələnlərə təhvil verib irəli atıldılar. Hər iki tərəf çoxlu itki vermələrinə baxmayaraq mövqelərindən geri çəkilmək istəmirdilər. Əsgərlərimizin sərrast qumbara atəşləri düşmənləri pərən-pərən saldı. Artan qüvvəmizi görüb geri çəkildilər.

– Nə olur-olsun, onların postunu götürməliyik, – bölük komandiri var gücü ilə bağırırdı. – Bura onlar üçün mühüm yüksəklikdi, ordan o tərəfə düzəngahlıqdi, hər yer əl içi kimi görünür, irəli, qardaşlar!

Çoxdan belə fürsəti gözləyən əsgərlər irəli cumdular. Düşmən artıq tab gətirə bilmirdi. Qaççaq başlamışdı. Yaralanıb arxada qalana, yıxılana baxan yox idi. Hamı öz canının hayındaydı. Bu cəhənnəmdən bacardıqca tez uzaqlaşmaq istəyirdilər.

Əsgərlər toy-bayram edirdilər. Mühüm yüksəklik götürülmüşdü. Təmas xəttində xeyli irəliləyiş vardı. Qarşı tərəfdən düşmən günün hansı vədəsində gəlsəydi, dərhal görünəcəkdi. Komandir sevincindən bütün əsgərləri qucaqlayıb öpürdü.

– Aslanlarım! İgidlərim! Halal olsun anadan əmdiyyiniz süd. Siz ən cəsur döyüşçülərsiz. Allah Sizi qorusun!

– Allah hamımızı qorusun! – kimsə əlavə elədi.

– Əlbəttə, əlbəttə, – komandir təsdiqlədi.

Ermənilərlə müqayisədə itki az idi; iki nəfər öldürülmüş, 8 nəfər yaralanmışdı, ağır olanları da vardı. Ermənilərdən döyüş meydanından ilk gözə dəyən dörd meyit oldu. Komandir beş nəfəri postda qoyub tapşırıqlarını verdi:

– Hər şey gözünüzün qabağındadı. Sərvaxt və ürəkli olun. Bu da sizə naçnoy binokl. Axşam yeməklə bərabər, siqaret də göndərəcəm. Hələlik birtəhər ötüşdürün.

Qarovulda duranlar gecəgören cihazı həvəslə aldılar. Silah qədər vacib idi. Həm də arxayınlıq idi. Növbə ilə keşik çəkib bütün ərazini nəzarət altında saxlaya biləcəkdilər.

Meyitləri götürdülər, yaralıların da qoluna girib geri - düşərgəyə qayıtdılar. Düşərgədə onları həkimlər gözləyirdi. Bir də yaxınlıqdakı rayonun hərbi komissarlığının işçiləri.

* * *

Səlahəti komadan ayılmaq həm çətin oldu, həm də xeyli çəkdi. Sağalacağına ümid yox idi. Bəzi hallarda üzündə, demək olar ki, həyat əlaməti olmurdu. Həkimlərə tapşırıq verilmişdi ki, nəyin bahasına olur-olsun, o, ölməməlidir. Əmr yuxarıdan gəlmişdi. Belə cəsur əsgəri bada vermək istəmirdilər. Qeyri-bərabər döyüşdə mətanətlə vuruşmuşdu. Ermənilər həmin postu götürsəydilər, düz üç rayon hədəf altında qalacaqdı. Üç rayonun camaatı daimi zərbə və qorxu içində yaşamal olacaqdı. Səlahətin təltif olunması gündəmə gəlmişdi. Yalnız dördüncü gün gözlərini açıb key-key ətrafına baxdı. Heç nə deyə bilmədi, deyəsən, heç kimi də tanımadı. Təzədən gözlərini yumdu. Hava qaralmışdı. Adyalla örtülmüş pəncərələr palataya əlavə ağırlıq gətirirdi. Həkimlər, tibb bacıları onun başının üstündən əskik olurdular. Baş həkim hər saatdan bir gəlib özü yoxlayırdı. Ona şəxsən tapşırılmışdı. Səlahətin dodaqları çat-çat olmuşdu. Yenə də pambığı isladib dodaqlarına sürtürdülər. Yalnız bu zaman onda həyat əlaməti görünürdü. Dodaqlarını aralayıb dili ilə damcılarını yalayırdı. Baxanların ürəyi ağrıyırdı. Hamısı tibb işçisi olduğundan, vəziyyəti anlayırdılar. Səbrlə zamanı gözləyirdilər. Vaxtın isə ayağından həmişəki kimi daş asılmışdı.

Yalnız gecə yarısı ayıldı. Bircə söz deyə bildi: – Su...

Kimse dəmir qumqumanın qapağını açıb ona yaxınlaşdı. Həkim əlini qaldırıb: – Nəbadə, – dedi. – Su dedikcə səhərə qədər pambığı beləcə isladib dodaqlarına sürtün.

Üzünü içəridəkilərə tutub: – Fəlakət ötüşdü, – dedi. – Möhkəm kontuziya olub.

Hamı rahat nəfəs aldı. Yaşayacaq. Allahın yazığı gəldi. Buna da şükür.

* * *

Səlahəti tərxis edib evə göndərmişdilər. Mükafatını da vermişdilər: “İgidliyə görə” medalı. Əvvəlki canı qalmamışdı. Başı, qulağı küylə doluydu. Yadında qalan zərblə yerə çırpılmağıydı. Ayaq üstə çox dura bilmirdi: ya uzanırdı, ya da otururdu. Onun gəlişini sonsuz istəklə gözləyən ailəsi – Yox ee, Allaha şükür, sağ-salamat gəldi, bəsimizdi, neynək – gözlədikləri arzuya çatmışdılar,.. Səlahət də bir budka açsa, kabab bişirib yoldan gəlib-gedənlərə sata bilərdi. “Bizim ailəyə qarğış olunub, nədi? Əlimizi pişik yeməyib ki... Birindən bacarıqsız olsaq da, beşindən irəliyik. Amma... Bizi nə çox imtahana çəkirsən, pəvərdigara? Bircə bunu bilsəydim”. Nübar başını qaldırıb intəhasız səmaya baxır, baxır... Bir cavab almayıb daha da pərişan olurdu. Yenə təsəllini şirin xəyallara dalmaqda görərdi.

“Lazım olan şeyləri evdə biz hazırlarıq: əti doğrayırıq, göy-göyertini təmizləyirik, lavaş bişiririk, İmişdililər demişkən, talaşka yığarıq manqal üçün,

Camal da buyruqçuluq edər, bütün işlər yavaş-yavaş yoluna düşər. Özün bizə kömək ol, ay Allah!”

Bir-birinə bənzəyən günlər heç bir iz buraxmadan ötüb keçirdi. Yalnız ayın əvvəl-axırı yadda qalırdı: qaçqınlıq pulunu alanda, nisyə dəftərindən adlarını pozduranda. Elə rahat nəfəs alırdılar ki... Guya 3-4 gündən sonra adları yenidən həmin dəftərə düşməyəcəkdi... Özlərini aldadırdılar.

Doğma yurdlarına dönmək arzusu ürəklərində get-gedə öləziyirdi. Evlərini ancaq yuxularında görürdülər. Allah! Evləri, həyə-t-bacaları necə əlçatmaz idi. Hərdən ümidlər közəyirdi. Xoş bir xəbər eşidəndə hamı dərhal bir-birinə çatdırırdı. O gün toy-bayram olurdu. Hamı dərhal plan qurur, ailə üzvləri ev-eşiklərinə qayıdarkən birinci nədən başlayacaqlarını ürəkləri ağızlarından çıxarıb müzakirə edirdilər: görəsən, kəhrizlərimiz qurumayıb ki? Kəndin ortasındakı bulağın suyu gəlirmi? Məhləmin ayağındakı bulaq dururmu? Qoşa çinari doğrayıb aparmayıblar ki?

Səməndər ailəsinin Səlahət sarıdan nigarançılığı bitmişdi. Qalırdı birçə iş məsələsi. Məlum oldu ki, yolun üstündə “bir budka qoyub” işlətmək, qazanmaq, müştəri yığmaq dildə asan başa gəlirmiş. Xasayın yanında uğur qazanmaq elə də perspektivli görünmürdü. Buraların ağası, əsas adamı o sayılırdı. Gələn-gələn: – Xasay müəllim haradadır? – deyər onu soruşurdular. O da – eşitdiyini “müəllim” sözündən əriyə-əriyə çıxıb şəstlə görüşər, qucaqlaşardı. İşlətdikləri adamlar da xeyli təcrübə toplamışdı, hamını da tanıyırdılar. Əldən-ayaqdan çox qıvrıq idilər. Onların fəaliyyətinə şərik çıxanı çox tez müflis edə bilirdilər. Səlahətgil nə vaxta müştəri yığa, rəqabətə davam gətirə bilərlər... Bir də zəhrimar pul... Yox idi axı... Əsas pul tapmaq idi... İmişlinin mərkəzinə gedib bazarda, optavoylarda bir işin qulpundan yapışmaqdan başqa bir yol qalmırdı.

* * *

Daha bir payız səhəri açılırdı. Qırmızı-sarı yarpaqlar düz-dünyanı bürümüşdü. Yaşıl şam ağaclarının fonunda gözoşxayan, ürəkoynadan mənərə yaranırdı. Balam, Aranda da baxmalı yerlər olurmuş. Yazda, yayda da çöllər cürbəcür güllər, çiçəklərlə dolu olur. Maşallah!

Aranın payızı dağlardakı kimi soyuq deyildi. Yandırıcı yaydan sonra bu sərinlik ləzzət eliyirdi. Səlahət böyük yola çıxan xırda tərənin üstündə çömbəlib gəlib-gedənə baxırdı. Kimi dilucu, kimi baxışları, kimi də başını tərətməklə salam verib ötürdülər. Arada xırda əhval-pursanlıqlar da olurdu. Ağızucu “necəsən? nətərsən?” və s .

Növbəti adam keçəndə əvvəlcə onu ətir iyi vurdu. Kimdi ə, bu farmazon?

Bir az aralanandan sonra tanıdı – yerişdən!

Yekəlmişdi – yəni boyu uzanmışdı, qollarını saymazyana yelləyə-yelləyə gedirdi, barmağındakı iriqaşlı üzüyü kor da olsan görəcəkdi. Ona kəmal-ədəblə salam verənlərə başını yüngülcə tərpedirdi. Çox ciddi tövrlə addımlayırdı, necə deyərlər, dünya ayağının altında qalırdı. Bir neçə vaxt bundan əvvəl atasının dedikləri Səlahətin yadına düşdü: indi tanımazsan!

Dağıl dünya, dağıl! BuXasay deyil, əə?

Yoox! Dözə bilməzdi. Yekəxanalığını ona yedizdirməliydi. Qurumsaq! Əsgərliyə də getməmişən. Görəsən, nə fırıldaq eləmişən. Bunun qudurğanlığına bax!

Bərkdən fit çaldı:

– Ə, Əhmədin oğlu, belə qudurmusan ki, gözün ayağının altını görmür? Salamın harda qaldı?

Xasay ləngər vurub dayandı. Ağır-ağır geri döndü. Səlahəti birinci dəfə görmüş kimi, başdan-ayağa süzdü. Həmin ağır taxta yerşi ilə ona tərəf gəldi.

Boynundakı qızıl zəncir asta-asta sağa-sola əyilirdi. Paltarı bəy geyimiydi. Hirsindən qızıl dişlərini bir-birinə sürtürdü. Çox qəzəblənmişdi. Çatan kimi Səlahətin qulağının dibindən taraz bir yumruq ilişdirirdi. Səlahət bunu gözləmədiyindən bir neçə metr yuvarlanıb çoxdan sönmüş ocağın küllüyünə top kimi diyirləndi. Üz-gözü hisə-pasa bələndi. Gözlərini açmağa çalışsa da heç nə görmədi. Ağzı külqarışq zir-zibillə doldu. Dünya gözündə qaraldı.

Bir də onda ayıldı ki, sinəsinə, qarnına, başına ağır təpiklər yağır. Zərbələrdən qoruna bilmirdi. İstəyirdi Xasayın ayaqlarından birini tutub onu yıxsın. Bacarmırdı. Xasayın ayaqları kötük kimi ağır idi. Gücü çatmırdı. Qaravayına başını tuturdu. Bircə ona çalışırdı ki, üz-gözünə təpik dəyməsin. Xasay, dəli inək balasını ayaqlayan kimi, Səlahəti tapdalayırdı. Axırınıc yadında qalan haraya gələn camaatın səs-küyü və nəvazişlə, yaltaqlıqla onu Xasayın əlindən almaq üçün yalvarmaları idi. Xasay minnət qoyurmuş kimi: – Qurban olsun sizə! Əgər ölməyibsə, ona başa salın ki, gələn dəfə qarşıma çıxsa, onu torpaqla bir edəcəm.

Səlahətin döyülməsi qaçqın düşərgəsini bir-birinə vurdu. Camaat arasında ikitirəlik yarandı. Səlahəti müdafiə edənlərlə yanaşı, qınayanlar da vardı:

– Yaxşı deyil axı. Xasay da özünə görə hörmətli bir adamdı. “Qudurmusan” nə sözdü? Xeyir-şərdə hamımızın əlindən tutur. İmişlinin bütün vəzifə sahibləri ilə dostdur. Nə xahiş edirsə, o saat yerinə yetirirlər. Rayon boyda hörməti var. O boyda kişini fitlə çağırır. İtdi, ya heyvandı?.. Özüm də utanıram e, belə danışmağıma. Onsuz da Allah bizi vurub da. Tay özümüz özümüzü niyə qırıyıq?

Səlahətin ailəsi hadisədən sarsıldı. Səməndər axşamüstü Xasayı yaxalayıb: – Səni əlindən olasan, – dedi. – Oğlum cəbhədə kontuziya alıb, ağır yaralanıb, zəif düşüb, ona görə gücün çatdı? Bəs orta məktəbdə oxuyanda niyə belə təşərrənmirdin. Eybi yoxdu, səni Allaha tapşırıram.

– A kişi, get burdan, yoxsa səni də oğlunun gününə salaram. Başınızdan böyük qələt eləməyin. Yerinizi bilin.

– Oğurluqla, quldurluqla heyvan kəsirsən, haram yolla pul qazanırsan, elə bilirsen çox uzağa gedəcəksən. Hamısı irin-qan olub burnundan gələcək.

– Onda baxıb ləzzət alarsan. Amma indi əl-ayağım dəyməmiş, sürüş burdan.

Xasay qızıl-qırmızı meydan oxuyurdu. Hökm, ixtiyar sahibi olduğu açıq-aşkar duyulurdu. Yanında dümələnən adamlardan heç kim ağsaqqal Səməndərin tərəfini tutmadı. Kənddəki dövrən olsaydı, bir sözüne əlli adam ayaq tutardı. Amma indi Səməndər kimdi ki?... Nə hökmü var, nə vəzifəsi,... nə də pulu. Ən qarğanmış ailədir. Əməlli-başlı da sınıq düşüblər. Bir-iki nəfər başı ilə ustufca işarə elədi ki, əşi çıx get, görmürsən qan-qan deyir... Həmyerlilərinin bu naxələfliyi Səməndəri yerdən-yerə vurdu. “Ay gidi dünya... Gör nə günə qaldıq. Xasayın bir az pulu var deyə o haqlıdır? Bəs vicdanınız? Yurdumuzu itirmişik, bəs adamlığımız? Odamı itdi?..

Dar axşamçağı Səməndər yorğun-arğın çadırlarına dönüb Nübara pıçıldadı:

– Arvad, yır-yığış elə. Bakıya gedirik. Ta bundan sonra bizim burda qalmağımızın adı yoxdu. Oğlumuzu sındırdılar. Bizim Xasaygillərə gücümüz çatmayacaq.

Nübar kürəyini qarğıdan-qamışdan hörülmüş, qalın palçıqla suvanmış divara söykəyib için-için ağlaya-ağlaya, ağrıdan daim sızlayan və zarıyan

oğluna hər dəfə “can”, “ağrın mənə gəlsin” deyə-deyə yenə dünyanı, zəmanəni, yeri-göyü yamanlayırdı. O da rüsvayçılığın, kimsəsizliyin, arxasızlığın nə olduğunu bütün vücudu ilə hiss edirdi. Ən yaxın qohum-əqrabadan yalnız onlar ayrı düşmüşdülər. Minarə ilə bağlı Beyləqanda xeyli qalmaları onları fərqli səmtə yönəlmişdi. Nə olsun öküz boydadır. Səlahət kontuziya olmasaydı, belə zəif düşməsəydi, Xasay kimisinə can verməzdi. Dünənəcən qapazaltısı deyildimi?

Vaxt vardı kənddə pulu, hörməti, vəzifəsi olan bazburutlu adamlar indi Xasayın qarşısında kəlmə kəsməyib hər sözüne: – “Bəli! Baş üstə! Doğru deyirsən, sən deyəndi!” kimi təsdiq nidalarıyla hazır dayanmışdılar. Heç kim onların ailəsini müdafiə etmirdi, “salam-kəlamlar” da azalmışdı, çoxu da salam verməmək üçün yollarını dəyişir, üz-üzə gəlməkdən yayınırdılar. Xasay bütün kəndin borc yeriydi, əli yanan onun üstünə qaçırdı. Ondan borc pul almayan yalnız Səməndərin ailəsiydi.

Qızlar solub boyata qalmışdılar. Həyətdən çölə çıxmırdılar... İndi də Qürbətə arzulayıb “bu azğın köpək oğlunun cavabını vermək üçün” dirilib gəlməsini istəyirdilər...

Daha burada qala bilməzdilər.

Kənd camaatından çoxu, elə qohumlarının əksəriyyəti də oradaydılar. O vaxtdan Bakıya köçmüşdülər – daha doğrusu, Bakı ətraflarına. Bakının dənizkənarı sanatoriyaları, kurort yerləri, yalnız üstü örtülüb istifadəyə verilmiş hökumət binaları qaçqınlarla dolmuşdu. Pəncərə, qapı yerlərinə palaz tutan, taxta-tuxtadan mıxlayan, öz aləmlərində “ev” düzəldib yaşayanlar çox idi. Hakimiyyət bütün bunlara göz yumurdu. Xalqı qıcıqlandırmaq istəmirdilər.

Nübar Səlahətin qırılan, əzilən yerlərinə təpitmə qoyurdu. Hər dəfə təpitmə qoyanda oğlundan betər ufuldayırdı. Qızlar da analarına kömək edirdilər. Onsuz da hər gün qardaşının ayaqlarını, baldırlarını ovuşduran Camal təsəlli verəcəyini bilmədiyindən: – Yaxşısanmı? Ağrımırnsan ki? – deyər öz varlığını bildirirdi. Hamı özünü bilməməzliyə vurmuşdu. Atalarının nə dediyini eşitmə-sələr də, vəziyyətdən çıxış yolu tapdığını hiss etmişdilər.

Elə gecədən yığışmağa başladılar. Yenə də Qürbətin başdaşı problemə çevrildi. Açıq deməsə də, hər birinin ürəyindən bir nigarançılıq, təşviş keçdi. Başdaşı bu dəfə kimi sil-küt edəcəkdmi?...

Heç kim o tərəfə baxmırdı...

Münəvvər biganə və soyuq tövrlə nimdaş pal-paltarlarını iri şalın arasına yığırdı.

Başdaşına əvvəlki qayğı, diqqət yox idi. Ağlayıb kirmişdilər. Baxıb-baxıb doymuşdular. Əvvəlki hıçqırıqlar, ağılar seyrəlmişdi, əzizləmələr laqeyd baxışlarla əvəzlənmişdi. Buna baxmayaraq, yenə də, daşı özləri ilə aparmağı lazım bildilər.

Səməndər Beyləqana getdiyi sürücüylə gecənin bir aləmində görüşüb razılaşırdılar. Xoruzun ilk banında yola düşməyi qərara aldılar.

Sürücü cavan oğlunu da gətirmişdi. Köməkləşib əvvəlcə daşı qaldırdılar. Səlahətdən başqa hamı yükün altına girdi. Daşı möhkəm şəkildə sağ borta bağladılar. Qabağına yorğan-döşək yığıdılar, onun da qabağına boğça, kətıl... Razılaşıqları vaxtda yola düşdülər.

Təkəmsəyrək, solğun işıqlara göz yaşları içində əlvədə deyərək torpaq yoldan asfalta çıxdılar. Birdən-birə hamısı ağlamağa başladı. Səlahət bu köçün onunla bağlı olduğunu bildiyindən, daha çox əzab çəkirdi. Hər halda, üz-gözləri öyrəşmişdi. Onlar da hamı kimi birtəhər, amma ümidlə yaşayırdılar. Yenə də Təzə yerə uyğunlaşmalıydılar. Harda məskunlaşacaqdılar?..

Bircə Səməndər hara gedəcəklərini bilirdi.

* * *

Soraqlaşsa-soraqlaşsa Binəqədinin Cantəpə deyilən səmtinə gəlib çıxdılar. Evlərin görünüşündən, quruluşundan, paltarların sərilməsindən, həmyerlilərinin tövründən, beli şallı arvadların yerləşmədən, yaylıq bağlamalarından, ləhcələrindən hamını tanıdılar. Əlbəttə, onları da tanıdılar. Amma nədənsə tutuldular, arvadlar doluxsundular. Nə Nübar o Nübarıydı, nə Səməndər o Səməndər.

İlk mükəllimərdən başlarına gələnlərin hamıya məlum olmasını hiss etdilər. Bəd xəbər yeyin olarmış. “Başımıza gəlməyən bir iş qalmadı. Hamısı da millətin ovcunda. Bu gözükölgəliklə necə yaşayacağıq. Bizi niyə gözümdən belə iraq tutursan, ilahi?”

Nübar ürəyində yenə də uca Yaradanla həsb-haldıydı. Adamlar onlarla danışarkən gözlərini qaçırdılar. Elə bil utanırdılar, xəcalət çəkirdilər, üzr istəyirlərmiş kimi danışdılar. Eyni ifadələri təkrar edirdilər. “Necəsiniz? Nə təhərsiniz? Nə vaxt gəlmisiz? İndicəmi gəlib çıxıbsınız? Burdamı qalacaqsınız?”

Səlahətə məxsusi nəvaziş göstərir, küreyinə döyəcəyir, heç bir xüsusi səbəb olmadan qucaqlayıb öpürdülər. Lap “bayram deyil, seyran deyil, enişlə, sən məni niyə öpdün?” məsələndəki kimi. “Oğulsan! Qəhrəmanlığından xəbərimiz var”. Canıyananlıqlarını belə bildirirdilər.

Səməndər ürəyini tutub çökdü. Nübar tez yetişib ərinə söykək durdu. Beyləqanda Münəvverin ayağı kəsiləndə, bir də Səlahətin Xasay tərəfindən döyüldüyünü eşidəndə kişi belə əyilmişdi. Bu, üçüncü idi...

Qohumlardan birinin əldamında müvəqqəti məskunlaşdılar. Bələdiyyədən xırda bir şirinliklə, həm də minnətlə yer aldılar. Əldə-ovucda olan yatırıla, qohum-əqrabanın köməyi ilə him qazdılar, beton tökdülər, hələlik gücləri buna çatdı. Yenə bir çadır tapıb içinə yığışdılar, yaxınlıqdan keçən elektrik xəttinə bir sim calayıb işiq çəkildilər, bərayı-ehtiyat, həmin dəmir sobanın da içinə turba salıb xörək bişirmək, çay qoymaq üçün qaz sobası düzəldilər. Cantəpənin ucqarlarından taxta-tuxta qırıqları toplayıb, həyət görünməsin deyə, alababat çəpər qayırdılar. Burada həyat canlı idi, adamlar tez həya yetirdilər, bir şeyləri olmasa da: – Nə lazımdır? – deyə canıyananlıq edirdilər.

– Ehtiyacımız yoxdur... – Dil-ağız edirdilər, bu məhrəm münasibətdən razı qalırdılar. Özlərini tox tuturdular. Amma ehtiyac olan o qədər şeylər vardı ki... Sayı-hesabı yox...

Səməndər kişi çox çırpınırdı. Hey Allaha yalvarırdı ki, ailəsinin başını soxmağa bir dam qaraltsın, arvad-uşaq çöldən yığışsın. Ömrünün sanılı günlərinin qaldığını yaxşı bilirdi. Deyəsən, ulu Yaradan da bəndəsinə elə buna görə toxunmurdu. Çünki Səməndər bütün günü burdan-ora, ordan-bura çovuyurdu. Hər yerə Camalla gedirdi, Səlahətə “Evdə bir kişi qalmalıdır, ya yox!” – deyib, onu heç yerə buyurmurdu. Səlahət də atasının sözünü çevirmirdi.

İş-filan yoxuydu! Burda da bacarıqlı adamlar bir yerə toplaşib səyyar briqada yaratmışdılar. Hər cür iş görürdülər. Bəziləri qul bazarına gedib gündəlik çörəkpuşu qazanırdılar. Kiminsə çağırışına getmək üçün bəzən bir-biri ilə üz-göz olur, hətta bir-biri ilə dalaşırdılar, yaxalaşırdılar. Çörək uğrunda mübarizə dost-tanış, qohum-əqraba tanıyırdı.

Səlahəti belə işlərə çağırırdılar. Pəhləvan kimi oğlan əriyib çöpə dönmüşdü. Həm də ehtiyatlanırdılar. Birdən bir şey olar, ürəyi gedər, durduğu yerdə yixılar, peşmançılıq olar... ona görə yenə də yük Səməndərin çiyinə düşmüşdü. Hər yerə o çapırdı...

Bütün bu qaçhaqaçın, dərdin-sərin içində qəfildən bir işiq yandı. Uzaq qohumlarından biri bankda işləyirdi. Səməndərə kredit verməyin mümkün ola biləcəyini andırdı. “Amma... Bilirsən də...” Səməndər kişi qohumunun sözünü ağızında qoydu. “A bala, nə desən mən razı... Bilmeərənmi? Sən tək düz-qoş, şirinliyin məndə.”

Elə də oldu. Tikinti sürətləndi. Evin üstü şiferlənilib qurtaran kimi həyətdəki çadırı söküb döşəməsiz evə yığışdılar. Qışda yandırmaq üçün yığıdıkları qalan taxta qırıqlarını bir-birinin böyrünə pərçimləyib “döşəmə” düzəltdilər. Yorğan-döşəyi üstünə yığıb rahatca yatdılar. Özlərini lap cənnətdə hiss edirdilər. Hələ soyuqlar düşməmişdi. Qapı-pəncərəsiz evlərdə “yel vurub yengələr oynayırdı”. Düzdü, payız gəlmişdi, sentyabrın axırıydı, amma havalar isti keçirdi. Burda da duyduqları yeni şeylər vardı. Əvvəla, havadan daim neft qoxusu gəlirdi, indi də həmkəndliləri ilə bərabər, yeni ləhcəyə uyğunlaşmalıydılar. Asfalt olmadığından aralığa çıxarkən xırda daşlar ayaqlarını əzirdi. Evlər çox sıx olduğundan hətta astadan deyilən söz qonşunun qulağını deşirdi. Məcbur olub him-cimlə, dodaqlarının ucunda hap-qap edirdilər. – Əlacımız nədi, buna da öyrəşməliyik, – Nübar Camalın Bakı ləhcəsində danışığını dodağının küncündəki təbəssümlə qarşılayırdı.

Ev hansı sürətlə başa çatırıdysa, Səməndər də həmin sürətlə arıqlayıb, halsızlaşır, gücü tükənirdi. Böyük Yaradan kişiye onun arzusuna uyğun möhlət verirdi deyəsən.

Tez-tez Səlahətə “Daha bu evin kişisi sənən” – deyə xitab edirdi. – Anana, bacılarına, qardaşına sahiblik elə. Mən, deyəsən, gedəriyəm. Başıma bir iş gəlsə... – “ölsəm” sözünü dilinin ucundan geri qaytardı, çünki Səlahətin nə günə düşdüyünü, neçə yerdən sındığını görüb dilini yanıltı – çəşmə, dünyanın ən adi işdəklərindəndir, biri doğulur, biri gedir. Beyvəfa dünyadı...

Bir axşam çağı övladlarının evdə olmadığını görüb Nübarı yanına çağırdı:

– Arvad, əgər mən tez ölsəm, Qürbətə başdaşını mənə üstümə qoydurarsan, desələr bu nə deməkdir, denən kişinin öz vəsiyyətidir... Sən məndən əvvəl ölsən, başdaşını sənə qəbrinin üstünə qoyduracam. Hamıya da özüm cavab verəcəm.

Nübar yenə səksəndi. “Bu kişidən gör nə sözlər çıxır e!” Elə bil ürəyini oxudu. Əmin etmək üçün Səməndərin sözünün üstünü götürdü. – Nətəər olmalıdı ki... Bir can döyülük mü... Yoxsa, ora-bura ləlik olub, yox vaxtı təzə başdaşı düzəldirəcəksən?

Səməndər gözlərini yumub zarıyırdı. Ağrıları şiddətlənmişdi. İllətini bilirdi. Bu xəstəliyin onu aparacağını anlamışdı. Səlahətin sınıq görkəmi kişini dirigözlü öldürürdü. Götürə bilmirdi. Tez ölüb bu xəcalətdən qurtulmaq istəyirdi. Onsuz da əsas arzusuna çatmışdı. Evi tikib ailəsinə təhvil vermişdi. Onları çöldə qoymamışdı. Rahat gedə bilərdi.

Həyət-baca gül kimiydi. Sirikdə düşmənlə əlində inildəyən əziz-girami həyətləri də beləydi. İndi hiss edirdilər ki, bir vaxt əsl cənnətdə yaşayıblar, amma xəbərləri olmayıb. O evlərini xatırlayıb burada da canı-dildən çalışırdılar. Həyətin künc-bucağında gül kolları əkmışdilər, bəzilərini xırda dibçəklərdə basdırmışdılar. Su sarıdan bəxtləri gətirmişdi, qonşudan su çəkmişdilər, suyu kanalizasiyaya axıdırıdılar. Ona görə də təmizlik qaydasındaydı. Alababat bir hamam da quraşdırmışdılar. Əvvəllər tez-tez çimirdilər, tarçixlərini götürürdülər, dəyişəklərini – köhnə də olsa tez-tez yuyurdular, çünki isti su vardı. Belə-belə, problemləri yoluna düşürdü, amma hökumətdən, beynəlxalq təşkilatlardan aldıqları yardımlarla dolanmaq olmurdu, yenə də ailədən heç kim işləmirdi, əlavə qazanc olmadığından günləri yarıac-yarıtox ötürürdülər. Yenə də o qədər camaatın içində ən qarğanmış, ən bəxtsiz ailə onlar idi...

Nübarın gözləri yollardan yığışmırdı. Oğlunun meyitini görmədiyindən onun ölümünə inanmırdı. Bütün günü gözü alaqaqıda, qulağı səsdə idi. Amma biçərə ananı sevindirəcək bir hadisə baş vermirdi.

* * *

...Səhər Nübar sanki dərinə çəkilən bir ahdan dıksındı. Elə bil suda boğulan adamı dartıb çıxartdın, o da bütün gücüylə dərin bir nəfəs alıb sonra susdu. Arvad ürkək-ürkek ərinə baxdı. Yatırdı...

Qalxdı. Hava işıqlaşmışdı. Balaları da lap əvvəllərdə olduğu kimi, mışıl-mışıl uyuyurdular. Bakıya gələndən hamısı bir otaqda yatırdı. Hələlik babat düzəlib "pol"u vurulan otaq bu idi. Qürbətın başdaşı divara söykənmişdi, yenə də onlarla eyni otaqdaydı. Eşikdən həmişəki səslər gəlirdi: müxtəlif avtomobillərin tormozu, it hürüşü, xoruz banı, işə tələsən yerli adamların addım səsləri...

Çaydanı doldurub qazın üstünə qoydu, stəkan-nəlbəkini danqılatdı, qapını bərkədən açıb-örtüdü. Səməndər nə qədər dərin yuxuya getsə də, acığını tökməliydi:

– Nooluf aaz, cin vurub səni? Niyə qoymursan xaravada savahın şirin yuxusunu alağ?

Heç balaları da qımzanmırdılar. Nübar asta addımlarla ərinə yaxınlaşdı. Diqqətlə qulaq kəsildi. "Nəfəs alırmı?" Gözü sifətinə sataşdı. Bayaq gördüyü deyildi. Üzü saralmışdı...

– Vay, evim yıxıldı! Səlahət!..

Sonra nələr olduğunu bilmədi...

Ölüm bütün hallarda gözlənilməz və məşumdur. Heç cür qəbul eləmək olmur. Aydın məsələdir ki, ağır xəstəliyə tutulmuş, üç dəfə infarkt keçirmiş, xərcəngin gözgörəti içini gəmirədiyi adamın da keçinməsi – halbuki, hamı bilir və gözləyirdi – yenə də insanı sarsıdır, inanmaq istəmirsən. Bəlkə o yolçuluq əbədidir, ona görə. Bir az bundan qabaq hələ nəfəs alırdı axı, danışırdı axı, nooldu gözlərini yumdu və əbədi sükuta qərğ oldu? Belə ədalətsizlik olar?

Uşaqlar oyanıb yerə yıxılmış ananı və əbədi yatmış atanı görüb əvvəlcə nə baş verdiyini anlamadılar. "Hansı?.." Qızların çığırtısına qonşular tökülüb gəldilər. Həyət adamları doldu. Hamı heyrət içindəydi. "Nooldu axı yenə bunnara?" Səlahət donub qalmışdı. Cəbhədə nə qədər ölüm-itim görmüş təcrübəli oğlan nə edəcəyini bilmirdi. Evi bir az kənarda olan Molla Elman özünü yetirib toxtaqlıq yaratdı. Tez ortalığı sakitləşdirib vacib göstərişlər verdi, hərəni lazım olan işə yolladı, üç nəfəri qəbir qazmağa göndərdi, Nübarı o biri otağa aparmalarını tapşırırdı, qızlara acıqlanıb vay-şivən qoparmalarını səngitdi. Hamı onun dediklərinə əməl edirdi, həm ağsaqqallığına görə, həm mollalığına görə, həm də Səməndərin dost-doğma əmisi oğlu olduğuna görə.

Dəfn-kəfn məsələsini həll edib meyiti qəbiristanlığa götürdülər.

Azərbaycanın bütün ərazilərinə səpələnmiş cəbrayillı qaçqınların Binəqədinin Cantəpə deyilən ərazisində daha bir qəbiristanlığının da əsası belə qoyuldu.

* * *

Səməndərin qırxına yaxın Nübar bir cümə axşamı ərinin vəsiyyətini Molla Elmana açdı. Evdə qonşular, qohumlar çox idi. Ağsaqqal diqqətlə dinləyib buyurdu:

– Nübar bacı, rəhmətlik ürəyinin yanğısını soyutmaq üçün belə deyib. Şəriətnən məqbul deyil. Hər kəsin qisməti var: bu dünyada da, o dünyada da.

İndiyə qədər belə iş olmayıb ki, atanın qəbrinin üstünə oğulun başdaşı qoyulsun və yaxud bir başqasının, – o dönüb otaqdakılara baxdı. Hamı başını tərpedib təsdiqlədi. – Bir halda ki, belə söhbət olub, Qürbətın başdaşını onun başdaşı ilə yanaşı qoyarıq. İnşallah, torpaqlarımız geri alınanda Səməndərin sümüklərini, Qürbətın də başdaşını aparıb dedə-baba qəbiristanlığında kəmalidəblə yerinə qoyarıq. İndi sən dediyin kimi edə bilmərik. Şüglüzümmə olarıq.

Molla Elmanın tədbirli izahı hamını razı saldı. Deyilən kimi də etdilər. Camaat pul toplayıb Səməndərin də başdaşını düzəltdirib oğlunun neçə vaxtdan bəri Sirikdən, Cəbrayıldan, Beyləqandan, İmişlidən, Bakıdan belə onlarla yol gələn başdaşını atasıyla yanaşı eləcə torpağın üstünə qoydular. Necə vaxt onları girinc edən, göz dağı verən ağır yükdən, nəhayət ki, xilas oldular.

Qohum-qonşu, kənd adamları qəbrin üstündə acı göz yaşları tökürdülər. Səməndərin ailəsinin param-parça həyatı, Minarənin qoltuq ağacları, Qürbətın nakam taleyi hamını yandırırtdı. Eyni zamanda, hər adam əlini öz yarasının üstünə qoyub ağlayırdı.

– Allah hamınızdan razı olsun, camaat. Əziyyətinizi halal edin! – Molla Elman qəbiristanlıqdakı mərasimi bitirdi.

Əhalinin sırasına dən düşdü. Yavaş-yavaş qəbiristanlıqdan aralandılar. Nübarın, qızlarının ürəyi üzüldü. “Daha Qürbətı görməyəcəyik?”

Qürbət daş şəklində onlara doğmalaşmışdı. Təsəlliləri oydu. O da, beləcə, onlardan əbədilik ayrılırdı. Bunu hiss edən Nübar səndirlədi. Analarının əhvalını bu çətin günlərdə yaxşı öyrənən qızları onunla yanaşı gedirdilər. Səlahət də arxalarınca gəlirdi. Nübar yıxılısaydı, Minarə bir yana, heç Münəvvər də kömək edə bilməyəcəkdi. Onların özlərinə dayaq duran lazım idi.

Səlahət anasının qoluna girdi. Arvad son gücünü toplayıb oğluna ürək-dirək verdi:

– Qorxma, dərdin alım, qorxma, yaxşıyam.

Adamlar astadan danışa-danışa qəbiristanlıqdan aralanırdılar. Qələbəlik idi, eşidən hamı gəlmişdi. Amma bu qələbəlikdə Minarənin qoltuq ağaclarının səsi daş kimi insanların başına dəyirdi. Nə qədər özlərini eşitməzliyə vursalar da, qızın müdhiş vəziyyəti hamını göynədirdi. Qəribədir ki, hamıdan çox o, sakit və təmkinli görünürdü. Müdrək ağbirçək təsiri bağışlayırdı. Ağappaq ağarmış saçları bu təəssüratı daha da təsdiqləyirdi. Tanıyanlar cavan qızın bu halını görüb çox pəjmurdə olurdular. Qəmin, kədərin, müsibətin insanı nə kökə saldığına baxıb, özlərinə şükür edirdilər. Halbuki, özləri də bir elə fərlı gündə deyildilər. Hamı nisgilli idi, hamının ailəsində sınıqlıq vardı. Amma ta Səməndərin ailəsindəki kimi yox...

– Getdin, bacı?..

Minarənin növbəti addımı atmağa gücü çatmadı. Qoltuq ağacları sanki yerə girdi, nə qədər dardısa, çıxarda bilmədi. Dönüb adamlara baxdı. Adamlar heç nə olmamış kimi, yeriyirdilər. Hamı üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirmişdi: bir müsəlman kimi müsəlmanın dəfnində iştirak edib, borclarını yerinə yetirib evlərinə qayıdırdılar.

Doğrudanmı heç kim eşitmədi?

Qürbətın gülümsər sifətindən indi məhzunluq yağırdı. Boyunubükük görünürdü. Çox qəmliydi.

Ürəyi ağzından çıxan Minarə daha çox adamlara acıqlandı. Yəni hamı kar oldu? Ola bilməz axı eşitməsinlər...

Hamı sakit, ənənəvi yerışıylə, astadan danışa-danışa qəbiristanlıqdan uzaqlaşırdı. Heç kim nəgahən səsə dönməmişdi. Deməli, heç nə də eşitməmişdilər.

Minarə bir də boylanıb son dəfə Qürbətın başdaşına baxdı, gülümsədi və astadan dedi:

– Tezliklə görüşənədək, qardaş!

Minarənin üzündə sanki qəfil işiq yanıb-söndü. Qız Qürbətə ona hədiyyə alıb gətirdiyi günlərdəki kimi gülümsəyirdi. Münəvvərin canında elə bil ilan gəzdi. Bacısını yaxşı tanıyan Münəvvər əsim-əsim əsdi. “Allah, sən saxla! Görəsən ağlına nə gəldi?..”

Həyətdə çay süfrəsi açmışdılar. Qonşulardan kimsə bir təst halva çalmışdı. Süfrədə xırda-xırda doğranmış limon da vardı. Molla Elman həyətdə fatihə verib üzünü tutdu camaata.

– Birisi gün qırxdır. Hamınız dəvətlisiniz.

* * *

Hamının başı Səməndərin qırxına qarışmışdı. Ehsan hazırlığı görülürdü. Molla Elman başda oturub salavat çevirir, fatihə verir, dünyanın faniliyindən danışır, adamları xeyirxahlığa, yaxşılıq etməyə, əl tutmağa, çətin gündə çaşmamağa, səbirli olmağa, Allahdan ümidlərini üzmeməyə çağıran moizələr edirdi.

Həyətdə hərə öz işi ilə məşğul idi. Minarə bir ləyən göyərtini götürüb: – Mən bunnarı aparıb hamamın qabağındakı krantda yuyum, təmizləyim, gətirim, – dedi.

Heç kim fikir vermədi. O da bir işin qulpundan yapışmalıydı dəə...

Qoltuq ağacları inildiyə-inildiyə son dəfə səsləndi...

Krantı açıb ləyeni altına tutdu, suyu şırıldatdı. Dönüb arxaya baxdı. Heç kim ona tərəf baxmırdı. Hamama girib qapını arxadan bağladı. Axşamdan hazırladığı ipi ağzı üstə çevirdiyi kasanın altından çıxarıb boğazına keçirdi. Xırda kətilli ayaqlarının altına qoyub özünü tarazladı. Dünən gecə yazdığı kağızı ayaqlarının altına atdı. Qoltuq ağaclarını ehmalca divara söykədi. Sağ ayağı ilə kətilli itələdi...

Pendiri doğrayıb xırda nimçələrə düzmüşdülər. İndi göyərtilərini yanına qoyub, stollara düzməliydilər, camaatın gəlməyinə lap az qalmışdı. Kimsə səbirsizlik etdi. – Harda qaldı göyərtilər?

– Minarə hamamın qabağındakı krantda yumağa apardı.

– Harda qaldı bə?

Ötəri, astadan deyilmiş sözü Münəvvər göydə tutdu. – Minarə!.. Minarə!!.. – deyərək qışqıra-qışqıra hamama cumdu. Qapını açma bilmədi. – Qapını sındırın!

Hamıdan əvvəl Səlahət yetişdi. Özünü qapıya çırpdı.

Elə bil Minarə heç kimi qorxutmamaq üçün son anda gülümsəmişdi. Ona görə də adamlar çaş-baş qaldılar. “Bu qız nəyə belə gülür?..”

Sağ ayağı saat kəfkiri kimi yellənirdi...

Kağızda yazmışdı:

“Məni qınamayın. Hər şeyi ölçüb-biçib özüm belə qərar verdim. Əslində, mən də Qürbətlə eyni gündə basdırılmalıydım. Bilirsiniz ki, onsuz həyat mənə çox mənasız idi. Hələ artıq yaşadım. Sizə yük olmaq istəmədim. Halal eləyin. Hamıya halallıq verirəm. Ağlamayın. Belə yaşaya bilməzdim. Bağışlayın. Onsuz da ölü kimi bir şey idim”.

...Atasının, qardaşının yanındaca dəfn elədilər.

* * *

93-cü ilin iyun ayının əvvəlləriydi...

Ölkənin hər yerindən qaçqınlar axışıb paytaxta gəlirdilər. Mühəribə bölgələrinə yaxın olan yerlərdən dövlətli ailələr çoxdan evlərini bütünlüklə

Bakıya daşımışdılar. Bu da orta və kasıb təbəqədə həm ümitsizlik, həm də vahimə yaratmışdı. Ona görə onlar da bir ayaqlarını qaçaraq qoymuşdular. Qaçqınların əlindən Bakı aşib-daşdı. Şəhərin küçələri əsəbi, acıqlı, davakar insanlarla dolmuşdu. Hamısı söyürdü – hakimiyyəti, dövləti, rəhbər şəxsləri, başlarına bu oyunları açanları, belə bütün qabaqlarından keçənləri, ötənləri. Birtəhər yaşamaq, sər-sahman olmaq, örtülü bir yerdə daldalanmaq üçün, başlarının üstündə bir tavan olsun deyə, məktəblər, pansionatlar, klublar, sanatoriyalar, mədəniyyət evləri, tikintisi başa çatmamış binaların suvaqsız, qapısız, pəncərəsiz otaqları zəbt olunmuşdu. Mənzilin, klubun, pansionatın yiyəsi, sahibi, müdiri gəlib desəydi ki, bura mənimdi, nə ixtiyarla içəri soxulmusunuz, çıxın bayıra, buranı boşaldın – yəqin ki, onun leşini qoyardılar.

Bakı nəhəng qazan kimi qaynayırdı. Bu qazanda hər şey varıydı, bir-birinə qarışib qaynayırdı. Kiməsə təsəlli vermək, xoş söz demək mümkün deyildi. Heç kim qəbul etmirdi. Xoş söz də söyüş, təhqir kimi qarşılanırdı. Canıyananlıqla söylənilən “yazıqlar ev-əşiklərindən, illərlə yığdıqları var-dövlətlərindən oldular” sözlərinin qarşılığında qaçqınlar:

– Yazıq sizsiniz, noolub bizə, vuruşub, döyüşüb çıxmışsınız. Qeyrətiniz olsaydı, köməyə gəlib düşməni geri oturturdurduq, biz evimizi itirmişik, sizsə vətəninizin vacib bir hissəsini, – deyib cavab qaytarırdılar. – Dağ və Aran Qarabağı. Görün kimin günü ağlamlıdır? Kim yazıqdır?

Bakı heç vaxt götürmədiyi mənəvi və psixoloji yükün altına girmişdi. Şəhərin əhalisi birdən-birə xeyli artmışdı. Yükün ağırlığından Bakı Antey kimi dizəcən torpağa girmişdi. İnsanlar tək-cə fiziki çəkili ilə deyil, içlərində olan hikkələri, qəzəbləri, nifrətləri, acıqları ilə də ağır idilər, yüklü idilər, dəstə halında hər hansı bir idarəyə girəndə bina silkələnirdi. Onların suallarına cavab vermək olmurdu. Onlara təskinlik verirdilər, səbr etməyə çağırırdılar, amma sərt sözlərlə, söyüşlə, təhqirlə qarşılaşırdılar. Məmurular yola verirdilər. Qaçqınların dərdsərləri ilə yükləndiklərindən, onlar da ağırlaşırıdılar, yüklənirdilər. Bu yükə heç kim davam gətirə bilmirdi. Küçələr, meydanlar, heyətlər birdən-birə artan, çoxalmaqda olan camaat əlindən çalxalanırdı.

Ən böyük qazan Azadlıq meydanında qaynayırdı. Axşamlar boz, bulanıq, dumanlı hava nəhəng qapaq kimi Bakının başından basırdı: tək-cə şəhərin yox, elə adamların da. Şəhər yükün altında tənitiyirdi, tövşüyürdü, tıncıxırdı. Əhali də həmin vəziyyətdəydi... Çünki çıxış yolu yoxuydu, görünmürdü. Amma şəhər, hələ ki, dözürdü, duruş gətirirdi.

Elə adamlar da...

Xalq öz Xilaskarını axtarırdı...

2013-2019

Bakı

◆ P o e z i y a

Eyvaz BORÇALI

GECƏ QONAĞIM

Niyə boylanırsan, a Göy sakini,
Pəncərəm açıqdı, buyur içəri;
Oturaq üz-üzə köhnə dost kimi,
Olan qəmimiz də olsun keçəri.

Mən Yerdən söz açım, sən Göydən danış,
Sökək dərdimizi söküləncə dan;
Heç nə ağartmayaq vaxtı çatmamış,
Sən gülənc Ay olma, mən gülənc adam.

Burdan zamanımız səssiz axanda
Gündüz iməkləyir, gecə sürünür;
Bəs orda necədir? Ordan baxanda
Bizim bu Yerimiz necə görünür?

Orda, səyyarələr kainatında
Burdakı yuxular, rüyalar varmı?
Ulduzun ulduzla ixtilatında
Hiylələr, məklər, riyalar varmı?

Burda qasırgalı tufan qopanda
Qoyun qırxınıdı orman qırğını;
Məklər, hiylələr köhlən çapanda
Tükü də ürpətmir insan qırğını.

Burdakı tufanlar, burdakı yellər,
Burdakı qırxınlar orda da varmı?
Burdakı daşqınlar, burdakı sellər,
Burdakı qırğınlar orda da varmı?

Əlində çömçəsi, gözü qazanda,
Kəkliyi azanda sayaqlayırımı?
Qanunu pozurmu qanun yazanlar,
Güclülər gücsüzü ayaqlayırımı?

Sən Ona yaxınsan, bir soruş görək,
Xəbəri olurmu yerdəkilərdən?
O qədər hiylə var, o qədər kələk,
Ayıra bilmirik Xeyiri Şərdən...

Niyə göz döyürsən küskün dost kimi,
Küsməli nə var ki, dediklərimdə?
Bəlkə yanılıram, a Göy sakini,
Ayrı mətləblər var hələ dərinədə.

Axşamdan dinməyib susdun eləcə,
Baxıram dolmusan, bədirlənmişən.
Daha dan sökülüb, tükənib gecə,
Sən də yavaş-yavaş varıb gedirsən.

Baş elə qarışdı, salmadım yada,
Təklif də elədim çaydan, qəhvədən.
Bağışla, neyləyim, gülünc olsa da
Qışı səbəb tutur yayda səhv edən.

BU DÜNYA

Bu dünya süd payını
Göydən əmən dünyadı.
Bir yanı açıq-aydın,
Bir yanı çən dünyadı.

Özü boyda gəmidə
Sükançıdı həmi də!
Becərilən zəmidə
Sünbülə dən dünyadı.

Çözdükcə çözlənən,
Bizimlə məzlənən.

Köhnələn, təzələnən
Gündə çimən dünyadı.

Bəxtindən küsüb hərə
Söyməsin əbəs yerə;
Kimə çınqıllı dərə,
Kimə çəmən dünyadı.

Gah astarıq, gah üzük,
Həmişəmi biz düzük?!
Dəyişən özümüzük,
Dünya həmən dünyadı.

Gələnləri gətirən,
Gedənləri ötürən,
Hər tənbehi götürən,
Qursağı gen dünyadı.

MƏNİ MƏNDƏN QORUMA

Onu məndən çox qoruma,
And olsun dədən goruna,
Bu millətin nankoruna
Məsciddə xərəyəm, bala!

Ağrısına ağrıyan – mən,
Doğranan mən, doğrayan mən:
Sirr püskürən qarğıyam mən,
Baxma bir çərəyəm, bala!

Köküm üstə qurudumsa,
Yad ocağa yaradımsa,
Məni məndən qorudunsa,
Mən kimə gərəyəm, bala?!

Südəm, ondan sağılmışam,
Üzdən-üzdən yığılmışam;
Çalxanıb da yağ olmuşam,
Bir küpə kərəyəm, bala!

Ərit, qalsın qışdan ötrü,
Novruzdakı aşdan ötrü.
Mən düşünən başdan ötrü
Təknədə çərəyəm, bala!

Məni məndən qoruma sən,
Alışarsan qoruma sən.
Özgəsinə yarım sən,
Mən enli kürəyəm, bala.

Dünya görüb götürənəm,
Haqqı haqqa ötürənəm;
İzi yola yetirənəm,
Mən ayrı ürəyəm, bala.

AYIRA BİLMƏSƏN...

Dost dostun fikrini gərək hər zaman
Üzündən oxuya, gözündən qana;
Necə od alırsa ocaq ocaqdan,
Ürək də ürəyin odundan yana!

Rastına çıxmaya buz ürəklisi,
Odlana-odlana buz bağlayarsan.
Ayıra bilməsən yaxşıyla pisi,
Gündə dost itirib dost ağlayarsan!

ÇOX GÖZLƏDİK

Çox gözlədik halva bişə qoradan,
Heç olmasa ağıllanaq sonradan:
Şükür, hələ xali deyil bu Vətən
İgidlərin qolundakı qüvvədən.
Papaq altda oğullar var, oğullar,
Bir gecədə yüz erməni oğurlar.
Yad əllərdə inlədikcə Şuşamız –
Qeyrətimiz, abrimızla qoşamız
Bəhrəsizsə sülh yoluna təkidlər,
Nə vaxtacan səbr eləsin igidlər?
Yetər daha, ya səbrimiz tükənsin,
Ya qəbrimiz qazılsın!
İndən belə alınımıza yazılan
Birdəfəlik bağrımıza yazılsın!

BU DAN ÜZÜ

Bu dan üzü səhərdən
Durub çöllərə baxdım.
Gülləndi könlüm;
Dönüb güllərə baxdım
Dilləndi könlüm:

“Şehli güllər, şehli güllər,
 Dəstə-dəstə dərsəm sizi,
 Tel darayan bir gözəlin
 Tellərinə hörsəm sizi,
 Çiçəklənən gözəl kimi
 Dünyamız da gözəlləşər:
 Dünya boyda gözəllikdən
 Hər baxana bir pay düşər!”

MİTİNQ

Tərəf-tərəf olub neçə yüz adam,
 İkiyə bölünüb xaşal bir küçə;
 Qarşı duranları, haqdı oxşadam
 Dəvə belindəki qoşa hürgücə.

Eyni güzəranın, eyni iqbalın,
 Halal şərikləri gəlib üz-üzə;
 Cavabı özündə olan sualın
 Hürgüc tərəfləri nə deyir bizə?

Hər iki yanda da görüb özümü
 Ora da yanırım, bura da indi;
 Bu doğma küçədə qərib sözümü
 Mən kimə anladım arada indi?

Küçənin bu üzü şüar qışqırır,
 Döyənək bağlayıb dillər, döyənək.
 Küçənin o üzü qəzəb fısqırır,
 Dəyənək yelləyir əllər, dəyənək.

Üz-üzə durmaqdan yorulub, bezib,
 Qəzəbə çevrilir tarım əsəblər;
 Gərilə-gərilə qovrulub, əsib,
 Üz-üzə yeriyyir kinlər, qəzəblər.

Durub əl atanda qardaş qardaşa,
 Dodaqlar çeynənib olur göyənək.
 Elə bil toxunub dəyir daş daşa
 Yanaqlar qəzəbdən alır dəyənək.

Çıxır hədəqədən qırmızı gözlər,
 Qatır aralığı təpik qıncıdan.
 O yanlı, bu yanlı qan süzür üzlər,
 Səpilir küçəyə damcı-damcı qan.

Sonu bitən kimi əlbəyaxanın,
Hələ çözülməmiş kimin səhvi nə? –
Birdən isti-isti qanı axanın
Biri dama gedir, biri evinə.

Sabah çıxasıdır bu gün dumannan,
Düzünü düşünsək tərs başımızla.
Küçəyə tökülən bircə damla qan
Yuyulmaz bir ümman göz yaşımızla.
2000

BAŞ AĞRISI

Dostum Kamil Şahverdiyevə

Kəsənə oxşamır başın ağrısı,
Tapdanan torpağın, daşın ağrısı;
Üstünə gəldikcə yaşın ağrısı,
Bu baş ağrıməsın, daha neynəsin?!

Sağına baxırsan - boşalıb gedir,
Soluna baxırsan - daş olub gedir;
Dünya öz başına baş alıb gedir,
Bu baş ağrıməsın, daha neynəsin?!

Bir şeyi yüz dəfə ölçməyin üstə,
İlişib qalırsan biçməyin üstə;
Qanın da qaralır heç nəyin üstə,
Bu baş ağrıməsın, daha neynəsin?!

Harda batan varsa, çox da ordasan,
Heyin ki qalmayıb tutub dartasan;
Canın sağ olsa da, cismin gordasa,
Bu baş ağrıməsın, daha neynəsin?!

Nadanlar ortada söz oynadırsa,
Aşıqlar əlində saz oynadırsa,
Duzsuzlar başında duz oynadırsa,
Bu baş ağrıməsın, daha neynəsin?!

Dünyada min dərdin cəmi kimiyəm,
Yüklənib, tərs üzən gəmi kimiyəm;
Bütün qəmsizlərin qəmi kimiyəm,
Bu baş ağrıməsın, daha neynəsin?!

Halalı harama qatan görürəm,
 Vətəni qürbətə satan görürəm;
 Ömrünü qəbrəcən yatan görürəm,
 Bu baş ağrıməsın, daha neynəsın.

Domokl qılıncı başımın üstə,
 Quru da doğranır yaşımın üstə;
 Daş qoyan yoxdursa daşımın üstə,
 Bu baş ağrıməsın, daha neynəsın.

SARISÖYÜNOĞLU

*Tülküdürmazdan durub,
 Kəfinə məclis qurub;
 Əllidən-yüzdən vurub
 Susub baxan Vaqifə.*

Sözünə sinədən razılıq alıb,
 Kəlməsi kəllədə yazılı qalıb,
 Tüfəngi xalıda asılı qalıb,
 Sarısöyünoğlu indi neynəsın?

Durub tuşlasınmı bəzi dostlara?
 Yoxsa bozarsınmı üzü buzlara?
 Atsın, ya atmasın közü buzlara?!
 Sarısöyünoğlu indi neynəsın?

Günü yuvarlanıb günortasından,
 Sallanıb, asılıb çən ortasından;
 Dartsan qırılacaq tən ortasından,
 Sarısöyünoğlu indi neynəsın?

Bir topa şeirdi canına hər qəsd,
 Hecası hecadı, sərbəsti sərbəst;
 Heç nə anlamırsa duyğudan şikəst,
 Sarısöyünoğlu indi neynəsın?

Gizlinlər heç kəsə sirr deyil daha,
 Söz də taxtdan düşüb, pir deyil daha;
 Dünya dayanmalı yer deyil daha,
 Sarısöyünoğlu indi neynəsın?

DÜNYANIN ƏHVALI

Əlim çəməndə qalıb,
Sözüm sinəmdə qalıb:
Bu dünyanın əhvalı
Məni kəməndə salıb.

Yaman dəyişib zaman,
Sünbülü saymır saman;
Çıxıb haqqın taxtına,
Meydan sulayır saman.

Toz qalxıb olur duman,
Yolçuya vermir aman:
Hər şeyin dəyişməyi
Mənə ar gəlir yaman.

Hayana fırlanıram
Sözə tuş gəlir, neynim?!
Ona xoş gələn dünya
Mənə boş gəlir, neynim?!

Elə şütüyür zaman,
Heç nəyə qalmır güman:
Sən ha çığır, ha bağır,
Sünbülü saymır saman.

DÖRDLÜKLƏR

Büküb kəfəninə dəftər-qələmi,
Bəyaz səyyah kimi keçdi dünyadan.
Bir dəli ağlamaq tutdu lələni,
Demək bir şair də köçdü dünyadan.

* * *

Aləmin halını məndən soruşma,
Çevril yaxşı-yaxşı öz halına bax.
Dərdə üsyan elə, qəmlə barışma,
Çəkdiyin zülmü gör... və zalıma bax.

* * *

Hər hansı müstəvidə,
Yol versən müstəbidə,
Ayaqaltı edəcək
Dini də, məzhəbi də!

* * *

Sözü naxışlayıb naxışla demə,
Hər şeyin doğalı xoşdu həyatda.
Əlimi tapdayıb «bağışla!» demə,
Gətir əlini qoy ayağım altda!

* * *

Daha nə kəndçiyəm, nə də şəhərli,
Hazırdı köhlənim əcəl yəhərli.
Əzablar çəkdiyim ömür yolunda,
Bir günüm olmayıb bundan qəhərli.

* * *

Gülləri kim düzdürüb,
Sığallı teldən soruş.
Bülbülü kim küsdürüb,
Teldəki güldən soruş.

* * *

Üz-üzə dirənsə qardaşla qardaş,
Yerindən oynayar o evdə hər daş;
Bu gələnlə bələdən istəsən belə,
Salamat qurtarmaz düşünən bir baş.

* * *

Göydən üç alma düşdü,
Üçü də mənim oldu;
Yedim, ağzım bürüşdü
Tamahım qənim oldu.

* * *

Nə çayın var çırmanım,
Nə dağın var dırmanım;

Göyə saman sovurur,
Yelvizaqda xırmanın.

* * *

Çoxdan yığılsam da özüm yollardan,
Hələ yığılmayıb gözüm yollardan;
Yüz ildi baxıram, gətirmir səni,
Nə qədər inciyim, küsüm yollardan?

* * *

Adicə yuxudur yaşanan həyat,
Köhnəsi təzədir, təzəsi – boyat.
Başqa yalanlarla işin olmasın,
Sən çalış özündə özünü oyat!

* * *

Qələmi olsa da xalis qızıldan,
Bir hikmət gözləmə təbi qısırdan!
Səbri, hövsələni Allah qorusun
Hər yerdə hər zaman nitqə hazırdan!

* * *

Bu dağlar, uca dağlar,
Cavandı qoca dağlar;
Dərdimi yükləyərdim,
Qorxuram uca dağlar.

* * *

Göz yaşı gözdən axar,
Süzülüb üzdən axar;
Canda qalanan ocaq
Köz olub Sözdən axar.

* * *

Vay o günə acıq kinə çevrilə,
Büllur saray – köhnə hinə çevrilə.
Vay o günə – uzandıqca gecələr,
Cippildəşib xoruzlana beçələr!

◆ Sərhədsiz söz sərvətimiz

ANAR

GÜNEYDƏN GƏLƏN SƏSLƏR

İki yüz ildən artıqdır ki, Araz çayı İran tərkibindəki Cənubi Azərbaycanı bu gün müstəqil dövlət olan Şimali Azərbaycandan ayırır. Amma şeirimizin iftixarı olan sənətkarların adlarını çəkmək yetərlidir ki, vahid ədəbiyyatımızın bölünməz olduğu bilinsin: Nizami Gəncəvi, Məhsəti Gəncəvi, Xaqani Şirvani, Nişat Şirvani, Ağa Məsih Şirvani, Nəvvab Qarabaği, Qətran Təbrizi, Qövsü Təbrizi, Saib Təbrizi, Əbdülqədir Marağayi, Arif Ərdəbili... Gəncə, Şirvan, Qarabağ – Quzey; Təbriz, Ərdəbil, Marağa – Güney Azərbaycan...

Uzun illər boyu Güney Azərbaycanda ana dilində şeir yazmaq böyük çətinliklərlə üzləşir.

Cənubi Azərbaycanın böyük şairi, «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbinin təsiriylə yetişən Mirzə Əli Möcüz Şəbüstəri (1873-1934) «Anan təlim edən dildə» adlı şeirində yazırdı:

*Dilim türki, sözüüm sadə, özüüm səhbəyə-dildədə,
Mənimtək şairin əlbəttə, olar kasad bazarı.
Dünən şeir ilə namə apardım şahı İranə,
Dedi: Torki nəmidanəm, mərə to beççə pəndari?
Özü türk oğlu türk, amma deyir türki cəhalətdir,
Xudaya, müzhəmil qıl taxtdan bu ali Qacarı...
Ümidin kəsmə Möcüz, yaz anan təlim edən dildə,
Gəzər bir ərnağantək dəftərin Çinü-tatarı...*

XX əsrdə Cənubi Azərbaycan xalqı üç dəfə öz azadlığı, doğma dildə yazıb-oxumaq haqqı uğrunda mübarizəyə qalxıb – keçən əsrin əvvəllərində, iyirminci və qırxıncı illərində. Hər dəfə də xalqın azad olmaq əzmi qan içində boğulub. Amma nisbətən «dinc» illərdə də milli könləklə, doğma dilə qoyulmuş yasaqlarla bərişmayanların aqibəti – edamlar, dar ağacları, sifarişli qətlər, zindanlar və sürgünlər olub. Gənc yaşlarından inqilabi hərəkata qoşulmuş, fədai dostlarıyla bir yerdə

məhbəslərə atılmış şairə Mərziyə Üsküyünü (1945-1973) şah polisi 27 yaşında qətl etmişdir.

*Gecələrim aysızdır
Gündüzlərim günəşsiz.
Ömrüm illərdən bəri
Bu cür sovuşur – səssiz.
Nifrət, soyuq aldanış
Yurdumuzu qaplamış.
Kökü dildən quruyub
səadətin, şadlığın.
Qaranlıq yığın-yığın,
nə sonu var, nə dibi.
Ah bu zülmət, kor zülmət
gəmirəkdə qəlbimi.*

Bu həzin şeirin müəllifi Mərziyə Üsküyü (Dalğa) haqqında Şimali Azərbaycan oxucularına məlumatı ilk dəfə yazıçı-alim Əzizə xanım Cəfərzadə vermişdir. Bəxtiyar Vahabzadə Mərziyəyə poema həsr etmişdir.

İstedadlı gənc nasir, hekayələri İranda və İrandan uzaqlarda da geniş şöhrət qazanmış Səməd Behrəngini Araz çayında boğdurmuşlar.

Güney Azərbaycanın qocaman şairi Həbib Sahir Səməd Behrənginin ölümünə şeir həsr edib:

*Yayın isti bir günündə
Dağdan qəmgin günəş doğdu.
Hələ o gün gün batmadan
Bəhrəngini Araz boğdu.*

BU QARANLIQ GECƏDƏ NƏ GEDƏN VAR, NƏ GƏLƏN

Həbib Sahir (1903-1985) Güney Azərbaycanın görkəmli şairlərindəndir. Təbrizdə doğulmuş, ali təhsilini İstanbul Universitetinin coğrafiya fakültəsində almışdır. Təbrizdə, Zəncanda, Ərdəbildə, Qəzvinə, Tehrandə dərslər demişdir.

Doğma Azərbaycan dilində əruz, heca və sərbəst vəzlərdə yazdığı şeirlərlə Həbib Sahir Güney ədəbiyyatımıza yeni bir ruh gətirmişdir. Cənubi Azərbaycan poeziyasının yeniləşməsində, onun təzə formalarla, ritmlərlə, vəzlərlə zənginləşməsində, üslub cəhətdən əlvanlaşmasında Həbib Sahirin xidmətləri əvəzsizdir.

Azərbaycan dilindən başqa, Türkiyə türkcəsində, farsca və ərəbcə də şeirlər yazmışdır.

Fars, ərəb, fransız dillərini mükəmməl bilən şairin Lermontovdan, Bodlerdən tərcümələri var.

H.Sahirin müxtəlif şeirləri orijinallığı, təkrarsızlığıyla seçilir. Şair ən adi sözlərlə müəyyən ovqat yarada bilir, ən sadə boyalarla canlı lövhə rəsm edir:

*Cavahir oldumsa,
Kimsə almadı.*

**Əridim, əridim,
İzim qalmadı.
Yoldaşlarım məni
yada salmadı.
Burax gedim, gözəl!
Axşamçağıdır.
Gün batır, kölgələr
yerdə sürünür,
Səhəndin ətəgi
sisə bürünür.
Uzaqlardan qızıl
Vətən görünür,
Burax gedim, gözəl!
Axşamçağıdır.**

Həbib Sahirin ənənəvi şeirləriylə yanaşı, elə misraları da var ki, çağdaş poeziyanın ən yüksək örnəkləriylə müqayisə edilə bilər:

**Xəzan çağı
Qızıl günəş odlanıbdır,
ağacın yarpaqları
Min bir rəngə boyanıbdır...
Hər yarpağın bir rəngi var.
Sevda rəngi,
Həsərət rəngi,
Tutqun tozlu
Qürbət rəngi.
Xəzan çağı yel əsərkən
Yağır yarpaq.
Ölgün yarpaq
Qalanıbdır qalaq-qalaq,
Bir çox xəzan gəlib keçdi,
Bir çox karvan qonub köçdü,
Bir xəzanda yetim qaldıq.
Bir xəzanda sevdalandıq,
Bir xəzanda alovlandıq.
Ən nəhayət,
xülyaların havasından qanadlandıq.
Gəldi zaman, keçdi zaman,
ayrı düşdük yurdumuzdan.
Həsərət qaldıq
sərin-sərin bulaqlara,
gül-çiçəkli otlaqlara.
Zaman keçdi, biz quruduq
Susuz qalan ağaclartək.
Tərvətdən saldı bizi
bilməm qürbət,
yoxsa fələk?**

Diqqət edin, bir şeirin içində neçə müxtəlif mövzular var – təbiət lövhələri, rənglərin doğurduğu assosiasiyalar, təəssüratlar və fikirlər, insan ömrünün çeşidli ovqatları, vətən, yurd həsrəti, həyatın keçəriliyinə təəssüf və bütün bunlara səbəb qürbətini, fələyinmi olması barədə cavabsız sual...

Qədim Şərq ədəbiyyatından gələn hikmət: dünyanın faniliyi, həyatın ötücülüüyü, ömrün karvan kimi keçib getməsi Həbib Sahir poeziyasında çağdaş biçimdə əksini tapır:

***Ey zəbərcəd ulduz
Əgər sən bir başqa aləmlərin
Səhərində parıldayan yaşıl rəngli günəşsən
Mən də tozlu yollar üstə
sönük mehtab işığıyam
Sönüb təbah olmaqlığa amadəyiz
Həm sən, həm mən
Sən sönərkən
gözəl ulduz
gecələrin nəfəsiylə
Mən də sönüb gedəcəyəm
Yaradanın həvəsiylə.***

Həbib Sahir 1945-ci ildə Cənubi Azərbaycanda baş verən milli-azadlıq hərəkatını alqışlamış, S.C.Pişəvəri hökumətini dəstəkləmişdir. O illərdə Rəsul Rzanın redaktorluğu ilə ərəb əlifbasıyla nəşr olunan «Azərbaycan» jurnalında Mehdi Hüseyn Həbib Sahirə məqalə həsr etmişdi:

«Cənubi Azərbaycanın müasir şairləri içərisində Həbib Sahirin də adı hörmətlə yad edilməlidir. Şübhə yoxdur ki, o, son dərəcə orijinal istedadla malik şairdir. Sahirdə ən çox nəzəri cəlb edən cəhət, hadisələrə olduqca səmimi və həyəcanlı münasibət göstərməsidir. Şair çalışır ki, bədii lövhələr özü onun amalını oxucunun qəlbinə yaxınlaşdırsın, onda həyəcan oyatsın».

Cənubi Azərbaycanın o fərəhli günlərində şair hökumətdən heç bir vəzifə ya imtiyazlar almamışdırsa, o günlərin səfasından çox, cəfasını çəkməli oldu. 1946-cı ilin dekabrında Şah qoşunları Cənubi Azərbaycanı qana bələyəndən sonra Həbib Sahir də sürgünə göndərilir. Onun bu dövr poeziyası üçün kədərli ovqat, bədbin ruh səciyyəvidir.

***Söylə Tanrı, bu boş qalan yollardan
Gecə vaxtı kimlər keçdi, kim qaldı
Yarı yarıdan hanki yellər ayırdı
El içində ayrılığı kim saldı?
Xəzan olmuş meşələrin içindən
Eşidilməz nə bir səda, nə bir səs.
Həyatımız o gül açan hədiqə
Sərab imiş, yoxsa Tanrı, boş həvəs?
Söylə Tanrı, köçüb gedən ellərin
Bu dünyada bir də üzü güləcək?***

Yaxud eyni ovqatda başqa bir şeiri:

***Qovuldum ah, vətənimdən, elimdən,
İllər boyu nələr gördüm, nələr mən.
Daşdan-daşa dəydi başım qürbətdə,
Möhnət oldu yar-yoldaşım qürbətdə.
Aclıq çəkib, korluq gördüm dünyada,
Keçdi səmum, söndü odum, ocağım,
Məndən sonra axmaz oldu bulağım.***

Həbib Sahir Süleyman Rüstəmə, Şəhriyara, Firudin İbrahimiyyə şeirlər həsr etmişdir. Gənc yaşında Pişəvəri hökumətində prokuror vəzifəsini daşıyan Firudin İbrahimiyyəni şah cəlladları dardan asmışlar. Firudinə ithaf etdiyi şeirdə

də ağır günlərin acısı, doğma yurdun fəlakəti, dilimizin aqibətiylə bağlı nigarənçılıq hissləri ifadə olunmuşdur:

**Məktəblərdə ana dilin
Oxutduran ustad yoxdur.
Ordu ordu oymaqlarda
Əsir çoxdur, azad yoxdur.
Keçib çıraq, sönüb ocaq,
Xaraba çox, abad yoxdur.**

«Türkcə yazdım, şirinləşdi sözlərim» deyən şair doğma dilə biganə olan, yad dildə yazıb-yaradanlara ağır ittiham verir:

**Nədən dilin danan şair
Yaltaqlanıb sənə etdi?
Xəncər verib cəlladlara
qan içənə dua etdi?**

Həbib Sahir Vətəninə bəlağətli şeirlər qoşmayıb, amma 1946-cı ilin 21 Azərindən sonra doğma yurdunu tərək etməyib İranda qalan şairlərin arasında bu faciənin onun qədər bütün acısıyla duyan və şeirlərində ürək ağrısıyla yazan ikinci müəllifi tapmaq çətindir. H.Sahirin:

**Hamı asudə elin şairi var,
Mən əsir ellərin ah! şairiyəm, –**

beyti mənə Əhməd Cavadın məşhur misralarını xatırlatdı:

**Mən çeynənən bir ölkənin
Haqq bağırən səsiyəm.**

11 il yaş fərqləri olan bu iki şairin talelərində də oxşarlıqlar var. Hər ikisi – biri iki il, o biri bir il azadlığın ləzzətini dadıb, sonra qəbul etmədikləri bir cəmiyyətdə yaşamağa məhkum olublar. Əhməd Cavadı Stalin rejimi güllələdi. Həbib Sahirə ölüm hökmünü şair özü verdi.

1985-ci ildə 82 yaşlı Həbib Sahir intihar edib.

**Gecə keçmiş yarıdan, gözüm yolda... yollarda,
Bu qaranlıq gecədə nə gedən var, nə gələn.
Hava durğun, yel əsməz, pərdələri oynadan
o qələmkar pərdəni çapqın xəyal sənmişən?**

**Gecə keçmiş yarıdan... çırağımın şöləsi
Alaqqaranlıqlarda bir ulduztək sönmədə.
Görəmmədim uzaqdan sönük sarı bir ulduz,
Taleyimin ulduzu yuxuları yenmədə...**

**Sahir, yalnız deyilsən, mavi göyün altında
Gecələri yatmayan və yollara göz dikən.
Bir çoxları sənintək itib getdi bu yolda
Sönüb keçən kölgətək, Sahir, sən tək deyilsən...**

ÖMRÜM KEÇDİ, GƏLƏMMƏDİM, GEC OLDU...

Güney Azərbaycanın böyük şairlərindən biri də Məhəmmədhüseyn Şəhriyadır (1906-1988).

Seyid Məhəmmədhüseyn Şəhriyar (Bəhcət Təbrizi təxəllüsündən də istifadə edib) Təbrizdə doğulub. Atası Mirağa Xoşginabi həm tanınmış xəttat, həm də vəkil olub. Şairin uşaqlıq illəri doğma Xoşginabda keçib, ilk təhsilini Təbrizdə, ali təhsilini Tehranda alıb. Tibb fakültəsində oxuyub.

Gənclik illərində ağır ruhi sarsıntı keçirir. Aşiq olduğu qıza şahın qohumlarından biri də meylini salır və çox illər sonra «Ettelaat» qəzetinin müxbiriylə söhbətində Şəhriyar etiraf edir ki, adını çəkmək istəmədiyi rəqibi onun həbsinə və Nişapura sürgün edilməsinə nail olub, nəticədə o, təhsilini tamamlaya bilmir və Universiteti bitirməyinə 2-3 ay qalmış Tehranı tərk etməli olur. Amma Şəhriyarın əsl həvəsi tibbə yox, poeziyaya idi. Qısa müddətdə şair kimi məşurlaşır.

Şəhriyar fars dilində yazdığı şeirləriylə İranın ən böyük çağdaş şairləri arasında yer alır, onu hətta «müasir dövrün Hafizi» adlandırırlar. Şəhriyarın anası Kövkəb xanım yalnız oğlunun taleyində həlledici rol oynamayıb, ədəbiyyat tariximizə də misilsiz xidmət göstərmişdir. Tehranda xəstələnmiş oğlunu ziyarət etdiyi zaman deyir: «Oğlum, deyirlər sən böyük şair olmusan. Amma mən sənə dediyin şeirləri başa düşürəm. Bəs niyə mənim dilimdə şeir demirsən? Bir az da mənim dilimdə söylə ki, mən başa düşürəm».

Deyənlərə görə, məhz bu sözlərdən sonra Şəhriyar məşhur «Heydərbabaya salam» poemasını Azəri türkcəsində qələmə alır və ümumiyyətlə, ana dilində yazmağa başlayır. Şəhriyarın Azərbaycan türkcəsində 90-dan artıq şeiri var. Amma onu da qeyd etməyə dəyər ki, fars dilində yazdığı əsərlərində belə doğma dilə məhəbbəti ifadə olunmuşdur. Bu baxımdan onun fars dilində yazdığı və Fikrət Sadığın gözəl tərcüməsində doğma dilimizdə səslənən «Azərbaycan» şeiri çox önəmlidir.

***Könlüm quşu qanad çalmaz sənsiz bir an Azərbaycan,
Xoş günlərin getmir müdam xəyalımdan, Azərbaycan.
Səndən uzaq düşsəm də mən, eşqin ilə yaşayıram,
Yaralanmış qəlbim kimi, qəlbi-viran Azərbaycan.
Yarəb, nədir bir bu qədər ürəkləri qan etməyin,
Qolubağlı qalacaqdır nə vaxtacan Azərbaycan?!
İgidlərin İran üçün şəhid olub, əvəzində
Dərd almısan, qəm almısan sən İrandan, Azərbaycan!
Övladların nə vaxtadək türki-vətən olacaqdır?
Əl-ələ ver, üsyan elə, oyan, oyan, Azərbaycan!
Bəsdir fəraq odlarından kül ələndi başımıza,
Dur ayağa, ya azad ol, ya tamam yan, Azərbaycan!
Şəhriyarın ürəyi də səninkitək yaralıdır,
Azadlıqdır mənə məlhəm, sənə dərman, Azərbaycan!***

Doğma dilə vurğunluq Şəhriyarın «Türkün dili» şeirində öz əksini tapmışdır:

***Türkin dilitək sevgili ehsaslı dil olmaz,
Ayrı dilə qatsa bu əsil dil əsil olmaz.
Öz ləfzini farsa, ərəbə qatmasa şair
Şeirini oxuyanlar, eşidənlər kəsil olmaz.***

Şəhriyar Şimali Azərbaycanın ədəbi həyatıyla maraqlanırdı. Səməd Vurğuna, Süleyman Rüstəm, Məmməd Rahim, Bəxtiyar Vahabzadəyə, şərqşünas alim Rüstəm Əliyevə şeirlər ya ayrıca misralar həsr edirdi. «Qardaşım Süleyman Rüstəm» adlı şeirində Şəhriyarın öz vətəninə tənhalığı, qəribliyi, kimsəsizliyi təsirli sözlərlə ifadə olunub. Ömrünün tək təsəllisi – Şimaldakı şair qardaşlarının səsi, həniridir:

**Gün çırtladı, göz qamaşdı,
Araz mənə xosunlaşdı.
Eşqim ayaqyalın qaçdı,
Səsin gəldi Süleymanım!
Sənə qurban mənim canım!**

**Qırx ildir ki, dustağam mən,
Qaralar içrə ağam mən.
Deyirsən bəs ki sağam mən?**

**Bağırmadan iş qurtulub
Boğaz-bağırsağ yırtılıb.**

**Hərdən belə səsin gəlsin,
Gözümüzdən yaşın gəlsin.
Mənim də bir ruhum gülsün,
Haçan səni görə billəm?
Qol boynuva hörə billəm?**

**Qardaşların gözündən öp,
Bəxtiyarın üzündən öp.
Səmədin də sözündən öp,
Mən də təkəm, sizə qurban,
Tək canım hammıza qurban.**

Nə yazıq ki, Şəhriyarın Bakıya gəlmək, şair qardaşlarıyla görüşmək, öpüşmək («*Rahimin bal dodağından öpmək*») arzusu həyata keçmədi. Yanıqlı bir misrasında deyildiyi kimi:

Ömrüm keçdi, gələmmədim, gec oldu.

Heç bir vaxt görmədiyi Şimali Azərbaycan həsrəti Şəhriyarın bir çox şeirlərində, xüsusi bir hüznə «Ayrılıq» şeirində səslənir:

**Bir gözün açar, bir gözün yumar,
Arazı sərin gördükdə umar,
Xəzəri dərin gördükdə cumar,
Qəm dəryasına cuman ayrılıq,
Aman ayrılıq, aman ayrılıq!**

**Arazım vursun baş daşdan daşa,
Göz yaşı gərək başlardan aşa.
Necə yad olsun qardaş qardaşa,
Nə din qanır, nə iman ayrılıq,
Aman ayrılıq, aman ayrılıq!**

Şəhriyarın ana dilində yazdıqlarının zirvəsi şübhəsiz, «Heydərbabaya salam» poemasıdır.

Azərbaycan muxtariyyatının yerlə-yeksan edilməsindən sonra, böyük dövlətlər tərəfindən satılmış və atılmış millətin yenidən dirçəlişinə heç bir ümid qalmadığı bir dövrdə Şəhriyar bulaq suyu kimi saf və duru Azəri türkcəsində bu poemanı yaratdı. «Heydərbabanın» bədii-estetik dəyərlərinə toxunmadan onu vurğulamaq istərdim ki, poemanın məhz bu şəkildə qələmə alınması, ancaq Azərbaycan türklərinə xas olan etnoqrafik cəhətlərin sadalanması və canlandırılması bir cavab idi: İran şovinistlərinin iddia etdikləri fikrə – guya

Azərbaycan türklərinin farslardan fərqlənməməsi fikrinə, doğma dilimizin bizə gəlmə qəsbkarlar tərəfindən qəbul etdirilməsi sərəsəmləmələrinə cavab. Hansı yad dili başqa bir xalqın boğazına zorla soxmaq olar? Rəsmi dövlət dilini, siyasi çıxışların, mətbuatın, tədrisin dilini qəbul etdirmək olar. Amma ilkin qaynaqlarından, folklor örnəklərindən gələn – bayatıları və tapmacaları, laylaları və ağıları, ideomatik ifadələri və atalar sözlərini, zərb-məsəlləri, nağılların və dastanların dilini başqa bir xalqın genetik yaddaşına necə pərçim etmək olar? Bunlar ana südüylə mənimsədiyimiz dildədir, əzəlidir, binədəndir, ilkindir. Şəhriyar da öz yaddaşının və xalq yaddaşının dərinliklərinə baş vuraraq məhz bu bənzərsizliyi, ÖZLÜYÜ, təkrarsızlığı üzə çıxarır. Bu, milli özünüdərk və özünü təsdiq hünəri idi. Boşuna deyil ki, bu əsər Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin Türkiyədə diqqətini çəkmiş və onun barəsində yazı yazmışdır.

Şəhriyar ritorikasız, pafossuz, ən adi sözlərlə uzaqda qalmış günlərin, uşaqlığının mənşələrini canlandırır. Uzaq, amma unudulmamış bir keçmişin səhnələri nostalji ovqatlı kino kadrları kimi gözümlərdən qarşısından keçdikcə tək bir insanın, müəllifin hafizəsi deyil, bütöv bir xalqın yaddaşı canlanır. Şəhriyar: Bax, bu bizik, – deyir, – başqalarıyla dost kimi yaşamaq istəyən, amma başqası olmaq istəməyən bir millət.

Düzünü deyim ki, «Heydərbabaya salam» poemasıyla ilk dəfə tanış olanda əsər mənə böyük təsir bağışlamamışdı. Öz poetikası etibarıyla mənə ifrat ənənəvi, hətta arxaik mətn təsiri bağışlamışdı. Bu barədə dərin zəkali ədəbiyyatçımız Yaşar Qarayevlə mübahisəmiz də oldu. Yaşar deyirdi ki, Şəhriyar poeziyasına çağdaş Nazım Hikmət ya Pablo Neruda ölçüləriylə yanaşmaq olmaz. – Niyə olmaz – deyirdim, – əgər onlar eyni bir dövrdə yaşayıb-larsa və dünya poeziyasının müəyyən mərhələsində yazıb-yaradıb-larsa? Bir bu. İkinci isə odur ki, mən Şəhriyarı Nazımla ya Nerudayla müqayisə etməyəm, elə öz milli ədəbiyyatımızın böyük simalarıyla – Molla Pənah Vaqiflə ya Aşıq Ələsgərlə tutuşdururam. Onlardan iki yüz il, yüz il sonra eyni üslubda, eyni biçimdə, eyni estetikada yazmağın nə mənası var? «Heydərbabanın» bütün məğzi Səməd Vurğunun tək bir «Yadıma düşdü» şeirinə sığışa bilər.

Əlbəttə, mən haqlı deyildim. Haqlı Yaşar idi. Mən poemanın İran məkanında və fars mühitində əhəmiyyətini, bir vətəndaş şücaəti kimi vacibliyini yetərinə dərk etməmişdim. Şeirləri və poemalarında, pyeslərində müasir Azərbaycanın və onun tarixinin geniş panoramını yaratmış Səməd Vurğun bir «Yadıma düşdü» şeirində etnoqrafik ayrıntılara, məişət xırdalıqlarına, «nişanlı qızların görüşdən qabaq telini saymasına», yaxud gəlinlərin fəsəli yaymasına yer verə bilərdi. Şəhriyarçünsə bu, bir həyat proqramı, fars aurası içində və fars basqısı altında milli özünəməxsusluğun təsdiqi və qorunması idi. Keçmişin təkrarsız və bənzərsiz məişət ünsürlərinin təsviri millətin simasını müəyyənləşdirirdi. Şəhriyarın «Heydərbabasına» münasibətdə mən bunu bir qədər gec dərk etdim və həmişəlik anladım. Bunu bəlkə hamıdan tez elə fars şovinistləri anlamışdılar. «Heydərbabaya salam»ın Azərbaycan türklərinin ayrıca və başqa bir millət olması faktının poetik ifadəsi kimi yozmuşdular. Düz yozmuşdular. Məsələ əsərin yalnız dilində deyildi, həm də ruhunda idi.

Həm ana dilində yazılması, həm doğma ruhu ifadə etməsiylə «Heydərbabaya salam» İran mühitində Azəri türkcəsində yeni-yeni şeirlər yaranmasına rəvnəq verdi. Şair Cabbar Bağçaban Şəhriyarın gec də olsa doğma şəhərinə qayıdıb doğma dildə yazmasını alqışlayır və deyir: «İndi ki dil açdın, susma».

Başqa bir müasiri və dostu şair Səhənd (Səhənd həm də dağ adıdır – A.) Şəhriyara şeirlə müraciət edir:

**Özgə çırağına yağ olmaq bəsdir,
Doğma ellərimiz qaranlıqdadır.
Yanıb-yandırmayaq yadın ocağın,
Evimiz soyuqdur, qışdır, şaxtadır.**

**Çəkək şeir topun, haydı qardaşım,
Sən Heydərbabaya, mən də Səhəndə.
Şairin silahı nəğmədir, sözdür,
Nəğməmiz yayılsın şəhərə, kəndə.**

**Yazaq, hər misramız bir bayraq olsun,
Həqiqət bayrağı, zəfər bayrağı.
Parlasın mayaktək, yansın çıraqtək
Gələcək mayağı, ümid çırağı.**

Gördüyü işin əhəmiyyətini Şəhriyar özü də dərk edirdi:

«Türki bir çeşmə idi, mən onu dərya elədim» – yazırdı. Ana dilində yazdığı əsərlərin proqram xarakteri daşdığı şairin bu sözlərindən aydın görünür:

«Mənim ana dilim Azəri-türkü dilidir – çox zəngin, geniş mənalı, şirin, həssas bir dil. Azəri dili neçə qərinədir ki, yaşayır. Böyük şairlər bu dildə elə əsərlər yaratmışlar ki, ondan bircə beyt oxumaqla insan dəyişir, ləzzət alır. Seyid Əzim Şirvani, Sabir, Füzuli, Raci, Ləli, Möcüz, Sərraf kimi şairlərə nöqsan edilən odur ki, onların türki-azəri şeirləri fars dili ilə çulğalaşmış. Mənim «Heydərbabaya salam», «Səhəndiyyə» və Azəri dilində yazdığım digər şeirlərdə çox nadir hallarda fars sözləri taparsınız. Azəri dilinə sicil vermişəm. Görürsünüz ki, «Heydərbaba» mənzuməsindən sonra yüzlərlə nəzirələr yazmışlar. Halbuki ondan əvvəllər olmamışlar».

Bu əsərlərdən sonra Şəhriyara şah rejiminin münasibəti dəyişir. Filologiya elmləri doktoru, professor Teymur Əhmədov «Humanist ideyalar qarçısı» məqaləsində yazır: 1954-cü ildə «Heydərbabaya salam» poeması Şəhriyarın müqəddiməsi ilə nəşr olunmuş, geniş xalq kütlələrinin rəğbəti ilə qarşılanmışdır. Bu əsərin yenidən çapına icazə verilməmişdir. Mədəniyyət və incəsənət idarəsinin müdiri Dövlətşahi narahatlıq və təşviş içərisində qəzəblə demişdir:

«Heydərbaba»-nı yazmaq Şəhriyar səhv etmişdir. Bilirsinizmi, əgər Şəhriyar bu əsərini yazmasaydı, indi hansı məqama yüksələrdi? Dövlət hər yerdə onu təbliğ edərdi, onun şöhrətini artırardı, yüksək maaşla yaxşı bir iş verərdi. Bu pula o, ailəsini yaxşı təmin edər, həyatını istədiyi kimi qura bilərdi!»

Tipik məmur – baqqal yaşayışının örnəyi! Dövlətşahi davam edir:

«Heydərbaba» Şəhriyara böyük zərər vurmuşdur. Şairi dövlətin nəzərində hörmətdən salmış və onun qəzəbinə səbəb olmuşdur». Siz əgər Şəhriyarın xətrini istəyirsinizsə, məsləhət görün ki, türk dilində daha şeir yazmayın».

Dövlətşahi əslən azərbaycanlı olsa da (manqurt azərbaycanlı!) bəyan edir: «Biz iranlıyıq, bizim dilimiz fars dilidir, türki monqolların dilidir».

Bir məmurdan artıq bir prokuror kimi hökm verir:

Şəhriyarın «heç vaxt, hətta bir beyt belə olsun, türk dilində şeirinin oxunmasına icazə vermərəm».

Şəhriyar Tehranı tərk edib – Təbrizə daşınmalı oldu. Vətənindən müvəqqəti ayrı düşmüş şair vətənində əbədi məskəni tapdı. Təbrizin Şairlər məqbərəsində dəfn olundu.

Təbrizdə Şəhriyara həsr olunmuş tədbirlərdə olduğum zaman şairin evini ziyarət etdim və oğlu Hadi mənə atasının son fotosəklini bağışladı. Şekli Yazıçılar Birliyində iş otağında asmışam. Bəziləri narazı qaldı. Niyə şairin belə xəstə, yorğun, üzgün vaxtında çəkilmiş fotosunu asmısan? Daha nikbin, sağlam vaxtının şəklini tapmaq olmazdımı? Amma bu şəkil mənə həm Hadinin hədiyyəsi kimi, həm də həyatı qərubsəmə, yalqızlıq, kədərlə dopdolu olan şairin son günlərində üzünə çökmüş hüznü əks etdirdiyinə görə məhrəmdir.

Təbrizdə – Azərbaycan şəhərində, Azərbaycan şairi Şəhriyara həsr olunmuş konfransda, bizdən – qonaqlardan başqa hamı yalnız fars dilində danışdı. Təbrizin hər yerində – küçədə, bazarda, dükanda, evlərdə yalnız Azərbaycan dili səslənirdi. Avtobusla tədbirdən qayıdan zaman bizim Akademiyamızın işçilərindən iki gənc qız bir-biriylə rus dilində nə isə danışdılar. Bizi müşayiət edən təbrizli: Ağayi Anar, – dedi, – sizin qızlar rus dilində danışır. Təbrizdə bir yerdə Azərbaycan dilindən başqa bir dil eşitdinizmi?

– Heç yerdə eşitmədik, – dedim, – bircə Şəhriyara həsr olunmuş konfransdan başqa, bizi müşayiət edən adam güldü: – Bir – sıfır sizin xeyrinizə, – dedi. Tehrandə bizi İrənin ruhani rəhbəri Xameneyi qəbul etdi. (Azərbaycan türküdür, Mirzə Fətəlinin və Xiyabaninin doğma kəndi Xamnedəndir) Xameneyi bizimlə farsca danışdı və bizim dediklərimizi də fars dilinə çevirirdilər. Arada yenə də fars dilində Şəhriyara dostluğundan, yaxınlığından söz açdı və (Dövlətşahın gözündən iraq) «Heydərbabadan» bir neçə misranı orijinalda olduğu kimi azərbaycanca oxudu. Bizi müşayiət edənlər sevincək: – Gördünüzümü, – dedilər, – Ağayi Xameneyi Şəhriyaraın şeirini türkcə oxudu.

İstər Cənubda, istər Şimalda ən çətin dövrlərdə dilimizi qoruyub saxlayan ilk növbədə ədəbiyyatımızın, şairlərimizin, aşıqlarımızın yaradıcılığı olub. «Heydərbabaya salam» İranda bu şərəfli missiyanı ləyaqətlə yerinə yetirib və yetirir.

***Heydərbaba, ildırımlar çaxanda,
Sular, sellər şaqıldayıb axanda,
Qızlar ona səf bağlayıb baxanda,
Salam olsun şövkətüzə, elüzə,
Mənim də bir adım gəlsin dilüzə.***

***Həci xala çayda paltar yuyardı,
Məmmədsadıq damlarını suvardı,
Heç bilmədik dağdı, daşdı, duvardı,
Hər yan gəldi, şıllaq atıb aşardıq,
Allah, nə xoş, qəmsiz-qəmsiz yaşardıq!***

***Heydərbaba, yolum səndən kəç oldu,
Ömrüm keçdi, gələmmədim, gec oldu.
Heç bilmədim gözəllərin nec oldu,
Bilməz idim döngələr var, dönüm var,
İtkinlik var, ayrılıq var, ölüm var.***

«Heydərbabaya salam» poeması şeir vasitəsiylə Vaxtı dayandıрмаq, Zamanı geri döndərmək, qayğısız uşaqlıq illərini bir də yaşamaq arzusundan doğub, bütöv xalqın yaddaşını tarixlərə əbədi həkk etmək istəyindən yaranıb.

ŞAİR, NAZİR, MOLLA

2012-ci ilin yaz aylarında məşhur Moldova yazıçısı Boris Marian mənə Bakıya telefon etdi. Sən demə, Stalin dövründə siyasi düşərgə həyatının ağrı-acılarını bizim əzabkeş şairimiz Məhəmməd Biriya ilə bir yerdə çəkibmiş. Biriya haqqında xatirələr yazmaq istəyən Boris cənublu şairimiz haqqında, onun tərcümeyi-halı barədə bilgiləri çatdırmağımı xahiş edirdi. Mən tapa bildiyim materialları göndərdim və elə həmin ilin dekabr ayında Antalyada görüşümüz zamanı Boris sürgün həyatı, düşərgələrdə Biriya ilə görüşləri haqqında xatirələrinin əlyazmasını mənə verdi. Fəciəli ömür yaşamış Biriyanın sovet həbs düşərgələrində keçirdiyi illər, oradakı davranışları haqqında Boris Marianın xatirələri əvəzsiz sənəddir, Biriya həyatının o məşəqqətli çağı haqqında dəyərli və yeganə şəhadətdir. Kiçik bir giriş sözüylə bu xatirələri «Ədəbiyyat qəzeti»ndə çap etdirdim. Məhəmməd Biriya haqqında söhbətə keçməzdən öncə Boris Marian barədə bir neçə kəlmə yazmaq istəyirəm.

Ötən əsrin sonlarında, daha dəqiq desək, 1998-ci ildə, müstəqil ölkələrdən İstanbula dəvət olunmuş yazarlar, alimlər, jurnalistlər Avrasiya Dialoqu Platformasını yaratdıq. Təsisçilər sırasında Çingiz Aytmatov, rusiyalı hindşünas, professor Rostislav Rıbakov, qazax ədibləri Oljas Süleymenov və Muxtar Şaxanov, gürcü türkoloqu Quiya Alasaniya, Türkiyədən tarixçi İlbər Ortaylı, rejissor Şenol Dəmiröz, Azərbaycandan mən iştirak edirdik. Platforma təsisçiləri arasında Moldovanın görkəmli şairi və publisisti Boris Marian da vardı. Elə ilk tanışlığımızdan Boris şəxsiyyətinin qeyri-adiliyi ilə ürəyimə yatdı. Keşməkeşli taleyinə bələd olduqdan sonra rəğbətım daha da artdı.

Boris Marian 1936-cı ilin sentyabrında anadan olub. İyirmi yaşında Universitet tələbəsi olduğu zaman əks-sovet təbliğatına görə suçlanır. 1956-cı ildə Macarıstan azadlıq hərəkatını açıq dəstəklədiyinə görə isə beş illik həbs cəzasına məhkum edilir. Bütün dustaqlıq müddətini Mordva MSSR-də, «Dubrovolaq»da keçirmişdir.

1989-cu ildən etibarən, o, Moldovanın müstəqilliyi, ərazi bütövlüyü naminə çalışır, moldav xalqının özgürlüyünün, dövlətçiliyinin təəssübünü çəkir, ölkəsinin rüminləşdirilməsini əleyhinə çıxışlar edir. Moldovanın bir sıra yüksək mükafatlarını alır, habelə, Macarıstan hökuməti tərəfindən medal və «Macarıstan inqilabı» ordeniylə təltif edilir.

Bu bir ləyaqətli vətəndaşın, vətənpərvərin, eyni zamanda, başqa millətlərin də azadlıq mücadiləsinə biganə qalmayan insanın ömür yoludur. Borisin təbiətinə xas olan beynəlmilətçiliyin daha bir sübutu odur ki, dustaq düşərgələrinin dözülməz şəraitində cib dəftərçəsinə öz şeirləriylə yanaşı, sevdiyi rus şairlərinin – Velemir Xlebnikov, Anna Axmatova, Nikolay Qumilyov, Osip Mandelştam, Boris Pasternak, Marina Svetayeva, Nikolay Zabolotski kimi şairlərin yaddaşında yaşatdığı misralarını yazmağa macal tapırmış.

Boris Marianın Azərbaycan şairi Biriyanın xatirəsini yaddaşında yaşatması onun nəcib cəhətini bir daha təsdiq edir. Zənnimcə, moldav yazıçısının oxuculara təqdim etdiyi xatirələri sabiq SSRİ-nin müxtəlif xalqlarına mənsub olan insanların, dərd ortaqlığı, əzab-əziyyətlərinin həmrəyliyidir. Azərbaycan şairi haqqında xatirələrini «Məhəmməd Biriya – zülmət səltənətində işaran nur» adlandıran Boris Marian yazır:

«1957-60-cı illərdə Mordvada 7-ci dustaq düşərgəsində cəza müddətini birgə keçirdiyim Azərbaycan şairi Məhəmməd Biriya kimi işıqlı insan bu təşbehə «QULAQ»ın iki dəfə (1947-1956) və (1957-1967) dustağı olduğuna görə la-

yiqdir. Özünün anlatdığı kimi, Biriya kəlməsi farsca (bu dildə də yazırdı) «günəş şüası» deməkdir. O, həm müstəqim, həm də məcazi mənada mütəhərrik təbiətli, yəni adamayovuşan, xoşgörülü və çox həlim, həm də az danışan müdrik insan idi».

Marianın müşahidəsinə görə, yaxşı geyim-kecim, dadlı təamlar və başqa nemətlər Biriyanı maraqlandırmırdı. «Mən yollar yoran müsəlman zahidləri – dərvişi elə beləcə təsəvvür edirəm». Marian qeyd edir ki, Biriya yaşından daha sinli görünürmüş. 50 yaşı olsa da zəklər (dustaqlar) onu Baba sayırdılar. «Özü haqqında həmişə üçüncü şəxs kimi danışdı».

Çoxlu şeir bilər və oxuyarmış. Qazaxıstanda həbs düşərgəsində 1951-ci ildə yazdığı şeirlərdən parça:

***Biriya, könlüm olub aşiqi-rüxsari vətən,
Başıma düşdü yenə nəşeyi gülzari vətən.***

***Hər ürək bir qəmə dünyada giriftar oldu,
Varmı bir qəlbi-mübarək, ola qəmxari vətən.***

***Vətənin oğlunu qürbətdə ölüm dərk eləsə,
Can verər tazədən övladına didari-vətən.***

***Şairəm, xəstə diləm yurdumu istər ürəyim,
Bağlıdır taleyimə taleyi-əfkari-vətən.***

Boris Marian yazır:

«Lakin bəri başdan burada müxtəsər bir bioqrafik məlumat vermək istərdim ki, çətinliklə olsa da, qələm dostum, çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının partriarxi Anarın binagüzarlığı sayəsində – Allah onu qorusun! – əldə edə bilmisəm».

Görkəmli şair, ictimai və dövlət xadimi Məhəmməd Hacı Qulam oğlu Biriya 1914-cü ildə Təbrizdə fəhlə ailəsində anadan olmuşdur.

Marianın Biriyanın tərcümeyi-halıyla bağlı sadaladığı faktlar Azərbaycan oxucusuna yaxşı tanışdır. Gənc yaşlarından milli azadlıq hərəkatında iştirak edir, Milli Məclisin deputatı seçilir, Pişəvəri hökumətində nazir (maarif vəziri) təyin olunur. Cənubi Azərbaycan Yazıçılar Cəmiyyəti İdarə Heyətinin üzvü olur. Alovlu natiq olan Biriya o illər coşqun şeirlər yazırdı:

***Mən fitrətən mübarizi-dövrən yaranmışam,
Yoxsullara ümidi-nigahban yaranmışam.***

***Bir gün silah alıb əlimə, şanlı xalqımı
Azad edəndə söylərəm: – Elxan yaranmışam.***

Danışdırlar ki, Pişəvəri kabinetində mötədil Baş vəzirlə gənc, dəli-dolu maarif vəziri arasında tez-tez qızgın mübahisələr olurmuş. Bu məsələ mənə Azərbaycanın ilk sovet hökumətinin – Komissarlar Sovetinin sədri Nəriman Nərimanova qarşı gənc bolşeviklərin mübarizəsini xatırladır. Nərimanovun ölümündən sonra hamısını güllələdilər.

Pəhləvi rejimi Azərbaycan xalqının azadlıq və müstəqillik arzusunu qan içində boğduqdan sonra Biriya da başqa siyasi xadimlər kimi Şimali Azərbaycana keçir. Xalqın azadlığı və müstəqilliyi uğrunda yorulmaz mübariz olan və bu mübarizədə Sovet Azərbaycanına böyük ümidlər bəsləyən bir çox başqa cənublular kimi Biriya da tezliklə dərin xəyal qırıqlığına düşər olur. Bakıda olduğu zaman bir gün görür ki, küçədə yaşlı bir adam əlində bir parça

çörək getdiyi vaxt bir uşaq qəflətən onun çörəyini əlindən qapıb qaçır. Qoca nə qədər ona çatmağa çalışsa da uşaq bu müddətdə onsuz da çörəyi acgözlüklə gözünə təpir. Biriya düşünür, əgər bu ölkədə belə aclıq hökm sürürsə, bunlar bizim necə imdadımıza çatacaqlar.

Biriyani Bakıda Ali partiya məktəbinə qəbul edirlər və bu Ali məktəbdə guya ki, gələcək müstəqil Cənubi Azərbaycan hökumətinin rəhbər kadrlarını hazırlayırlar. Dərslərin birində müəllim müdavimlərə əyan edir ki, Allah yoxdur. Bu zaman Biriya müəllimin yaxasından yapışır: Necə yəni Allah yoxdur. Niyə belə deyirsən, murdar kafir?».

Ənvər Məmmədخانının bir söhbəti yadıma düşür. Təbrizdə Biriya hələ maarif vəziri olanda bir məclisdə özünü pis hiss edir. Yaxasını açanda sinəsindən kiçik Quran asıldığını görürlər. Bu Allaha inamını Biriya ömrünün sonuna qədər saxladı və həyatını çilğın inqilabçı kimi başlayan insan molla kimi başa vurdu. Biriya Bakıya gələndən az sonra nəyin bahasına olursa-olsun (hətta edam təhlükəsini də nəzərə alaraq və bu işin nə qədər çətin, baştutmaz olduğunu dərk edərək) Vətənə qayıtmağa can atır.

Yerli partiya funksionerləri, nüfuzlu yazıçılar, ziyalılar onu bu fikrindən daşındırmağa çalışırlar. Bu, heç cür mümkün olmur. Axır bir gün boyun olurlar ki, arzusuna əməl edərək onu əvvəlcə Bakıdakı İran konsulluğuna təhvil verəcəklər. İndi maşın gəlib onu konsulluğa aparacaq. Doğrudan da, maşın gəlir, amma onu İran konsulluğuna deyil, sürgünə aparır. Marian Zepley qəsəbəsində 7-ci düşərgə məntəqəsində baş vermiş bir əhvalatı nəql edir:

«Bir dəfə dəstə rəisimiz kapitan Fomin nahardan sonra işə, yəni düşərgəmizə yollanır, bir də görür qarşısına göy dustaq paltarında, əlində əsa yüksüz-filansız Biriya çıxır. O, sərt əhvalla addımlayır, dirijorluq edirmiş kimi, əlindəki əsanı ora-bura fırladaraq əcnəbi, qeyri-rus dilində hansısa şeiri zikr eləyir. Kapitan bir anlığa çaşbaş qalır, gözlərinə inanmır – axı bu çəlimsiz dustağım nə təhər özbaşına zonadan çıxıb? Soruşur:

– Hara gedirsən, Biriya?

– İrana, – baş gicəlləndirən azadlıq havasını dadan ağsaqqal gülə-gülə cavab verir.

Təmkinli rəis hay-küy salmır, gözətçiləri səsləmir, xoşluqla «qaçağın» qolundan tutub geriye aparır, yolüstü də anladır ki, İrana yollananda gerek əyin-başın urvatlı ola, lazımi sənədlərin, xarici pasportun, vizan ola və sairə. Vizanı də gerek almağa nail olasan. Odur ki, hələlik düşərgəyə qayıdıb işin əvvəlindən başlamalısan. Biriya müqavimət göstərmədən kapitanın təklifiylə razılaşıır. Lakin rejim rəisi dustaqların zəhləsi getdiyi, nifrət etdiyi, alnında hitlersayağı kəkili olan, «Şipuçka» ayamalı mayor Biriyanın qolundan tutaraq məsələni araşdırmaq üçün onu «karserə» salmağı əmr edir. Amma bizim kapitan qətiyyətlə onu kənara itələyib deyir: Sən özün səhlənkarlığına görə karserə salınmalısan, dustağın heç bir günahı yoxdur».

Yarım saat keçər-keçməz, Biriyanın «qaçmaq cəhdini» müzakirə edən düşərgə arı pətəyi kimi uğuldayırdı».

Biriyanın vətənə qayıtmaq arzusu 1951-ci ildə Qazaxıstanda həbs düşərgəsində yazdığı şeirdə çox təsirli şəkildə ifadə edilib:

***Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Deyirsən «evə gəl», mən nə cür gəlim?
Gözəl camalına heyran olduğum,
Deyirsən «evə gəl», mən necə gəlim?***

**Üzümü bir belə danlama, bəsdı,
Bilirsən fələyin işləri nəsdı,
Gəlirdim, yolumu MQB kəsdı,
Deyirsən «evə gəl», mən nə cür gəlim?**

**Lagerin dövrəsi çəpərdi, vallah,
Hər kimə baxıram, xəterdi, vallah.
Burdan xilas olmaq hünərdi, vallah,
Deyirsən «evə gəl», mən nə cür gəlim?**

**Çəpərin dalında durub nigəhban,
Qarşıda ölümdür, arxada zindan.
Qadasın aldığım yarı-mehriban,
Deyirsən «evə gəl», mən nə cür gəlim?**

Marianın dediyinə görə, başqa çekistlərə bənzəməyən və xasiyyətə mülayim kapitan, Biriya deyirmiş:

«Ay Biriya, sənə İrana qayıtmaq olmaz. Şah səni asar, ya da boynunu vurdurar. Axı sən qırx beşinci ildə ona qarşı üsyan etmişən.

– Xeyr, xeyr, vətəndaş naçalnik, – deyirdi. – Biriya şaha mədhiyələr yazar, əlahəzrət də Biriyanı bağışlar».

Borisin xeyrxah və dəqiq xatirələrində Biriya bir qədər qəribə adam təsiri bağışlayır. Aydın deyil ki, o, doğrudandı mı belə sadələhv olub ya müəyyən məqsədlərlə sifətinə sadələhvlük maskasını taxıb.

Marian onu belə səciyyələndirir: «Zahirən sakit, fəqir, ağır taxtalı görünə də, Biriya sən demə, zarafatçı adam imiş, ara-sıra düşərgə rəislərinin başına oyun da açarmış.

Boris xatırlayır ki, Biriya bir gün yenə qeyb olur. Çekistlər düşərgəni alt-üst edib onu axtarırmışlar. Heç yerdə izi-sorağı bilinmir. Bir saatdan artıq ayaq üstə durmaqdan dustaqlar da, milislər də bezmişdi və rəsmilər həyəcan elan etməli, Biriyanın qaçdığını bildirməliydilər. Elə bu məqamda meydanın qırağındakı azman ağacın saralmış yarpaqları arasından ququ quşunun səsi gəldi. «Quq-qu, quq-qu». Budaqlar aralandı və bu həngaməni törədənin qımışan sifəti göründü. Dustaqların qəh-qəhələri gurladı, ardından bir hoq-qadan qeyzlənən qaravulçuların yeddimertəbəli söyüşləri».

Yenə də düşünməli olursan, yaşlı bir adamın, tanınmış şairin, keçmiş nazirin belə uşaq şıltaqlıqlarına, həm də harda – həbs düşərgəsində, səbəb nə idi? Özünü dəliliyə qoyub xilas olmaq, ya ümitsizlik içində çabalayan insanlara belə əcaib şəkildə olsa da bir təbəssüm, xoş ovqat bağışlamaq ehtiyacı? Bəlkə də bu, Biriyanın onu belə fəlakətlərə düçar etmiş rejimdən, düşərgə nəzarətçilərindən aldığı qisas idi. Marian bunu belə izah edir: «Beləliklə, zaman ötdükcə Biriya həm də düşərgənin istəkli məzhəkəçisinə, bir növ ərkəsöyün divanəsinə çevrildi (onun tikanlı atmacaları, müdrik söyləmələri dillər əzbəri olmuşdu). Başqalarına yasaq sayılan hərəkətlər onun üçün üstündən keçilən idi».

Biriyanın məhbus həyatının şairin öz dilindən eşitdiyi bir epizodunu da mənə Söhrab Tahir danışmışdı. Düşərgəyə təzə gələndə Biriyanın bahalı xəz paltosu varmış. Şaxtalı havalarda bunun nə demək olduğu aydındır. Soyuq bir gün tonqal başında yığışanda bütün dustaqların gözlərini onun paltosuna zillədiklərini görür və dərhal bunun necə nəticələrə gətirəcəyini başa düşür. Onun özünü də öldürəcəklər və sonra bu paltonun üstündə bir-birlərini

qıracaqlar. Bir an içində Biriya paltosunu çıxarıb oda atır. Ətrafdakılar özlərinə gələne qədər palto yanıb kül olur...

Nəhayət, Biriya azad edilir. Bakıya qayıdır. Bir müddət Bakıda, sonra da Şamaxıda mollalıq eləyir. Dəfn mərasimlərində yasin oxuyurmuş. Amma şairliyin də daşını atmayıbmış. 1976-cı ildə Şamaxıda yazdığı şeirdən parçalar:

***Başına döndüyüm Şirvan gözəli,
Ay qız! Hayandadır Təbrizin yolu?
Bir gözəl görmədim səndən məzəli,
Ay qız! Hayandadır Təbrizin yolu?***

***Darayıb saçını salmısan yana,
Qəm görməsin səni bəsləyən ana!
Məni qoyma qalım həsrət İrana,
Ay qız! Hayandadır Təbrizini yolu?***

***Ətrin reyhanədən, xoşdur nanədən,
Ayrı düşməyəsən ata-anədən.
Bir baxıb deginən rəsədxanədən,
Ay qız! Hayandadır Təbrizin yolu?***

Şah rejimi devriləndən sonra Biriya axır ki, arzusuna çatır. İrana gedir, amma başından qara yazılmış baxtı burda da onun üzünə gülmür. 1980-ci ildə Təbrizə qayıdan Biriya həsrətində olduğu həyat yoldaşını və yeganə oğlunu görə bilmir. Onlar çoxdan Avropaya köçüb gedibləmiş. Burda da «dinc dura bilməyən» Biriya rejimin xoşuna gəlməyən şeirlər yazır, həbs olunur və həbsxanada öldürülür.

***Mənim sevimli, gözəl bir şirin dilim var idi,
Gəl ey mənim dilimi ölkəsində yad eləyən.
Hamı çıxartdı yadından Biriyyə-qəribi,
Gəl ey məni arayan, axtaran, sual eləyən.***

«BİR GÜN BU RÖYADAN OYANMAQ»

1981 -ci il aprelin 1-də Rəsul Rzanın vəfatı Cənubi Azərbaycan mətbuatında da böyük hüznə qarşılandı. Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, görkəmli ədəbiyyatşünas Abbas Zamanov «Yenə aramızda var Rəsul Rza» adlı məqaləsində bu barədə ətraflı yazır:

«Son zamanlarda əlimizə gəlib çatan məlumatlardan aydın olur ki, Rəsul Rza Cənubda ən çox oxunan və sevilən bir şair kimi şöhrət tapmışdır. Əlimizə keçən materialdan biz öyrənirik ki, hələ şah üsul-idarəsi dövründə cənub ədibləri gizli şəraitdə, min bir əzabla Azərbaycan dilində buraxdıqları kitablara, məcmuələrə imkan tapdıqda Rəsul Rzanın da şeirlərini daxil edirlərmiş. Mənhus Məmməd Rza şahın dövründə hökm sürən terrorun qurbanı olan Səməd Behrəngi 1968-ci ildə gizli şəkildə buraxdığı «Parə-parə» məcmuəsində Rəsulun bir sıra şeirlərini daxil etmişdi. Cənub mətbuatının yazdığına görə, həmin bu şeirlər oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmış, əldən-ələ keçmiş, gizli şəraitdə geniş yayılmışdı».

Cənubi Azərbaycanın tanınmış ədiblərindən Hüseyn Sadiq «İnqilab yolunda» jurnalında yazırdı:

«Millətimizin təhsinləyici inqilabından neçə il əvvəl Rəsul Rzanın müxtəlif xalqların taleyindən danışan gözəl şeirlərindən bir neçəsini «Asari-əz şüərayi

Azərbaycan» («Azərbaycan şairlərinin əsərlərindən») kitabında çap etdirmişdim. Xain Məhəmməd Rza şahın sensorları Rəsul Rzanın şeirlərinin kitaba daxil olmasına görə üç il kitabın nəşrinə icazə vermirdilər. Kitab nəşr olandan sonra da savakçılar dərhal toplayıb satışını qadağan etdilər».

Abbas Zamanov yazır: Rəsul Rzanın vaxtsız vəfatı xəbəri Cənub oxucularını sarsıtdı. Onlar bu acı xəbəri ümumxalq kədəri kimi qarşılayıb ona yas tutdular. Təbrizdə və Tehranda ana dilində nəşr olunan «İnqilab yolunda», «Varlıq», «Dədə Qorqud» jurnalları bu ağır itkiyə dair məqalələr, şeirlər nəşr etdi. «Varlıq» jurnalının şairin vəfatı münasibətiylə buraxdığı məqalədə deyilir:

«Rəsul Rza Azərbaycan poeziyasında sərbəst şeirin tərəfdarlarından biri olaraq, bu sahədə gözəl şeirlərin müəllifi kimi tanınmış, Şimali Azərbaycanda bu yeni şeir məktəbinin carçısı, hamisi və aparıcısı olmuşdur».

Təbrizdən Şəhriyarın adından göndərilmiş bir ovuc torpağı onun arzusuyla Rəsul Rzanın qəbrinə səpdik. Çox illər sonra Bakıda Muğam Mərkəzində Şəhriyara həsr olunmuş gecədə oğlu Hadinin səhnədən Rəsul Rzanın «İnsan şəkli» şeirini əzbər oxuması məni çox mütəəssir etdi.

Cənub şairlərindən üslub cəhətdən Rəsul Rzaya ən yaxını şübhəsiz Həmid Nitqi (1920-1999) idi.

Mən Rəsul Rza şeirinin Həmid Nitqi poeziyasına təsirindən danışmağa cəsarət etməzdim, əgər Həmid bəy özü müəllimləri sırasında Həbib Sahirlə bərabər, Rəsul Rzanın da adını çəkməseydi.

Həmid Nitqi (Aytan)ın «Rəsul Rzaya ağrı» adlı nisgilli şeirində belə misralar var:

**Çox gec tapdım mən səni
Və də
Çox tez itirdim.
Təsadüfən
Şeirlə bir gün qarşıma çıxdın
Sözlərinlə gözümdən
könlümə axdın
Sözlərindəki sehrə bütün qəlbimi verdim
Bu çeşmə sonunacan axacaqdır
deyirdim.
Elə bil qara tale bunu mənə çox gördü
addım basdığım baxça birdən
taru-mar oldu
Çox gec tapdım mən səni
Bilirsən haçandandır
ara qapı bağlıydı
Qapalıydı üfüqlər
Seçəmmirdim başım üstə
Sənin kimi ulduzların işığını
İndi gələn bu kədərli xəbərlə
Sevdiyin el yaşlıdır,
gözlərimiz yaşlıdır
Ardınca çiçəklərlə məzarının yanında
matəminin sisində, dumanında
Sanki səf-səf ehtiramla durublar
Diri ozanlarımızla bərabər
Füzulilər, Nəsimilər, Vaqiflər
Oğullarının yasına gəliblər**

Doktor Həmid Nitqini mən yalnız qiyabi tanıyırdım. İrana səfərlərim zamanı görüşmək qismət olmamışdı. Arabir İrana gəlsə də, Həmid bəy neçə ildi İngiltərənin Nottinheym şəhərində yaşayır, orda Universitetin professorudur.

Tehranda, Təbrizdə söhbət etdiyim bütün ziyalılar Həmid Nitqinin adını böyük ehtiramla çəkirdilər. Azərbaycan ədəbiyyatı, dili, mədəniyyəti, mənəviyyəti naminə gördüyü böyük işlərdən, milli şüurun oyanmasında misilsiz xidmətlərindən ağız dolusu danışırdılar. Güney Azərbaycan ziyalılarının ağsaqqalı Cavad Heyət Həmid bəyi dostu, sirdaşı, müəllimi sayır, «doktor Nitqi İranda olmayanda sanki bu ölkədə özümü yalnız hiss edirəm» – deyir.

Təbrizdə mənə Nitqinin məşhur bir şeirini oxudular, «biz, Azərbaycan ziyalıları bu şeiri bir növ məramnaməmiz sayırıq» – deyirdilər. «Ana dil – sevgili dil» adlı bu şeirin məfkurəvi mahiyyəti mənə də maraqlı göründü, xüsusilə İran şəraitində onun önəmini anladım. Bakıda «Ədəbiyyat qəzeti»ndə çap etdirdim və Yazıçılar Qurultayında məruzəmdə ondan sitat gətirdim:

***İran bizim ev-yurd və gözəl doğma vətəndir
Eşqilə göz aydı və könüllər dəxi şəndir.
Heç olmasa min ildi bu torpaqlara girdik
Min dürlü əmək, göz yaşı, qan uğruna verdik.
Altayları tərkləyərək sel kimi daşdıq
Dağ-düz demədik, isti, quraq çölləri aşdıq.
Şəmanlığı atdıq, ulu İslama quşandıq
Bir təptəzə eşq oduna yandıq və tutuşduq
Sərkərdə səbuklarla elin canı ucaldı
Türkün adı hər güşadə min vəlvələ saldı.
Zəncirdə əsirkən yenə azad ola bildik
Dünyada baş olduqsa da adil qala bildik.
Türk öz çağının ən mədəni hökmünü qurdu
Vurduysa qılınc ancaq inam uğruna vurdu.
Türk-fars demədən hər kəsi qardaş deyə gördük
Farsa yeri gəldikcə vəzirlik belə verdik
Din bir tərəfə, heç nəyə biz dəymədik hərgiz
Heç kimsəyə «gəl türkü danış» söyləmədik biz.
Bu ölkədə əqvam ara hər haqqı dananlar
Öz niyyətini əylədilər boyləcə izhar:
«Bir irqin o bir irqlərə üstünlüyü varmı
Ariyadan olan olmayana fəxr satarmış
Türkü deyə bir dil nə gəzər Azəri varmı
Milyonla o dildə danışansa xatakarmış».
Lakin bu qaranlıq da, nəhayət sona erdi
Buzlar əridi, yel də bahar müjdəsi verdi.
Gəl qardaşım, ey fars danışan yaru bəradər
Qoy mazedə qalsın qara günlər, ağır illər
Qoy millətimiz, ümmətimiz birlik içində
Ta həşrə qədər xoş yaşasın öz vətəndə.
Qoy bədxahımız bizdəki birlikdən üsülsün
Qoy ölkədə həm türk üzü, həm fars üzü gülsün.
Mən türkü yazırsam yenə sən varsan içində
Bax əldəki hər barmaq bir başqa biçimdə
Biz türklər üçün həm bu və həm o dil əzizdir
Türkü anamız, fars dili – sevgilimizdir.***

Bu uzun şeirdən ancaq bir parça – elə o da uzun parçadır – gətirməyimin səbəbi odur ki, bu düşüncə tərzini İran azərbaycanlıları üçün çox səciyyəvidir. İranın tərkibində olmağı etiraf etməklə yanaşı, fars diliylə bərabər türk dilinin də rəsmi dil kimi təsdiq edilməsi təklif edirlər.

Ancaq Həmid Nitqinin başqa və əksər şeirləriylə tanışlıqdan sonra başa düşdüm ki, «Ana dil – sevgili dil» şeiri proqram xarakterli olsa da, Nitqi poeziyası haqqında tam təsəvvür oymatır və hətta müəyyən mənada bir qədər başqa təsəvvür oydurmuş.

Həmid Nitqinin şeir kitablarıylə tanış olduqdan sonra onun bu deklorativ şeirdən çox fərqli poetikası olduğunu gördüm. «Ana dil» şeiri məfkurəvi baxımdan nə qədər önəmli olsa da Həmid Nitqinin poeziyası estetik baxımdan daha mürəkkəb duyğularla, təəssüratlarla, daha müasir tapıntılarla zəngin imiş. Bu həqiqət dolayısı başqa mühüm bir gerçəkliyi də dərk etdim. Güney poeziyamız haqqında təsəvvürlərimiz hələ də çox kasıb, bəsitdir, bir çox hallarda təsadüfi və pərakəndə xarakterdədir. «Aman, zaman, haman, yanan, yaman, canan və i. a. tipli qafiyələri tamam bitirməyincə uzandıqca uzanan söz yığını deyil bugünkü Güney şeirimiz. Müəyyən örnəkləriylə çağdaş dünya şeirinə boy verəcək səviyyədə ədəbiyyat hadisəsidir. Həmid Nitqi poeziyası bu fikri təsdiq edir. Həmid Nitqinin Quzey Azərbaycan poeziyasında otuzuncu illərdən üzünə bəri eyni yeniləşmə yoluna çıxmış Rəsul Rzaya marağı və rəğbəti də məhz bununla izah olunur. Tək bir vəzndə deyil, obrazlar sistemində, poetik üslubda, ifadə vasitələrində sərbəstlik Həmid Nitqini Rəsul Rza poeziyasının axtarış və tapıntılarına yaxınlaşdırır. Dünyanı əlvan görmək, rənglərin sirli məzmununu assosiasiyalar vasitəsilə açmaq hər iki şairi yaxınlaşdırır.

Demə

Demə güllərin hamısı bir

Hər rəngin dəyişik bir ətri var

Arzunun dörd yönündən

Əsən

sərin yel, hər külək

başqa bir dil danışır

Gəl hər rəngdən rüyalar toplayaq

Qucaq-qucaq

Hər rəngin

Hər nəğmənin

Bir dəyişik ətri var.

(«Hər rəngdən» şeiri)

Yaxud «Qonaqlıq» şeirindən misraları alaq:

Çək

pərdələri

aç pəncərəni

qoy

ilk baharın hamı rənglərini

qonaq çağıraq

Orman ardında

sisə sarılmış günəşə sarı

heç dadılmamış

yasaq nəşənin

Çılğın zövquylə

Bar-bar bağıraq.

Yaxud «Saatlar» şeirindən misralara diqqət edək, Zaman və məkan haqqında metafizik düşüncələrə dalaq:

**Saatlar ağır-ağır
Əzabla,
İztirabla
Bitməyə intizarın
butasında ərirlər
Hər nə ersəm bihudə
Sonsuz bir gözləməkdə,
çarəsiz təvəkküllə,
çıxmazların qaranlıq
dəhlizlərin gəzirəm.
Bu nöqtədən baxdıqda
kainat tərs görsənir ...**

Həmid Nitqi poeziyasında assosiativ bənzətmələr, ifadə gözlənilməzliyi mühüm yer tutur:

**Gecənin keçdikcə rəngi saralır
Ağaclar boylanıb
Dağlara baxır.**

Həmid Nitqi 1920-ci ildə Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin əzabla öldürüldüyü ildə anadan olub. Odur ki, ona həsr etdiyi şeirdə:

**«Sənin gözlərin yumulanda Mən gözlərimi açdım» – yazır.
«Yetim buraxdığıın dünyanın ağır havasıyla böyüdüm – deyir.**

Bu bədbinlik, ümitsizlik ovqatı müəllimi şair Həbib Sahirə ithaf etdiyi şeirində də duyulur:

**Nisgilli, həsrətli, çəşqun sözündə
Elimin boğulmaq fəryadı vardı.
Oxudun şeirinin axışı məni
Uzaq sahillərə aldı apardı.
Daldığım xülyalar sərxoşluğundan
Bir yanğın yerində birdən oyandım
Yıxılmış yuvamın halına yandım.**

Bu və bu sayaq misralar göstərir ki, Həmid Nitqi İranda xalqların bərabərlik, qardaşlıq şəraitində yaşamalarını tərənnüm etsə və arzulasa da bu istəklərin çatılmaz olduğunu anlayır və müəllimi Həbib Sahir kimi bədbinliyə qapılır. Bu cəhətdən onun Şuşaya (Şişəyə) həsr etdiyi şeir də əlamətdardır.

**Uca dağlar başında
Duman olmasın
Qarabağ gülşəni
Xəzan olmasın.
Daş atan namərdin
qolu qırılsın
Qırılsa can Şişəm,
Cahan olmasın.**

Həmid Nitqiylə şəxsən tanış olmaq mənə də nəşib oldu. «Azərbaycan dünyası» cəmiyyətinin dəvətiylə ilk dəfə Bakıya gələn ustad Yazıçılar Birliyinə də təşrif buyurdu. Hələ bir neçə il qabaq Həmid Nitqini qiyabi şəkildə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinə fəxri üzv seçmişdik.

Kübar davranışı ilə Həmid bəy kiminsə dəqiq dediyi kimi, əsgri zamanların tam bir İstanbul əfəndisi idi. Yəqin bu deyim onun bir müddət İstanbulda

yaşamasıyla və yaradıcılığında müəyyən ölçüdə türk şeirinin təsiriylə bağlı deyilmişdi.

İngiltərəyə qayıdandan sonra Həmid bəy yenə də kübarlığının və nəzakətinin təsdiqi kimi mənə bir məktub yazmışdı:

Sayın alim və ustad yazıçı Anar bəy!

Füzulinin anadan olmasının 500-cü ildönümü yubileyi gözəl Bakıya və oradakı sevdiyim və saydığım şəxsiyyətləri yenidən ziyarət etməyə vəsilə olduğu səbəbindən mənim üçün iki dəfə mübarəkdir. Buna imkan yaradanlara nə qədər təşəkkür etsəm, azdır. Şölen dalğalarına qatılıb qapılaraq sizinlə doyunca görüşəmmədim. Lakin hər zaman kölgənizi başımın üstündə hiss edirdim və hüzzurunuzun verdiyi günəş işıntılarından hissəmi alırdım.

Heyif! Son gündə Elçin bəyin sözünü etdiyi görüş «Təfəkkür» Universitetinin iclasının uzandığından mümkün olmadı. Etdiyiniz lütfələr üçün təşəkkürlər. Gələcək görüşlərin hər şeyə rəğmən mümkün olacağına inanır və sizin üçün ən yaxşı diləklərlə sözümə son verirəm.

Həmid Nitqi

Nottinhem. İngiltərə. 19.11.1996

(Məktub Azərbaycan dilində yazıldığı şəkildə verilir)

Nə yazıq ki, Həmid bəylə bir daha görüşə bilmədik. Həmid Nitqinin çox sevdiyim «Röya» şeirini xatırlayıram:

***Boyu aşan otların arasında uzanmaq
Yamyaşıl sonsuzluğun qucağına abanmaq
O zümrüd şəhərdə küçə-küçə dolanmaq
Hər döngənin başında bir ömür daldalanmaq
Özünü o aləmin bir parçasıymış sanmaq
Rəbbim, nə acı bir gün, bu rüyadan oyanmaq.***

Şimalın və Cənubun ədəbiyyatı süni surətdə amansız sədlərlə illər boyu bir-birindən aralı, müəyyən dərəcədə bir-birindən xəbərsiz inkişaf etsə də, şeirimizin hər iki qolu poetik təkamülün eyni pillələrində dayanan əsərlərə də malikdir. Bu baxımdan Həmid Nitqinin şeir kitabları Güney ədəbiyyatımızın təmayülləri və səviyyəsi haqqında bilgilərimizi xeyli genişləndirir, ən yaxşı örnəkləriylə çağdaş dünya poeziyası ölçüləriylə tən gələn örnəkləri barədə bizi məlumatlandırır. Bir gün rüyalardan oyanıb həqiqətin rüyalar qədər gözəl olduğuna inanmaq istəyirik.

Bu yazıda haqqında bəhs olunan, yaxud sadəcə adları çəkilən şairlərdən başqa Güney ədəbiyyatının Mir Mehdi Etimad, Əli Fitrət, Pərvin Etisami, Qulam Hüseyn Beqdili, Dövlətəbədi, Yəhya Şeyda, Əbülfəz Hüseyni (Həsərət), Kərim Məşrutəçi (Sönmez), Qulam Rza Təbrizi, Savalan (Həsən Məcidi), Əlirza Nabdil Oxtay kimi nümayəndələri də var. 1946-cı il faciəsindən sonra Şimali Azərbaycana sığınmış Balaş Azəroğlu, Əli Tudə, Mədinə Gülgün, Hökümə Billuri, Söhrab Tahir kimi şairlər, Fəthi Xoşginabi, tarixi romanlar müəllifi Makulu (Pənahi) kimi nasirlər o taylı-bu taylı ədəbiyyatımızı təmsil edirlər.

Klassik şairlərimizdən Qətran Təbrizi, Saib Təbrizi, Qövsü Təbrizi, Nəbati, Heyran xanım, Qürrətül-eyn və yuxarıda adları keçən çağdaşlarımızın şeirləri mənim tərtib etdiyim iki cildlik «Min beş yüz ilin oğuz şeiri» antologiyasında verilib. Balaş Azəroğlu və Söhrab Tahir haqqında ayrıca yazılarım isə elə «Söz dünyası»nın bu cildində yer alıb. Ədəbiyyatın sərhədi yoxdur. İki qanadlı vahid Azərbaycan ədəbiyyatı var.

◆ P o e z i y a

Xəyalə SEVİL

AYRILIQ ŞƏKLIYƏM

Havalar da soyuq davranır mənə,
Aramıza payız giribdi, nədi?
Bir az axşam, bir az sönən işıqlar,
Hər şey bir az ayrılıq dilindədi.
Pəncərəmə bir topa külək dəyir,
Göyün səsi düşür yerin üstünə.
Əllərimi ürəyimə tuturam,
Bu soyuqda qızınıram istinə.
Yağış yağır, yolları su aparır,
Bekar durub çətir-çətir ağaclar.
Ayrılıq şəkliyəm, xatirə kimi
Məni pəncərəmdə çəkir ağaclar.

* * *

Yola düşəcəkdir qatar,
Beşcə dəqiqəsi var.
Sən də çıxıb gedəcəksən
Burdan,
Bu durduğun yerdən.
Ömrü zəngli saat kimi
Təklilyə qurduğun yerdən.

Yola düşəcək qatar...
Sol barmağında üzük var.
Baxıram ən doğru həqiqət kimi
Əlimdən boylanan taleyə sarı.
Çoxdan ötürmüşəm
Gələn qatarı.

Yola düşəcək qatar.
O qatara yolçu var.
Bu nə gecikmiş gəliş,
Nə gecikmiş gedişdi.
Bu yolun yoxuşu yox,
Bu yol ancaq enişdi.
Baxışım yıxılantək,
Yanağında yaşa düşür.
Əlimi tuturam yanaqlarıma,
Əllərim yağışa düşür.

Yola düşəcək qatar.
Deyin, deyin bələdçiyə:
“İki sərnəşini var”.

YENƏ SÖYKƏNMƏYƏ ÜRƏK TAPMADIM

Yenə söykənməyə ürək tapmadım,
Yenə əllərimə qucaqdı dizim.
Yolumuz nə zaman, necə kəsişdi?
Yolumuz nə zaman ayrıldı bizim?
Kimsən?
Səninləyəm!
Eheey! Kimsən sən?
Bu qədər doğmalığ içində ögey,
Bu qədər yaxınlıq içində uzaq.
Yad adam.
Ömrün divar qonşusu...
Ömrün küçə tanışı...
Evimdə nə işin var?!...

ÖMRÜM - GÜNÜM

Ağladım, göz yaşım son sözüm oldu,
Bu tale nə yaman tərs düzüm oldu.
Sənin məndən sonra bir qızın oldu,

Mənim səndən sonra heç... ömrüm-günüm.
 Ötdü yığın-yığın dərd ürəyimdən,
 Bu sənsiz, bu yalqız, pərt ürəyimdən.
 Kimlər keçmədi ki yurd ürəyimdən?!
 Tək sən qalan oldun, keç, ömrüm-günüm.
 Bu eşqin ağrıyan yeriyəm, nəyəm?
 Mən sənsiz dəlinin biriyəm, nəyəm?
 Bilmirəm ölüyəm, diriyəm, nəyəm?
 Məni görən olsan, seç, ömrüm-günüm.

ÖLÜMÜN NÜBAR VAXTIDI

Bu uzun gecənin qaranlığında
 Canıma vəlvələ düşüb.
 Bir kəndir özünü asıb tavandan,
 Məndən əvvələ düşüb.
 Gecədən bir az keçir,
 Saat səhərə yaxın.
 Nə intihar vaxtıdı...
 Ruhum üzü göylərədi,
 Ölümün nübar vaxtıdı.
 Yoxdu burdan o tərəfi,
 Nə günəş, nə də ki, ay olasıdı.
 Bir cüt qərənfilə dönüb əllərim
 Sənəmin üstünə qoyulasıdı.

***

O atdığı ox da keçdi,
 Keçdi, hədəfə dəymədi.
 Sənin üçün öldürdüm mən,
 Gördüm, bu dəfə dəymədi.
 Oynadığın nə oyundu?
 Düşmür ee, havama düşmür.
 Tanrı baha satır məni,
 Ucuz bildin, amma düşmür.
 Sən ki səs-küy adamısan,
 Mən ki səs-səmirsiz sevən.
 Bir nəm divar, bir uçuq dam...
 Beləyəm- təmirsiz sevən.
 Anlamadın, bilmədin heç,
 Bilmə, mən yenə deyirəm.
 Yarı yolda buraxmazlar...
 Əşşi! Kimə, nə deyirəm?!

***

Gəl evcik-evcik oynayaq,
Elə bilək həyatdı...
Sonra dur, düşünək bir,
Məni sənin ömrünə,
Kim itələyib atdı?
Nə itələyib atdı?
Nə qədər çox,
Nə qədər az
Yaxşı oldun başqasından?
Nə zaman qayıtdı ruhum
Xəyallarımın yasından?
Mən öz gözümdən düşəndə
Sən də düşürsən, bilirsən?
Mən çoxdan getmişəm səndən,
Sənsə hələ yol gəlirsən.

MƏN DAHA ALLAHA DUA ETMİRƏM

Mən daha Allaha dua etmirəm,
Elə-belə, durub, göyə baxıram.
Göz yaşımı bir topa bulud kimi
Göy üzünə vurub, göyə baxıram.
Nə sözə yatıram, nə də ürəyə,
Nə yol tanıyıram, nə iz bilirəm.
Üzümün, gözümdün nəminə baxıb
Mən indi hər yeri dəniz bilirəm.
Bax, beləcə, yavaş-yavaş buz oldum,
Hərdən bir az gözümdən əriyirəm.
Heç kim bilmir içimdən yığılıram...
Hamı bilir, "gül kimi" yeri yirəm.

◆ N ə s r

Nurəddin ƏDİLOĞLU

BUMERANQ

◆ **Povest***

Aprel döyüşlərində igidlik göstərən Azərbaycan əsgərlərinə ithaf olunur.

Sənəmin həyat yoldaşı Nasir iyirmi iki il əvvəl müharibədə itkin düşmüşdü. Gənc ana yeganə övladını təkbaşına böyüdüb boya-başa çatdırmışdı. Şəfəqi ağ xalatda – həkim görmək Sənəmin həyatda ən böyük arzusu idi.

İndi gecələr hospitalda işləyib, gündüzlər tibb universitetində təhsil alan qızı hər dəfə güzgü qarşısında bəzənib-düzənəndə Sənəmin ürəyindən nənə olmaq arzusu da keçirdi. Elə buna görə də qapısına ilk gələn elçiyə “hə” demişdi.

Fəqət son günlər onun qəlbinin dərinliyində özünün də baş açmadığı nigaranlıq və şübhə ruhunu sıxırdı.

Şəfəq geyinib-kecinəndən sonra xəyala dalmış Sənəmin yanağından öpüb “darıxma, anacan, evə tez qayıdacağam” – deyəndə, elə bil o, dərin yuxudan oyandı:

-Həmişə gəzməkdə, qızım! - dedi və tez mətbəxə keçdi, şüşə dolçaya doldurduğu suyu qapıdan çıxan qızının arxasınca atdı.

Bayaqdan nişanlısının yolunu intizarla gözləyən Tuncay gümüşü rəngli “Lexus”un qapısını açıb onu ön oturacaqda əyləşdirdi.

...Maşın yerindən tərpənəndə Sənəm dodağının altında pıçıldadı:

-Allah sizi yaman gözdən, bəd nəzərdən saxlasın!

Mənzildə Şəfəqin vurduğu parfümün şirin ətrin qalmışdı. Sənəm “Qızın oldu, qırmızı donunu soyun” kəlamını xatırlayıb gülümsündü. Amma ömür yoldaşı müharibəyə gedən gündən o, paltar dolabında özünə aid bircə dəst də qırmızı rəngli pal-paltar saxlamamışdı. İndi qonaq otağının divarından asılmış hərbi geyimli portretindən ərinin mənalı gözləri ona dikilmişdi.

-Kaş ki, belə günümdə yanımda olaydın, Nasir! - dedi.

...Sənəm hər həftənin cümə axşamı Şəhidlər Xiyabanına gedib, orada naməlum əsgərlərin məzarını ziyarət edirdi. Ona elə gəlirdi ki, bu naməlum məzarlardan biri Nasirindir.

* İxtisarla. Jurnal variantı.

* * *

Tuncaysa maşına oturan kimi, səbrini basa bilməyib Şəfəqə:

-Vay sənın xəstələrinin halına! – dedi.

Şəfəq yaxşı bilirdi ki, Tuncay bu qınağı onu həyətdə çox gözlətdiyinə görə edir. Amma özünü o yerə qoymadı, xəfifcə gülümsünərək soruşdu:

-Niyə belə düşünürsən?

-Düşünürəm xəstələrin də yardımına bu qədər geciksən, çoxu o dünyalıq olar!

Şəfəq çox ciddi görkəm alıb:

-Səhv düşünürsən, Tuncay bəy! – dedi, - Əmin ol ki, indiyədək belə qüsurum olmayıb, inşallah bundan belə də olmaz!

Tuncay susub, radioqəbuledicinin səsini artırdı. Maşının salonuna estrada müğənnisinin şaqraq səsi doldu.

O gün Tuncay maşını üzərinə iri, rəngli hərflərlə “Bumeranq” yazılmış restoranın qarşısında saxladı.

-Bura niyə gəldik? – Şəfəq soruşdu.

-Bir azdan bacım da öz nişanlısıyla bura gələcək.

-Ləmanın nişanlısı var?

-Hə, o, məndən qabaq nişanlıdır. Bəlkə bu yaxınlarda toyu da oldu.

-Niyə bəlkə?

-Çünki bu toy məsələsi, Ləmanın arzusudur.

-Belə de, görünür, Ləman da sənın kimi ailə qurmağa çox tələsir.

Həmişə dost-tanışlarının yanında dil qəfəsə qoymayan, hazır cavablıq edən Tuncay bəzən Şəfəqin sözünün qabağında söz tapıb deyə bilmirdi. Özü də hiss etmədən getdikcə onun dürüslüyünə, saflığına valeh olurdu...

* * *

Payızın ilk ayı başa çatsa da havada yayın nəfəsi duyulurdu. Sakitliyin hökm sürürdüyü Şəhidlər Xiyabanında başdaşlarına “naməlum” yazılmış əsgər məzarlarına baxa-baxa Muradın dərin fikrə dalması Ləmanı getdikcə özündən çıxarırdı. Mızıldanıb “Elə bil bu şəhərdə gəzib-dolaşmağa başqa yer yox idi” desə də Murad onun gileyini qulaqardına vururdu.

Bir azdan geri dönəndə əllərində böyük qərənfil dəstəsi tutmuş bəylə gəlinə rast gəldilər. Onlar toydan öncə şəhidlərin ziyarətinə gəlmişdilər. Gəlinin ətəyi yerlə sürünən dümağ paltarına valeh olan Ləmanın elə bil çiçəyi çırtladı. Muradı işvəkarcasına süzüb soruşdu:

. -Muradik, heç bilirsən rəfiqəm Ayka toydan sonra hara gedib?

-Hara gedəcək? Təbii ki, bəy oğlanla birlikdə bər-bəzəkli zifaf otağına...

Ləman dodağını büzüb naz-qəmzəylə dedi:

-Ee, zarafata salma də...

- Elə isə onda zarafatsız de, görək, sənın o rəfiqən toydan sonra hara gedib?

Ləman əlində tutduğu mobil telefonu qurdalayıb:

-Kanadaya. Bax, Nıaqara şəlaləsinin “Gəlin fatası” adlı guşəsində şəkil də çəkdiriblər.

Murad şəklə gözucu baxıb:

-Şəlalələr hər yerdə ağ gəlinlik fatasına bənzəyir, - dedi.

General Həzi Aslanovun heykəlinə çatanda Murad ayaq saxladı. Qəhrəman sərkərdə də sanki Şəhidlər Xiyabanına boylanırdı. Ləman bu an Muradın nə düşündüyünün fərqi varmadan xəbər aldı:

-Bəs sən necə? Mənimlə xaricə, yaşamağa gedərsən?

Murad heykəldən gözünü çəkmədən:

-Bu barədə hərbi xidmətdən gələndən sonra danışarıq.

Ləman ilan çalmış adam kimi diksindi:

- Necə? Sən nə danışırısan Murad? Yəni gerçəkdən əsgərliyə gedəcəksən?

- Ay qız, bəyəm yalandan da əsgərliyə gedən olur?

- Niyə olmur? Axı, sən bilirən ki, papamın əli hər yerə çatır. Səni hərbi xidmətdən saxlatdırmağa belə! Necə ki, qardaşım Tuncayı...

Murad başını buladı:

- Hə, bilirəm! Bilirəm ki, atanın əli uzundur, Ləman! Elə buna görə çağırış vərəqəsi aldığımdan səndən gizlədirdim...

-Niyə?

- Niyəsi budur ki, mən Tuncay kimi ömrüm boyu onun kölgəsində daldalanmaq istəmirəm. Bu günə qədər elədikləri yaxşılıqlara görə çox sağ olsun! Amma bundan sonra nə edəcəyimə özüm qərar verəcəyəm...

-Demək, sən əsgər getmək fikrin qətidir?

- Hə, Ləman, özü də bu nə fikirdi, nə arzu. Bu hər bir sağlam düşüncəli gəncin vətən qarşısında vətəndaşlıq borcudur...

-Mən istəyirdim bu payız toyumuz olsun! Əvvəlcə, Antalyaya toy səfərinə gedək. Sonra da köçüb Avropada yaşayaq...

Murad onu sakitləşdirməyə çalışdı:

- Canım, bir il nədir ki, necə deyərlər, papağını fırlat, gəlib keçsin. İnşallah, gələn payızda toyumuz olar. Qaldı, Avropaya köçmək məsələsinə, yox, Ləman, mənim öz vətənimdən kənarında xoşbəxtlik aramaq fikrim yoxdur!..

Ləman incik halda ondan aralanıb, qırmızı rəngli "Ford" maşınına sarı addımladı. Elə bil Muradla nişanlanmağına peşman olmuşdu. Murad arxadan ona səsləndi:

-Ləman, dayan!

Ləman ayaq saxlayıb geri döndü:

- Mən sənə ali məktəbi qurtardığın günü səbirsizliklə gözləmişdim. İndi də birdən-birə durub deyirsən ki, əsgər gedirəm! Sən heç bilirən bu bir ildə nələr baş verə bilər? Hər dəqiqənin bir hökmü var...

-Hə, Ləman, düzdü, hər dəqiqənin öz hökmü var! Mən də hərbi xidmətə qanunun hökmü ilə gedirəm. Qanunla əsgərlik borc...

Ləman onun sözünü kəsib:

-Qanun, qanun... – deyib, "Ford"a oturdu, - Qanuna əməl etmək bircə sənə qalmışdı elə...

Maşını işə salanda Murad da ön qapını açıb özünü içəri saldı. Ləman acıqla ayağını qaza necə basdısa, maşının təkərlərindən tükürpədicə səsler qopdu. Yolboyu hər ikisi susmuşdu. Ləman maşını birbaşa "Bumeranq" restoranına sürüb, Tuncayın maşını ilə yanbayan saxladı. Qardaşı maşından azca aralı Şəfəqlə söhbət edirdi. Kənardan baxanda onların da münasibətlərində soyuqluq hiss olunurdu. Bacısını görcək Tuncay ucadan:

- Ooo, Lama, nəhayət gəlib çıxdız, - dedi, - Hə, düşünürəm ki, nişanlılarımızı tanış etməyin bura əsl məkanıdır. Üzünü nişanlısına çevirib:

-Şəfəq, bu mənim əziz-girami bacım Ləmanın nişanlısı Murad bəydir.

Şəfəq:

-Tanış olmağımıza çox şadam, - deyib Ləmanı kənara çəkdi. - Ləman, niyə belə qəmginsən, nə olub?

-Bizim bu qoçaq əsgərliyə gedir.

Şəfəq dönüb Murada baxdı. Qəlbində ilk dəfə gördüyü bu uca boylu, qarabuğdayı oğlana qarşı rəğbət hissi baş qaldırdı.

- Əsgər gedəndə nə olar? Bu, hər bir gəncin vətən qarşısında övladlıq borcudur...

-Hmmm. Hamı borc-borc deyir... Yazıq elə xirtdəyə kimi borcun içindəydi də. Papamın köməyi ilə onu işə düzəltdim ki, insan kimi yaşasın! O isə mənə çox sağ ol deməkdənsə, əsgərliyə gedir.

-Bilirsən, Ləman, mən istədim Tuncay da əsgər getsin...

-Eh, sənin bəxtin gətirib, Şəfəq. Papa onun hərbi xidmətə yararsız olması barədə daşdan keçən sənəd alıb. Necə deyərlər, kağızı cibində, ağıllı da ki, başında.

Şəfəq təəccüblə soruşdu:

- Anlamadım. Tuncay bəyəm xəstədir ki, hərbi xidmətə də yararsız olsun?

-Ay qız, yoxsa sən Marsdan-zaddan gəlmisən? Hərbi xidmətə yararsız olmağın xəstəliklə nə əlaqəsi? Dayan, dayan, bəlkə sən bunu bilmirdin?

Şəfəq başını bulayıb, çiyinlərini çəkdi. Ləman onun qoluna girib pıçıldadı:

- Onda bunu sənə söylədiyimi Tuncikə demə, yaxşı?

-Arxayın ol, demərəm. Ancaq...

Bu zaman Tuncayla Murad onlara yaxınlaşdı. Tuncay dedi:

-Hə, gözəl xanımlar, bəsdir qeybət etdiniz, bizim bu Murad bəy bizə qonaqlıq vermək istəyir...

Ləman əvvəlcə elə düşündü ki, Murad onun xətrinə qonaqlıq məsələsini ortaya atıb. İstəyirdi ki, bunu onun öz dilindən eşitsin.

-Bu qonaqlıq məsələsi hardan çıxdı, Murad?

-Qonaqlıq məsələ deyil, Lama, - deyə Tuncay Muradı qabaqladı, - qonaqlıq yeyib-içmək, şənənməkdir. Getdik...

- Hara?

Bacısının sualına Tuncay yenə də özü cavab verdi:

-Lama, əgər "Bumeranq" xoşuna gəlmirsə, onda gedək "Şuşa"ya...

-Yox, yox, Tuncay, bircə ora yox!.. – deyə Murad etiraz etdi. O restoranda yeyib-içmək canımıza nuş olmaz! Şuşa adı gələndə...

Tuncay onun sözünü ağızında qoydu:

- Yaxşı, yaxşı, anladım, patriot, qoy sən deyən olsun, onda gəlin gedək, elə mənim bu sevimli "Bumeranq"ıma. Burada canlı musiqi də var...

Ləman naz-qəmzəylə Murada gözucu nəzər salıb qardaşına dedi:

- Ee, Tuncik, mənim qanım bu gün çox qaradı.

- "Bumeranq"da qanını duruldan hər nə desən var, Lama, - deyə Tuncay da Şəfəqə eşitdirirmiş kimi, - hə, gəlin... gəlin, özünüzü çox naza qoymayın! - dedi.

* * *

Şəfəq restorana-bara getməkdən xoşlanmırdı. Tuncay bunu yaxşı bilirdi. Ona görə sağlıq deyəndə tez-tez təkrar edirdi. "Sabah bizim Murad bəy əsgər gedir, mənə, buna görə evə gec getməyə dəyər".

Sənəmsə qızına görə çox nigaran idi. Divanda oturub gözünü gah telefona, gah da qapıya dikmişdi. Ona görə də qapı açılan kimi, özünü Şəfəqin üstünə atdı:

-Ay qızım, niyə belə gec gəldin?

-Ləmanın nişanlısını hərbi xidmətə yola salırdıq...

Anası təəccüblə soruşdu:

-Gecənin bu vaxtı?

-Yox e, ay ana, yola salırdıq deyəndə ki, o, bu axşam bizi qonaqlığa dəvət etdi. Sabah inşallah yola düşəcək. Bağışla, elə gözlənilməz oldu ki, sənə zəng etməyi unuttum.

Sənəm sinə dolusu yanıqlı ah çəkdi:

-Eh, qızım, mən artıq buna vərmişəm. Həftənin iki-üç gününü xəstəxanada gecə növbəsində olursan.

-Darıxma, ay ana, universiteti bu gün-sabah bitirib, ixtisasım üzrə həkim olacam, bax onda gecələr səni heç tək qoymayacam!

Sənəm gülümsünüb əli ilə qızının çiyinlərinə tökülmüş xurmayı saçlarını sığalladı.

-Onda da ailə quracaqsan, mənim balam, həyat yoldaşınla birlikdə yaşayacaqsan! – dedi və ərinin portretinə gözlərini dikib ah çəkdi, sonra sözünə davam etdi: - Təklil, görünür, mənim alın yazımmış...

Şəfəq də atasının portretinə baxıb fikrə getdi. Öz-özünə danışmış kimi, pıçıldadı:

-Nə deyim ay ana, həyatın işini bilmək olmaz. Düzünə qalsa, Tuncayın xarakteri, ərköynlüyü heç məni açmır. Muradsa çox qərribə oğlandı...

Sənəm heyretlə xəbər aldı:

-Murad kimdir, ay qızım?

-Ləmanın nişanlısının adı Muraddı. Bilirsən ana, ona atamın müharibədə itkin düşdüyündən bəhs edəndə mənə elə diqqətlə qulaq asırdı ki... Tuncay isə belə söhbətlərdən sıxılır. O, ancaq əylənməyi, bahalı restoranlarda yeyib- içməyi xoşlayır.

Sənəm asta-asta ona yaxınlaşdı:

- İndi fikrin nədir, qızım? - Səsi elə bil quyunun dibindən gəlirdi.

Şəfəq anasının nədən bəhs elədiyini yaxşı bilirdi. Güzgüdə bu an sanki Tuncay da, Murad da ona baxırdılar.

-Hələ qəti heç nə deyə bilmərəm, anacan. Ancaq istəyirəm ki, Tuncay da əsgər getsin, bərkə-boşa düşsün, hazırım naziri olmasın!

Sənəm o gecə büsbütün pərişan olmuşdu. Son vaxtlar narahat yatırdı, bəzən də yuxuda danışdı. Bu üzdən Şəfəq anasını çox söhbətə tutmaq istəmirdi. Odur ki, adəti üzrə onu öpüb:

-Gecən xeyrə qalsın, anacan! - dedi və işığı söndürüb yatağına uzandı.

* * *

Şəfəqin çalışdığı hospitala iki-üç gün idi ki, cəbhə bölgəsindən yaralı əsgərlər gətirilirdi. Radioda Müdafiə Nazirliyinin tez-tez məlumatı oxunurdu. Ardınca da "İgid əsgər, möhkəm dayan!", "Cənab leytenant" və başqa hərbi mahnılar səslənirdi. Şəfəq yaralı Muradın döş cibindən çıxan qana bulaşmış şəkli onun çarpayısının yanındakı kiçik dolabçanın üstünə qoydu. Bu onun əsgər yoldaşı Sadiqlə çəkdiyi son şəkil idi.

Birdən Ləman palataya daxil oldu. Şəfəq him-cimlə onu başa saldı ki, "burada hündürdən danışmaq olmaz!"

O isə səsini qaldırdı:

- Axı mən, mən ona dönə-dönə dedim. Dedim ki, qoy papa səni də əsgərlikdən saxlatdırsın! O, mənə qulaq asmadı.

Şəfəq onu kənara çəkib:

-Yavaş, danış, Ləman, - dedi, - axı burda Murad tək deyil, ondan başqa da ağır yaralılar var. Çoxu gecəni səhərəcən yatmayıb....

-Şəfəq, de görüm, mənim günahım nəydi? Əgər o, məni sevsəydi...

- Bu nə sözdü. Ləman? O, vətəni də sevir, anasını da, səni də...

Ləman bir anlığa susub başını aşağı dikdi. Sonra:

- Muradın anası çoxdan ölüb. Atasının ikinci dəfə ailə qurduğu qadın onu evdən qovanda yaşamağa yeri-yurdu da yox idi. Mən ona bağımızda sığınacaq verdim. O isə...

Şəfəq onun sözünü kəsdi:

-O isə vətənə sədaqətli əsgər oldu. Adı qəhrəman oğullar cərgəsində çəkilir.

-Eh... Şəfəq, Şəfəq, onun vətən sevgisindən, qəhrəmanlığından mənə nə? Yeddi ay əvvəl mənə qulaq assaydı, indi burda olmazdı. Allah bilir hansı xarici ölkədə kef çəkirdi...

-İnşallah, sağalar, evlənərsiz. Ürəyiniz istədiyi ölkəyə də gedib birlikdə kef çəkərsiz!

-Burda mənə dedilər ki, o, ömürlük şikəst qalacaq...

Şəfəq sınaıyıcı nəzərlərlə onun gözlərinin içinə baxdı. Ləman yalan danışan adamlar kimi, baxışlarını ondan yayındırmağa çalışdı.

-Əvvəla, burda heç kim sənə belə söz deməz, ikincisi də Allahın rəhmindən ümid kəsilməz.

Ləman ağlamsındı.

-Mənim nə yaşım var, Şəfəq? Mən yaşamaq, həyatın dadını çıxarmaq, ondan zövq almaq istəyirəm. Muradı əlil arabasında ora-bura gəzdirməyə nə səbrim çatar, nə də hövsələm.

Şəfəq onun qoluna girib bir az da kənara çəkdi.

-Səbr et, Ləman. Komada olan xəstələr bəzən ətrafdakıların söhbətini eşidirlər.

-Ata-anam onunla nişanlanmağıma heç razı deyildi, - deyə Ləman astadan danışmağa başladı, - Muradın ömürlük şikəst qalacağını atam mənə dedi. İnstitutda oxuyanda bizim tələbə qızların çoxu ona vurulmuşdu. Hətta mərcələşərdilər ki, görək Muradı kim özünə ram edəcək. Eşidəndə ki, onunla nişanlanmışam, hamısı bəxtəvərsən dedilər mənə... Əcəb də bəxtəvərəm, o qızların çoxu ailə qurub, bu gün-sabah oğul-uşaq sahibi olacaq, mənse aylarla, bəlkə də illərlə oturub bunun sağalmasını, ayağa qalxmasını gözləməliyəm.

-Sən Muradı sadəcə, tələbə rəfiqələrinə şıltaqcasına qışqanıbsan. Və özünün üstün olduğunu onlara isbat etmişən!

-Nə qışqanması canım, mənim ona yazığım gəlirdi. Düşündüm ki, o qızların ona verə bilməyəcəyini mən verməyə qadirem. Ev-eşik, maşın, vəzifə... İnsanın normal yaşaması üçün lazım olan hər şey... Amma o, bunlardan imtina edib əsgərliyi seçdi. İndi öz cəzasıdır, qoy çəksin.

Şəfəq təəssüf hissi ilə başını buladı:

-Ləman, sən nə danışırısan? Bu əsgərlər bizim üçün döyüşüb, dinc əhalini düşmən təcavüzündən qoruyublar. Kimisi ağır yaralanıb, kimisi şəhid olub... Mən müharibədə olmasam da, onun acısını hələ də yaşayıram. Atam iyirmi iki il qabaq müharibədə itkin düşüb. Anamın bu günəcən gözləri yoldadır. Hər həftə Şəhidlər Xiyabanına gedir...

Ləman təəccüblə onu süzüb soruşdu:

-Bir halda ki atan itkin düşüb, bəs anan niyə ora gedir?

-Orda xeyli naməlum əsgər məzarı var. Düşünür ki, o naməlum əsgər məzarlarından biri atamın ola bilər...

Bu zaman Ləmanın telefonuna zəng gəldi. O, "Hə, hə, gəlirəm, Fira" deyib, sonra Şəfəqə baxdı. - Bağışla, mən gedim, bizim tələbə qızlardan birinin oğlu olub! Onu təbrik etməyə gedirik. Vaxtım olanda gələrəm. Okey...

Şəfəq onun arxasınca baxıb dərinə köks ötürdü. Sonra səssiz rejimdə qoyduğu cib telefonuna baxdı. Anasından, Tuncaydan bir neçə dəfə zəng gəlmişdi.

Dəhlizə çıxıb anasına səsli ismarıç yolladı: "Anacan, mən bu gecə də evə gələ bilməyəcəyəm. Məndən nigaran qalma, öpürəm..." Palataya dönmək istəyəndə növbətçi şəfqət bacısı onu səslədi:

-Şəfəq xanım, nişanlınız gəlib...

* * *

Şəfəq onun içkili olduğunu hiss edəndə ürəyində Allaha yalvarırdı ki, o da bacısı Ləman kimi hündürdən danışmasın.

-Tuncay, burda neynirsən, sən də Muradı ziyarət etməyə gəlibsən?

Tuncay əlinin jesti ilə "yox" dedi. Amma bu səssiz cavabla qane olmadı:

-Həə, nə ziyarət, bura pirdi bəyəm? Yox e, bayaqdan sənə zəng edirəm. Cavab vermirsən. Gəldim ki...

Şəfəq onun danışığı tərzindən, içkili halda gəlişindən çox məyus oldu.

- Niyə belə düşünürsən? Yaralı əsgərlər narahat olmasın deyər, telefonu səssiz rejimdə qoymuşam.

Şəfəqin yorğunluğu səsində aydın duyulurdu. Tuncay da səsinin tonunu dəyişdi. Elə bil bura nə üçün gəldiyini birdən-birə unutdu. Şəfəqin solğun çöhrəsinə baxıb astadan:

-Hə, belə de, səssiz rejim... – dedi, - yaxşı, onda de görüm, bizim qəhrəman necədir?

Şəfəq ona könülsüz cavab verdi:

-Bir neçə yerdən güllə yarası alıb. Başında, qolunda, hər iki ayağında qəlpə yaraları var. Hazırda koma vəziyyətindədi.

Tuncay çiyinlərini çəkdi:

-Day de yazığın salamat yeri qalmayıb ki!

Onun yaralı əsgərə, üstəlik, bacısının nişanlısına laqəyd münasibəti Şəfəqi özündən çıxardı:

- Qalıb! Köksündə gəzdirdiyi Vətən sevgisi, yurd sevgisi ki, salamatdır...

- Hmm..Vətən sevgisi, yurd sevgisi... Elə indicə Ləmanı gördüm, dedi ki, Murad bir də çətin ki ayağa dursun...

Şəfəq Tuncayla nişanlanandan bəri dəfələrlə onun xırda-para qüsurlarına göz yummuşdu. Ondan inciməyi, küsməyi özünə zəiflik əlaməti saymışdı. İndi isə aralarında mübahisə törədəcək söhbətdən qəti çəkinmirdi.

- Ayağa da duracaq, hələ toyunda da rəqs edəcək.

Muradın sağalacağına Şəfəqin əmin olmasından çox, Tuncayın diqqətini "toyunda rəqs edəcək" ifadəsi çəkdi.

- Hə, toy demişkən, bəs bizim toyumuz nə vaxta qaldı, ay gülüm...

Şəfəq dəhlizin divarından asılmış iri saata baxdı:

-Məncə biz bu barədə danışmışıq. İndi isə belə söhbətin nə yeridi, nə də məqamı...

- Niyə?
- Axı razılığa gəlmişdik. Diplomumu alım, ixtisasım üzrə işləyim, sonra...
Tuncay tərsəməzhəb adətindən əl çəkmədi:
- Bəyəm sən işləməyin belə vacibdir; papam işləyir, mamam işləyir. Pulumuz-paramız da yetərincədi. Sən işləməsən də olar!
Artıq Şəfəqin səbri tükənmişdi. Tuncaya ilk dəfə səsini qaldırdı:
- Belə de! Bəs sən necə? İşləmək istəmirsən?
- Tuncay əlini sinəsinin üstünə qoyub soruşdu:
- Mən?
- Hə, sən! Tutaq ki, əsgəri xidmətə yararsızsan. Bəs iş məsələsində necə...Yoxsa iş-gücə də yararsızsan?...
- Tuncay əsəbiləşdi:
- Bəsdir. Get, əynini dəyiş, bizi qonaqlığa dəvət ediblər. Dost-tanışlarının hamısı o məclisə öz xanımları ilə gələcək.
- İncimə, mən burda yaralı əsgərləri qoyub heç hara gedə bilmərəm. Üstəlik də bu gün gecə növbəsindəyəm!
- Tuncay başını bulayıb kinayə ilə dedi:
- Həəə, özün bil, bax, sonra peşman olsan, mənə qınama! Sən qal burada yaralı əsgərlərə şəfa ver, medsestralıq elə! Yox, pardon, şəfqət bacısı demək istədim, Şəfəq xanım!
- Şəfəq halını pozmadan:
- Hə, düz deyirsən! – dedi, - Mən yaralı əsgərlərə qulluq edəndə şəfqət bacısıyam, amma düşmənlə savaşımaq məqamı gələndə əlimə silah götürüb əsgər də olaram...
- Tuncay şit-şit güldü.
- Pahh, əsgərə bax e...
- Bəli, əsgər...
- Deyirəm axı, o Laləli təpədir, Lələtəpədir, nədir, ordan qaçan diğaların canına niyə vəlvələ düşüb. Amma əzizim, bunu da bil ki, mən yararsız-zad deyiləm. Çox işə yarayıram... Yararsız olanın lap atabaatasına lənət...
- Bilirəm, sən hərbi xidmətə yararsız deyilsən! Fəqət, saxta yararsızlıq sənədi daşıyan adamla döyüşdən qaçan fərarinin heç bir fəqri yoxdur!
- Tuncay gözlərini bərəlti.
- Bircə bu qalmışdı, mənə qorxaq deyəsən. Bəlkə mən də gedib Murad kimi şikəst olmalıydım? Hə? Ya da bu cavan yaşımda ölməliydim. İnanmıram barmağında nişan üzüyümü gəzdiren bir qız mənə şəhid olmağı rəva görsün...
- Şəfəq nə düşündü, üzüyü barmağından çıxarıb ona uzatdı:
- Elə isə al, götür.
- Bu nədir, başın xarab olub?
- Yox, səhvin var. Başım hər zamankından yaxşı işləyir.
- Sən nə demək istəyirsən, Şəfəq?
- Bizi bir-birimizə bağlayan bu üzükdür. Bunu da öz qazancınla almayıbsan! Sənin yaşidlərin Vətən uğrunda döyüşür, sənsə...
- Nə mən?
- Yaxşı, hirsənmə, bir haldakı, hərbi xidmətdən boyun qaçırıb, həm də işləmək istəmirsən, onda apar bu üzüyü sat! Əgər qəlbində bir damla vətən sevgisi varsa, Aprel döyüşlərində həlak olan oğulların analarını ziyarət elə, onların əlindən öp, şəhid əsgərlərin məzarlarının üstünə gül al apar...
- Tuncay onu yenə istehza ilə süzərək dedi:
- Bəlkə bir maşın molla da tapım, yasin oxusunlar.

-O da olar... Amma unutma ki, həyatda yaxşı əməllər də, pis əməllər də bumeranq aləti kimidir, gec-tez geri - öz sahibinə doğru dönür...

Tuncay brilyant qaşlı nişan üzüyünü əlində atıb-tutdu, sonra onu Şəfəqə uzatdı.

-Yaxşı, qoy bu üzük səndə qalsın, - dedi, - dediyin kimi, mən bunu öz qazancımla almamışam. Qaldı o bumeranq məsələsinə. Mən ağılim kəsəndən bir Bumeranq tanıyıram, o da restorandı... Mən getdim ora. Sənsə qal burda, şikəst əsgərlərə qulluq elə!

-Yenə səhvini var! – deyə Şəfəq ona etiraz etdi. - Şikəst dar ayaqda vətənə xidmətdən boyun qaçıranlardı. Belələrinin mənəvi şikəstliyi arxa cəhbədəkilərə də ağır yük olur.

Bu zaman Muradın yatdığı palatadan zarıltı səsi gəldi. Şəfəq tez içəri keçdi, Tuncay da onun ardınca...

–Get burdan Tuncay, sən mənə mane olursan!

Tuncay incik halda əlindəki üzüyü Muradın çarpayısının yanındakı dolabçanın üstünə qoyub:

-Yaxşı, gedirəm. Bir halda ki, sən məni qovursan, onda əlvida, - deyib çıxdı.

Bu zaman Murad yenə zarıdı: “Cənab leytenant” - deyə sayıqladı. Şəfəq tez onun başının üstünü kəsdirdi.

-Murad, - deyə bir neçə dəfə onu çağırdı.

* * *

Aprəl günəşinin şəfəqləri palatanın pəncərəsindən içəri düşmüşdü. Murad özünə gəlmişdi. Amma başı, əli-qolu sarıqlı idi. Şəfəq ona əlil arabasında oturmağa kömək edirdi.

-Bu gün sarğılarını açacam...

Murad:

-Sağ ol, Şəfəq xanım, sən də qələbə sevincində payın var, - dedi. Birdən dolabçanın üstündə Sadiqlə çəkirdiyi şəkə baxanda gözü üzüyə sataşdı.

- Bu üzük mənə çox tanış gəlir, Şəfəq xanım, Ləmanın barmağında da eynən beləsi vardı.

-Amma Murad, sən düşündüyün kimi deyil. Bu üzüyü...

Birdən palatanın qapısı açıldı, Ləman başılovlu içəri girdi. O qədər acıqlı idi ki, əlil arabasında oturan yaralı əsgərin Murad olduğunu hiss eləmədi. Şəfəqin üstünə yeriyib hündürdən:

-Şəfəq, sən özünü kim sayırsan? – dedi, - Heç bilirsən nə eləmişən?

-Ay qız, bir az yavaş danış! Bura...

Ləman onun sözünü ağızında qoydu.

-Belə şeyləri yavaş danışmaq olar? Mənim qardaşımın nişan üzüyünü üstünə atmaq bizim ailəyə təhqirdir. Heç bilirsən bu şəhərdə nə qədər qız qardaşımın dərdindən dəli-divanədir?

-Vay, vay! Qardaşın niyə belə insafsızlıq edir. Bu qədər qız dəli olsa, dəlixanada boş çarpayı qalmaz ki...

- Məni ələ salırsan? - Ləman ələ bil bu an pişik kimi Şəfəqin üstünə atılacaqdı.

Artıq Muradın söhbətə müdaxilə etməkdən başqa əlacı qalmırdı. Ucadan:

- Ləman, - deyib əlil arabasını ona sarı sürdü.

Ləman qorxunc varlıq görmüş adamlar kimi diksinib geri çəkildi.

- Bismillah, qorxdum. Murad, bu sənənsən?

- Mənəm, bəyəm bu qədər bədheybətəm ki, qorxursan?

-Demək komadan çıxmısan, bəs...

-Hə, komadan çıxdım, bu gün-sabah xəstəxanadan da çıxıram. Canında-qanında vətən sevgisi olan həkimlər, tibb bacıları sağ olsunlar. Amma bir müddət bu əlil arabasının, ya da qoltuq ağacının köməyi ilə gəzməli olacam...

-Bir müddət deyəndə, axı nə qədər?

-Bilmirəm, bir ay da ola bilər, bir il də... İnşallah, tez sağalsam, gedib hərbi xidmətimin qalan hissəsini də çəkəcəm... Axı, mənim xidmət müddətim payızda başa çatır.

Ləman gah Şəfəqə, gah da Murada baxıb gözlərini döydü.

-Demək, sağalan kimi sən yenə ora gedəcəksən? Ölüm-itimin içinə...

- Ölüm-itim məgər elə hərbidə olur?

-Məni qınama Murad, daha nə ölümlə üzbəüz qalan əsgərin yolunu gözləməli halım var, nə də səni burdan evə aparıb qulluğunu tutmağa...

Şəfəq ərklə Ləmana təpinmək istədi:

- Ləman, sən...

Murad:

- Qoy danışsın, Şəfəq xanım, - dedi, - çoxdandır Ləmanın səsinə eşitmirəm. Axı bu yeddi ay ərzində bir dəfə də olsun məni arayıb-axtarmadı.

Sonra dolabçanın üstündəki şəkli götürüb sözüne davam etdi:

-Sən düz deyirsən, Ləman, mən səni də, elə sənə kimi qızları da qınamıram! Bilirsən, Sadiq adında əsgər yoldaşım vardı. Bax bu şəkildəki oğlanın hərbi xidmətini başa vurmağına cəmi ay yarım qalmışdı... Novruz bayramından sonra istədiyi qızın başqa birinə ərə getməsi xəbərini eşidəndə çox məyus oldu. Savaş başlayan zamanı ilk güllə də onun ürəyinin başına sancıldı. Qollarım üstə canını tapşıranda son dəfə o qızın adını çəkib gözlərini yumdu. Mənə elə gəldi ki, o, sevdiyi qızın dönüklüyü xəbərini eşidən gün şəhid olmuşdu...

- Bunu mənə niyə danışırısan? – deyərək Ləman soruşdu.

-Danışırım ki, biləsən, bizim gücümüz arxada olan doğmaların, əzizlərin, bizim yolumuzu gözləyənlərin sevgisindədir. Çünki döyüşçü üçün sevgi də körpüyə bənzəyir. O, cəsarətlə o körpüdən keçir... Bu savaşda mən bir şeyi yaxşı dərk etdim: Qadınlar təkcə vətən üçün əsgər doğmurlar, həm də onların igidliyinə, qəhrəmanlığına sevgiləri ilə, inamları ilə şərait yaradırlar.

Ləman barmağındakı üzüyü çıxarıb dolabçanın üstündəki üzüyün yanına qoydu:

-Hə, mən bunu bacarmadım, Murad. Dilərim tezliklə eləsini tapasan. Qoy bu üzük də məni günlərindən sənə yadigar qalsın!

Şəfəq yenə ərklə ona acıqlanmaq istədi:

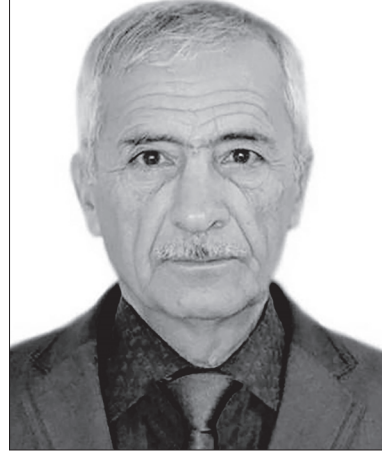
-Ləman, sən axı...

-Şəfəq, mən onun arvadı olacağımı düşünürdüm, dayəsi yox! Sən qardaşımın üzüyünü qaytardın, o cür sağlam oğlanı özünə layiq bilmədin! Mən də sənənin bu yaralı, şikəst əsgərinin üzüyünü qaytarıb nişanımızı pozuram...

-Hə, amma bir şeyi unutma. Sən vətən uğrunda yaralanmış əsgərin nişan üzüyünü qaytardın, mən isə vətənə oğulluq borcunu verməkdən imtina edən bir qorxağın. Əgər Murad kimi oğullar sinəsini düşmən gülləsinə siper etməsəydi, nə sənənin atan burda vəzifə başında rahatca oturub pul qazanardı, nə də qardaşın o "Bumeranq" dediyi restoranda yeyib-içib şəllənərdi...

Aydın TAĞIYEV

İSRAFİLİN SURU

◆ Hekayə

Yetimçiliklə böyüyən İsrafilin ayağı yer tutanda elə əli də çomaq tutdu. Və əlindən heç bir iş gəlməyən İsrafil ayağına güc verib əlinə çomaq aldı. Kəndin qoyun-quzusunu qabağına qatıb çobanlıq etməyə başladı.

İsrafil sürünü qurd-quşa rast gəlməmək üçün çox da uzaqlara aparmır, kənddən o qədər də aralı olmayan Şor nohurun həndəvərində otarırdı. Adı Şor nohur olsa da, o gölün suyu şirin idi, davarın qarnını doyurmaq üçün ətrafda ot-ələf də qış-yay bol idi.

Yayın cırhacırında İsrafil o Şor nohurun dumduru, şipşirin, buz kimi suyundan ovuc-ovuc üz-gözünə vura-vura sərinlədikcə, eləcə ovuc-ovuc içə-içə yangısını söndürdükcə məhəttəl qalardı ki, hansı insafsız-mürvətsiz, ədalətsiz adam gölə belə bir ad qoyub. Şor nohur!

İsrafil ağıllı oğlan idi. Arxasınca gileyləndiyi adamı həm də müdafiə edib fikirləşirdi ki, kim bilir, bəlkə gölün suyu o vaxtlar şor imiş... Ad seçəndə nə günah?

Qərəz, qoyun-quzunu Şor nohurun ətrafında otaran İsrafilin bir gün yadına düşdü ki, bəli, əlində çomağı, çiyində yapıncıya bənzər bir arxalığı var – bəs niyə qoltuğunda tütəyi olmasın?!

Gölün ətrafında boy-boya verib qalxan uzun qamışlara baxa-baxa İsrafil başa düşdü ki, tütək elə gözünün qarşısında hazır durub.

Və İsrafil münasib bildiyi o qamışlardan birini kəsdi, cibindəki bıçağı çıxartdı, əlləşib-vuruşdu, axır ki, özünə bir tütək düzəltdi. Tütəyi dodaqlarına apardı...

* * *

İsrafil o qamış tütəkdə elə şövqlə çalırdı ki, qoyun-quzu da ləzzətlə qırpdığı ot-ələfdən əl çəkib başlarını qaldırır, ona tərəf çevrilirdilər. Sürüdəki qoşabuy-nuz erkəklər, qayaya dırmaşan ala-bula dəcəl boz keçilər də İsrafilin o çalğısını eşidən kimi sanki donub yerlərində qalırdılar.

İsrafilin işi yüngülləşmişdi. Çoban daha nəfəsi qarala-qarala, çomağını yelləyə-yelləyə, əldən düşüb qan-tərə bata-bata sürüdən ayrı düşən qoyun-quzunun, keçinin-oğlağın dalınca ora-bura qaça-qaça sürünü bir yerə haylayıb toplayınca əldən-dildən düşmürdü.

İsrafil sanki çaldığı tütək havaları ilə sürünü otarırdı.

* * *

İsrafilin qarğı tütəkdə çaldığı havaların səs-sədası kəndə də yayıldı və eşidənləri də yerindən elədi. Kənd toylarını öz qara zurnası ilə neçə illərdən bəri yola verən qoca sazəndə Habil kişi qarşısında özünə layiqli bir rəqib gördüsə də heyranlığını gizlətmədi, üstəlik, canıyananlıqla:

- A bala, - dedi, - əlində belə sənətin var, daha o çomaqla dağda-daşda nə işin? Yayın cırhacırında, payızın sazağında, qışın şaxtasında özünə bu nə zülmüdür edirsən? Bir qarış zurnanı qoyub, boyundan uzun çomaqdan dörd əlli nə yapışmısan?!

Geniş qəlblı Habil kişi xeyirxahlıq edib İsrafil yanına salıb özü ilə toy məclislərinə, şənliklərə apardı. Gün gəldi ki, İsrafil şəyirdlikdən özü ustada döndü.

Nə vergi idisə, İsrafil mağara girib qol götürüb oynamaq istəyənin – istər qoca, istər cavan, istər kişi, istər qadın – hər kəsin ürəyindən keçən havalardan hali idi, ona görə də onlardan sifariş gözləməyib oynamaq istədikləri havaları çalardı və bu da təbii ki, oynayanlara xüsusi ləzzət eləyərdi. “Kişi mənim havamı bilir də!..”

İsrafil bəzən surunu elə yanıqlı çalırdı ki, qoca kişilər, qarılar ah çəkə-çəkə göz yaşlarını saxlaya bilməyib onu qarğıyırdılar da:

- Nəfəsin getsin gəlməsin, ay zalım, vallah, ölümlər də surunun səsinə eşitsə, kəfənlərini yarar, oyanıb qəbirlərindən qalxarlar.

Cavamlardan biri lağla:

- Daha deyin ki, gözlədiyiniz axirət günü surunu çalıb ölümləri oyadan İsrafil elə bizim bu İsrafil olacaq da, - deyə söz atdı.

- Əstəğfürullah de, a bala, Allahın mələyi ilə bəndənin adını qoşa cəkmə, - deyə bir ağsaqqal çoxbilmiş cavana açıqlandı.

* * *

Suyu şirin olan Şor nohurun adındakı şor sözüne gəlincə isə, yaşlılar belə nağıl edirdilər ki, onlar da öz ulu babalarından, nənələrindən eşidiblər ki, bəs bir vaxt, lap uzaq keçmişdə günaha batmış bir qız elin tənəsindən – qınağından canını qurtarmaq üçün özünü bu gölə atıb boğulub.

Aradan zaman, dövrən keçdikcə günaha batanlar öz cəza hökmlərini elə özləri verib, gölün sularında bəraət qazanmaq istərmişlər. Beləcə, bu göldə boğulub həlak olanların qəmli taleyi, acı aqibəti bu kəndin sakinlərinə bir xəbərdarlığa çevrilir.

İndi onların gözləri qabağındakı bu gölü qurutmaq, yerində əyləncə mərkəzi yaratmaq istəyirdilər. Bəhanə gətirdikləri səbəb də bu idi ki, bəs, göl xəstəlik mənbəyidir, kəndə qızdırma yayır...

* * *

Neçə vaxt idi ki, qoca çalğıçını surunu çıxarıb çalan görmürdülər. İsrafil kişi bir gün eşidəndə ki, Şor nohuru qurutmaq, yerində əyləncə mərkəzi tikmək istəyirlər, əli üzündə qaldı. Şor nohur, doğrudan da, görməli, mənzərəli bir yerdə idi. Kənddə torpaq qalmamışdı.

Hə, tikin o əyləncə mərkəzinizi! Görüm sonra kəndə, ətrafa hansı yoluxucu xəstəliklər yayılacaq?!

İsrafil kişi özünü ora-bura çox vurdu. Yuxarılara üz tutdu. Xeyri olmadı.

* * *

İsrafil kişi neçə vaxtdan bəri sandıqda saxladığı surunu çıxarır, ora-burasına baxır, ancaq dodaqlarına aparıb üfürməyə, zilini, bəmini yoxlamağa ürək etmirdi. Evdəkilər də onun surunu son vaxtlar sandıqdan çıxarıb əlində tutduğuna, ora-burasına baxdığına zənd yetirmişdilər.

Gölün qurudulması xəbəri yayıldıqdan bir neçə gün sonra kəndə xeyli maşın, texnika gəldi. Bir günün içərisində gölü dəmir məftillərlə hasara aldılar.

Çuğulçular sahə müvəkkilinə xəbər verdilər ki, bəs İsrafil kişi gecənin dərin vaxtında yüklü araba ilə gölə gedib və arabadakı yüklü çuvallarda hər nədirsə, gölə boşaldıb. Sahə müvəkkili quruyub qaldı. Necə? Ola bilməz! Təxribat? Təxribatdırsa, bu nə təxribatdır? Kəndi yoluxucu bir xəstəliyə məruz qoymaq!

Necə də maymaq imiş. Kənddə xarici casus... Bu yaşda qoca hansı xarici ölkənin casusu ola bilərmiş?

Sahə müvəkkili çuğulçulara bu haqda lal olub susmağı, heç kəsə bir söz deməyib dillərinin ağızlarında bərk-bərk yummağı tapşırırdı.

Daha çox etibar etdiyi çuğulçulara isə, gecənin hansı vaxtı olur olsun - İsrafil kişini evdən çıxan görsələr, dərhal onun şirin yuxusuna haram qatıb oyatmağı tapşırırdı, şəxsən özü hadisə yerinə gedib casusu elə iş başında yaxalamağı qət etdi.

* * *

İsrafil kişi gölün hasarına yaxınlaşmış, güc verə-verə dolu çuvalları bir-bir arabadan boşaldırırdı ki, amiranə səs eşitdi:

-Əllər yuxarı! Yerindən tərpenmə!

Bu qəfil səsdən İsrafil kişi gecənin bu lal sükutunda, zülmət gecədə diksindisə də səsin tanışlığından azca sakitləşdi, az sonra o səsin sahibini əlində tapança (əlindəki tapançadan təəccüblənsə də) bir özgəsi yox, kəndlərinin sahə müvəkkili polis X. olduğunu görüb mat-məəttəl qaldı:

- Nədir ki, a bala?

Polis:

- Danışma! O çuvallardakılar nədir, - deyə qəzəblə soruşub ehtiyatla qırağa çəkildi.

Hələ də heç nə başa düşməyən İsrafil kişi çuvallara yaxınlaşanda ayıq-sayıq polis bir az da uzağa, kənara çəkildi.

Aram-aram çuvalların ağızını açan İsrafil kişi isə sakit bir səslə: - Qənddir, şəkər tozudur, - dedi.

Polisin gözü kəlləsinə çıxdı: - Nə sarsaq-sasaq danışırısan, a kişi, qənd nədir, şəkər tozu nədir? Boynuna al...

İsrafil kişi çuvaldan çıxartdığı qəndi ağızına apardı. O biri çuvalın ağızını açıb oradan da ağızına bir çimdik şəkər tozu qoydu.

Polis yerində donub qalmışdı. Amma ortada qorxulu bir şey olmadığını görüb bir az sakitləşmişdi. Ancaq hələ də özünü qəzəbli göstərüb:

- Bu nə oyundur, kişi? - deyə kükrədi.

İsrafil kişi həlim səslə: - Oyunu bizimlə oynayınlar, a bala, - dedi, - kim deyir ki, bu gölün suyu şordur, qurumalıdır. Yerində nə bilim nə tikilməlidir.

Polis onun sözlərindən bir şey başa düşməsə də: - Yaxşı, məlumatımız var, - dedi. - Bəs indi çuval-çuval gətirdiyin bu qənd, şəkər tozu nədir ki, gölə boşaldırısan?

Qocanın səsi titrədi: - Hə, a bala. Neçə illərdən bəri toylarda mənə verilən xonça-xalatdan qalma şirnilərdir; gölə axıdıram ki, suyu şordursa, qoy şirinləşsin.

Polis məsələni indi başa düşdü və əvvəlcə qəhqəhə çəkib gülmək, uğunub-getmək istədi. Lakin elə bil birdən ayıldı. Qocaya yazığı gəlmişdi. Udqunub hökmlü səslə: - Bəsdir, a kişi, - dedi, - dünya görmüş adamsan. Sənin çuval-çuval qəndin, şəkər tozun bu gölün suyunu indi şirin edəcək? Qərara alınmışsa ki bu gölün suyu şordur, demək şordur. Qurudulmalıdır!

* * *

Bir gün ekskavatorlar nərildəyə-nərildəyə gölə sarı gedəndə İsrafil kişi neçə vaxtdan bəri sandıqda saxladığı surunu çıxartdı, nəfəsi boğula-boğula çaldı...

Şabran

◆ Poeziya

İlham İNAM

QARABAĞIM QAYSAQTUTMAZ YARAM, OY

Almas İldırırma Allah rəhmət eləsin

Zaman bizlə sərt başladı, deyəsən,
Ah-fəryadım gedib çatdı göyəcən...
Bu fəğanın naləsində öləcəm,
Gözü yaşlı, başı daşlı varam, oy!
Qarabağım qaysaqtutmaz yaram, oy!

Düyün düşdü Vətən deyən dilimə,
İnsan dözməz torpaq dözən zülümə.
Həsrət qaldım oymağıma, elimə,
Bundan belə necə olar sonram, oy?!
Qarabağım qaysaqtutmaz yaram, oy!

Qəmli gözlər bu həsrətə düşməndi,
Tanrı - deyə əl qaldırmaq peşəmdi.
Xarıbülbül yad əllərdə həşəmdi,
Xan Şuşamdan xarıbülbül soram, oy!
Qarabağım qaysaqtutmaz yaram, oy!

Yaxındamı bu nisgili atmağım?
Nəсібimmi məqsədimə çatmağım?
Qeybə çıxıb dincəlməyim, yatmağım,
Özlüyümdə alovam, oy, qoram, oy!
Qarabağım qaysaqtutmaz yaram, oy!

Geci-tezi intiqamın alınar,
 Varlığımıla mən bələdəm halına.
 Ana - deyib göz dikmişəm yoluna,
 İstəyirəm qol boynuna saram, oy!
 Qarabağım qaysaqtutmaz yaram, oy!

Bir-birindən ayrı yaşar baş-bədən?
 Eşqi para, sevdası kal, ruhu tən.
 Sənsiz bizə Vətən olmaz bu Vətən,
 Sənsiz bizə yaşamaq da haram, oy!
 Qarabağım qaysaqtutmaz yaram, oy!

Əsir düşən torpaq deyil, anadır,
 Bu dərd hər gün ruhumuzu qanadır.
 Gecə-gündüz intiqama can atır,
 Sinəmizdə ürək tapmır aram, oy!
 Qarabağım qaysaqtutmaz yaram, oy!

Dövrən qoymur düşmənimdən öc alım,
 Mərd oğullar cavan ikən qocalır.
 Nə dəhşətə hədəf oldu Xocalım,
 Bu dəhşəti görə-görə koram, oy!
 Qarabağım qaysaqtutmaz yaram, oy!

DAŞLAR

Tanrının gözündən qaçmadı heç nə,
 Bir yerdə yaratdı torpaqla daşı.
 Dünya yaranandan bilirsiz, demə,
 Torpaq sevilirmiş daşla yanaşı.

Demə, daşların da ruhu var imiş,
 Duya bilməmişik bunları nədən?
 Anladım, torpaq da bəxtiyar imiş
 Daşların torpağa sədaqətindən.

Daş da doğmalaşdı Vətənlə birgə,
 Bir yerdə yaşadı, birgə doğuldu.
 İnsanın Vətənə məhəbbətindən
 Vətən-daş birləşib vətəndaş oldu.

Yollar yorğununa çevrilən zaman,
 -Varmı dincəlməyə bir daş? - dedik biz.
 Bizimlə birlikdə uğura çıxan
 Səfər adamına –yoldaş - dedik biz.

Daşların sirrini öyrənmək çətin,
Sirr saxlayan kəsə sirdaş dedilər.
Daş ilə torpaq da doğmadı deyın,
Doğma olanlara qardaş dedilər.

Daşa çevirərək amalımızı,
Neçə dahiləri daşla ucaldıq.
Biz ölsək belə, məzarımızı,
Bizdən çox-çox sonra daşlar yaşatdı.

AĞRI

Hər ağrının öz aləmi, öz səsi,
Demə, yoxmuş bu dünyada boş ağrı.
Məhəbbətin həsrət, hicran nəfəsi
Aşiq üçün şirin ağrı, xoş ağrı.

Düşünürük, düşüncəmiz durulmur,
Yollardadır xəyalımız, yorulmur.
Fikrimizin sərgisində qurumur
Qəlbimizdən nəmlək çəkən yaş ağrı.

Şər əməllər ruhumuzu çeynəyir,
Yadlar bizə bilirsənmi neynədi?
İllərdir ki, sinəmizi göynədir
Qarabağtək hər ağrıdan baş ağrı.

Torpağadır hamımızın güzəri,
Fani dünya gediş-gəliş bazarı...
Atamızın-anamızın məzarı
Göz önündə sıralanan daş ağrı.

Dözümümdə, təmkinimdə tövşüdü,
Sevincimi, istəyimi gövşədi.
Soyuqluğu varlığımı üşüdür,
Sırsıradan buz bağlayıb qış ağrı.

Gözlərini yenə dikib gözümə,
Nə üzlüymüş, dayanıbdı üzümə.
Ürəyimdə yuva qurub özünə,
Yuvasından perik düşməz quş ağrı.

Heç bilmirəm necə sığıb köksümə,
Məhəl qoymur qəzəbimə, hirsimə.
Öləziyən düşüncəmdə çiyimə,
Ürəyimin ocağında biş, ağrı.

Şəmkir

Adil ŞAMIL

MƏNİ XATIRLASAN...

Həzin xatirələr düşsə yadına,
Məni soraqlamaq asandan asan.
Bu ünvan, yəqin ki, çatar dadına:
Şəmkir, Sərxan kəndi, ev: qəbiristan.

Bizim taleyimiz düz gətirmədi,
Birləşə bilmədik bu dünyada biz.
Bu bir tale idi, qarğısdı, nədi?
Heç vaxt kəsişmədi orbitlərimiz.

Gözlədim həftəni, ötürdüm ayı,
Söylə, xatirinə düşürəmmi heç?
Gözlərim axtarır qəbristan boyu,
Gəl sinəm üstündən adla, dolan, keç.

Bilsəm görüşümə gəlirsən, axır,
Sübhədək elə dik dayanasıyam.
Yatsam da yavaşca adımlı çağır:
-Ay adam, hardasan? - Oyanasıyam.

Sənin gəlməyinə yoxsa bir əngəl
İnsaf et, bu qədər gözlətmə məni.
Gecə gəl, gündüz gəl, nə vaxt gəlsən, gəl,
Başdaşım oyaqdır, görəcək səni.

Həzin xatirələr düşsə yadına,
Məni soraqlamaq asandan asan.

Bu ünvan, yəqin ki, çatar dadına:
Şəmkir, Sərxan kəndi, ev: qəbiristan.

“ADİL ŞAMİL” SÖZÜNÜ GÖRDÜM

Ana təbiətin çıxdım seyrinə,
Dağın dolanıb, düzünü gördüm.
Kəkliyin, turacın uçdum dalınca,
Beşini, onunu, yüzünü gördüm.

Sevdim həm çölünü, həm meşəsini,
Dağın, daşın, hər köşəsini.
Öpdüm nərgizini, bənövşəsini,
Əyilib torpaqda üzümü gördüm.

Torpağın səsini eşitdim, duydum,
Nə bezib usandım, nə də ki doydum.
Mən elə vuruldum, mən elə uydum,
Hər daş-kəsəyində izimi gördüm.

Gülünü qoxlayam, otunu biçəm,
Kaş ki həmişəlik qoynuna köçəm.
Yandım susuzluqdan, əyildim içəm,
Ayna bulaqlarda özümü gördüm.

Axşamlar çəkildim, durdum qıraqda,
Gecəni izlədim sonsuz maraqla.
Səhər açılarda baxdım, varaqda
“Adil Şamiloğlu” sözünü gördüm.

DƏNİZ

Ay aman... Dənizə çəpər çəkdilər,
Ay aman... Dənizi hasarladılar.
Dirək basdırdılar, beton tökdülər,
Beləcə sahili qamarladılar.

Yoxsa, gizlədirlər dənizi bizdən?
Necə ayrı qalaq dənizimizdən?
Dəniz azadlığım, dəniz canımdır,
Dəniz suyum deyil, dəniz qanımdır.

Qəzəbli dalğalar kükrəyib-coşur,
Hayqıraraq axır belədən-belə.

Dəniz şərqi deyir, nəğmələr qoşur,
Qarışır küləyə, qarışır yelə.

Onun görüşünə hər gün gəlirəm,
Almayın o günəş, ay üzü məndən.
Nəyi istəsəniz, vallah, verərəm,
Bircə ayırmayın dənizi məndən.

Dənizsiz yaşamaq mənə çətindir,
Dəniz azadlığım, hürriyyətimdir.
Mənə dəniz verin, boğuluram mən,
Dənizlə yenidən doğuluram mən.
Mən suyu, dənizi anam sayıram,
Sənə bütöv dəniz arzulayıram:

Dəniz tərəvəti, dəniz gəncliyi,
Dəniz genişliyi, dəniz dincliyi.
Dəniz ülviyyəti, dəniz saflığı,
Dəniz hərarəti, dəniz paklığı,
Dəniz məhəbbəti arzulayıram,
Nə var ki sudan pak, müqəddəs, əziz?
Elə nəvəmə də ad qoydum: Dəniz.

UNUT MƏNİ...

Mən sənə layiq birisi deyiləm,
"Unut məni, aldat məni, at məni."
Özüm etdim nə etdimsə, özüm, mən,
"Unut məni, aldat məni, at məni."

Qəlb səsini eşitmədim, kar oldum,
Səni duyub görəmmədim, kor oldum.
Ah, nə deyim... gör necə nankor oldum,
"Unut məni, aldat məni, at məni."

Yadımdamı oynayardıq yağışla,
Məftun etdin məni bircə baxışla.
Yox, yox, məni demirəm ki, bağışla,
"Unut məni, aldat məni, at məni."

Külək vurdu, açıq qaldı düymələr,
Xəyalıma nələr düşdü, eh, nələr,
İndi daha xatirələr inləyər,
"Unut məni, aldat məni, at məni."

Hara çəkdi bir gör məni səhvlərim,
Aman Allah, kim eyləyər əfv məni?
Bu yanlışlıq məhv eylədi, məhv, məni,
"Unut məni, aldat məni, at məni."

Bu şeiri gözümdə yaş yazıram,
Hərfləri, bax, ayaq-baş yazıram.
Dar ağacım, asılmağa hazıram!
"Unut məni, aldat məni, at məni."

SÖZ

Nə şaham, nə də vəzirəm,
Söz axtarıb söz gəzirəm.
Sözü fikrimdə əzirəm,
Sözü daşək oyuram mən.

Gəmirsə də söz içimi
Özüm seçdim bu seçimi.
Göstərib sözün içini,
Dərisini soyuram mən.

Mən sözdən həvəs alıram,
Mən sözdən qisas alıram.
Mən sözlə nəfəs alıram,
Sözü yeyib doyuram mən.

Söz məni məndən alacaq,
Atəşə, közə salacaq.
Söz məni düzə salacaq,
Görürəm mən, duyuram mən.

Yol alandan sözə doğru,
Haqq söylədi Şamiloğlu.
Qanla yuyar əyri-oğru,
Sözü sözlə yuyuram mən.

Şəmkir

◆ Uşaq ədəbiyyatı

Ələmdar QULUZADƏ

ŞAH TARİXİM

Bu Vətənin Şahdənizi,
Şahbudağı, Şahdağı var.
Yağı üçün yağ içində
Şapalağı, şallağı var.

Şah məclisi xan Arazın
O tayında, bu tayında,
Şirvanımın möhürbəndi
Şirvanşahlar sarayında.

Xanlar xanı Bayandura
Söz qoşmuşam qopuzda mən,
Dil açmışam Şahdilimdə,
Yurd salmışam Şahbuzda mən.

Şəkidəki Xan sarayı
Bir xınalı xan yaddaşım,
Xan qızının Şuşadakı
Bulaqları qan yaddaşım.

Tariximdə Atabəyim,
Şah Xətəim, şah taxtım var,
Təbriz adlı, Gəncə adlı,
Bakı adlı paytaxtım var.

Mən xaltalı xalq görmüşəm,
 Öz arxı yox, öz çarxı yox.
 Şahı, xanı olmayanın
 Tamahı var, tarixi yox.

Qələmdəki təpərim də
 Sevir yurdun, bilir haqqın.
 Şah kitabı, şah sözü var
 Şah tarixi olan xalqın.

TƏZƏGÜLÜN TƏZƏ İLİ

Təzəgülün gözləri
 Qalıbdı təzə güldə,
 Məktəbə gedəcəkdir
 Təzəgül təzə ildə.

Deyir, payız ötəndə
 Arxasınca qış gəlir,
 Yerə qar düşən kimi
 Yaş üstünə yaş gəlir.

Təzəgül təzə ili
 Gülərək haraylayır.
 Axı təzə il gəlib
 Hamıya yaş paylayır.

KÜSƏYƏN ŞAXTA BABA

Şaxta babanın saçı,
 Saqqalı qəribədi,
 Əlindəki əsadi,
 Çiyindəki heybədi.

Uşaqların üstündə
 Yarpaq kimi əsir o,
 Danışmayan, gülməyən
 Uşaqlardan kəsür o.

Çovğunla haqq-salamı
 Kəsib şənliyə gəlib,

Şaxta baba şaxtadan
 Kəsüb şənliyə gəlib.

TANIŞLIQ

Gəray həmişə
 Yalan danışır,
 Gərayı hapdan –
 Gopdan tanıdım.
 Tofiq toyuqla
 Top-top oynayır,
 Tofiqi hopdan,
 Topdan tanıdım.
 İradə gündə
 İplə oynayır,
 Mən İradəni
 İpdən tanıdım.
 Mən Firuzənin
 Qız olduğunu
 Qulağındakı
 Sapdan tanıdım.

HEÇ-HEÇƏ

İki beçə
 Tara çıxdı,
 Biri vurub
 Birin yıxdı.
 Yerə düşən
 Tara qalxdı,
 Sağa baxdı,
 Sola baxdı.
 Qanadını
 Az köklədi,
 Çox köklədi.
 Birdən cumub
 O birini
 Dimdiklədi.
 Əvvəl udan
 Yerə düşdü,
 Gah banladı,
 Gah büzüşdü.
 Hardan bilim
 Güclü beçə
 O beçədi,

Bu beçədi?
Axı, hesab
Heç-heçədi.

NAR DAVASI

Evimizdə
Məndən başqa
Bir Gülmalı,
Bir Gülnar var.
Güllü qabda
İki heyva,
İki alma,
Bircə nar var.
Gülnar gedib
Güllü qabdan
Narı yedi,
Armut qaldı,
Alma qaldı.
Gülnar ilə
Gülmalının
Arasında
Nar üstündə
Bir saatdı
Qalmaqaldı.

EV TAPŞIRIĞI

Əlaçı olmaz
Vaxtı boş yerə
Keçirən uşaq,
Sözü, cümləni
Başqa uşaqdan
Köçürən uşaq.

Gündəliyi aç,
Məsləhətə bax,
Sev tapşırığı.
Yaddan çıxartma,
Evə verilir
Ev tapşırığı.

ŞƏHLANIN ŞALI

Şəhla şala bürünüb,
Deyir şəllik meşədi.

Şəhla elə bilir ki,
Şəh işıqlı şüşədi.

Şanapipik qonubdur
Bir şivin şumalına,
Şumal şivdən düşübdür
Şəh Şəhlanın şalına.

Şəhla şəhin səsini,
Şap-şupunu eşidir.
Şəh Şəhlanın şalını
Yavaş-yavaş üşüdür.

QAPIÇI ÇAŞQIN

Top üstünə gələndə
Yıxılır üzü üstə,
Çaşqın çaşıb qapıda
Dayanır dizi üstə.

Azarkeşlər elə hey
Fit çalır, əl vururlar,
Hücumçular Çaşqını
Çaşdırıb qol vururlar.

İt üstünə cumanda
Yüürüb tuta çıxır,
Top qapıdan keçəndə
Çaşqın auta çıxır.

YOLDAŞLAR

Bir yolla gedənlərə
Yol yoldaşı deyirlər,
Çöldə işləyənlərə
Çöl yoldaşı deyirlər.

Həmişə təriflənən
Tərif yoldaşlarıdı,
Bir sinifdə oxuyan
Sinif yoldaşlarıdı.

Əsgərliyə gedənin
Əsgər yoldaşları var,

Döyüşən əmilərin
Səngər yoldaşları var.

Tamaşa oynayanlar
Səhnə yoldaşlarıdır.
Heç bir iş görməyənlər
Bəs nə yoldaşlarıdır?

SÖZƏ BAXMAYANLAR

Nənəm ağır eşidir –
Qulaq sözünə baxmır.
Babam ata ot biçir –
Oraq sözünə baxmır.
Atam nə isə yazır –
Varaq sözünə baxmır.
Əli telin darayır –
Daraq sözünə baxmır.
Bacım susmaq istəyir
Dodaq sözünə baxmır.

QIŞ VƏ BAHAR

Çovğun, şaxta qol-qola,
Yenə yan-yana gəldi.
Qış dağların başından
Enib arana gəldi.

Yazdan qabaq qaranquş
Ova, oylağa çıxdı,
Bahar qarı əridib
Özü yaylağa çıxdı.

HAVA MƏLUMATI

Anam bir söz deməsə,
Dünya dağılsa, atam
yəhərləmir atını.
Atam ova gedəndə
Axı, anamdan alır
Hava məlumatını.

DƏRSDƏN SONRA

Dərsə gedib gün keçirən
Nə öyrənsə, tərs öyrənir.
Dərsə gedib «beş» alanlar
Dərindən gəlib dərs öyrənir.

Tənbəllərin əli, ovçu
Dərindən sonra boş qalacaq.
Dərindən sonra dərs öyrənən
Dərsə gedib «beş» alacaq.

NURAYIN DİLİ

Nənəm deyir, Nurayın
Dili yoxdur, danışmır,
Onun-bunun işinə
Bircə dəfə qarışmır.

Dünən dilin çıxarıb
Nuray beşikdə yatdı,
Dünən Nuray nənəmin
Yalanını çıxartdı.

Sevinc NURUQIZI

Gəlincik

Mən gəlinciklər haqqında hekayə yazmağı sevirəm. Mənə həmişə elə gəlir ki, onlar sevməyi, sevinməyi, sevindirməyi ən azından elə biz insanlar kimi bacarırlar. Nədənə, mən də hər zaman gəlincikləri xoşbəxt görmək istəmişəm. Və düşünmüşəm ki, xoşbəxt uşaqların gəlinciyi xoşbəxt gəlincikdir. Uşaqları və onların gəlinciklərini xoşbəxt görmək heç də yazıçı arzusu deyil, bu, adi bir insan arzusudur. Müharibələrə, dağıntılara, terrora, zülmə nifrət edən sadə bir insan arzusu... Və bu arzu mənə çox vaxt xoşbəxt gəlinciklər haqqında olan hekayələrin müəllifi olmağa doğru aparıb... Amma bəzən... Bəzən hekayələrimdə gəlinciklər mənim arzularımın əksinə... tam əksinə, Günəşdən uzaq, sevgidən kənar, arzularında çiçəklər açmayan insanların əhatəsinə düşür. Onların silahlarından açılan güllə səslerinden diksinir, onların dağıtdığı kəndlərin, şəhərlərin dağıntıları altında qalır, onların yurdundan-yuvasından didərgin saldıqı uşaqların kədərli gəlinciyi olaraq yaşayırlar...

Bu hekayəmin də qəhrəmanı gəlincikdir. Şabalıdı saçlı, qara gözlü, qırmızı yanaqlı gəlincik. Bu gəlincik gözünü dünyaya açandan az sonra sahibini tanımışdı. Özü kimi qaragöz bir qız idi... Qız ilk dəfə onu görəndə sevincindən atılıb-düşmüş, onun narıncı ipəkdən tikilmiş donunu sığallayıb demişdi:

– Sən necə gözəlsən? Mən səni çox sevdim... Mən Larisayam... Bəs sənin adını nə qoyaq? Bəlkə, İpək?!

Ad gəlinciyin xoşuna gəlmişdi. Və böyük həvəslə bu adı qəbul etmişdi. Olmuşdu İpək. Və o gündən onlar həmişə bir yerdə olmuşdular... Larisa yemək yeyəndə İpəyi yanında otuzdurar, yatanda yatağına uzandırardı. Söhbətləşə-söhbətləşə yuxuya gedərdilər. Larisa məktəbə gedəndə İpəyi pəncərənin qarşısında qoyardı ki, onun arxasınca baxa bilsin. İpək də bütün günü pəncərənin ağzında həyəcanla Larisanın yolunu gözləyərdi...

Bu gün Larisa çox sevincli idi. Elə hey danışırdı:

– İpək, çox sevinirəm. Bu gün atam mənə özü ilə işlədiyi zavoda aparacaq... Atam maşınqayırma zavodunda işləyir. Gedib onun işlədiyi dəzgahı, düzəltdiyi maşın hissələrini görmək istəyirəm. İstəyirsən, sən də gedək bizimlə... Çox maraqlı olacaq...

İpək Larisanın atasının işlədiyi zavodu görmək istəyirdi əlbəttə. Həm də evdə qalsa, Larisa üçün darıxacaqdı.

Larisa əvvəl İpəyi hazırlaşdırdı:

– Bax, İpək, sənə bu donu geyindirəcəm... bayırda hava soyuqdur. Yanvar ayıdır axı. Hörüklərinə bant da taxacam.

İpək Larisanın seçdiyi mavi yun donu həvəslə geyindi. Larisa onun saçını daradı. Ağ bantlarını taxdı.

Atası onu tələsdirdi:

– Tez ol, Larisa. Gecikirik...

Onlar zavoddan çıxanda günəş batmışdı. Göyün üzünü qara buludlar almışdı. Şəhər narahat idi. Dəhşətli uğultu səsi gəlirdi. Larisanın atası da həyəcanlı idi. Tələsirdi. Larisanın əlindən bərk-bərk tutub iti addımlarla gedirdi. Hərdən Larisa yorulur, əlini onun əlindən çəkib dincəlmək istəyirdi. Amma atası pıçıldayırdı:

– Qızım, tələsmək lazımdır. Səni evə çatdırmalıyam...

Nə Larisa, nə də İpək heç nə başa düşmürdülər. Niyə insanlar tələsirdi? Gurultu, atəş səsləri haradan gəlirdi?

Larisa pıçıldayırdı:

– Ata, bu nə səsdür belə?

– Qorxma, qızım. Tankların səsidir. Biz tələsməliyik. Belə vəziyyətdə uşaqlar evdə olmalıdır....

Larisa İpəyi bərk-bərk qucaqlamışdı:

– Gəlinciklər də, ata?

– Gəlinciklər də, qızım.

Onlar dayanacağa çatdılar. Şəhərdə uğultu səsi getdikcə artırdı. Uçuşan mərmilərin işığı gecə qaranlığını yarıb irəli şığıyırdı. Qarşılarında bir avtobus dayandı. Atası Larisanı və İpəyi qucağına alıb cəld avtobusa oturdu. Avtobusdakı insanlar da Larisanın atası kimi baş verənlər haqqında həyəcanla danışdılar:

– Biz şəhərimizi qorumalıyıq.

– Əlbəttə, azadlıqdan pay verilməz...

– Onlar gəldiyi kimi də çıxıb bu şəhərdən getməlidir....

İpək dəhşət içində Larisaya sığınmışdı. Larisanın ürəyinin döyüntülərini hiss edirdi. Onun bütün bədənini həyəcədən tir-tir əsirdi. Arabir İpəyi daha bərk qucaqlayır və deyirdi:

– Qorxma, İpək, indi evimizə çatacayıq. Qorxma...

Avtobus sürətlə irəliləyirdi... Sonra bir anda hər şey dəyişdi... Nə isə inanılmaz gurultu ilə uçdu. Sürətlə şütüyən avtobusa çırpıldı və partladı. Partlayışın zərbindən avtobus parça-parça olub ətrafa səpələndi. İnsanlar pərən-pərən düşdü... Larisa küləklə sovrulan yarpaq kimi yerə çırpıldı, düşdüyü yerdə çırpındı, inildədi... İpək həyəcanla insanları köməyə çağırmaq istədi. Bacarmadı. Larisa ağladı, göz yaşları yanağı boyu süzüldü, səsi getdikcə zəiflədi və nəhayət, susdu. Sonra təcili yardım maşınları həyəcan signalı verə-verə ora tələsdi. İnsanları

xərəklərə uzandırıb maşınlara qoydular... İki nəfər Larisaya yaxınlaşdı. Ağ xalatlı bir qadın barmaqlarını onun yanağında gəzdirdi. Boynunda ani olaraq saxladı və pıçıldadı:

– Təəssüf... Gecdir artıq...

Və hönküdü...

Larisanı götürüb xərəyə qoydular. Ağ xalatlı qadın pıçıldadı:

– Gəlinciyini də qoyun yanına...

Və yenidən hönküdü...

Telefon köşkündəki pişik

Bu telefon köşkü çox köhnəydi... Rəngi bozarmışdı. Qapısı güclə örtülürdü. Telefon dəstəyi də yerində deyildi... Aşağı sallanmışdı. Köşk gecələr səhərədək kimisə gözləyirdi. Amma neçə vaxt idi ki, qapısını açan, içəri girib onun sallanan dəstəyini götürüb yerinə qoyan, içinə qəpik salıb, həyəcanla nömrə yığan bir kimsə yox idi.

Gecə külək əsəndə aşağı sallanan dəstəyi o tərəf, bu tərəfə yellənir, ətrafa səs salırdı. Külək kəsəndə isə sakitləşir və günlərlə yerindən tərpənmirdi...

Gecələr səmada ulduzlar parıldayanda köhnə köşk yadına keçən günləri salırdı... Bir vaxtlar o, təptəzə idi. Hündür, yaraşlıq. Qırmızı rəngdə... Parıltılı. Qapısı bir dəqiqə bağlı qalmazdı. İçinə o qədər insan girib-çıxırdı ki... Hətta bəzən növbə gözləyənlər də olurdu. Kimsə içəri girir, əvvəlcə dəliyə qəpik qoyur, sonra rəqəmlərin üstündəki dairəni fırladır və "çıqq" - qəpik düşürdü. Hər qəpik düşəndə köşk sevinirdi. Deməli, nömrəsi yığılan ünvandan cavab gəlirdi.

- Alo, alo, təcili tibbi yardımdır?! Tez gəlin, xahiş edirəm... Dut-dut-dut...

- Alo, salam Leyla, mənəm, Əsmər. Sən bugünkü məsələni həll edə bilmisən? Məndə cavabı alınmır...

- Alo, bizim binanın işığı yanmır...

- Alo, yanğınsöndürəndir? Tez olun... Özünüzü çatdırın. Qonşu evdə yanğın var....

Köşk etdiyi xeyirxahlıqları düşünəndə həmişə gülümsəyirdi... Bilirsiniz, onun telefon cihazı nə qədər insanların həyatını xilas etmişdi?! Təcili yardım, yanğınsöndürən, polis çağırın, dostu, tanışını ilə söhbətləşən, xəbər alan, xəbər verən insanlar hər dəfə onun yanından keçəndə minnətdarlıqla gülümsəyir və deyirdilər: "Sağ ol, sevimli telefon köşkü".

Sonra illər keçdi. Bütün mənzillərə telefon xətti çəkildi. İndi insanlar çox gec-gec onun qapısını açırdılar. Yol keçəndə təcili hara isə zəng etmək istəyən kimsə gəlir, zəng edir və gedirdi... Daha növbəyə duranlar da yox idi...

Getdikcə gec-gec gələnlər heç gəlmədi. Çünki daha çevik bir əlaqə cihazı - mobil telefon ixtira edilmişdi.

Mobil telefonlar... İndi insanlar telefonu ciblərində daşıyırdılar... Təcili zəng üçün nə köşkə girirdilər, nə evə gedirdilər. Çünki telefonlar onlarla birlikdə iş, mağazaya, parka gedirdi... Sonra kompüter, internet, onlayn yazışmalar...

Artıq bəzi yerlərdə yeni, daha müasir küçə telefon cihazları quraşdırılmışdı.

Və günlərin bir günü insanlar gəlirdi. Zəng etməyə yox... Köşkü çıxarıb aparmağa. Qaldırıcı kranla onu yerindən götürüb şəhərdən çox uzağa, dəmir parçaları, köhnə avtomobil, tramvay və traktorlar, lazımsız soyuducu və tele-

vizorlar atılan yerə qoydular. Necə qoydularsa, o, müvazinətini saxlaya bilmədi və böyrü üstə yerə yıxıldı və beləcə qaldı...

İllər keçdi... Onun üstünə gecələr yağışlar yağdı... Səhərlər Günəş çıxıb qurutdu. Qar ələndi. Bəzən o qədər qar yağdı ki, telefon köşkü günlərlə ətrafa baxa bilmədi. Yalnız bir rəng gördü - ağ rəng...

Bu gün də qar yağdı. Səhər açıldı başlanmışdı. Ulduz-ulduz qar dənələri onun şüşəsinə qonur, işıldayır, sayırışdı. Telefon köşkü hər yeni qar dənəsinə gülümsəyir və deyirdi:

"Gəldin?! Sən nə gözəlsən... Tam fərqlisən.. " Qar dənələri sevincle uçuşur və bur-birini qova-qova onun üstünə ələndirdi...

- Myao... Myaoooo...

Köhnə telefon köşkü həyəcanlandı. Səs yaxından gəlirdi.

- Myaoooooooooo...

"Pişik səsidir. Bu soyuqda... Şaxtada". Telefon köşkü titrədi. Üstündəki qar dənələri ətrafa səpələndi. O, diqqətlə baxdı. Ağ qarın üstündə iki parıldayan göz görünürdü. Başqa heç nə.

Amma miyovultu kəsilmirdi.

- Myooooooooo...

Köşk bir də baxdı. Bir də... Və gördü. Ağappaq, qar rəngində pişik balası idi. Soyuqdan titrəyirdi. Başını ora-bura gəzdirir, girməyə yer axtarırdı... "Necə balacadır. Bayırda qalsa, səhərə qədər donacaq. Mən ona kömək etməliyəm. Kömək... Mütləq!"

İllərdir asılıb qalmış telefon dəstəyi yelləndi. Köşk cırıldadı. Pişik səksəndi. Amma qaçmağa gücü çatmadı. Telefon köşkü bir də tərpendi. Bir də cırıldadı. Və o istədiyini etdi. Qapısı azca aralandı. Pişik başını ona sürtdü. Bir də, bir də... Və aralı qapıdan içəri girdi. Minnətdarlıqla gülümsədi. Ağızını geniş açıb ləzzətlə əsnədi. Çəhrayı burnunu qırışdırdı. İllər öncə köşkdə unudulmuş bir yun uşaq köynəyinin içinə girdi. Ağ yumaq kimi büküldü. Az sonra bala pişiyin mışıltısı köşkü başına götürdü...

Köhnə telefon köşkü elə xoşbəxt idi ki... O, kiminsə köməyinə gələ bilməmişdi...

Ələsgər ƏLİOĐLU

AĐAC YIXILACAQ...

BaĐda alça aĐacına
Dırmaşmışdı neçə uşaq...
Turqut dedi:
-Düş n yerə,
Yoxsa aĐac yıxılacaq!

DƏNİZDƏ ÇİMƏN TORPAQ

Turqut mindi gəmiyə,
Dənizdə g zsin deyə.
Kiçik bir ada görüb,
Gülümsədi bu qoçaq:
"Yəqin çox istil nib,
Dənizdə  imir torpaq!.."

BƏYAZ GECƏ

"Şimal duyĐuları" silsiləsindən

Şimalda bəyaz gecə
Lap s d rəngində olur.
Bura qonaq gələnlər
Çox zaman  aş-baş qalır.

Əgər boylansan hara,
Aydın görünür gecə.
Yollar-izlər də belə,
Nura bürünür necə...

Bu yerlərdə gecələr
Gündüzlər kimi keçir.
Səhərdir, ya axşamdır,
Bax, bunu saat seçir...

MEYDANÇA-GÖL

Şimalda qonağıq biz.
Qardaş-bacımla birgə,
Kef-damağı çağıq biz.

Geniş bir meydançadan
Biz kənar çıxmayıırıq.
Oynayıırıq qartopu,
Soyuqdan qorxmayıırıq...

Əmim deyir:
-Ay Zəfər,
Heç bilirsinizmi siz;
Yazda bu meydançada
Oynaya bilməzsiz!

Soruşuram - Ay əmi,
Axı bu nə deməkdir.
Meydança ki həm geniş,
Həm də ki, çox qəşəngdir.

Əmim gülür:
-Bilmirsiniz,
Qoy deyim, bilin bunu.
Bu meydança - bir göldür,
Yazda açılır donu...

GÜLLƏRİN ƏTRİ

Gəlsəniz bağçamıza,
Hər cür gül görərsiniz.
Bu yasəmən, bu zanbaq,
Bu qərənfil, bu nərgiz...

Güllərin hər birini,
Yaxşı tanıyıram mən.
Onların ətrini də,
Seçirəm bir-birindən...

ALMA

Gəzib-dolanırdım mən,
Yayda bağçanı-bağı.
Budaqda bir almanın
Qızarmışdı yanağı.

İstədim dərib yeyəm,
Əlim çatmadı amma.
Ağaca -
Öz yanına
Məni çıxardı alma...

GÖY GÖLDƏ

Gəlib yolla gəzə-gəzə,
Yetişmişik biz Kəpəzə.
Dağın şəkli düşür gölə,
Turqut deyir gülə-gülə:
Gəlin baxın, ay uşaqlar,
Kəpəzdən bu göldə də var!.

BƏNÖVŞƏYLƏ GİZLƏNPAÇ

Bənövşəylə gizlənpaç
Oynayıram baharda.
Mən yaxşı bilirəm o,
Gizlənməmiş olar harda.
Onu tapmaqdan ötrü
Gəzmirəm mən dağ-dərə.
Baxıram kol dibinə,
Getmirəm başqa yerə ...

BUDAQDA

Güllükdədir Ələsgər,
Gəzir belədən-belə.

Bircə gül də görmürəm,
Onun əlində hələ...
Bu qədər gül içində
Ələsgər əliboşdur...
Deyir:
-Gülü budaqda
İyləmək mənə xoşdur!

YAZDA SAYARAM

-Bir de görüm,
Ovcumda
Neçə tum var, ay Sabir?
-Apar ək,
Qoy cücərsin,
Yazda sayaram bir-bir!..

RƏSSAM GÜNƏŞ

Günəş də bir rəssamdır,
İşə başlayar səhər.
Qəribədir,
Şəkli o,
Daim firçasız çəkər.

Çəkər adam, inək, at,
Qoyun, quş, ağac, dirək...
Bu rəssamın hər şəkli,
Olduqca çıxar qəşəng...

Şəkillərin hamısı,
Pozular axşam çağı.
Günəş şəkillərini
Kölgəylə
çəkər axı!..

PUÇURLAR

Bahar gəlib,
Ağacların
Puçurları qucaq-qucaq.
Bahar açıb məktub kimi,
Puçurları oxuyacaq.

Nuranə NUR

DƏCƏL XƏYAL

Balaca, dəcəl Xəyal
Hər bir işə qarışır.
Hamıdan küsür guya,
Konfet görsə, barişır.

Bizim Xəyala görə
Quşlar lap göynən gedir.
Qonşudakı uşaqlar
Dərsə nənəynən gedir.

Nə cavab verək indi ,
Biz bu dəcəl Xəyala.
Yerindən duran kimi
Tutur bizi suala.

Meyvəni kal-kal yeyir,
Yıxır bağda hasarı.
Xəyalın qorxusundan
Ağaclar meyvələrin
Qaldırıblar yuxarı.

XƏYAL VƏ QUZU

Xəyal özünə
Tapıb bir quzu.

Tutub əlində,
Bir çimdik duzu.
Doymayıb quzu

Hey öpür, öpür.
Xəyal quzunu
Quzu da duzu.

XƏYALIN ŞƏKİL DƏFTƏRİ

Xəyal durub yuxudan,
Dərə çəkir, dağ çəkir.
Guya adam şəkli
Şəklə üç qulaq çəkir.

Gözünü dörd eləyib,
Altı dənə qol çəkir.
Ayaq çəkmir bir dənə,
Qarşısına yol çəkir.

Bacısı deyir ona,
Əlli dəfə, yüz dəfə.
Xəyal, ayağını çək,
Yeriyib getsin evə.

Rəfiqə ABBASOVA

HÖRÜMÇƏK

Tor qurur hörümçəklər,
Evin hər bucağında.
Görmürəm nə daşır
Hörümçək qucağında.

O qurduğu torlarda
Heç özü də yaşamır.
Toxuduğu torları
Heç bir yerə daşımır.

O divardan divara
Torunu qura bilir.
Anam da görən kimi
Torları tezcə silir.

QAR YAĞIB

Qar yağıb meşələrə,
Ac qalacaq heyvanlar.
Qaranquşlar oxumur,
Səssiz qalıb eyvanlar.

Qar üstünə düşübdür,
Ləpiri dovşanların.
Yağan qardan əyilib
Gövdəsi yovşanların.

ZƏMİLƏR

Buğdanı isladanda
Dönüb olur səməni.
Cücərən səmənilər
Xatırladır çəməni.

Buğdanı tarlalara
Hər il səpir əmilər.
Buğdadan da cücərir
Bol sünbüllü zəmilər.

Yetişən sünbüllərə
Taxıl, buğda deyilir.
Üyüdülmən taxıldan
Çörək bişir, yeyilir.

Sabir ŞİRVAN

YOXLAMA

Müəllim Őagirdl r 
Verdi yoxlama iŐi.
Dedi diqqətli olan,
Əlbəttə, alar beŐi.

Cavid yazı iŐin 
S hl nkar yanaŐırdı.
Hərdən yazı yazırdı,
Hərdən də danıŐırdı.

D ft ri yoxlayanda
S hvl ri çıxdı onun.
T acc bl  müəllim
 z n  baxdı onun.

S z  diqqətsiz olub,
OxŐarın yozmuŐdu o;
Yoxlama  v zin 
YaĐlama yazmıŐdı o.

DONDURMA

Kamal durub demiŐdi
Babasına səhərdən:
Mənə dondurma gətir,
Qayıdanda Ő h rd n.

Baba evə dönəndə,
Unudub almamışdı.
Bunu duyan Kamalın
Həvəsi qalmamışdı.

Naçar söylədi baba
Günahkar, peşman baxıb.
Bayaq yadımda idi,
Heyif, yadımdan çıxıb.

Dilləndi bu vaxt Kamal,
Söz yekə, özü kiçik.
Üz-gözünü turşudub,
Danışdı incik-incik:

- Nəvənin istədiyini
Babası almalıydı.
Dondurma yadında yox,
Ovcunda olmalıydı.

GƏMİNİN AYAQLARI

Turan durub sahildə,
Dənizi seyr edirdi.
Gəminin biri gəlir,
O biri də gedirdi.

Düşündü çimərlikdə
Su boy verir boyuma.
Bir az irəli getsəm,
Çatan olmaz hayıma.

Uzaq-uzaq elləri
Gündüz və gecə gəzir.
Dənizin ortasında
Gəmilər necə gəzir?

Sahillərdən sahilə
Daşyır qonaqları.
Görən çoxmu uzundur
Gəminin ayaqları?

AYIN İŞIĞI

Gecə çıxıb bayıra,
Turan nura boyandı.
Bir az ulduza baxdı,
Bir az Aya boylandı.

Bu görünən - ağaclar,
O duran - uca dağdı.
Bəs necə axşamdı ki,
Hər yan süd kimi ağdı?

Heyrətlə seyr eylədi,
Gecənin yaraşığın.
Soruşdu kim yandırır
Göydə Ayın işığını?

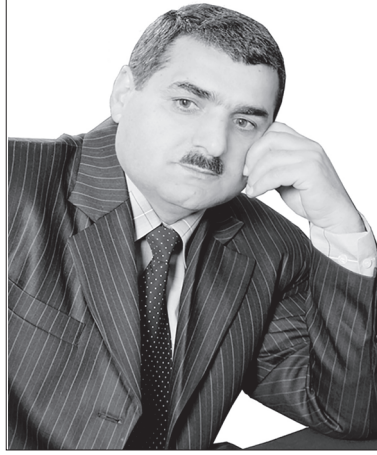
TURP

Babası turp çəkirdi
Nahar vaxtı yeməyə.
Şəfəq gəldi bağçaya
Babasına köməyə.

Hər tərəfdən yaşıllıq
Qoynuna aldı onu.
Çıxan qırmızı turplar
Heyrətə saldı onu.

Təəccüblə əllərin
Çənəsinə dayadı.
Dedi yerin altında
Turpları kim boyadı?

Cəbrayıl

 dal t SALMAN

BƏNÖVŞƏ

Ana, bir bax, bənövşə
Boynunu yana əyib.
Əlbət, kim isə onun
Yaman xətrinə dəyib.

OĞLUM

Beşiyində dinc durmur,
 l-ayağı qaynayır.
Divardakı xalçanın
G lləriyl  oynayır.

Hələ yoxdur bir yaşı,
Yayda tamam olacaq.
 z beşik dünyasına
Oğlum sığışmır ancaq.

Ş LAL 

Bir ona bax, ay aman,
G r alpinist n  edib, -
Yəqin dağdan enəndə
K ndirini unudub
Qoyub zirvədə gedib.

BULAĞA DAŞ ATMA

O bulağa daş atma,
Dolar, tutular gözü.
İnsanlara pay verib
Onu təbiət özü.

Get təmizlə içini,
Yanında da ağac ək.
İçib bulaq suyundan,
Ağac altda dincələk.

BU NECƏ NOĞULDUR

Həyətə düşür
Balaca İlqar,
Görür həyətə
Yağıb çoxlu qar.

Dayanıb bir az,
O, qara baxır.
Elə bilir ki,
Ağ noğul yağır.

Açır ovcunu,
Qaçır qabağa,
İstəyir qardan
Ovcuna yığa.

Qara dəyəndə
Əsir əlləri.
O, bircə anlıq
Çəkilib geri.

Düşünür, bunu -
Qış noğulunu
Axı kim qoya
Soyuducuya!

Məhəl qoymayı
Amma o, buna.

“Ağ-ağ noğuldan”
yığıb ovcuna
Deyir:
-Elşənə
Verərəm, yeyər.
Bax o da mənə
“Çox sağ ol” deyər.

O, bunu deyib
Tez evə qaçır.
Qapıdan gircək
Ovcunu açır.

Görür “noğuldan”
Heç biri yoxdu.
Amma əlləri
Yaman soyuqdu.

Deyir, axı bu,
Necə noğuldu? -
Mən evə gircək
Birdən yox oldu!

AYGÜN

Aygün nə yaman
Qəribə qızdı, -
Partanın üstə
Adını yazdı.

Müəllim görüb
Söylədi:
-Aygün,
Adam partanı
Cızıb yazarmı? -
Bir özün düşün.
Kiçik deyilsən,
Belə yaramaz.
Sən öz adını
Həmişə yaxşı
Əməllərinlə
Ürəklərə yaz!

AYBƏNİZ

Aybənizi mən bu gün
Gördüm, xalı toxuyurdu.
Astadan özü üçün
Nəğmə də oxuyurdu.

Nəğmələri Aybəniz
Elə bil ilmə-ilmə
Köçürürdü hanaya,
O belə kömək edir
Hər gün Zivər anaya.

XORUZ

Aytən deyirdi:
-Bizim
Evimizdə xoruz var.
Nə vaxt könlüm istəsə
Mənim üçün banlayar.

Axı, xoruz dil bilmir,
Heç olarmı belə iş?!

Getdim, baxdım, nə gördüm -
Demə, zəngli saata
Aytən xoruz deyirmiş.

ŞƏKİLDƏN QORXAN

İmran dedi ki,
Canavar şəkli
Çəkməyə nə var.
Öz-özünə öyündü,
Amma otaqda təkdi.
Əlinə qələm alıb
Canavar şəkli çəkdi.
İstədi anasına
O, aparıb göstərsin
Çəkdiyi bu şəkili.
Götürmək istədikdə
Əsdi, titrədi əli.

Demə, qorxurmuş İmran
Çəkdiyi canavardan.

Qəşəm NƏCƏFZADƏ

Yenə uşaq söhbəti

Deyirlər, bizim günlərin yeni uşaq ədəbiyyatı yaranmır. Görəsən bu, uşaqlarçün yazan yazıçılarımızı narahat etmir, niyə onlar, məsələn, 20-ci əsrin əvvəllərində olduğu kimi, dərin məzmunlu uşaq əsərləri yazmırlar? Demək olar ki, bu, hər gün mənə verilən sualdır. Yəqin ona görə bu sualı mənə verirlər ki, mən bir neçə uşaq şeir kitabının müəllifiyəm, həm də Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Uşaq Ədəbiyyatı şöbəsinin rəhbəriyəm.

Bu barədə mən son iki qurultayda məruzə eləmişəm, fikirlərimi də konkret misallarla göstərmişəm. Mənə maraqlı və özü də çox maraqlı gələn odur ki, bu sualı verən qəzet və sayt əməkdaşları heç özlərində uşaq ədəbiyyatına yer vermirlər. Bir dəfə məşhur qəzetlərin birinin baş redaktoru mənə dedi ki, biz niyə uşaq ədəbiyyatı oxumalıyıq, ondansa gedib, M.Füzulini oxuyarıq. İki gündən sonra həmin qəzetin əməkdaşı mənə zəng edib müsahibə alır və ilk sualı da bu olur ki, Azərbaycanda müasir dövrdə uşaq ədəbiyyatının vəziyyəti necədir? Bütün suallar bu səpkili olur həmişə. Bəzən sualın özü şablon olduğu kimi, cavab da yetersiz olur. Problem də elə burdan başlayır.

Bu gün elə adamlar var ki, uşaq ədəbiyyatından danışmağı uşaq söhbəti kimi başa düşür və ona görə uzun zaman bizdə uşaq ədəbiyyatını uşaq yerinə qoyublar.

Bugünkü uşaq ədəbiyyatımızda iki əsas problem var:

1. Yaradıcılıq problemi,
2. Çap-poliqrafiya, yayım problemi.

Təbii ki, birinci məsələ barədə bir neçə kəlmə. Bəzən uşaq şeirimizdə uşaqları böyük kimi danışdırmaq, böyüklərin fikirlərini uşaq dilinə pərçim eləmək meyilləri özünü göstərir. Bu, sovet dönməndən qalma mirasdır; uşaqların dünyagörüşünə, duyğu və düşüncələrinə süni maska taxmaq, onları daim odlu-alovlu, qalib kimi göstərmək və s. Bir-birinə oxşayan şişirdilmiş uşaq obrazları ədəbiyyata heç nə vermir.

Bəzən isə müəlliflər uşaqlar haqqında şeirləri uşaq şeirləri kimi təqdim edirlər. Uşaqlar haqqında yazılan şeirlər əsasən böyüklər üçündür. Elə bilirlər dəvəyə, tülküyə, dovşana, qarışqaya, Turala, Aydana, Ayselə şeir yazanda uşaq şeiri olur. Tamamilə yanlış fikirdir. Uşaq şeirində uşağın duyğu və düşüncələri olmalıdır.

Mənə elə gəlir ki, bu günkü uşaq ədəbiyyatı folklordan, xüsusən uşaq folklorundan bir qədər uzaq düşüb.

Nənəm həmişə saca yuxa salanda, sonda bizə fəsəli bişirərdi, biz də dövrə vurub oturardıq sacın başında. Nənəm qaşığıla fəsəlinin üstünə yağ tökərdi. Tökdükcə oxlovla fəsəlinin üstünü deşərdi ki, yağ axıb getməsin. Oxlovu vurduqca deyərdi:

***Dən, dən, dən altı,
Meşədəki qaraltı.
İnanmırsan gəl sayaq,
On altıdı, on altı.***

Bu, bizim ilk uşaq şeirimiz idi. Bu şeirlərdəki təkrirlər güclü və canlı idi.

***Samovarım qızıldan, qızıldan,
Suyu yerə sızıldan, sızıldan.
Qardaşım bir qız sevib, qız sevib,
Qabaq dişi qızıldan, qızıldan.***

Uşaq vaxtı biz açıq-qapalı hecalar kimi atılıb düşə-düşə bu şeirləri həvəslə oxuyardıq.

Abbas Səhhət də "Quşlar" şeirində bu ritmdən, sanamalardan, yəni təkərləmələr janrından istifadə etmişdir:

Quşlar, quşlar, a quşlar...

A.Şaiqin "Dovşan" şeirinə diqqət edin:

Dovşan, dovşan, a dovşan...

Eyni ritmdir.

"Cücələrim" şeirində də eyni oxşarlıq var.

***Cip-cip cücələrim,
Tükü ipək cücələrim.***

Cücələr həm çağırılır, həm də sananır. Uşaq say öyrənir.

M. Ə. Sabirin "Yaz günləri" şeirinə baxaq:

***Gəl, gəl a yaz günləri,
ilin əziz günləri,
dağda ərit qarları,
bağda ərit qarları.***

Bu şeirin daxilindəki ritm xalq havasından gəlmədir. Ümumiyyətlə, klassiklərimiz xalq poeziyasından və xalq təfəkkür tərzindən bolluca bəhrələnmiş, ondan yaradıcı şəkildə istifadə etmişlər:

***Ay havada uçan durna,
Bizi qoyub qaçan durna.
Get xoş gəldin, şəfa gəldin,
Gələcəksən haçan durna?***

N  qədər axıcı, səlis v  aydındır. Bu Őeir uşaqlara ana dilini asanlıqla öyrədir. R.B.Əfəndiyevin baŐaqa bir Őeiri:

***Yaz gələndə yaĖar yaĖıŐ,
Otlar uzanar bir qarıŐ,
QaranquŐ eylər sifarıŐ:
Mən sizə qonaq g l c m,
Olsun ki, sabah g l c m.***

Bu Őeir xalq Őeirinin melodiyası əsasında yaradılıb,  z  də bilərəkdən Őair  z  elə yazıb.  s rini  d biyy t , xalqın qan yaddaŐına etibar eləyib.

***Piyal l r ir fd dir,
Hər biri bir t r fd dir,
G rm miŐ m bir həftədir,
Yar bizə qonaq  l c k,
Olsun ki, sabah gələcək.***

Bunları dem kd  məqsədim odur ki, müasir uşaq yazıŐısı  c n  n dəqiq kompas Őifahi xalq  d biyyatıdır.

İndi də çap, poliqrifiya v  yayım problemləri barədə bir neçə kəlmə...

 vv kil rl  müqayisədə bu gün kitabların tirajları çox azdır. Müəllif hesabına çıxarılan kitablar nəinki ölkəmizin bütün uşaqlarına, heç Bakıda yaŐayan balaca oxuculara çatmır. Kitablar bir neçə kitab maĖazasına verilsə də, balacaların onlara  li  atmır. Zənnimcə, iki- c məktəbin yanaŐı, yaxın olduĖu ərazilərdə heç olmasa bir kitab k Ők  qoyularsa, uşaqlar  z kitablarını asanlıqla ala bill rl r.

Amma nə fayda...

Ő h r dilimizin  lifbasıdır. Adam dili divardakı reklamlardan, dükan adlarından öyrənir bəzən. F nvarel r meydanından d Ő rs n,  ıxırsan "Tarqovı"ya, divarlarda bir d n  də olsun Azərbaycan dilində söz yoxdur. Hamısı ingilis dilində. Bəlkə, heç ingilis dilində də d z yazmayıblar. D kanlar, mehmanxanalar, kafeler, restoranlar, Őadlıq sarayları hamısı əcnəbi dildə... N  olardı "Cırtan" adında bir uşaq d kanımız, "Məlikməmməd" adında bir mehmanxanamız, "G y k Fatma" adında bir Őadlıq sarayımız olaydı.

Uşaq ədəbiyyatına qayĖı bəzən elə burdan baŐlayır.

Uşaq ədəbiyyatı bizim g l c yimizdir. Gəlin, bunu unutmayaq, cənablar!

Elnarə AKİMOVA

UŞAQ ƏDƏBİYYATININ YENİ QƏHRƏMANLARI: ONLARI TANIYIRIQMI?

Son zamanlar çağdaş uşaq ədəbiyyatında canlanma nəzərə çarpır. Bunu bir ne e mənalarda hallandırır izah edə bilərik. Təbii ki, ilk növbədə, uşaq yazarlarının  z iřl rinin inadla davam etməsi, bu y nd  maraqlı nümunələrin meydana qoyulması ilə. İkincisi, ədəbiyyata yeni g l n gənclərin bu sahəyə marağının güclənməsi ilə. Bir də, uşaq ədəbiyyatı ilə baėlı - təbliğatdan, t qdimatdan tutmuř müzakirə t riqi ilə keçirilən tədbirlərin ardıcıl xarakter alması, bu sonuncu məqam stimula yaradan əsas səbəblərdən biridir.

Uşaq ədəbiyyatı xüsusi diqqət, davamlı təbliğat tələb edən sahədir. Bu sahənin inkiřafı  c n kollegiallıəa xüsusi ehtiyac var. Yazıçı, řairin iři bu gün yalnız yaxşı mətn meydana qoymaqla m hdudlaşmalı olduėu halda, o, daha izafi məsələlərlə yüklənir.  z hesabına çap etdirdiyi kitabların ictimaiyyətə ötürülməsi, təbliğ olunması qayğısını da dařımaəa məcbur olur. Halbuki, onun kitabxanalara paylanması, məktəblərə təqdim olunması, müzakirələr, g r řl rin təşkili məsələləri ilə xüsusi sahələr m řğul olmalıdır.

Bu istiqamətdə əsas rol u qəzet və jurnallar, televiziya oynayır ki, son vaxtlar uşaq ədəbiyyatı problemlərinin prioritet məsələyə çevrilməsinə řahid oluruq. "Azərbaycan" jurnalı son iki ildə bu sahəyə xüsusi buraxılıř həsr edir. " d biyyat qəzeti"nin 1 iyun 2019-cu il sayı uşaq ədəbiyyatına həsr olunmuř buraxılıřı ilə yadda qaldı. Reyhan Yusufzının v  Solmaz Amanovanın kitabları Mədəniyyət Nazirliyinin bir ildən bir keçirilən və bir nominasiyası da "Uşaq ədəbiyyatı"nın inkiřafına stimula olaraq yaradılmıř "Qızıl K lm " mükafatına layiq görüldü. Sevinc Nuruqızının "Melisa" romanı Türkiyədə birinci oldu. Televiziyada ard-arda uşaq ədəbiyyatına həsr olunmuř veriliřl r təqdim olunmaqdadır. Azərbaycan televiziyasında canlı yayımda təqdim olunan " ıxıřa doėru", Xəzər televiziyasının "Könül dünyası" veriliřl rinde uşaq ədəbiyyatına ayrılan diqqəti etiraf etməliyik. Bunu indiki řou bazarının iřl kliyi dönəmində daha  n ml  hesab etməliyik. Uşaq ədəbiyyatını təbliğ etməyi televiziyanın maarif lik xəttinin bir qoluna çevirmək lazımdır və zəruridir.  nk  televiziya daha çevik təbliğat vasitəsidir. Kitabların, qəzet və jurnalların girm diy  evə televiziya girir v  maarif ci rol oynamaq g c n  malikdir.

* * *

N řriyyatlarda çap olunan əksər əsərlərin bədii estetik cəhətdən yararsızlıėından, uşaq t f kk r n  uyėunsuzluėundan danıřırıq. Bu gün çap imkanları geniřdir. Biz n  qədər "uşaq ədəbiyyatı kommersiya maraqlarının girm diy  sahədir" desək də, t  s f ki, bəzən əks proseslə rastlaşırıq v 

reallıq bu ki, bunun qarşısını almaq qeyri-mümkündür. Bəs bu vəziyyətdə necə həll yolu düşünməliyik? Bunun bir neçə yolu var, əlbəttə. İlk növbədə, mütəxəssislərdən, peşəkar uşaq yazarlarından ibarət Elmi Şura yaratmalıyıq. Uşaqlar üçün oxunması vacib, faydalı kitablar xüsusi haloqramlarla kitabxanalara, satış məkanlarına təqdim olunmalıdır. Bir də hər şəxsin məsul olduğu işdə uşaq maraqlarına xidmət, onun sabahına yönələn doğru əmələ imza atmaqla. Məsələn, buna bir nümunə olaraq, "Göyərçin" jurnalını göstərmək olar.

* * *

Bütün dövrlərdə uşaq ədəbiyyatının ideya-estetik siması müasir bədii fikrin əsas inkişaf xətti ilə bağlı olub. Bu gün də belədir. Uşaq ədəbiyyatında mövzu rəngarəngliyindən tutmuş forma dəyişiminə qədər çox yenilənmələr gedib. Qarabağ dərdi, qaçqınlıq ağrıları, şəhid ucalığının əks olunduğu əsərlərlə yanaşı, dini motivlərin yer aldığı uşaq şeirləri, hekayələri də yazılır. Dekonstruksiyaya meyil, mətnə yeni məzmun çalarları qazandırmaq, yeni obraz və ifadə tərzindən istifadə ilə onu çağın müstəvisinə adaptasiya etdirmək cəhdləri yenilənmə prosesinin əsas stimulu sayılmalıdır.

Uşaq ədəbiyyatının mövzu dairəsinə illərdir Qarabağ məsələsi daxil olub. Hətta dünyasını dəyişmiş uşaq yazıçı və şairlərimizin belə, yaradıcılıqlarının son dönmə mövzusu müharibə ilə bağlı oldu. Məsələn, Xanımana Əlibəylinin, Məstan Günərin şeirlərindən qaçqınlıq, şəhidlik, müharibəni pisləyən məqamlar daha önə keçdi və bu dövrə qədər daha çox təbiətin, vətənin, insani münasibətlərin vəsfi, coşqu və sevincin aparıcılığı ilə seçilən bu şairlərin poeziyası yeni ovqat və məzmunla transfer elədi. Təsadüfi deyil ki, görkəmli uşaq yazarımız Teymur Elçinin "3 alma" nəşriyyatında çap olunan yeni kitabı da belə adlanır: "Könlüm Qarabağdadır". Bu artıq yazıçı sözü olmaqla bərabər, çağın irəli çəkdiyi reallığın adıdır, günün nəbzidir ki, daha çox Zahid Xəlil, Qəşəm İsabəyli, Sevinc Nuruqızı, Qəşəm Nəcəfzadə, Reyhan Yusifqızı, Rafiq Yusifoğlu, Mina Rəşid, İbrahim Yusifoğlu, Aygün Bünyadzadə, Məmməd Namaz, İncilab İsaq qələmində davamlı olaraq funksionallıq qazanır.

Sevinc Nuruqızının "Ədəbiyyat qəzeti"ndə çap olunan "Bakı-Doha-İncön reysi ilə Sürəyyanın axtarışında..." məqaləsində (7 dekabr, 2019) bu məqamla bağlı bir nüans diqqətimi çəkdi:

"Asiya Mədəniyyət Mərkəzinin builki "Şəkilli kitab" layihəsinə iki ölkə düşmüşdü - Azərbaycan və Monqolustan. Amma təvazökarlıqdan bir qədər kənar olsa da, deyim ki, nəşriyyatın direktoru və baş redaktoru - hər ikisi mənə eyni sualla müraciət etdi:

- Siz belə gözəl əsəri necə yazmısınız?

Onlara hekayədə baş verənlər maraqlı idi. Hətta onlardan bu sualı da aldım:

- Niyə məhz müharibə mövzusu?

Qarşılığında mən onlardan soruşdum:

- Mən üç hekayə göndərmişdim, seçiminiz nədən "Ağca və Cuppulu" oldu?

Suallara nə onlar tutarlı bir cavab verdi, nə də mən. Amma özlüyümdə bu qənaətə gəldim ki, istər koreyalı olsun, istərsə də azərbaycanlı - hər kəsin ürəyində müharibəyə sərt və kəskin bir "YOX" nidası var. Yəqin ki, elə həmin nida məni yazmağa, onları isə nəşr etməyə ruhlandırır. Və belə qərarlaşdırdıq ki, kitabın üzərində adından başqa, müharibələrə qarşı yönəlmiş "Uşaqlar, gəlinciklər və göyərçinlər müharibəyə YOX deyir" çağırışı da yer alsın..."

* * *

Yeni qəhrəmanlar niyə yaranmır? – sualını çox eşidirik. Elə bu yaxınlarda olduėum bir televiziya verilişində  zl şdiyim sualın biri bu idi. Doėrudanmı, yazılan bütün uşaq mətnlərini oxuyub qəhrəmanlarını tanıyırdıq? Yaxud biz oxuduėumuz obrazları nə vaxt qəhrəman etməyə çalışdıq? Haqqında davamlı yazdıq, cizgi filmlərinə gətirdik, t bliėat predmetinə  evirdik? Məsələn, Reyhan Yusifqızının elmi-fantastik üslubda meydana çıxan "Yaşıl g zl  qız", "Zamanın əsirləri" və "Uzaq planetin sirri" trilogiyası uşaq ədəbiyyatımızda bu istiqamətdə boşluėu təmin etməklə bərabər, uşaqaların maariflənməsinə, mac ra axtarışlarına, yeni texnologiyalar haqqında bilgilərə sahibl nm y  pozitiv qida verən nümunələrdəndir. Bu q hr manlardan yararlanmaėa,  aėın müstəvisinə proyeksiyalamaėa  alışdıqmı?

H tt  yeni qəhrəman olmasa belə, bu o dem kdirmi ki, bu gün hələ də sevilən Cırtan, Tıq-Tıq xanım v  başıqa obrazları tarixə g m k, yaxud estetik yaddaşdan k narlaşdıraq? Bir halda ki, onları yeni versiyada işləməklə dövriyyəyə gətirmək mümkündür. Türkiyədə qədim ədəbiyyatdan g l n K loėlan personajı yeni nəsil uşaqaların sevimli q hr manıdır v  türklər buna obrazı yeni versiyada işləməklə nail olublar. Yaxud k k  XVII əsrə gedib çıxan bir məsələ, fransız yazar Şarl Perronun qədim d vr  aid naėılları topla-yaraq, onların qəhrəmanlarını  z d vr n  uyėunlaşdırıb, tamamilə yeni məzmunlu naėıllar qələmə alması faktı. İlk dəfə 1697-ci ildə çap olunmuş "Ana Qazın naėılı, yaxud keçmiş zamanların hekayətləri" kitabında bu gün də çox məşhur olan 8 naėılın toplanması və onun gətirdiyi şöhrət Fransada yeni dalėa yaratmış və bu sahəyə maraėı artırmışdır.  d bi-tənqidi essel r müəllifi Mətanət Vahidin 2015-ci ildə yazdıėı "Naėıl dekonstruksiyası" məqaləsində oxuyuruq: "Turpun naėılı"nın dekonstruksiyasından bəhs edən Aydın Talıbzadə bir ne  il öncə yazırdı ki, naėılı dekonstruksiya edəndə ətrafa fəlsəfi tezislər səpələnir. Qəhrəmanları  z naėıllarından "qoparıb" yenil rin  gətirəndə onlar yeni zamana, onun tələblərinə uyėunlaşır, dünyagörüşlərini, düşüncələrini, əməllərini dəyişirlər.  ks təqdirə, bir məkandan digərinə adlamaėın - ədəbi oyunların n  mənası olar, n  də əhəmiyyəti".

Həqiqətən belədir, naėıl xalqın ruhuna b l dliyy  daha yaxşı imkanlar a ır. Amma o, həm də hər d vr n ruhuna müvafiq bir n z rl  meydana qoyula bilər. Bu y nd  müəyyən n mun l rimiz var ki, naėıl q hr manlarımızın yeni mac ra v  məzmun qarışımında təqdimatına imkan verir. Rasim Qaracanın postmodern estetikası əsasında yazılan, "Cırtan" naėılıının yeni interpretasiyası kimi meydana çıxan "Kim yatmış, kim oyaq" hekayəsi folklordakı Cırtanı yeni müstəvidən tanıdır, onun zir kliyini Divi aldatması, balaca canı ilə ona k l k gəlməsi kimi detallarda deyil,  z n , n n sini, ətrafını, xalqını xilas etməyə yönəlmış niyy td  sərgiləyir.

Sevinc Elsev r "Tıq-tıq xanımın naėılı"  sasında yazdıėı eyniadlı dekonstruktiv hekayədə də fərqli düşüncə planı meydana qoyur. Bütün hallarda Si an b yl  Tıq-Tıq xanım dostdurlar, heç bir halda küskünlük baş vermir. Burada suya d ş n Si an bəy olsa da, Tıq-Tıq xanımın ona arxa durması, dost rəftarı uşaqalarımıza ötürülən dəyərli mesajdır. Eləcə də Sevinc Elsev rin yeni formada təqdim etdiyi digər hekayə - balaların azadlıėa can atması, müstəqil həyata alışmaq cəhdlərinin uėurlu mətn həllini tapdıėı "Ş ng l m, Ş ng l m, M ng l m" naėılı, Zahid Xəlilin "Cırtan v  Azmanın s rg z şt ri"  s rində Cırtan, yeni çap olunan " ınqı" kitabındaki Cırtanın qardaşı kimi verilən

Çıraqı obrazları ənənəvi qəhrəmanımıza qazandırılan yeni biçim kimi maraqlıdır.

"Parlaq imzalar" nəşriyyatında Mina Rəşidlə Səltənət Zülfüqarovanın müəllifliyi ilə "Meyvələrin söhbəti" kitabı çap olundu. Füzulinin məşhur əsərinə istinad edərək adlandırılan bu kitabda "Meyvələrin söhbəti"nin üslubu bilərəkdən təqlid olunur, burada meyvələrin lovğalığı deyil, onların öz dilindən sağlamlığı, uşaqlara faydası məsələsi önə çəkilməklə yeni versiyada təqdim olunur. Belə nümunələr az da olsa var, yaranır. Problem bizim onlardan yararlanma bilməməyimizdədir. Məsələn, niyə nağıl qəhrəmanları, mifoloji personajlar, dastanlarımızdakı obrazlar, tarixi sərkərdələrimizin obrazı cizgi filmlərimizə gətirilmir? Ümumiyyətlə, düşünürük mü ki, uşaqların obrazlı yaddaşında bu gün hansı qəhrəmanlar yer tutur. Bəlkə, Avropanın bu yöndə fəaliyyətindən faydalanaq? Onlar ki, uşaqlar üçün maraqlı eksperimentləri, əyləncəli, düşündürücü testləri, psixoloji çalarlı yoxlamaları ilə həmişə seçilir. Bu yaxınlarda heyvanları qorumaq, onlara qarşı həssas olmaqla bağlı kiçik bir videoçarxa baxdım. Bu kiçik videoçarxda uşaqları heyvan sevgisinə alıxdırmaq üçün çox şey vardı. Kiçik süjetə böyük mətləblər ifadə edən məzmun yükləmişdilər. Belə nümunələr çoxdu. Çünki uşaq dünyasının maraqları, onun faydalı insan kimi yetişməsi diqqət hədəfindədir. Bu məsələdə, dediyim kimi, kollegialdırlar. Uşaqlar üçün ayrıca televiziya kanalının olması faktının özü artıq mənzərəni yetərincə aydın görükdür.

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanasının bu istiqamətdə gördükləri işləri qeyd etmək lazımdır. Bu kitabxananın VI Bakı Beynəlxalq Kitab Sərgi-Yarmarkasında gözdən əlil uşaqlar üçün seçmə müəlliflərin hekayələrindən ibarət "Hər uşağın nağıl payı" adlı Brayl əlifbası ilə nəşr edilmiş və jest dili ilə mp4 formatda tərcümə olunaraq nəşr edilmiş elektron kitabların təqdim olunması ancaq qürur doğuracaq faktıdır. Bütün uşaqların, eləcə də sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların da maariflənməsi, rahat şəkildə böyüməsi üçün atılan bu cür addımları ancaq alqışlamaq və davamına imkan yaratmaq lazımdır.

* * *

Dünya ədəbiyyatına nəzər yetirəndə tanınmış yazıçıların müəyyən yaş dönmündən sonra uşaq ədəbiyyatına müraciətini, bu sahəyə adlandıqlarını görürük. Məsələn, Türkiyə ədəbiyyatında Tofiq Fikrət yaradıcılığının ən parlaq dönmündə, 47 yaşında artıq uşaqlar üçün yazmağa başlamış, məşhur "Şərmin" şeirlər toplusunu 1914-cü ildə çap etdirmişdir. Onun "Şərmin balama", "Yetim", "Xəstə çocuq", "Mələkin quzusu", "Gəlin bahar", "Qırıq at", "İki yolçu", "Quşlarla yarış" kimi şeirlərindəki uşaq psixologiyası və taleyi məsələsinin qoyuluşu artıq həyatı müəyyən dərk məqamına yetmiş yazıçının təfəkkür məhsulu kimi meydana çıxmışdır.

Son illər bu sahədə qələm işlətməyə başlamış Elçinin "Mənə niyə gülürlər", Ramiz Rövşənin "Göyərçinim, gəl görüm" və "Şəkili Əlifba" kitabları (müəllifin dediyinə görə, "Dostum qurbağa" adlı üçüncü kitab da olacaq) göstərir ki, bizdə də tanınmış yazarlar uşaq ədəbiyyatına tərəf səmtlənməyə başlayıblar. Bütün hallarda yazdığı mətnlərin alt qatında insan metaforasına yer saxlayan Elçin yaradıcılığı üçün belə bir dönüşə imza atmaq gözlənilən məqamdır. Eləcə də daim metafizik qata, ruhsal aləmə həssaslığı ilə seçilən Ramiz Rövşənin yaşın bu çağında uşaqlar üçün mətnlər yazması getdikcə sozalan, işığı azalmaqda olan dünyadan narahatlığın izharından başqa bir şey deyil. Bunu 11 may 2019-cu ildə Bakı Kitab Mərkəzində Ramiz Rövşənlə keçirilən

g r şd  şairin  z  də etiraf etmişdir: "Mən niyə uşaq  eirleri yazmaq istədim? Düşündüm ki, bizim yaddaşımız işğal olunur. Artıq yeni dövr uşaqlarına ABS v  digər ölkələrin cizgi filmləri göstərilir və onların  z yaddaşı yoxa çıxır. Yaddaşın işğalı başılayıb. Mən o yaddaşı bərpa etmək   n yazmaq istədim" (Ramiz Rövşənin izdihamlı görüşündən Reportaj. <http://kulis.az/news/24815>).

* * *

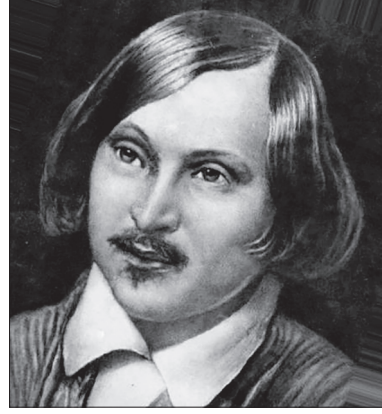
Amma yaddaşın bərpası həm də klassik irsi  ağın təcrübəsindən, n z rl rind n oxunuşdan keçir. Onun dərk, idrak v   erh üsullarında k kl  dəyişmələr etməklə. Bunun   n ciddi akademik  l l ri gözləyən uşaq ədəbiyyatı tarixinə ehtiyac var. D z d r, uşaq ədəbiyyatının tarixiliyin  maraq həmişə  nd  olub. Bunu meydana olan müxtəlif uşaq ədəbiyyatı tarixi kitabları sübut edir. Amma uşaq ədəbiyyatının keçdiyi yolu t dqi  edən kitablarda kiçik fərqlərlə eyni xətt, eyni dövriyyə sxemi, eyni yanaşma hakimdir. Bütün bu kitabların umumil şmiş analizi fonunda uşaq ədəbiyyatının tarixini yazmaq, folklordan bu yana uşaq ədəbiyyatının immanent inkişaf qanunauyğunluğunu izləmək prioritet məsələlər sırasına daxildir.

Füzuli  sg rli, Zahid Xəlil,  li Mirzəyev, Qara Namazov, Rafiq Yusifoğlu, Fikrət Seyidov, Aydın Hacıyev, Xanım Mustafayeva, Bilal Həsənov v  başıqa müəlliflərin uşaq ədəbiyyatının tarixi ilə bağılı kitablarını da nəzərə alaraq çağdaş dəyərlər v  azərbaycançılıq ideologiyasının tələbləri baxımından fundamental bir əsər meydana qoymağa ehtiyac var. Füzuli  sg rli v  Zahid Xəlilin bu y nd  fədakar və sistemli əməyinin nəticəsi olan kitabları çıxmaq  ertil , digər kitablarının hər birində uşaq ədəbiyyatı mərhələli  kild , bir-birinin təkrarı olaraq, sosioloji təhlil baxımından araşdırılıb. Bir qisimd  dövrləşdirmə ilə bağılı ciddi qüsurlar var, bir qisimd  milli uşaq ədəbiyyatının poetik t kam l , spesifik cəhətləri araşdırılıb, təsəvvür v  nəticələr bir-birini təkrarlayır, bir qisimd  isə digər ölkə xalqlarının uşaq ədəbiyyatı ilə oxşar, ya fərqli cəhətləri, təsir münasibətləri meydana qoyulmur. Bu son məqama xüsusilə diqqətli olmaq ona görə vacibdir ki, çağdaş ədəbiyyatımızın, milli m fkur  xəttinin formalaşma mərhələsi kimi XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərinin mətnləri ciddi qaynaq hesab edilir və uşaq ədəbiyyatının da formalaşması sinxron olaraq eyni zaman k simin  təsadüf edir. Milli m tbatın, maarifçiliyin, milli m fkur  dalğasının yaranışı v  intişarı baxımından. Və belə bir düşüncə t lat m nd  bu ədəbiyyatın faydalandığı, nələrisə əxz etdiyi, təsirləndiyi məxəzlər, müxtəlif ölkələrin mətnləri var ki, onların öyrənilməsi, müqayisəli  kild  təhlil edilib  z  çıxarılması vacib m qamlardır. Dünya təcrübəsinin milli kontekstə daxil edilməsinin bütün cəhdləri  z  erhini, qiym tl ndirilm sinini gözləyir.

Lokal h dudları qırıp geniş panorama varmaq zamanla, dünya tempi ilə ayaqlaşmağın t k yoludur.

◆ Ədəbi tələlər

QOQOL

Ölümündən sonra “xoşbəxt olan” yazıçı

O, həssas, tez sınıan, həyata qətiyyənlə uyğunlaşa bilməyən, gündəlik çətinliklər qarşısında aciz qalan bir insan idi. Görkəmli yazıçı olmasına baxmayaraq, şəxsi evi belə yox idi. O, kahin həyatı yaşayırdı. Əslində, bütün həyatı yalqızlıq içində keçmişdi. Böyük yazıçının ölümündən sonra yalnız şinel, kürk və tuffiləri qalmışdı. Amma çox az adam bilir ki, Qoqol ölüm ayağında Peterburq Universitetinin yoxsul tələbələrinin xeyrinə vəsiyyətlə yazmışdı. Və adətli üzrə zərfin içində onlar üçün 2000 rubl ayırmışdı. Öz cibində isə, cəmi 197 rubl 47 qəpik vardı.

“Qoqolun xeyirxahlığının misli yox idi”, - qraver Fyodr İordan qeydlərində yazırdı. Qoqol ehtiyac içində olan gənc yazıçılara, rəssamlara, musiqiçilərə gizlicə kömək edirdi.

“Bu sirr nə mənim sağlığımnda açılmalıdır, nə də mən öləndən sonra”, - 1844-cü ildə o, dostlarına yazırdı. Ölümünə 4 ay qalmış - 1851-ci ilin payızında Qoqol yaxın dostu Osip Vodyanski ilə söhbətində kömək etdiyi rəssamın adını çəkdi: “Mən Şevçenkoni istedadlı sənətkar kimi tanıyıram; şadam ki, onun işlərinin qaydaya düşməsində mənim də rolum olub”.

Bu, Qoqolun yeganə etirafı idi.

Uşaqılıq illəri

Nikolay Vasilyeviç Qoqol 1809-cu il martın 19-da Malorusiyanın Poltava quberniyasında, Soroçi qəsəbəsində anadan olub. Nikolayı Müqəddəs Nikolanın şərəfinə adlandırmışdılar. O, Qoqol-Yanovski zadəgan nəslinə mənsub idi.

Mariya İvanovna və Vasili Afanasyeviçin 12 övladından ancaq beşi sağ qalmışdı. Onların heç birinə analarının nadir gözəlliyindən pay düşməmişdi. Amma bu, heç kimi narahat etmirdi, valideynləri təlaşa salan onların bədəcə zəif, xəstəhal olmaları idi. Bu da uşaqlara irsən atadan keçmişdi.

Vasili İvanoviç taleyin bu gərdişiyə barışa bilmirdi. 5 yaşlı qızının ölümündən sonra o, çölə getmiş, yağışdan sonra nəm olan torpağın üstünə

üzüqoyulu düşmüşdü. Huşsuz vəziyyətdə bütün gecəni orda qalmışdı. Onu yalnız səhəri gün tapmışdılar. Bu hadisədən sonra Vasili İvanoviç ağır sətəlcəm olmuş və 47 yaşında dünyasını dəyişmişdi. Onun yeganə sağ qalmış oğlu Nikolayın 16 yaşı vardı. O, Nejiniski liseyində oxuyurdu.

Qoqolun anası Mariya İvanovna ağır xasiyyətli qadın idi. Daim gərgin olur, narahatlıq keçirirdi. Uşaqlarının ölümü onun psixikasına dərin təsir etmişdi. Qadın özünü çox qəribə aparır, adamlara deyirdi ki, onun oğlu müasir kəşflərin müəllifidir. Mariya İvanovnanın ailəsində bir neçə ruhi xəstə olmuşdu, çox güman ki, bəzi qəribə xüsusiyyətlər ona irsən keçmişdi.

Atanın ölümü bütün ailə üçün ağır zərbə idi. İndi ailənin qayğısını Nikolay çəkməli idi. Anası ona pərəstiş edir, onu dahi adlandırır. Oğlunun gələcəyinə inandığından, qara gün üçün yığdığı sonuncu pullarını onun gimnaziya təhsilinə sərf etmişdi.

Nikolay çox da çalışqan tələbə deyildi, amma güclü hafizəsi vardı. Dərsləri asanlıqla yadda saxlayırdı. Xüsusilə rəsm və şifahi rus ədəbiyyatı dərslərindəki uğurlar onun sinifdən-sinfə keçməsinə kömək edirdi.

Bundan başqa, Qoqolun təsviri incəsənətə və aktyorluq sənətinə də böyük marağı vardı. Gimnaziyaçıların sevimli məşğuliyyəti olan həvəskar teatrın yaradıcılarından biri də Qoqol idi. O, tamaşaların həm rejissoru, həm rəssamı, həm də baş rolların istedadlı aktyoru idi. Tamaşalar üçün səhnəcikləri çox zaman özü yazırdı.

Qoqol hələ gimnaziyada oxuyanda xalqın danışq dilində işlənən sözləri toplamağa və xalq mahnılarının mətnlərini yazıya almağa başlayıb. Yazıçı həyatı boyu xalq poeziya incilərini, mənəvi abidələri yazıya almaqla məşğul olub.

Məktəb təhsilindən az-çox əxz etdiklərini Qoqol yoldaşlarının çevrəsində özünütəhsillə tamamlamağa çalışırdı. Bu çevrəyə Gerasim Visotski, Aleksandr Danilevski, Nikolay Prokopoviç, Nestor Kukolnik və b. daxil idi. Gənclərin ədəbi maraqları üst-üstə düşürdü.

Orta məktəbi bitirdikdən sonra gələcək yazıçı Sankt-Peterburqa gedib dövlət qulluğunda işə başlayır. Sonra təhsil ocaqlarının birində müəllimlik edir. Bu dövrdə Qoqol Jukovski, Pletnev və sonralar onun yaradıcılığına böyük təsir göstərmiş Puşkinlə tanış olur. Qoqol özünü dahi şairin şagirdi və davamçısı hesab edirdi. Onun ədəbi zövqünün formalaşmasında Puşkinlə yanaşı, dekabristlərin nəsr və romantik poeziyanın da rolu olmuşdu.

Yaradıcılığı

1831-32-ci illərdə Qoqolun Ukrayna folklorundan bəhrələnərək yazdığı "Dikanka yaxınlığındakı bir xutorda axşamlar" kitabı çapdan çıxır. Müəllifinə böyük uğur gətirən əsəri Puşkin rus ədəbiyyatında qeyri-adi hadisə adlandırır. Qoqol bu əsərdə rus oxucusuna xalq həyatının heyrətamiz dünyasını açmışdı.

1832-33-cü illər Qoqol üçün sınaq mərhələsi olur. Bu dövr həyatın təlqin etdiyi yeni mövzu və obrazların israrlı axtarışlarıyla keçir. 1835-ci ildə ona daha böyük şöhrət gətirən iki povestlər toplusu ("Mirqorod" və "Arabeski") nəşr edilir. Eyni zamanda, yazıçı Peterburq mövzusuna həsr etdiyi əsərlər silsiləsini davam etdirir. Peterburq mərhələsi silsiləsindən ən əhəmiyyətli əsər "Şinel" povestidir.

1836-cı ildə Qoqolun yerli zadəgan və məmurları amansızcasına məsxərəyə qoyduğu "Müfəttiş" komediyasının debütü olur. Komediyanın personajları o dövrün Rusiyası üçün xarakterik idi və tamaşanı seyr edən tamaşaçı düşünürdü ki, müəllif məhz onların şəhərini, məmurlarını, mülkədar

və polislerini lağa qoyur. Amma tamaşanı heç də hər kəs müsbət qarşılamır. Məmur bürokratiyasının nümayəndələri tamaşanı öz reputasiyalarına təhlükə kimi görürdülər. Jurnallarda, qəzetlərdə Qoqolu həqiqəti təhrif etməkdə suçlayan məqalələr yazılırdı.

Tənqidi rəylər Qoqolu sarsıdır, əsəblərini zədələyirdi. Sonrakı illərdə o, pyesin kompozisiyası və qəhrəmanlarının obrazları üzərində yorulmadan işləyir. 1841-ci ildə yenidən işlənmiş pyes ayrıca kitab şəklində çap edilir. Amma bu variantı da yazıçı mükəmməl hesab etmir. Yalnız pyesin altıncı variantını

1842-ci ildə öz əsərlərinin 4-cü cildinə daxil edir. Amma tamaşanın tamamilə yeni neələri səbəbindən yalnız 28 ildən sonra tamaşaya qoyulur.

1836-cı ilin Avropaya səyahətə h ü d u d l a r ı keçirir. Almaniya, sa, Çexiya, daha qalır. Bu müddət dəfə - 1839-40 və də vətənə qayıdır. yazıçını dərinən canlar” əsərinin də bu dövrə təsadüf mündən az əvvəl ona ğı təklif etmişdi; Qoqol bu qəddəs vəsiyyəti”

1842-ci ildə öz əsərlərinin 4-cü cildinə daxil edir. Amma tamaşanın tamamilə yeni neələri səbəbindən yalnız 28 ildən sonra tamaşaya qoyulur.

1842-ci ildə öz əsərlərinin 4-cü cildinə daxil edir. Amma tamaşanın tamamilə yeni neələri səbəbindən yalnız 28 ildən sonra tamaşaya qoyulur. yayında Qoqol çıxır və ölkənin xaricində 12 il İsveçrə, Fransa, Çexiya, daha qalır. Bu müddət dəfə - 1839-40 və də vətənə qayıdır. yazıçını dərinən canlar” əsərinin də bu dövrə təsadüf mündən az əvvəl ona ğı təklif etmişdi; Qoqol bu qəddəs vəsiyyəti”

Böyük əks-səda yaradan “Ölü canlar” əsərinin təəssüratı daha dərin olur. Əsər Qoqol və oxucular arasında anlaşılmazlıqların yaşanmasına səbəb olur. Ədalətsizliklərlə barışa bilməyən yazıçı əsərdə feodal-təhkimçi Rusiyayı ifşa edirdi. Oxucular iki qismə ayrılmışdı. Ədəbi gənclik Qoqolu dəstəkləyir, cəmiyyətin mühafizəkar qismi isə, onu vətəninə böhtan atmaqda ittiham edirdi. Yazıçı özünə bəraət qazandırmaq və rus həyatı barədə öz gerçək nöqtəyi-nəzərini ortaya qoymaq üçün “Dostlarla yazışmalardan seçmələr” kitabını nəşr etdirir. Yazıçının əsərdə dilə gətirdiyi mühafizəkar ideyaları, Belinski başda olmaqla, Qərbyönümlü rus radikallarına xoş gəlir. Həmin ərəfədə öz ictimai-siyasi baxışlarını kəskin surətdə dəyişmiş Belinski Qoqolu öz ideallarına xəyanət etməkdə suçlayırdı.

Sol tərəfdarların Qoqola təzyiqləri get-gedə artırdı. Yaxın dostlarından belə kəskin reaksiya gözləməyən Qoqol sarsılır və ruhdan düşürdü. Yazıçı özünə gəlmək və “Ölü canlar” əsərinin ikinci hissəsini yazmaq üçün dinin dəstəyinə ümid bağlayırdı. Onun fikrincə, ikinci hissə anlaşılmazlıqları tamamilə çözəcəkdi. Qoqol ikinci cildde Qərbyönümlü ədəbiyyatçıların etirazına rəğmən, Rusiyanın yalnız zehni və mənəvi cılızlıqdan ibarət olmadığını göstərmək istəyirdi. Əsərinə müsbət obrazlarla tamamlamaq istəyən yazıçı rus ruhunun gözəlliyini qələmə almaq fikrindəydi. Amma Qoqolun mənəvi və fiziki gücü tükənmişdi. Vətəndən uzaqda qapalı həyat tərzini, əsəb gərginliyi, fiziki cəhətdən zəif olması onun yaradıcılığını dolğun həyat təəssüratları ilə rabitədən məhrum edirdi.

1852-ci ilin əvvəlində Qoqol yenidən ruhi sarsıntı keçirir. Yeməkdən və tibbi müdaxilədən tamamilə imtina edən yazıçının vəziyyəti gün-gündən pisləşirdi. Gecələrin birində, növbəti böhran vaxtı o, bütün əlyazmalarını, o cümlədən

“Ölü canlar”ın redaktə olunmuş ikinci hissəsini yandırır. (İkinci hissənin yarımçıq vəziyyətdə olan 7 fəslə qorunub). Bu hadisədən az sonra Qoqol dünyasını dəyişir.

Onun ölümü haqqında cürbəcür fərziyyələr dolaşırdı. Bəzi araşdırmaçılar deyir ki, sadəcə sözlə kəndlilərin həyatını dəyişə bilməyəcəyini anlayan yazıçı bununla cəmiyyətə meydan oxudu - yeməkdən imtina edərək şüurlu şəkildə ölümə getdi. Bu, yazıçı qəhrəmanlığı idi. “Bu ölümün şifrəsini açanlar üçün həyatda çox çətin olacaq”, - dahinin ölümündən sarsılmış Turgenev belə demişdi.

Qoqol və qadınlar

Qoqol zahirən çirkin adam idi, bəlkə də onun komplekslərinin başlıca səbəbi bu idi. Həyata fərqli baxdığından və kasıb yaşamağa vərdiş etdiyindən ailə qurmamışdı.

“Mən iddia edə bilmərəm ki, o, çox valehedici idi, amma onda digərlərində tapa bilmədiyim bir özəllik vardı - o, həmişə olduğundan daha yaxşı insan olmaq istəyirdi. Hər cür tövsiyəni, qınağı, - kim tərəfindən deyilməsindən asılı olmayaraq minnətdarlıqla qəbul edirdi”, - imperatriçanın freylinası Aleksandra Smirnova-Rosset öz ürək dostu haqqında belə deyirdi.

Aleksandra Smirnova o dövrün çox məşhur yazıçıları ilə tanış idi. Onu Puşkinin, Jukovskinin, Lermontovun, Vyazemskinin, Qoqolun ilham pərisi adlandırırdılar.

Qoqolu Smirnovayla Jukovski tanış etmişdi. Gözəl xanım ilk baxışdan Qoqolun ürəyini fəth etmişdi. Onları bir-birinə incə hisslər bağlayırdı. Ancaq ona - bu parlaq, zəkalı qadına Qoqol öz ürəyini açırdı. “O, mənim tanıdığım rus qadınlarının incisidir”, - deyən Qoqol Aleksandraya olan heyranlığını gizləməirdi. Planlarını ancaq onunla bölüşür, əsərlərini ilk öncə ona oxuyurdu.

Qoqol Rossetlə məktublaşır, sənətlə bağlı düşüncələrini, duyğularını bölüşürdü. Yeri gəlmişkən, “Ölü canlar” əsərini Aleksandrının Kaluqadakı evində yazmışdı.

Aleksandra qeydlərində yazır ki, 1852-ci ilin yanvarında Qoqol “Ölü canlar”ın ikinci cildinin yeni - doqquzuncu fəslini ona oxumağa verir. Eyni zamanda, əsərin süjeti və məzmunu haqqında kim-səyə söz deməməsini xahiş edir. Aleksandra Osipovna heyrət içindəydi. Qoqol Platonovun general qızı Ulya Betrişovaya məhəbbətini parlaq boyalarla, böyük səmimiyyətlə təsvir etmişdi. Axı tənqidçilərin fikrincə, Qoqol qadın rollarının öhdəsindən gələ bilmirdi. Yeri gəlmişkən, əsərin doqquzuncu fəslində indəyə qədər tapılmayıb.

Qoqol Aleksandrani böyük məhəbbətlə sevirdi, ancaq hissləri barədə danışmağa cəsəret etməirdi. Qız hiss edirdi ki, Qoqol onu sevirdi, ancaq onu da anlayırdı ki, bu adam onun üçün uğurlu seçim deyil. Ona görə onların arasında heç bir ciddi münasibətdən söhbət gedə bilməzdi.

Aleksandra Xarici İşlər Nazirliyinin varlı və nüfuzlu məmuru Nikolay Smirnova ərə gedir. Smirnovun Moskva ətrafında malikanəsi vardı. Aleksandra onu sevmirdi, ancaq qızın üç kiçik qardaşı qarşısında öhdəlikləri vardı.

Qoqolun Aleksandraya olan məhəbbətindən bütün yüksək cəmiyyət xəbərdar idi. Onların platonik münasibətlərini çoxu yanlış yerə yozurdu. Aleksandra özü bu münasibətləri belə xarakterizə edirdi: "Kişi və qadın arasında nadir rast gəlinə biləcək müstəsna, işıqlı dostluq". Bu hisslər Nikolay Vasilyeviçin yaradıcılığını bəsləyir, canlandırır.

Dahi yazıçı şəxsi həyatını sirr kimi saxlayırdı. Deyilənə görə, o, sevgidən qorxurdu. Günlərin birində Aleksandra "Müfəttiş"in müəllifinin sirrini açır: "Siz axı deyəsən mənə aşıqsınız!" Qoqol özünü itirir və qaçır...

Ərə getdikdən sonra Aleksandra tənha olduğunu daha dərindən anlayır. O görür ki, bu evlilik qayğısızca vaxt keçirməkdən başqa bir şey deyil. Yüksək cəmiyyət xanımlarının maraqları ona primitiv görünürdü. Özünə ruhən yaxın və doğma hesab etdiyi Qoqolun varlığıyla ovunurdu. Qoqol Avropaya getdikdən sonra özünü çox tənha hiss edən Aleksandra onun ardınca İtaliyaya, Fransaya qədər getmişdi.

Onlar birlikdə Avropanın küçələrini, meydanlarını dolaşır, ədəbiyyat haqqında danışır, ayrılıq dəmi gəldikdə isə məktublar aralarında körpü olurdu. Qoqolun Aleksandraya göndərdiyi 65 məktub qorunub saxlanılıb. "Ölü canlar" üzərində işləyəndə Qoqol dostundan onun ərinin qubernator olduğu Kaluqa şəhərinin məmurlarını ətraflı təsvir etməsini xahiş edirdi. Dünyanın ədalətsizliyini görmək və nəyisə dəyişmək gücündə olmadığını hiss etmək bu çox ağırlı idi.

Qoqol yaxın dostu Aleksandr Danilevskiyə məktubunda etiraf edirdi ki, sevgidən qorxur, belə ki, təbiət etibarilə elə həssasdır ki, məhəbbəti bir andaca alova çevrilib onu külə döndərə bilər.

İllər keçəndən sonra Qoqol dostlarına deyəcəkdi ki, ən çətin, ən ümitsiz vaxtlarında ən böyük təsəllisi Aleksandra olub. Qoqol Aleksandraya yazırdı: "Bizi bir-birimizə bağlayan sevgi hissi ali və müqəddəsdir. Bu sevgi hər cür zahiri yardımlardan yüksəkdə duran mənəvi köməyə əsaslanır".

1845-ci ildə Aleksandranın xahişilə imperator Qoqola üç il ərzində ayda 1000 rubl məbləğində təqaüd ayrılmasına sərəncam verir.

Yüksək cəmiyyətdə Qoqol və A. Smirnovanın münasibətləri barədə şayiələr gəzirdi. Bu söz-söhbətlərdən təsirlənən imperatriça hətta iki ay Aleksandranı saraya yaxın buraxmır. Aleksandranın əriylə də münasibətləri korlanmışdı. İnsanlar zaman və məsafənin manevra ola bilmədiyi platonik məhəbbəti anlamaq iqtidarında deyildilər.

Kaluqa qubernatorunun arvadının hər addımını izləyirdilər. Qoqolla Aleksandra görüşə bilməyəndə yazışmalar köməyə gəlirdi. Qoqol dedi-qodulardan gileylənən rəfiqəsini sakitləşdirərək deyirdi: "Qeybət insan deyil, şeytan uydurur. İnsan boşluqdan və ya ağılsızlıqdan hər cür kəlməni dilə gətirir. İnsanlara olan etibarımızı itirməmək üçün onları Allahın buyurduğu kimi görməliyik. Bizə yaşamaq çətin, çünki hərəkətlərimizi senator deyil, rüsvətlə satın ala bilməyəcəyimiz və fərqli baxışları olan insanlar mühakimə edir".

Qəribədir ki, Aleksandra “Ölü canlar” əsərinin ikinci cildinin yandırıldığını əvvəlcədən yuxuda görmüş və qəribə yuxusunu dostuna danışmışdı. O, yuxusunu “çevrilmə” adlandıraraq “Ölü canlar”ın sevgi və güc qaynağına çevrilməsini arzulamışdı.

Aleksandra ömrünün sonuna qədər Qoqolun yanında oldu, ancaq ona yalnız dostluq münasibəti bəslədi.

Qadınlara qarşı münasibətdə utancaq olan yazıçıya sevgisini etiraf edən yeganə qadın Mariya Sinelnikova idi. Mariya Qoqolun xalası qızıydı, çox erkən ailə qurmuşdu, amma ailə həyatı alınmayan xanım ərindən ayrılıb Xarkovdakı malikanəsinə köçmüşdü. Zəngin və müstəqil Mariya Sinelnikovanın üzünə yüksək cəmiyyətin bütün qapıları açıq idi.

1851-ci ildə Qoqol anası və kiçik bacısı Olqayla təsadüfən Mariyaya qonaq gedir. Qohumlar uzun illərdən sonra bir-birini sanki yenidən kəşf edirlər.

Mariya onun yumşaq xarakterinə, həssas, kövrək qəlbinə heyran olur. Yəqin ki, kişilərdə məhz bu həssaslığı tapa bilmirdi.

Qoqol bir neçə gün Mariyanın evində qonaq qalır. Qoqol gedəndən sonra Mariya onun otağının qapısını bağlayır və heç kimi oraya buraxmır. Otaqda Qoqolla bağlı xatirələr qorunurdu.

Sonralar Mariya etiraf edirdi ki, o, Qoqolun öz doğmalarına olan qayğısından mütəəssir olmuşdu: “Mən görürdüm ki, o, tez-tez kasıb komalarına baş çəkib ehtiyaclarıyla maraqlanır, Moskvadan yoxsullara kömək üçün pul göndərirdi... Mən onun işgüzarlığına heyran idim, ədəbiyyatla bağlı işlərdən vaxt tapıb malikanənin qayğılarıyla da maraqlanırdı. Halbuki, hələ gənc ikən öz payını ana və bacısına bağışlamışdı... Ağac əkirdi, xalça üçün eskizlər çəkirdi... Hər yerdə onun əl əməyinin izlərini görmək olardı”.

Mariyanın dedikləri onunla Qoqol arasında olan yazışmalara maraq oyadır, amma təəssüf ki, onları əldə etmək mümkün olmayıb. Sinelnikova tədqiqatçıların məktubların üzünü köçürmək haqqında xahişinə rədd cavabı verib. “O məktublar yalnız mənə məxsusdur”, - deyən qadın heç kimi o sirlə aləmə yaxın buraxmayıb.

Mariya ölənə qədər Qoqolun vəfatından sonra sifariş verdiyi matəm üzüyünü barmağından çıxarmadı. Bu, almaz qaşlı bir üzük idi. İç tərəfində “N. Qoqolun ölümü - 1852, 21 fev.” yazılmışdı. Üzüyün qaşının içində Mariya sevgilisinin saçının telini saxlayırdı.

Sinelnikovanın matəm üzüyü Poltava Diyarşünaslıq Muzeyində saxlanılır. Sinelnikovanın varisi Olqa Soşalskayanın dediyinə görə, bu üzük nəsildən-nəslə ötürülüb.

“Bilirəm ki, mən öləndən sonra mənim adım məndən xoşbəxt olacaq”, - ölümündən az əvvəl Nikolay Vasilyeviç Qoqol belə demişdi. Doğrudan da, böyük yazıçının ölümündən iki yüz ilə yaxın vaxt keçib, onun əsərləri isə, hələ də ən çox oxunan və sevilən “xoşbəxt” əsərlər sırasındadır...

Günel NATIQ

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Ürək jarqonu

*Vaqif Səmədoğlunun
poemaları ilə bağlı düşüncələr*

Düşüncəni bölüşməkdən daha çox, fikirləşdiyini göstərmək, onu vizuallaşdırmaq baxımından Vaqif Səmədoğlunun yaradıcılığı yaddaşımıza seçdirilmiş hərflərlə yazılıb. O, poetik yaradıcılığında həm ovqatın mənzərəsini göstərir, həm də oxucunu həmin ovqata kökləyir. Çağdaş sərbəst şeirimizdəki səssiz düşüncə, Rəsul Rza və Əli Kərimdən gələn xətt Vaqif Səmədoğluda xüsusi bir yola çevrildi, – öz ahənginə yaxınlaşdı. Əgər Rəzul Rzada, Əli Kərimdə sərbəst şeir bir sıra məqamlarda qafiyələrin müşayiətində idisə, Vaqif Səmədoğlu ona – qafiyəli düşüncəyə bir az da azadlıq verdi, ustad şairlərdən gələn yolun önünü daha geniş müstəvilərə açdı. Bununla da o, günümüzdəki sərbəst şeirə gələn yolu özündən sonrakı ədəbi nəsillər üçün bir az da kəsələşdirdi. Eyni zamanda, sərbəst şeirə Vaqif Səmədoğlu lakonizm kəsəri gətirdi – bununla da sərbəst şeir sicilləmə olmaqdan bir qədər xilas oldu, mənaya sıxışdı. Vaqif Səmədoğlu həm də mənaya köklənmək baxımından şeirimizin istiqamətini dəyişdi – lirikanı hisslərin əsirinə çevrilməsinin önünü kəsdi, lirika dünyasının sərhədlərini genişləndirdi. Onun şeirlərini sevmək artıq bir zövq məsələsidir, onun yazdıqlarını oxumaqla, əslində, kimləri bəyənib-bəyənməmək məsələsi aydınlaşır. 90-cı illər şeirinə daha dərin qatda ən çox təsir edən şair odur, üst qatda isə başqa şairlər. Və bu gün sərbəst şeirin bu qədər geniş vüsət almasında Vaqif Səmədoğlunun da danılmaz xidmətləri var. Çünki onun yaradıcılığını sevən ədəbi gənclik həm də onu özünə meyar seçdi, onun saldıdığı poetik işıq cığırıları ilə gedib yeni-yeni arsenallar müəyyənleşdirdi. Eyni zamanda şeirin az yazılmasına çağdaş dövrdə Vaqif Səmədoğlu və Vaqif Bayatlı Odər öz yaradıcılıqları ilə nümunə oldular. Bugünkü ədəbi nəslin şairlərinin şeirə münasibət və məsuliyyətindən aydın görünür ki, onların böyük əksəriyyətinin yaradıcılıqlarının yekunu bir kitabdan ibarət olacaq. Örnək olmaq da ədəbiyyata xidmətdir.

Vaqif Səmədoğlu şeirləri ilə bir zövq aşılıdı – poeziyanın mənəvi meyarını ölçən bir etalona çevrildi. “Şeir sözdən istifadənin ən mükəmməl vasitəsidir” deyir Valeri Brüsov. Vaqif Səmədoğlu da məhz bu mükəmməlliyi öz yaradıcılığında gərəyincə ifadə etdi.

Vaqif Səmədoğlu bildiyim qədər poemalarının oxunmamağından narahət imiş, çünki onun həcmi az olan şeirlərinin vurğunları çox zaman şairin nisbətən

böyük həcmli əsərlərinə – poemalarına lazımı diqqəti əsirgəyiblər. Amma şükür ki, artıq Vaqif Səmədoğlunun bütün iri həcmli poetik əsərləri bir kitaba – bir damın altına toplanır. Özü müsahibələrinin birində deyirdi ki, bunlar ənənəvi poemalar deyil, atamın yazdıqlarına bənzəmir, belə nümunələrə Avropada “Uzun şeir” deyirlər. Şairin dilə gətirdiyi kimi, doğrudan da, bu əsərlər bizim ədəbiyyatımıza xas olan poemalar deyil, daha çox dərəcədə çağdaş dünya şeirindəki Poetik silsilələri xatırladır. Bu yazıda “Əvvəldən axıra oxunmaq” istəyən şairin az oxunan poetik nümunələri – poemaları təhlilə cəlb olunacaq:

“REKVIYEM”

...Vaqif Səmədoğlu 1969-cu ildə “Rekviyem” poemasını yazıb. Poemanın ideyası budur ki, biz öz iradəmizdən asılı olmayaraq, bu cahana gəlirik, kimin uşağı, hansı vətənin övladı kimi doğulmaq, hansı dənizin sahilində bu dünyaya göz açmaq bizim ixtiyarımızda deyil. Bəs ölüb yenidən diriləndə – axirətdə, yaxud başqa bir varlıq kimi bu dünyaya qayıdanda, görəsən, bizə yaranışımızla bağlı seçim imkanı veriləcəkmi? Biz daş, küçə, kol, türbə, araba təkəri, qaya ətrafında dolanan kölgə, yaxud bir may səhəri kimimi dünyaya gələcəyik? Məsələn, şair düşünür ki, Dilcan dağlarının dolama yolları olmaq pis olmazdı, sonra isə fikirləşir ki, o yollardan qırx üçüncü ildə ağır hərbi maşınları dağa gedən köçü basıb və oxşar hadisə onun gələcək həyatında da ola bilər...

***Serpuxovda dayanmayıb
Moskvaya çatan qatarın
səsi olmaq pis olmazdı...
Damından payız yağışı axan
yük vaqonlarında qatillərlə
canilərlə bir yerə
atılmış şairlər olmasaydı...***

Şair birdən xəyal eləyir ki, yeni həyatında pələng olmaq olar, sonra yadına düşür ki, köhnə at əti yeyib Tokio heyvanxanasında saxlanmaq təhlükəsi də var. Poema boyunca insan nəyəsə ümid edir və dərhal da bel bağladığı məsələ ilə əlaqədar təlaşa düşür. Vaqif Səmədoğlu bu durumu “qorxuyla ümidin müttəfiqliyi” adlandırır. Həyatı “qorxuyla ümidin mühasirəsi”ndə təsvir edir. Bütün bu ümid və ümitsizlik sadalamaları sonda azadlıq düşüncəsi ilə yekunlaşır. Sonra min bir tərəddüdlə də olsa dilə gətirir ki, “azadlıq olmaq pis olmazdı, sonradan azadlığı boğmaq gərək olmasaydı”. Və poema belə sonlanır: “Düşdün ümidlə qorxunun mühasirəsinə. Çıxdın. Allah rəhmət eləsin”. Deməli, ölüm, bizi qorxuyla ümidin əsarətindən qurtarır. Amma kimsəyə elə gəlməsin ki, o, başqa bir varlıq kimi dünyaya, bəşəriyyətə daha artıq xidmət edə bilər. İnsan öz ilahi missiyası ilə ucadır. Vaqif Səmədoğlu, əslində, bütün tərəddüdlərindən sonra insanın Tanrı tərəfindən müəyyənləşdirilən missiyasına inanır. Nizami Gəncəvi Allahın insana və təbiətə tapşıracağı missiya haqda belə yazır:

***Kimi səxa verib bəxşiş paylasın,
Kimi xəsis edib daim pay alsın.
Nə pay alan bilir bu işləkləri,
Nə pay verən bilir bu hikmətləri.
Nə atəş bilir ki, yandırıcıdı,
Nə də su bilir ki, dirilik saçır.***

Nizami Gəncəvi ilə Vaqif Səmədoğlu məhz bu müstəvidə (insan üçün əsas olan ilahi missiyanı yerinə yetirməkdir) birləşirlər, sadəcə, Nizami həmin

məqama inamla, imanla, Vaqif Səmədoğlu isə ruhi təbəddülatlarla, şübhələrlə gəlib çıxır. Əlbəttə, bütün bunlar aydın həqiqətlərdir, ancaq əsas olan onların fərqli səslənişləri və təqdimləridir ki, onları bunca sevdilir. Konstantin Paustovski bu barədə yazır ki, "Poeziyanın qeyri-adi bir xüsusiyyəti var. O, sözə özünün ilkin formasını, bakirəliyini qaytarır. Ən çox istifadə olunmuş, ən çox deyilmiş, sanki artıq dadı-duzu getmiş sözlər də poeziyada parlaya, cingildəyə, özünü yenidən göstərə bilir". İki şairin dünyagörüşü timsalında Paustovskinin dediyi məsələ daha böyük müstəvidə həqiqət gücünü bəyan edir.

“ROBİN QUD”

V.Səmədoğlunun "Robin Qud" poemasını xatırlayaq: Poemanın qəhrəmanı dəli olub, ancaq heç kəs onun niyə dəli olduğunu dəqiq bilmir. Günlərin bir günü kəndə "Robin Qud" filmi "gəlir". Filmin sonunda qəhrəman öz sevgilisinə qovuşur. Bu filmi Topal (dəli) da seyr edir və ondan sonra onu film göstərilən yerdən çıxarda bilmirlər. Çünki o, müharibədən sonra xoşbəxtliyinə qovuşmuş insanı məhz orada tapır. Amma bunu heç kəs anlamaq istəmir, onu zorla oradan çıxarırlar və dəlixanaya aparırlar. Əsər belə tamamlanır:

***Bilirdi ki,
Bu qaranlıq
dünya boyda olsa da,
sadiq dostlar
yetirəcəklər özlərini Robin Quda.***

Poemada əsas olan inam məsələsidir. Yəni insan inandığı həqiqətin ardınca gedir, ona dönə-dönə qayıdır. Çünki inam ruha bağlı məsələdir, inamaq ruhun saflığından irəli gəlir. Rafiq Tağının "Əsli və Kərəm" adlı hekayəsi var, əsərdə baş qəhrəmanların uşağı olmur. Onlar həyatlarındakı rəngsizliyi doldurmaq üçün daim komediyaya baxmağa gedirlər. Günlərin bir günü onların "teatr səfəri" faciəyə təsadüf edir. Faciədə isə baş qəhrəman uşaqdır. Həmin hadisədən sonra onların hər ikisi çalışırlar ki, faciəyə baxmağa getsinlər. Çünki faciədəki uşaq onların ümitsizliyinin bitəcəyi günə olan inamlarıdır və onlar hər dəfə faciəyə baxmağa getməklə həm də öz inamlarının ardınca gedirlər. Necə ki "Robin Qud" poemasında qəhrəmanın sevgilisinə qovuşduğunu görəndə dəlinin qəlbinə inam hissi hakim kəsilir.

“ROYAL”

Bu poemada dünyanı dinləyən, cahana qulaq kəsilən, onun nəfəsini duymaq istəyən bir insanın portreti – obrazı var. Dünyanı görəndə, baş verənlərə dərinləndən nəzər salaraq, yaxud dünya üçün baş sındıraraq, beyin yoraraq yox, dünyanı dinləyərək anlamaq necə çətindir. Şair dünyanı təbiətin öz dilində anlamağa çağırır:

***Yaşayram əllərimi
səbrimin cibinə soxub
əcnəbilər arasında
"küləkçə, mənçə",
"Mənçə, yağışca".***

Və sonra açılır ki, onu – poetik qəhrəmanı royal gözləyir, o isə ona yaxınlaşmağa vaxt tapmır. Sonra qəhrəman sevgilisini xatırlayır, Moskvanı təsvir edir, qəfil də deyir ki, burda hər şey Moskva rəngindədir. Bu isə o

deməkdir ki, Polşa da, Bakı da eyni reallıqların mənəşəsindədir, həyatda ümumi mənada rəngarənglik yoxdur.

**Dəniz
yenicə doğmuş
ana üzütək aydın.
Müharibə qaçqınlarıyla
dolmuş gəmitək
aralanır limandan
ayrılır məndən
qara yelkənini qaldırmış
royal...**

Vaqif Səmədoğlunun təşbehləri əksərən nəyisə nəyəsə bənzətməyə yox, situasiyanı tamamlamağa hesablanır. Şeir yuxarıdakı misralarla bitir, amma iki təşbehlə situasiya tamamlanır və obrazın aqibəti gün işığına çıxır: Yəni qəhrəman uzaq ellərdən qız sevib, onlar ayrılıblar, sevginin vətəni olan yerdən uzaqda hər yer ona qürbətdir və bütün bunların yaratdığı ovqat onu royaldan, royali da ondan uzaqlaşdırır. Ancaq bu kiçik poema tək-cə lirik gücə malik deyil, burada həm siyasi mənzərə var, həm Sovet İmperiyasının siyasəti – həyatı eyni rəngə boyaması var, həm də ayrılıq və onun səbəbləri var. Bütün bunların yekunu isə əsərin mahiyyətini tamamlayır, yəni əsərin poetik qəhrəmanı ona görə dünyanı görmək istəmir ki, o, bu qədər hadisələrin şahididir, bunca acınacaqlı mənzərələr onun gözü önündə cərəyan edib, ona görə də o poemanın əvvəlində dünyaya baxan yox, onu dinləyən tərəfdir. Bütün bunlar aydın göstərir ki, Vaqif Səmədoğlu ilk baxışdan nə qədər sadə, anlaşılıqlı şair təsiri bağışlayırsa, əslində, o qədər mürəkkəb, dərin mənalarla yüklü fərqli bir poetik nəfəsi, mənalar aləmi olan, müxtəlif dünyagörüşlərini ehtiva edə bilən, rakursları bir nöqtədə uğurla birləşdirən dəyərli bir şairdir. Və bütün bu həqiqətlər müəyyən dərəcədə aliliyə xidmət edən həqiqətlərdir. Əks təqdirdə doğruları hamı deyə bilər. Pol Elüar həqiqətin bu cür məqamını “faydalı” adlandıraraq onun şeirdə ifadə etdiyi mənanı özəlləşdirir, ona vurğu gücü yükləyir: “Poeziyanın məqsədi faydalı həqiqətdir”.

“ŞƏFFAF BALIQ”

Vaqif Səmədoğlunun ən mürəkkəb poeması, mənəcə, “Şəffaf balıq”dır. Dünyadan bezmiş, sakitləşmək, ruhi rahatlıq tapmaq üçün dənizə gedən qəhrəman öz içində bütün ümitsizliyini, qaralan arzularını, haçalanan fikirlərini də aparıb. Özündən xilas olmağı bacarmayan insan həmişə ruhi axtarışlarda olur: insanı bu yola Tanrı yönəldir. İnsan təbiətin nəhəngliyində və ədəbi mahiyyətində öz dərдинin kiçikliyi anlayır, nəticədə özünün fonunda gördüyü dünya haqqında ətraflı düşünür. Poemada “Kapitan”a müraciət var. İlk baxışdan kapitan obrazı Allahı simvolizə edirmiş kimi görünür, sonra məlum olur ki, elə deyil, Vaqif Səmədoğlu hər kəsi öz adı ilə çağırır:

**Göndərdiyin
yuxulara baxdım
çox sağ ol, kapitan.
Küləklə doldu ömrüm
Yelkən sayağı.
Üzüldü
yer üzündən
get-gəlimin ayağı.**

Poemada müxtəlif məsələlər üçün kapitana müraciətlər var, amma bu məqamda kapitanın kimliyi aşkara çıxır:

**Dənizin dibi qayıqlarla dolur!
Onlara toxunsaq
Batacaq gəmin, kapitan.
Səkilərin tozuna enəcəyik.
Evlər sovuracaq
bizi içinə,
otaqlara ilişəcəyik, kapitan!
evlər sovuracaq bizi içinə,
otaqlara ilişəcəyik, kapitan.
Meyitimi tapmayacaqlar
qalxacaq
göy üzünə
ömrümün
nazik sapa bağlı çərpələngi.
Kəsiləcək sap,
ulduz kimi axacağam
Yer üzünə
kapitan,
Nəyinsə son nəfəsi olacaq, bəlkə.
ölümün ulduz axını...
Kapitan, ayıq ol,
ayıq ol, kapitan!
Qapanmasın gözlərin bir an.
Allah
insan ağzıyla deyir:
– Yoxam...
eşdirsənmi, kapitan!!!**

Sonra Şəffaf balıq peyda olur və onun daxilindən ətrafa və kapitana baxır poetik qəhrəman. Sanki bir canlının içindən başqa bir canlı seyr edilir və ətrafın – hər şeyin mahiyyəti bir-birinin içindən görünür. Və məlum olur ki, onların bir-birini görməsi və bir-biri üçün var olması məhz şəffaf balıqdan asılıdır:

**Bilirdin,
bilirdim,
yox olardıq,
biryolluq
üzüb getsə şəffaf balıq.**

Sonra qəhrəmanın şəxsi dünyasının gizlinləri açılır və bu sirlər pərdəsinin arxasından poetik psixologiya meydana çıxır. Və şəffaf balığın vasitəçi mahiyyəti açılır:

**Dərdim yayıldı dənizə,
qalxdı üzə
ada-ada.
Balığa dərdimi dedim
ürəyimin jarqonunda...
Anlamadı...
Şəffaf bədən,
şəffaf beyin,
şəffaf ürək,
şəffaf dünya,**

**şaleyimizin şəffaflığı
şəffaf balıq...**

Bu məqamda Nazim Hikmətin “Masalların masalı” şeirini xatırlayaq:

**Su başında durmuşuz.
Önce kedi gidecek,
kaybolacak suda sureti.
Sonra ben gideceğim,
kaybolacak suda suretim.
Sonra çınar gidecek,
kaybolacak suda sureti.
Sonra su gidecek
güneş kalacak;
sonra o da gidecek...**

Oxşar mənzərə bir qədər fərqli situasiyada bu şeirdə də yaranır:

**Sən,
Balıq.
Mən.
Vaxt gec,
dəniz gecə
Yox olduq
dənizə atılmış
iki xırda gecə kimi.**

Sonda isə bütün bu ağır fon, daxili narahatlıqlar, ruhi təbəddülatlar məişət mənzərəsi ilə dağılır. İnsan tənhalığı, ağırlı düşüncələr, Allaha sığınan obrazın dünyaya nəzəri – bir şəffaf balığın içindən baxması, bir sözlə, hər şey yox olur. Qəhrəman başqa bir dünyadan real dünyaya qayıdır:

**Yeridim qayalara sarı
Sonra sola,
asfalt yola.
İrəli.
Abbasın dükanından o yana,
Avtobus stansiyasına...**

Vaqif Səmədoğlu yaradıcılığına xas bu cür sərt keçidlər, dünyalar arasındakı gəzişmələr, sərhədlərə sıçrayış bu poemada da var. Benedetto Kroçenin bir təhlil yazısında belə bir yekun fikri var ki: “Poeziyada faktlar yoxdur, ancaq sözlər var, reallıq yoxdur, ancaq obrazlar var”. “Şəffaf balıq” da belədir, orda bütün “faktlar”, “reallıq”, sadəcə, obrazın yaşantısıdır, lap düzü, onun özüdür.

“KÖÇƏRİ QUŞLAR”

Bu poema çağırış, müraciət intonasiyasındadır. Tələsən, harasa getmək istəyən, ona görünən yolun yolçusu olmaq ehtirası ilə alışıb-yanan və bunu əsaslandırın bir insanın nitqidir bu şeir. Və bu gedişin ünvanı göy üzüdür – bu məqam həm Haqqa qovuşmaq kimi başa düşülə bilər, həm də pak aləmə. Əsas olan isə uzaqlaşmaq və bundan qorxmamaqdır. Çünki insan qorxanda xeyri, yaxşılıqları unudur:

**Qorxma,
qorxma
qanadlarımız o an
qüvvətlə dolacaq.**

**Düşəcək yadımıza
canavarların
pələnglərin
durnaların,
ata-babalarımızın təcrübəsi.**

Vaqif Səmədoğlu göstərir ki, qorxaqlığıma görə hər şeyi - həm heyvani, həm də insani duyğu və vərdişlərimizi itirmişik. Nəticədə həm ilkinliyimizi həm təkamül gücümüz qeyb olub. Və getdikcə şeirdəki siyasi nitq daha böyük cəsarətlə, qətiyyətlə ucalır:

**Başa düş məni,
nə böhtandan qorxum var,
nə ləkələrdən.
Bilirsənmi
orden kimi gəzdirərdim sinəmdə
böhtanları,
ləkələri,
ulduzlarla dolu
göy üzünü.
Paqon kimi daşıyardım çiynimdə,
ancaq onun-bunun iradəsiylə
basılmamış qapımızın zəngi.
Başqa ayaqların sürətindən
asılı olmamışkən addımlarımız
göy üzünə çatmalıyıq biz.**

Vaqif Səmədoğlu getməyin mütləq uğur, ümid olduğunu sanmır, bələ “heç ümidin cənubuna” yetməyəcəyini düşünür. Onun çağırdığı naməlum adam da getmək istəmir və bəlkə də, bu poemanın əsas qəhrəmanı həm də elə odur.

**Hər otağın öz qanunu,
öz məntiqi var.
Bu otaqların qanununu
mən yox,
Doğulmağım
və sağ qalmağım pozur.**

Yaxud da:

**Üzümə bağlıdır,
məntiqlə açılıb-örtülən qapılar.
Dəyə də bilmərəm onları...**

Əsl faciə şeirdə fonda görünən obrazın faciəsidir; o, cib saatını, köynəklərini, Vətən həsrətini qoyub gedə bilmir, baxmayaraq ki, gedənləri buradan nifrət yola salır, amma yenə də kinin, paxıllığın, düşmənliyin əlindən xilas olmaq onun üçün çətindən çətinidir. Burada getmək istəyən, köçəri quşlara qoşulmağı arzulayan özü də Vətəndən əl çəkə bilmir, onun gözəlliklərini unutmayacağını dilə gətirir, bütün naqis cəhətləri ilə bərabər. Vaqif Səmədoğlunun vətənsəverliyi məhz bu cür dərinədir; qışqırıqsız, pafossuz, haray-həşirsiz...

“KÜLƏK”

Bu poemada Vaqif Səmədoğlu yaradıcılığına xas ağırlıq, hüzn, aqibət həsrəti aydın görünür. Şəhərə külək gəlməsi gözlənilir. Adi təbiət hadisəsi olan külək fəvqəlfəvə kimi gözlənilir, insanlar onun intizarındadırlar. Poemada

ətraf mühit təsvir edilir və hər hissə “Şəhərə külək gəlir, külək gəlir şəhərə” hissəsi ilə tamamlanır:

**Bütün dünya boyanır indi,
əsəblərin, hislərin rənginə.
İndi dünya səhnə yox, səhnə arxasıdır.
adlarla tanıyırıq hamını.
Bilirik divlərin
və Məlikməmmədin kim olduğunu
bilirik qrimsiz simurq quşunun
neçə div balasını ac qoyduğunu.**

Vaqif Səmədoğlunun başqa şeirlərindəki kimi, bu poemada əsas məqsəd dünyanın şairin özünə sirr olan mahiyyətinə münasibətidir. O, özünə sirr olan, yaxud özünə daha yaxşı aydınlaşmış mətləbi izah edir və nəticədə şeiri bir təəccüb faktı kimi təqdim edir:

**Yalan demək olar
sevilmək üçün,
ancaq gün gəlir
yaddan çıxır mühitin
ən gözəl, ən ağıllı tələbləri.
Bilirsinizmi
çətindir necə
Vətəndə vətən həsrətiylə yaşamaq?**

Sonda külək bir çarəsizlik simvolu kimi görünür, hər kəsi küncə qısnayır və həqiqətlər bu cür sıxışdırılmalarla meydana çıxır, aşkarlıq qazanır:

**Quşlar çırpınır
Bağlı pəncərələrə...
Şəhərə külək gəlir,
Külək gəlir şəhərə...**

Vaqif Səmədoğlu şair məninə mərkəzdə saxlamağa, onun nəzəri ilə dünyaya baxmağa və sonda hər şeyi onun rakursunda cəmləməyə meyilli şairdir. Bu cəhət şeirdə polifoniyayı azaldır, amma poetik əsərdə haçalanan xətlər eyni nöqtədən ayrılır və bu da müxtəlif fikirlərin meydana gəlməsinə şərait yaradır. Və onun əksər şeirində olduğu kimi, adi reallıqdan siyasətə, şəxsi hisslərdən ortağ yaşantılara yeni qapılar açılır – qəfil körpülər atılır.

Bu poemanın başqa poemalardan fərqli cəhəti həm də ritmindədir, şeir mahiyyət etibarını ilə olduqca unikal şəkildə intizar ovqatına köklənib, sadalamalar, fikir gedib-gəlmələri, müraciətlər - hamısı həmin məlum ritmi təkrarlayır. Və bu təkrarlar özü də intizar ovqatı yaradır: bir təkrarda tamamlanan fikrin ardını növbəti başlanğıcda – əslində, növbəti təkrarda tamamlanacağını düşünürsən. Poemanın yuxarıda nümunə gətirilən finalı isə, əslində, təkrarların məntiqi, şeirdəki ideyaların ortaqlaşdığı anın poetik yekunudur.

“ATAMIN MƏKTUBLARINA CAVAB”

Vaqif Səmədoğlunun bu poeması, əslində, bir qədər gecikmiş cavab hesab oluna bilər. Çünki poemadan açıq-aşkar görünür ki, şairin atası hara getsə evlərinə məktub yazar, evin Vaqifdən başqa digər sakinləri də o məktublara cavab yazarmış... Amma burada bir incə nüans da var: Vaqif Səmədoğlu məktublara cavab yazmasa da bir məqamı xüsusi olaraq qeyd edir:

**...mənim bir söz deməyib
otaqları gəzməyim.**

Bu misralardan aydın olur ki, evdə hər kəs məktuba cavab yazmaq hayında olanda Vaqif Səmədoğlu möhkəm darıxar və otaqlarda var-gəl edərmiş. Amma bu məqam şeirdə incə tərzdə verilib, Vaqif Səmədoğlu yaradıcılığına xas bəzək-düzəksiz, səmimi şəkildə çatdırılır.

Şeir bir insan itkisinin başqalarının həyatında ifadə etdiyi mənanın şərhinə başlayır və qəfildən müraciətə adlanılır və dünyanın adiliyi, hər şeyin təkrar olduğu diqqətə çatdırılır. Bu – hər şeyin təkrar və adi olması həm də dünyadan köçənə təskinlikdir: “Bax, sən bu dünyada yoxsan, amma dünya elə həmin ki kimidir, yenə də insanlar doğulur və ölürlər, həyat bu sayaq təkrarlardan ibarətdir”:

**Yer kürəsi fırlanır
əvvəlki qaydasıyla
Ölüm dost-aşna
tapır özünə hələ.**

Yaxud:

**Ata, dünyada hələ
ölümün müttəfiqləri,
dostları var.
Sən ki görmüşdün onları,
onlarla vuruşanları.**

Poetik fikir başqa bir təskinliklə davam edir, amma bu təskinlik hansı mənanı ifadə edir, nəyə xidmət edir, bunu demək bir qədər çətindir. Şeir bu məqama –çıxılmazlığa gəlməsi isə çox məntiqidir, dünyanın dəyişməməyi kimin üçünsə bir tərəfdən təskinlikdir, digər tərəfdənsə çarəsizlik. Çünki dünyanın dünənində də, bu günündə də çoxsaylı bəlalər, bədxahlar var. Əgər onlar mövcuddurlarsa, deməli, gedən – dünyadan köçən geridə qalana narahat olmaqda haqlıdır:

**Arxayın ol hər şeydən!
Tükənmir barı
qarış-qarış gəzdinin
torpaqların,
Yenə başı dümağdır
sevdiyin dağların.**

Vaqif Səmədoğlu əksər şeirlərində mənanı dərinədə gizlədir. Çünki kökdəki mənaya çatanda bir həqiqətə yetmiş olursan, fikir çaşqınlığı yaşamırsan. Şeir finalına baxaq:

**Hər dəfə
görürəm heykəlini.
Məni ayırmırsan
ətrafında dolanan insanlardan.
Bakıya baxıb,
Vətənin səsinə qular asırsan...
Yanımdan keçənlər,
ayaq saxlayıb bir an,
baxırlar sənə,
Səməd Vurğuna.
Mən də baxıram.
Baxıram
cavan ölmüş Məhbub nənəmin
Salahlıdan gedib,
heykəl olmuş
qarayanız oğluna...**

Şeir in sonunda bu itkinin şair tərəfindən həm bir vətəndaş, həm də oğul kimi yaşandığı vurğulanır. Məhbub nənə obrazının şeirə əlavə olunması də məhz ailə kontekstini, itkinin bir ocaq üçün hansı mənaları ifadə etdiyini nəzərə çarpdırılır.

Bu poemada ölümə münasibətin iki üzü aydınlaşır: ölümün şəxsi və ictimai faciə olması. Eyni zamanda, böyük insanların, millət adamlarının yoxluğunun xalq üçün hansı mənaları ifadə etdiyi anlaşılır. Vaqif Səmədoğlu mənə dolabını hər poemasında bu cür ləbaləb doldurur. İlk baxışdan sadə görünən mətləbin bütün dərinliyi sonradan oxucuya faş olur. Ona görə də Vaqif Səmədoğlunun şeirlərini çox zaman oxucular sonradan daha yaxşı anlayır, necə ki, peşman olanda, yaxud iztirab anında nə vaxtsa etdiklərimiz bizə daha dərin anlaşılır. Bu poema həm də Vaqif Səmədoğlunun atası ilə yenidən söhbət etmək arzusunu ifadəsidir: “Poeziya söhbətdir. Artıq üz bəüz danışmaq üçün çox gec olan insanlarla söhbət” (Dennis Odriskoll).

“DİVİN NAĞILI”

Poema Nazim Hikmətdən epiqrafla başlayır: “O mavi gözlü bir divdi, kiçik bir qadın sevdi”. Poemadan aydın olur ki, bir div bir qadını sevir, ona eşqini izhar edir. Qadın ona deyir ki, get insan ol, sonra gələrsən. Div gedib çoxlu kitablar oxuyur və insana çevrilib gəlir. Qayıdanda görür ki, qadın ailə-uşaq, pis qismət əlindən yorulub. Div ona keçmişdə olanları xatırladır. Qadın isə onu söyüb qovur. Belə olan təqdirdə div ondan küsmür, çünki bilir ki, insanın xislətində belə naqisliklər var. Bütün bunları divə oxuduğu çoxsaylı kitablar başa salmışdı:

***Div qınamadı qadını,
taleyindən gileylənmədi.
Güldü bir az
başına gələn bu işə...
Bilirdi,
çoxdan bilirdi ki,
gec-tez itirəcək o qadını
Axı hədəf getməmişdi
kitablara dustaq olduğu günlər.
O günlərə
ürəyi kiçilmiş div girib
div ürəkli insan çıxmışdı.
Sevinirdi
insanlığın bu ilk səhərinə
Bir insan səhəri
qalib gəlmişdi
neçə illik div kədərinə!***

Poemada Div obrazı şərtlilik kontekstində təqdim edilir. Yəni, o insana çevriləndə insan kimi, div olanda div kimi əzab çəkir, qəbul olunmur. Qadın isə divə “yox” deyib, amma insanla qurduğu ailə də ona səadət gətirməyib. Bir sözlə, heç kəs xoşbəxt deyil. Amma nəyə görə, nağılın qəhrəmanı divdir, qadın deyil. Çünki dəyişən, insanlaşmaq üçün yol keçən, tale yaşayan obraz divdir. Digər poemalarla müqayisədə, bu əsərdə bədii dilin zənginliklərindən şair adətincə istifadə etməyib, əksinə, təhkiyəni əsas götürüb, nəqlə üstünlük verib. Bu isə hər nə qədər şeirin ahənginə uyğun məsələ olmasa da, nağıl ritmi üçün keçərli üslubdur. Poema 1964-cü ildə yazılıb. O dövrün ədəbi ab-

havasını xatırlayanda şairin yenilikçiliyinin uzaq tarixçəsi tam mənzərəsi ilə oxucuya aydın olur. Və div obrazı, əslində, Vaqif Səmədoğlu yaradıcılığı üçün gözlənilməz obrazdır. Elias Kanetti yazır ki: “Əsl şairlər öz personajları ilə onları yaradandan sonra qarşılaşırlar”.

“YEDDİ MƏKTUB”

Bu poema digər poetik nümunələrdən daha artıq melanxolik, hüznlüdür. Məktubdan məlum olur ki, qəhrəman acılar çəkir, sevdiyi insan başqası ilə ailə həyatı quracaq və günlər keçdikcə onların əbədi ayrılığının da vaxtı daralır: Obrazın aqibəti bir neçə məktubda aydınlaşır:

*Taksiyə minəndə
kölgəmə sataşdı gözüm.
Yer üstündə
bir az da bükülmüşdü
kölgəmin beli.*

Yaxud başqa bir misala baxaq:

*Dar teleqraf pəncərəsindən
neçə insan əli
uzanacaq məktubuna.
İtəcək əlimin tənhalığı
əllər içində...*

Bir misal da əlavə edək:

*Birdən
bir rus qarısı
dayandı qarşımda.
Gözlərimə baxdı,
baxdı gözlərimə,
gözlərimə baxdı.
Sonra
xaç çəkdi sinəsində
onun qoca, qabar əli.
Gör nə günə qoydun məni...*

Bu poemanın ümitsizliyinin içində bir insan ümidinin işığı var. Alber Kamyu “Yad”da yazır ki: “İnsan heç zaman tam bədbəxt olmur”. Doğrudan da, belədir, Tanrı heç zaman bütün işıqları söndürmür. Nəşə bir ümid poema boyunca gəzinir. Və arzusunu itirmiş insanın bütün dünyanı dinləməsi və hər şeydən xəbər gözləməsi dəhşətli bir detalla Dördüncü məktubda açıqlanır:

*İki qonşum var.
İkisi də şikəst.
Lal,
kar...
Dillərini də,
qulaqlarını da
tapşırıblar əllərinin çevikliyinə.
Əllə deyib
əllə eşidirlər.
Beləcə də söhbət edirlər,
kommunal evimizin
kirli mətbəxində.*

*İndi onlar da evdəirlər,
mən də.
Onlar mətbəxin kir qoxusunda.
Mən
otağımın həsrətxanasında.
Amma otağımdan eşidirəm,
eşidirəm onları.
Çünkü söhbətləri səndəndir,
səndən,
səndən...*

Yeddinci məktubda da oxşar ovqat əks olunur, sadəcə, bu hissədə vəziyyət daha sərt tondadır. Şeirir qəhrəmanı ölüm arzusuyla ölüm qorxusu arasında qalır. Sonuncu hissədə isə sətirlər var, amma sözlər yoxdur, bütün fikirlər sanki yarımçıq qalıb. Bu poemada əsas məsələ oxucunu obrazın ovqatına kökləməkdir. Yəni o hüznü, həmin ağrını oxucu da müəlliflə paralel yaşayır.

“BUM-BUM”

Bu poema uşaq ədəbiyyatına aid bədii nümunədir. Meşədə heyvanların vahiməsindən bəhs edir. Bütün heyvanlar bum-bum səsindən qorxurlar, sonda məlum olur ki, yel ağaclardan almaları yerə salanda o səs çıxır və meşədəki ən yırtıcı heyvanlar da o səsdən qorxurlar. Poema oxunaqlı bir dillə yazılıb, Vaqif müəllimin özünəməxsus ironiyası – gülüş doğuran sonluqla aydınlaşır. Alt qatdakı mənada isə böyük güclərin kiçik şeylərdən qorxması və əksər yaradılmışların bir-birinə qorxu təlqin etməsi kimi dərin, ibrətamiz məsələlər dayanır.

NƏHAYƏT

Vaqif Səmədoğlunun dərin, intellektual poeziyası daim təkrar-təkrar müraciət edilən, qayıdısa geniş imkanlar açan yaradıcılığı, digər istiqamətlərdə olduğu kimi poema janrında da müstəsna. Bu poemalar – uzun şeirlər çağdaş Azərbaycan şeirinin genişlənən poetik nəfəsində xüsusi rol oynayacaq.

Fərid HÜSEYN

Yeganə MƏMMƏDOVA

Təkəbbürlük eyləyəni Tanrı sevməz

“Biz kitabı [Qurani] sənə yalnız müşriklərə ixtilafda olduqları [tövhid, qiyamət, qəza-qədar və s. bu kimi] məsələləri izah etmək və möminlərə bir hidayət və mərhəmət olsun deyə nazil etdik”

“ən-Nəhl” surəsi

“Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda dövlət məsələləri ilə bağlı motivlərdən tutmuş – qəhrəmanlıq, savaşı, şəhidlik, hakimiyyət, müstəqillik, məişət məsələlərinə kimi – məhəbbət, mərhəmət, ata-anaya sevgi, övladsızlıq motivlərinə də rast gəlinir. Bütün bunlar Oğuzun yaşamı, həyat gündəliyidir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” bütövlükdə birliyi, vətənə sədaqəti, qəhrəmanlığı, xarici işğalçılara və daxili iğtişaclara qarşı birliyi tərənnüm etdiyindən, Sovet ideologiyası ilə zidd idi. Sovet ideologiyası Azərbaycan tarixinin, ədəbiyyatının öyrənilməsində məhdudiyyətlər qoysa da, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı Azərbaycanda H.Araslı, M.H.Təhmasib, Ə.Abid, Ə.Dəmirçizadə, M.Şirəliyev və b. tərəfindən tədqiq olunmuşdur. Bədii nəsrimizdə də “Kitabi-Dədə Qorqud” motivləri M.Rzaquluzadənin “El gücü” və “Dəli ozan” povestlərində bədii əksini tapmışdır. “Bu kitab 1948-ci ildə nəşr olunub və “Dədə Qorqud kitabı” 1950-ci ildə yasaq edilib” (5, 5). Yasaq Azərbaycanda idi, lakin dastanın dünya miqyasında, eləcə də Türkiyə elmi və ədəbi mühitində geniş tədqiq olunması davam edirdi. Azərbaycanda 1950-ci illərin sonlarında yasağın aradan qaldırılması ilə yenidən nəşr olunmağa başladı. 1960-70-ci illərdə nəsrə Əhmədəğa Muğanlının “Şəhriyar əfsanəsi” povesti, “Məclisə Dədə Qorqud gəldi” və “Qorqud Dədənin öyüdü” hekayələri, Anarın “Dədə Qorqud” povesti meydana gəldi.

Dastan motivlərindən bəhrələnərək bir çox elmi və bədii əsərlər yazılmışdır. Qorqudşünaslığın görkəmli nümayəndələrindən olan Kamal Abdullanın elmi və bədii yaradıcılığı da bu sahədə uğurlu addımlardandır. Kamal Abdulla dastan mətni və mətnin ona verdiyi kodlarla “Yarımqıç əyazma” romanında “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının sirlərini açmağa müvəffəq olmuşdur. Dastan naməlum müəllif – katib tərəfindən üzü köçürülərək dövrümüze gəlmişdir. Romanın başlanğıcından tədqiqatçı alim – Kamal Abdullanın obrazına rast gəlirik. O, kataloqda toz basmış əlyazmanı – gizli xəzinəni əldə edir. Məhz o, Dədə Qorqud dastanını araşdırır, dastandan bizə məlum olan obrazları yeni biçimdə və imicdə təsvir edir.

Yarımqıqlıq sözünün özünün də dastandan gəldiyini düşünmək olar. Dastanın bir çox boylarının əlimizdə olmaması səbəbindən dastanda İç və Dış Oğuzun bir-birinə asi olması və digər bu kimi məsələlər yarımqıq qalır.

Yarımqıqlıq romanın həm məzmununa, həm də bədii strukturuna öz möhürünü vurmuşdur. Bütövlükdə romanın məzmunu bu suallar ətrafında hərəkət edir – Oğuz niyə parçalandı? İç və Dış Oğuzun bir-birinə qılınc qaldırması nədən oldu?

Roman yalnız dastandan gələn motivlərindən ibarət deyil, eyni zamanda, Kamal Abdullanın bədii təxəyyülü də burada özünü yüksək səviyyədə göstərir. İlk növbədə Kamal Abdulla Dədə Qorqud dastanından bizə məlum olan obrazların bir qismini əsas, bəzilərini isə epizodik obraz kimi təqdim edir. Hətta bəzi obrazların – Qılbaş, Beyrək, Burla xatun, Qazan xan, Aruzun keçmişi haqqında yazıçının özünəməxsus şərhə də vardır.

Kamal Abdullanın Beyrəklə bağlı düşüncələri də dastandakı Beyrəklə eyniyyət təşkil etmir. Beyrəyin ad almasına diqqət çəkir. Göstərilir ki, Beyrək heç də qəhrəmanlıqla baş kəsib, qan töküb ad almamışdır. Oğuz igidləri qəhrəmanlıqları ilə ad alırdılar. Bu ad onların həm Bayındır xanın divanındakı yerini, həm də sosial statusundakı yerini təyin edirdi. “Yəni müəllif hadisələrin gedişini bir strateq kimi əvvəlcədən görür, personajları bu gedişatın tələbinə uyğun olaraq tekstə daxil edir” (3,19).

Müəllif “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından gələn obrazları bir cinayət prosesi ətrafında toplamaqla Oğuzun qaranlıq məsələlərinə aydınlıq gətirməyə çalışır. Cinayət prosesi metodu dastan iştirakçılarını danışdırmaq üçün uğurlu metoddur. “İndi dəhşətli hadisələr baş verəcək. Bayındır xanın istintaqına, qan daman gözlərinə baxıb tabını gətirmək olar?! Bəylər, bəylər, nə günlər gözləyir bizi... sizi... Sənə mədəd, qadir Tanrı...”(2,29). Xanlar xanı Bayındır xan eposda yalnız bir neçə boyda görünürsə, romanın süjet xəttində ardıcıl olaraq yer alır və istintaq prosesi onun rəhbərliyi ilə həyata keçirilir. “Hesab etmək olar ki, “Kitabi-Dədə Qorqud”da oğuzların hökmdarı Bayındır xan ancaq ali hakimiyyətin başçısı kimi deyil, həm də ədalət mühakiməsinin aparıcısı kimi təqdim edilir” (9,67).

Kamal Abdulla “Sirr içində dastan və gizli Dədə Qorqud - 2” kitabında qeyd edir ki, “Əsas məsələ isə Salur Qazanın Aruzdan modelləşmiş Köhnəyə və Köhnənin təmsil etdiyi Keçmişə münasibətidir” (1,88). Köhnə dedikdə Aruzun keçmişdə olduğu kimi Qazan xanın evini yağmaladarkən İç və Dış Oğuzun birgə yağma etməsini nəzərdə tuturdu. “Beyrəyə yas tutma əslində mahiyyət planında Dayının öldürülməsi addımının labüdlüyü qarşısında qalan Qazanın tərəddüdləridir” (1,89). Nəticə etibarilə keçmişə bağlılıq, ondan birdən-birə qopa bilməmək təkəbbürü də Oğuz savaşına səbəb oldu. Təkəbbürlülük yalnız “Kitabi-Dədə-Qorqud” dastanlarında deyil, həmçinin müqəddəs kitabımız Qurani-Kərimdə də inkar olunur və deyilir: “Yer üzündə təkəbbürlə gəzib dolanma. Çünki sən nə yeri yara bilər, nə də [boyca] yüksəlib dağlara çata bilərsən” (8,253).

Adlı-sanlı Oğuz bəyləri bir-bir gəlib Bayındır xana casus məsələsində şübhələri ilə bağlı məruzə edirlər. Casus da Oğuzdan idi. “Balta ağac kəsməzdi, sapı ağac olmasaydı” (4, 50).

Dastanda bir çox hadisələrin Oğuz bəylərinə yuxu vasitəsilə ağah olması da romanda Dədə Qorqud obrazında görünür. Dastandakı Dədə Qorqud övliya kimi təsvir olunursa, burada onun övliyaliğı, bütün olacaqlara bələd olması Nur daşına bağlıdır. Dədə Qorqud Nur daşına tapınaraq gələcəkdən xəbər verir. Dədə Qorqudun romandakı funksiyaları – ad verməyi, Oğuzun müşkülünü həll etməyi bizə dastandan məlumdur. Əlavə olaraq burada Dədənin yeni keyfiyyətləri – sirr saxlamaq, simurq quşu kimi tükü yandıranda peyda olmaq xüsusiyyətlərini görürük. Dədə Qorqud romanın təhkiyəsində də müxtəlif mövqələrdə yer alır:

1. Əsərin özündə də göstərildiyi kimi, roman I şəxsin – Dədə Qorqudun dilindən deyilir.

2. Dədə Qorqud həm də hadisələrin iştirakçısıdır.

3. Digər tərəfdən gələcəkdə yazmağa hazırlaşdığı dastanın ssenarisində özünəməxsus yer alır.

Ayrı-ayrı boylarda bir-birinin məntiqi davamı kimi görünən – Qazan xanın ova getməsi, evinin başında oğlu Uruzu qoyması, Bəkilin ovda küsməsi, Qazan xan evini yağmaladanda Dış Oğuzun iştirak etməməsi kimi hadisələrin açılışı son nəticədə Oğuzu bir-birinə qırdırdı.

Romanda müəllifin bədii təxəyyülü ilə yanaşı, elmi şərhlərini, hadisələrə münasibətini, mövcud durumu izahını da görürük.

Hadisələr təsvir olunduqca bəzi məqamlarda süjet xətti qırılır. Bu zaman müəllif əsərə yozum verməklə süjet xəttinin qırılmasının qarşısını alır. Həmçinin bu məqamlarda da oxucunu düşündürür. “Amma bütün xırdalı və böyük təsadüflərin bir məxrəcə gətirilmiş vahid adı var – TALE” (2,61), digər bir nümunə: “Bayındır xan ola bilsin ki, bu şəkildə iki xətti birləşdirməyə çalışır. Çaxnaşma salıb İç Oğuzla Dış Oğuzu qarşı-qarşıya qoymaq istəyən kişi ilə casusu qaçıran kişi eyni adamdır” ideyasını ortaya atır, bəlkə də bununla gizli şəkildə, eyham kimi məlum bir şəxsin adının çəkilməsini istəyir” (2,119). Bununla da oxucu-müəllif-əsər arasında bağlantı qurulur.

Romanın digər maraqlı doğuran qatı Şah İsmayilla bağlı olan təsvir planıdır. “Romanda əsas süjet xətti ilə Xətai süjetinin arasında hadisə əlaqəsi yoxdur. Lakin burada iki zaman sinxronlaşdırılmışdır. Müəllif oxucunu fraqmentar şəkildə bir zamandan o biri zamana aparmaqla, əslində zamansızlığı nəzərə çarpdırır” (6, 140). Şah İsmayıl və Osmanlı I Yavuz Səlim arasındakı savaşın türk dünyası üçün acı nəticələri əslində İç və Dış Oğuz tayfalarının savaşının paraleli idi.

Oğuzlar döyüşə girməzdən öncə iki rükət namaz qılar və adı gözəl Məhəmmədə (s.ə.s) salavat gətirərdilər. Bu dəfə isə Oğuz nəfsinə yenildi. Şəxsi mənafe, hakimiyyət hərisliyi, daxili çəkişmələr Oğuzu zəif saldı. Budur Oğuzun yarası! Oğuzlar savaş üçün Bayındır xandan izn alardılar. Lakin bu dəfə iznsiz və həm də bir-birinə yürüş etdilər. “Padşahına ağ olanın işi düz gətirməz” (7,203).

Dastanda qadın surətləri – Burla xatun, Selcan xatun, Dirsə xanın xatunu, Bəkilin xatunu elin, obanın birliyinə çalışır, ailəsinin namusunu

qoruyur, lazım gəldikdə döyüslərə gedirdilər. Eposun Burla xatunu özünün əzəməti, yüksək əxlaqi keyfiyyətləri, xan qızı və bəylərbəyi xatunu olmaq funksiyalarının daşıyıcısı kimi Oğuz-türk-müsəlman xanımının real cizgilərini gözümüz önündə canlandırır. Lakin romanda Burla xatun əksinə olaraq İç və Dış Oğuz arasında nifaq yaradır, gah Qazan xanı təhdid edib onu dayısı Aruza qarşı qaldırır, gah da Beyrəklə gizli ittifaq bağlayıb Dış Oğuzu kənarlaşdırmağa çalışır.

Təkəbbürün, mənəm-mənəmliyin tək səbəbi hakimiyyət iddiası idi. İç və Dış Oğuzun savaşına rəvac verən digər səbəblər həm də məişət məsələləri - Beyrəklə Bəkilin Sürməlicə Çəsmə xatuna görə ədavəti, Burla Xatunun Basata görə Aruzla ədavəti ilə bağlı olmuşdur. Döyüşdə aman diləyəne aman verən, qaçanı qovmayan oğuzlar artıq bir-birinə dönük çıxmışdır. "Allah təkəbbür edənləri sevməz" (8,237). Təkəbbürün nəticəsi idi ki, Aruz oğlu Basatın bəylərbəyi olmasını diləyir, Qazan xan öz statusunu – Bayındır xandan sonra Oğuzdakı birincilik mövqeyini itirmək istəmir, Osmanlı torpaqlarını Şərqə, Səfəvi torpaqlarını Qərbə doğru genişlətmək müharibəsi aparırdı. Beləliklə də, zaman-zaman Türkün yaratdığı imperiyalar artıq yavaş-yavaş tarix səhnəsindən silinmək təhlükəsi qarşısında qalırdı. Xeyir – qara donlu kafirlərə, ziyan – yenə də Türkə dəydi!

***Hanı dediyim bəy ərənlər,
Dünya mənimdir deyənlər?
Əcəl gəldi, yer gizlətdi,
Fani dünya kimə qaldı?
Gəlimli-gedimli dünya,
Son ucu ölümlü dünya!*** (7, 224)

Müqəddəs kitabımız Qurani Kərimdə də göstərildiyi kimi, inkar olunan təkəbbürlülük dastan motivləri əsasında romanda öz bədii təsdiqini tapmışdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Abdulla K. Məntiqsizliklərin məntiqi ("Sirr içində dastan və yaxud gizli Dədə Qorqud - 2" kitabından) // Dədə Qorqud dünyası. Məqalələr. Bakı: Öndər, 2004, səh. 76-93
2. Abdulla K. Yarımçıq əlyazma. Bakı: Mütərcim, 2012, 288 səh.
3. Abdulla K. Müəllif-əşər-oxucu. Bakı: Yazıçı, 1985, 247 səh.
4. Atalar sözü. Bakı: Öndər, 2004, 264 səh.
5. Hacıyev T. Həmişəyaşar Dədə Qorqud ədəbiyyatı // Qorqud ədəbiyyatı (bədi əsərlər). Bakı: Öndər, 2004, s. 4-14
6. İsmayılova Y. "Dədə Qorqud kitabı" və müasir Azərbaycan ədəbi düşüncəsi. Bakı: Elm, 2011, 368 səh.
7. Kitabı-Dədə Qorqud // Tərtib, transkripsiya, sadələşdirilmiş variant və müqəddimə F.Zeynalov və S.Əlizadəndir. Bakı: Yazıçı, 1988, 265 səh.
8. Qurani-Kərim. Ərəb dilindən tərcümə edən Ziya Bünyadov və Vasim Məmmədəliyev. Bakı: Azərneşr, 1992, 719 səh.
9. Məlikova M. "Dədə Qorqud Kitabı"nda dövlət və hüquq haqqında ideyalar // Dədə Qorqud dünyası. Məqalələr. Bakı: Öndər, 2004, səh. 58-75

Günel SƏFƏROVA

CƏFƏR RƏMZİ İSMAYILZADƏ

Ədəbiyyatşünas alim Cəfər Rəmzi İsmayilzadə yaradıcılığa gənc yaşlarında başlasa da, 1935-ci ildən – 30 yaşından başlayaraq 22 ildən yuxarı həbsxana və sürgün həyatı keçirdiyindən onun XX əsrin 60-cı illərinə qədərki yaradıcılığı barədə ətraflı məlumat əldə etmək çətindir. Bilinən budur ki, o, cavanlıq illərində “Sufi” təxəllüsü ilə şeirlər yazmışdır. Bu barədə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı İdarə Heyətinin ona anadan olmasının 85 illiyi münasibəti ilə ünvanladığı təbrikində yazılır: “Siz – hələ 20-ci illərdə, 15 yaşında ikən Sufi təxəllüsü ilə qəzəllər və satirik şeirlər yazmaqla yaradıcılığa başlamısınız. Çap olunmağa tələsməmişiniz. İlk mətbu şeiriniz 1954-cü ildə Cəfər Rəmzi imzası ilə işıq üzü görmüşdür”. [1, s.6] Məlum olan odur ki, o cavanlıq illərində yazdıqlarını çap etdirməmiş, tutulduqdan sonra isə əlyazmaları itib-batmışdır. Biz C.Rəmzinin arxivini araşdırarkən onun həmin illərdə yazdığı bir neçə şeiri istisna olmaqla, başqalarına rast gəlmədik.

C.Rəmzi “Həyatımdan səhifələr” adlı məqaləsində yazır: “1959-cu ildən dövrü mətbuatda çıxış edirəm. Respublikamızda, İranda, Türkiyədə, Bolqarıstanda 400-dən çox şeir, tərcümə və elmi əsərlərim çıxmışdır. On iki kitab çap etdirmişəm”. [2, s. 4]

Demək, C.Rəmzi özü etiraf edir ki, 1959-cu ilə qədər mətbuatda nə bədii, nə də elmi əsəri çap olunmamışdır. Lakin bu o demək deyil ki, onun 1959-cu ilə qədər yazdığı əsərlər olmamışdır. Biz onun arxivindən əldə edə bildiyimiz “Durnalar” və “Anam” şeirlərinə əsasən deyə bilərik ki, o, sürgün illərində də şeirlər yazmışdır.

Fikrimizin təsdiqi üçün C.Rəmzinin özünün bir etirafını burada qeyd etmək istəyirik. Jurnalistin “Cəfər müəllim, bu illər ərzində (həbs və sürgün illəri nəzərdə tutulur – G.S.), belə ağır şəraitdə necə yazıb-yaratmışınız?” sualına o belə cavab vermişdir: “Ay qızım, yazmaq nədir? Evdən göndərilən yeməklərin, çörəyin, dolmanın, sabunun içinə kimi yoxlayırdılar ki, ay aman, birdən qələm qırığı-zad çıxar. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, çox böyük ümidlə yaşayırdım. Qəlbimdən doğan hər bir misranı əzbərləyirdim. Qoşduğum bütün şeir və qəzəlləri hər gün təkrar edirdim ki, yadımdan çıxmasın. İnanırdım ki, bu dövrən həmişə belə sürməyəcək. Bir gün gələcək beynimdə həkk elədiyim bu şeir və qəzəlləri nə vaxtsa ağ vərəqlər üzərinə köçürdəcəyəm. İnam, ümid hissi məni yaşadırdı..”. [3, s.7]

Həmin illərdə yazılmış, sonralar şairin özü tərəfindən kiril əlifbası ilə makinada çap etdiyi iki şeiri müəllifin arxivindən əldə edə bildik ki, hər ikisinin altında “1938. Komi MSSR, Kiltova sovxozu” qeydi verilmişdir. “Durnalar” şeirinin yuxarı hissəsində verilmiş “Sibirdə yazıb saxlanması mümkün olmayan şeirlərimdən” qeydi təsdiq edir ki, C.Rəmzi sürgündə olarkən sistemli şəkildə bədii yaradıcılıqla məşğul olmasa da, hər halda yazmaqda davam etmiş, qorxudanmı, ya hansı səbəbdənmi əsərlərini saxlamamışdır. Hər iki şeir, xüsusilə “Durnalar” siyasi məzmun daşıyır və belə əsərlərin həmin illərdə hökumət nümayəndələrinin əlinə keçməsi C.Rəmzinin,

şübhəsiz ki, güllənməsi, ən yaxşı halda, ömürlük sürgünə göndərilməsi ilə nəticələncəkdi.

Fikrimiz mübahisə doğurmasın deyər, "Durnalar" şeirini olduğu kimi veririk:

***İlahi məhəbbət arzusu ilə mən,
Bir gözəlin sorağında gəzərkən,
Ayrı düşdüm can çeşməsi vətəndən,
Həmdəm oldum iftirayə, durnalar!***

***Salıblar zalımlar qürbətə bizi,
Yurdundan uzağam, görmürəm sizi,
Aşınız dağları, düzü, dənizi,
Salın üstümüzə sayə, durnalar!***

***Sibirdə günümüz dönübdür ilə,
Vıcdansızlıq gəlmir qələmə, dilə,
Dözmək olmur bəlalərə, müşkülə,
Gəlin biz tərəfə haya, durnalar.***

***Bürümüş hər yanı şaxta, çovğun, qar,
Qırılır südəmər körpə uşaqlar,
Analar qüssəyə, dərdə giriftar,
Olun məzlumlara dayə, durnalar!***

***Yeddi baş ölkəyə olub hökmran,
Xainlər hər yerdə sulayır meydan,
Haqqı deyənlərə verilmir aman,
Cəfaları gəlmir saya, durnalar!***

***Dağıdırlar gündə müqəddəsləri,
Susdururlar haqdan gələn səsləri,
El-obanı əziz bilən kəsləri,
Siz də yanın macərəyə, durnalar!***

***Kremdir iftiralar yuvası,
Stalinsə hiylələrin mayası,
Zərrə qədər yox üzündə həyası,
Lənət deyın Moskvaya, durnalar!***

***Yetirin birinci ilham aldığım,
Uzun illər xəyalına daldığım,
Vüsalına daim heyran qaldığım,
Həsərimi Buzovnaya, durnalar! [4]***

Belə qərara gəlmək olar ki, yazdıqlarından az nümunələr olsa da, C.Rəmzi hər halda yaradıcılıqla məşğul olmuş, şeirlərini yazıya ala bilməsə də, poeziyadan uzaqlaşmamışdır. Hesab edirik ki, onun gənclik illərindən 1956-cı ilə - bəraət aldığı vaxta qədərki dövrü də C.Rəmzi yaradıcılığının şərti olaraq bir mərhələsi hesab etmək olar.

1956-cı ildən Azərbaycanın öz müstəqilliyinin bərpası uğrunda mübarizəyə başladığı 80-ci illərin axırına qədərki dövrü C.Rəmzi yaradıcılığının ikinci və ən məhsuldar dövrü hesab etmək olar. Çünki bu illərdə o özünü həm şair, həm ədəbiyyatşünas alim, həm təzkirəçi, həm lüğətçi, həm folklor toplayıcısı, həm də tərcüməçi kimi təsdiq edə bilmiş, ədəbi-elmi ictimaiyyətin və oxucuların rəğbətini qazanmışdır.

Cəfər Rənzinin yaradıcılığının üçüncü mərhələsi 1990-cı ildən sonrakı illəri – müstəqillik dövrünü əhatə edir. Bu illərdə o, daha çox şeir yaradıcılığı ilə məşğul olmuş, müxtəlif mətbuat orqanları, daha çox “Ədəbiyyat qəzeti”, “Azərbaycan müəllimi”, “Şəhriyar” və “İslam” qəzetləri və “Kirpi” jurnalı ilə əməkdaşlıq etmişdir. Bu dövrdə yazdığı “Ya sahibzəman”, “Çoxalanda”, “Deyirəm: la ilahə illa hu!”, “Quran”, “Ürəklər cəzb edibsən”, “İnsanı heyratə salan..”, “Ya Məhəmməd”, “İslam bayrağı” və s. bu kimi şeirlərində daha çox dini-fəlsəfi məzmun hakimdir.

Qeyd etdiklərimizdən məlum olduğu kimi, C.Rəmzi paralel olaraq ədəbi-elmi yaradıcılığın bir neçə sahəsi ilə məşğul olmuşdur ki, bunları, əsasən, aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

-C.Rəmzi ən əvvəl klassik və xalq şeiri ənənələrində poetik əsərlərin müəllifi olan gözəl şairdir;

- Fars dilli ədəbiyyatın bir sıra maraqlı poetik nümunələrini ustalıqla Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir;

- Bir şərqşünas alim olaraq, o, mötəbər İran ədəbiyyatı mütəxəssislərindəndir və farsdilli ədəbiyyata dair sanballı tədqiqatların müəllifidir;

-Klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının bir sıra aktual məsələlərinin araşdırıcısıdır;

-XX əsr Azərbaycan təzkirəsinin nadir nümunəsi olan “Deyilən söz yadigardır” ikicildiyinin yaradıcısıdır;

- Dünya xalqlarının yumorunun toplanması, tərcüməsi və nəşri onun ədəbi-elmi fəaliyyətinin mühüm bir sahəsini təşkil edir;

-Lüğətçilik onun elmi yaradıcılığının ayrılmaz tərkib hissəsidir.

C.Rənzinin şeir yaradıcılığı və poetik tərcümələri, ədəbiyyatşünaslıq irsi və təzkirəçilik fəaliyyəti, dünya xalqlarının lətifələrinin toplanması, tərcüməsi və nəşri sahəsindəki məhsuldar və səmərəli işi barədə digər məqalə və tezislərdə geniş şəkildə bəhs etdiyimiz üçün burada lüğətçilik fəaliyyəti haqqında məlumat verməyi zəruri hesab edirik.

Tərcüməyi-halından bildiyimiz kimi, C.Rəmzi ilk gənclik illərindən fars və ərəb dillərini öyrənmiş və həyatının sonrakı mərhələlərində də bu işi təkmilləşdirərək Azərbaycanda ərəb və fars dillərinin mahir bilicilərindən biri olmuşdur. Qeyd olunan dilləri mükəmməl şəkildə bilmək ədəbiyyatşünaslıq fəaliyyəti ilə yanaşı, lüğətçilik fəaliyyətində də onun yardımçısı olmuş və bu məşhur metodist-alim, orta məktəb dərslərinin və “Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən adların şərh” [5] kitabının müəllifi Ağadadaş Babayevlə müştərək “Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən ərəb və fars sözləri lüğəti”nin [6] yazılıb nəşr olunmasına imkan yaratmışdı.

Tərtibçilər lüğətin meydana gəlməsinin zəruriliyini haqlı olaraq belə əsaslandırır: “Klassik şairlərimiz və yazıçılarımız öz əsərlərində çoxlu ərəb, fars sözləri və tərkiblər işlətməmişlər ki, onların müəyyən hissəsinə müasir ədəbi dilimizdə də təsadüf olunur. Bu sözlər həmin əsərlərin oxunmasını, orta və ali məktəblərdə tədrisini xeyli çətinləşdirir.

Orta məktəb şagirdlərinin, ədəbiyyat müəllimlərinin, habelə, ali məktəb tələbələri və geniş oxucu kütləsinin bu sahədə olan çətinliyini yüngülləşdirmək məqsədi ilə “Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən ərəb və fars sözləri lüğəti”nin buraxılması, şübhəsiz, faydalı olacaqdır”. [6, s. 3]

Müəlliflər daha sonra qeyd edirlər ki, “oxuculara təqdim edilən indiki lüğətdə on mindən artıq sözün izahı verilmişdir. Burada orta məktəbin ədəbiyyat proqramı üzrə sinifdə öyrənilən və sinifdənkenar oxu üçün məsləhət görülən klassik əsərlərdə işlədilən ərəb və fars sözlərinin, demək olar ki, hamısı əhatə edilir. Bu lüğət həmçinin ali məktəb tələbələri və geniş oxucu kütləsinə də müəyyən kömək edə biləcəkdir”. [6, s.3]

Təqdim olunan sözün hansı dildən (ərəb və fars sözləri nəzərdə tutulur – G.S.) olduğu mötərizə içərisində göstərilməklə [ə, yaxud fars] qarşısında Azərbaycan dilində anlamı verilmiş on mindən yuxarı sözü əhatə edən lüğəti müəlliflər daha da təkmilləşdirərək 1981-ci ildə yenidən çap etdirmişlər. [7]

Birinci çapda “Hicri və miladi tarixlər haqqında” verilən məlumatlar [6, s. 216-217] ikinci nəşrdə xeyli genişləndirilərək təkmilləşdirilmiş, “Əbcəd hesabı” nədi?” adlı bir geniş yazı da ikinci nəşrə əlavə olunmuş, “Əbcəd”in mənası, onu təşkil edən kəlmələr və onların izahı, ərəb əlifbasındakı 28 hərfin ədədi işarələri, sözlərlə ifadə olunan “maddeyi-tarix” və bu tarixlə verilən illərin tapılması mexanizmi konkret dəlil və faktlarla göstərilmişdir. [7, s. 274-280]

Qeyd etdiklərimizdən göründüyü kimi, “Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən ərəb və fars sözləri lüğəti” anadilli klassik ədəbiyyatı oxumaq və başa düşmək üçün uzun illər orta məktəb şagirdləri, ali məktəb tələbələri, müəllimlər, tədqiqatçı alimlər, tərcüməçilər və ümumiyyətlə, ədəbi-elmi ictimaiyyətin yardımçısı olmuş, heç şübhə yoxdur ki, bu gün də davam edən bu yardım hələ bundan sonra da uzun illər öz missiyasını şərəflə yerinə yetirəcəkdir.

Bir yaradıcı şəxsiyyət, şair-alim olaraq C.Rəmxinin yaradıcılığı rəngarəng və çoxşaxəli olmuşdur. O, zamanında ədəbiyyatşünaslıq və şərqşünaslıq elminin mötəbər simalarından biri olmaqla bərabər, eyni zamanda, lüğətçilik və folklor materiallarının toplanması və tərcüməsi sahəsində də səmərəli fəaliyyət göstərmiş, imkanları daxilində oxucularının dünyagörüşünün və ədəbi zövqünün formalaşmasında qüvvəsini əsirgəməmişdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı İdarə Heyətinin Cəfər Rəmxinin anadan olmasının 85 illiyi münasibətilə təbriki. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1 iyun 1990-cı il
2. Cəfər Rəmxiz. Həyatımdan səhifələr. “Azərbaycan pioneri” qəzeti, 15 aprel 1988-ci il
3. Sədaqət Mürsəlova. Ümidlə, İnamla. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1 iyun 1990-cı il
4. C.R.İsmayilzadə. Arxiv materialları. N695, siy.1, sax. N153, 9 aprel 1993.
5. Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən adların şərhli. Tərtibçi A.M.Babayev. Bakı: Azərənşr, 1993
6. Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən ərəb və fars sözləri lüğəti. Tərtib edənləri: A.M.Babayev və C.B.İsmayilzadə. Bakı: “Maarif”, 1966, 220 səh.
7. Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən ərəb və fars sözləri lüğəti (Tərtib edənlər: A.M.Babayev, C.B.İsmayilzadə (Rəmxiz). Bakı: “Maarif”, 1981, 281 səh.

Vaqif YUSİFLİ

ƏDƏBİ FRAQMENTLƏR

«ŞAIRLİK TALEDİ, YAŞAYA BİLSƏN»

Anar Amin «Azərbaycan» jurnalının sevimli müəlliflərindən biridir və sərəsər üç ildir ki, onun şeirlərini bizim jurnalda izləyirəm. Deyim ki, çox maraqlı şairdir. Ona görə ki, onun poetik inkişafını hiss edirsən. Doğrudur, bu inkişaf hələ başlanğıc səviyyədədir, hələ bu irəliləyişdə lənglik də hiss olunur, amma irəliləyiş var. Onun şeirlərindəki hava, təmiz atmosfer, süniliyə enməmək cəhdi diqqətdən yayınmır. Anarın şeirləri formal, qabaqcadan hesablanmış düşüncələr üstündə deyil, müasir, bu günün - məhz bu günün təfəkkür təzi ilə həmahəngdir.

***Ömür qurtarsaydı, çıxıb gedərdim,
Qayıdıb gəlməzdim mən bu dünyaya.
Bəlkə də gördüyüm o dünyanı mən
Heç vaxt dəyişməyəm min bu dünyaya!***

Bu şeirdə insan və dünya haqqında özünün orijinal fikirlərini ifadə edir Anar Amin. Filosofluq iddiasında deyil, onun bu şeiri nə Səməd Vurğunun, nə də Məmməd Arazın «Dünya»larına oxşamır, sadəcə, dünya haqqında təzə söz deməyə cəhd edir.

Anarın şeirlərində, mənəcə, bir sualla bağlı axtarışları izləyirsiniz. Nədir xoşbəxtlik, yaxud, mən xoşbəxtəmmi? Əgər xoşbəxt deyiləmsə, niyə xoşbəxt deyiləm? «Xoşbəxt olmaqdan ötrü halal yuxuya haram Qatdığımız arzular bədbəxt edirmiş bizi» - bu pessimizm Anarın bəzi şeirlərinin içinə çöküb. Təbii ki, bütün bunlar fərdi duyğularının, öz yaşam hissələrinin, xoşbəxtlik xəyallarının gerçəkləşmədiyinin sübutudur.

***Yerin altı ölü şər, yerin üstü diri şər,
Ölüynən diri ancaq yuxularda görüşər...
İki yol yoldaşım var - biri Xeyir, biri Şər-
Mən kimnən yola çıxım - o yaxşıynan, bu pisinən?***

***Vurdun. Böldün, düz topla... çıxdığın mənlilik deyil,
Məchulsuz bərabərlik hesabdı, tənlik deyil...
Xoşbəxtliyə can atma, xoşbəxtlik sənlik deyil,
Xoşbəxt ola bilməzsən bu duyğuyunan, bu hissən!..***

Deyim ki, bu şeir «kədərli filosof plaşına» bürünmüş bir şairin ən bədbin şeiridir. Doğrudur, şeirdə «mən niyə xoşbəxt deyiləm» sualının cavabı var,

amma «mən necə xoşbəxt ola bilərəm?» sualı qoyulsaydı, bu şeirdəki dekadentçilik bəlasını dəf edərdi Anar Amin. Təkcə bu şeirdə yox, «Öləcəm» və digər şeirlərində də.

İndi də yazının tənə, töhmət qınağını bir kənara qoyaq, Anar Aminin şeirlərinin özünəməxsusluğundan söz açaq. Çünki Anarın şeirlərindəki təzəlik bu şeirlərin məzmunundan, şairin «puç ola bilən» xəyallarından xeyli fərqlidir. Anar istedadlı şairdir. Onun şeirləri ənənəyə, əsrlər boyu şeirimizdə işlənən formalara, ölçülərə, bədii təsvir vasitələrinə yeni poetik naxışlarıyla diqqəti cəlb edir. Mən iddia eləmirəm ki, Məstan Günərdən, Ramiz Rövşəndən və Salamdan sonra ənənəyə,

«köhnə havalara» təzəlik gətirən yeni bir şair peyda olub. Bunu söyləmək çox tezdir. Amma Anarın şeirlərində doğrudan da bir təzəlik, sözü adilikdən çıxarıb poetik sözə çevirmək, söz oyununa yox, sözün məcaziliyinə önəm vermək, füzuliyənə düşüncə tərzinə meyil eləmək çalarları görsənir. Əksər şeirlərində Anar heç də sözlə dilxoşluq eləmir, qəribə, əcaib səslənən ifadələrə qətiyyənlə meyil göstərmir, o, sözün və sözlərin alt qatlarına nüfuz etməyə çalışır. Bu prosesdə Anarın uğurlu cəhdləri yaxşı şeirlərin yaranmasına səbəb olur və təbii ki, müqayisə olunduqda uğursuz şeirlər də diqqətdən yayınmır.

Anar nədən yazır? Bu sualı verməyə də bilərədim, çünki onun şeirlərini heç cür müəyyən mövzular üzrə bölgüyə ayırmaq, qruplaşdırmaq mümkün deyil. Bütün şeirlər, mən deyərədim, onun həyat, dünya, gözəllik haqqındadır, amma bu şeirlərdə dünya da, həyat da, gözəlliklər də onun fərdi duyğularından, subyektiv düşüncələrindən doğur, sevgidən, təbiətdən, onu narahat edən fikirlərdən, ölümdən, həyatın qəribə oyunlarından, Vətəndən söz açdığı məqamlar, keçmiş və bu gün poetik ifadəsini tapa bilir. Məsələn burasındadır ki, Anar nədən yazırsa-yazsın, ilk misrasından sonuncu misraya qədər bir fikrin, demək istədiyi sözün axarınca gedir və sonda bitkinlik yaranır.

**Ocaq yanıb, közü qalıb,
Külək gedir, kül aparır.
Küləyin də sevdiyi var;
Sevdiyinə gül aparır.**

**Hərdən bax Günəşə, Aya,
Şükür Tanrı verən paya!
Hamımızı bu dünyaya
Əl gətirir, əl aparır.**

**Pəncərədən düşdü şölə,
Yerdən qalxdım ölə-ölə.
Gecə yarı çıxdım çölə,
Gördüm Ayı sel aparır.**

Bu şeir metaforalar üzərində qurulub. Bəndlər və misralar arasında məntiqi əlaqə itmir. Anar Amin bu gəraylısında təzə poetik təfəkkür nümayiş etdirir. Fikir öz ifadə tərzinə uyuşur. Təbii ki, hər bir şeirdə təzə fikir olmalı, bu fikrin çılpaq, ritorik, qupquru forması ilə o şeiri öldürə də bilərsən. Amma Anarın şeirlərində qupquru misralara az rast gələrsən. Bu, bir gənc şair üçün ən yaxşı tərifi ola bilər.

Anar Amin, musiqi diliylə desək, «köhnə havalar»da çalır. Gəraylı, qoşma ... bu şeir formaları bir çox şairlərin şeirlərində sanki təzəlik dövrünü yaşayır. Klassik və müasir şairlərin (Qurbani, Tufarqanlı, Ələsgər, Xəstə Qasım, Dədə Şəmşir, Səməd Vurğun, Hüseyn Arif, Bəxtiyar Vahabzadə, Hüseyn Kürdoğlu, Məstan və Zəlimxan) qoşmada, gəraylıda ustalığını təkrar eləmək lazım deyil və Anar Amin kimi bu ənənəyə sadıq cavanlar da hələ o səviyyəyə yetə bilməzlər. Amma ənənəyə yeni yanaşma tərzində unudulmamalı... Anar Aminin qoşma və gəraylıları klassik dövrün və XX əsrin qoşma və gəraylılarından fərqli xüsusiyyətləri ilə seçilir. Baxın:

***Bir axşam yatasan, sabah durasan,
Yox olan nə varsa, vardı görəsən.
Baxasan, göy üzünü apaydın olub,
Yer üzünü ağappaq qardı görəsən.***

***Damlardan sallanan buzları sayıb,
Yenə sovruc yığan tomarı yayıb,
Qar üstə «a yordu, yordu» oynayıb -
Axırda kim kimi yordu görəsən?***

***Kim yorulsa, onu yerə yıxasan,
Ağzın qarla ovub qarla sıxasan.
Getdikcə gedəsən, gedib çıxasan -
Hardadır dünyanın ardı görəsən...***

Bəlkə də çoxlarına Anarın bu şeiri söz oyunu təsiri bağışlayacaq. Elə bil, bu şeir ürəkdən, hissiyyatdan yox, gənc şairin qar oyunu üzərində qurulan düşüncəsindən hasil olub. Amma belə deyil. Şeirdə insan ömrünün nəhayətsiz arzulara, intəhasızlığa çatmaq fikri ifadə olunub. «Hardadır dünyanın ardı görəsən?» - Anarı düşündürən budur.

Və mən gənc şair Anar Aminin bundan sonrakı şeirlərində o suala poetik cavablarını gözləyirəm...

MİRHAFİZ BAHADIRIN SADƏ, SƏMİMİ ŞEİRLƏRİ

Mirhafiz Bahadır... Bəlkə də çoxlarının belə bir şairin varlığından xəbərləri yoxdur. O, mətbuatda az-az görünür, 81 illik ömrünün 60 ili ərzində cəmi beş kitabı çıxıb. Sözüne məsuliyyətlə yanaşır. Mən onun 2009-cu ildə nəşr edilən «Qorxma, burdayam» kitabına ön söz yazmışam, bu yaxınlarda isə «Azərbaycan» jurnalında yeni şeirlərini oxudum. Xoşuma gəldi. Bu şeirlərdə keçən il fevral ayında səksən yaşını tamam olmuş Mirhafiz Bahadırın ruhən

qocalmadığını, ilhamlı axarını itirmədiyini hiss etdim. Şeirləri ilə tanışlıq göstərdi ki, doğrudan da, o, sözə ehtiyatla, bəzən lap çəkinə-çəkinə yanaşır. Çalışır ki, sözü urvatdan salmasın. Onun fikrincə, şeirdən bütün misralar mənaya, məzmunu, bu mənə və məzmunun poetik ifadəsinə xidmət etməlidir. Şeirdə fikirlə hiss, düşüncə ilə duyğu vəhdətdə diqqəti cəlb etməlidir. Bu isə Azərbaycan şeirinin ta əzəldən ən mühüm xassələrindən biridir. Məsələn, «Həzin bir səda» şeirində bu vəhdət öz bədii təcəssümünü tapır:

**Köçə başlayıblar yenə durnalar,
Səmanı bürüyüb həzin bir səda.
Elə ənginlikdə uçur ki onlar,
Ovçu güllələri qalamaz oda.**

**Səma qulaq asır köç nəğməsinə,
Bu nəğmə sübh çağı çatacaq sona.
Bahar aparırlar bu quşlar yenə
Hansı ölkəninə topaqlarına.**

**Yeri də, göyü də edib pərişan,
-Hələlik! - söyləyir qaqqılıtları.
Ata ocağından köçə başlayan
Qızlartək kövrəlib durna qatarı.**

Bu şeirdə durnaların köçündən söz açılır. Doğrudan da, bu durnaların köçünə tamaşa edənlər bunun şahidi olublar ki, göy üzündə gözəl bir mənzərə yaranıb. Onlar indi başqa ölkənin, başqa torpağın sakinləri olacaqlar. Elə ata ocağından köçə başlayan qızlar da durna qatarına oxşayırlar. Gözəl şeirdir! Bənzətmə yerinə düşür. Güllərin, çiçəklərin incəliyindən, zərifliyindən, insana necə zövq verdiyindən dönə-dönə yazıblar. Bənövşəyə, qərənfilə, qızılgülə, nergizə onlarla, yüzlərlə şeirlər qoşulub, amma durna qatarını ata ocağından köç edən qızlara bənzətmək təzədir.

Lənkeran şəhərinin mərkəzində yaşı 250-300-ə çatan şeytanağaclarından ibarət bir park var idi. İndisə...

**Böhtana tuş gəldin, Şeytanağacı,
Guya «kafir» əkib nə vaxtsa səni.
Qoy deyim, həqiqət olsa da acı,
Qazancın qırdılar əzəmətini.**

**Ötdü əcəl yeli başının üstədən,
Talemi, qismətmi verdi hökmünü?
Şeytanın xəbəri olmadı səndən,
Şeytan ürəklilər kəsdi kökünü.**

Bu da gözəlliyə, tarixi yadigarı edilən qəsdə qarşı etiraz. Bayaqqı şeirlə təzaddadı. Birində gözəllik vəsf olunur, digərində isə, antigözəlliyin inkarıyla rastlaşırıq. Ümumiyyətlə, Mirhafizin şeirlərində daha çox gözəlliyin təsviri birincidir. O, təbiətə də gözəllik dünyası kimi baxır. Şeirlərində təbiəti tərənnüm edəndə, çalışır ki, uğurlu bənzətmələrlə diqqəti cəlb etsin. Onun neçə il öncə yazdığı «Novruzgülü» şeirini bu mənada çox uğurlu bir şeir hesab edirəm:

**Zümrüd çeşmələrin gəlməyir səsi,
Nəğməkar bulaqlar susur lal kimi.
Ayaz gecələrin qırov nəfəsi
Sərilib torpağa bəyaz tül kimi.**

**Hələ neçə çiçək körpəsayağı,
Tumurcuq bələyə bükülüb qalıb.
Günəş isitməyir daşı, torpağı,
Elə bil səmadan şəkil asılıb.**

**Qış hələ hökm edir, düzün, çölün də,
Şaxtadır, çovğundur, qardır həmdəmi.
Bəs bu nə istəkdir novruzgülündə,
Sərilib düzlərə muncuqlar kimi.**

**Bənzəyir ən mahir kəşfiyyatçıya,
Qışın sərhədini ilkin açır o.
Bahar ölkə-ölkə adlayır deyə,
Cığırılar açır o, yollar açır o.**

Mirhafizin bu şeirini gözəl bir təbiət şeiri kimi təqdim etdik. O, təbiətin dilini bilir, fəsilələrin şeiriyətini duyur. Onun «Güllər də həya gözləyir» şeiri metaforik düşüncənin nümunəsidir. Bu şeirdə güllər də, çiçəklər də insana məxsus olan gözəlliklərin daşıyıcılarıdır:

**Güllər də gözləyir abır-həyani,
Rəng-rəng ləçəkləri doğur gecələr.
İlahi hikmətdir gülün bu anı,
Hikmətdir ətirə bələnən səhər.**

**De necə öpməyim belə torpağı?
«Bir loğman nəfəsli havası vardır».
Heyrətə düşməyib neyləyim axı?
Gülün, çiçəyin də həyası vardır.**

Mirhafiz Bahadırın şeirlərinin bir qismi də qoşma, gəraylı və təcnislərdir. Onun bu şeir formalarında qələmə aldığı poetik nümunələr öz sanbalı və səliqəli olması ilə seçilir. Məlum olur ki, o, xalq şeirinə yaxşı bələddir, onlardan kifayət qədər bəhrələne bilir. Qoşma və gəraylılarında Xəstə Qasımdan, Abbas Tufarqanlıdan, Ələsgərdən gələn ustadnamə ruhunu yaşadır. Bir təcnisinə müraciət edək:

**Bu gözəlin camalında eyib yox,
Gözü qara, qaşlarısa çatmadı.
«Ov» etsə də hərə onu özüyçün,
Bir kimsənin əli ona çatmadı.**

**...A Mirhafiz, sözü sözə edib bənd,
Ümidinə, inadına olma bənd.
Bu gözələ təcnis yazdım bəndibənd,
Ələsgərin təcnisinə çatmadı.**

Mirhafiz Bahadır cığalı təcnisə, zəncirli - cığalı təcnisə, dodaqdəyməz gəraylıya, adi təcnisə də müraciət edir və bu cəhdlər heç də uğursuz olmur. Folklorşünas Elxan Məmmədov yazır ki, təcnis yaradanda sənətkarın qüdrəti onda üzə çıxır ki, cinaslar şeirdə forma xatirinə işlənməsin, sətirlər və bəndlər arasında məna əlaqəsi olsun, məntiqi bağlılıq, fikir ardıcılığı özünü göstərsin. Mirhafiz Bahadır da bu şərtlərə əməl edir.

Səksən bir yaşlı bu şairə yalnız bircə arzumuz var - yaşa, yarat, təkli şeirlərin qocalmasın!

◆ Ədəbi kaleydoskop

İVAN SERGEYEVİÇ TURGENEV

Rusiyanın tanınmış “Turgenevlər” soyadının davamçısı, İvan Sergeyeviç Turgenevin əsərləri nəinki vətəninə, eləcə də bütün dünyada məşhurdur. Onlar arasında “Atalar və oğullar”ın yeri xüsusidir. Həqiqətən də yazıcının adı çəkiləndə ilk bu əsər yada düşür. Bəlkə də romanın məşhurluğu əbədi xarakter daşıyan atalar və oğullar probleminə irəli gəlir.

Yazıcının sayca dördüncü romanının yazılma tarixəsi ilə bağlı maraqlı faktlar məlumdur:

- İ.S.Turgenev “Atalar və oğullar”ı əvvəlcə böyük povest şəklində qələmə almağı düşünüb. Əsərin ideyası isə Turgenevin ağına İngiltərədə, Uayt adasında gəlib. Yazıçı hətta obrazların siyahısını hazırlamış, əsərin sujet xətti ilə bağlı plan belə qurubmuş.
- Əsərin baş qəhrəmanı Bazarov obrazının prototipi ilə Turgenev qatarda səyahət zamanı tanış olur. Yazıcını heyretə gətirən bu əyalət həkimi 1860-cı ildə romanın dərcindən bir az əvvəl dünyasını dəyişir.
- Oxucular əsərdəki Bazarov obrazı vasitəsilə ilk dəfə nihilizm fəlsəfi cərəyanı ilə tanış olurlar.
- Yazıçı əsəri qısa müddətdə yazıb bitirməyi planlaşdırır. İvan Sergeyeviç əsərə qışda başlasa da, yaza doğru yaradıcı böhran onu işi dayandıрмаğa məcbur edir. Yazıcının sözlərinə görə, uzun müddət Paris həyatı ona işləməyə imkan vermir. Ona görə də 1861-ci ildə Rusiyaya qayıdır və əsəri bitirir.
- Son fəsilləri isə doğma Spass kəndində yazır. Bununla işi bitməmiş sayan yazıçı əsər üzərində bir neçə dəfə işləyir.
- Əsər, nəhayət, 1862-ci ildə “Russkiy vestnik” jurnalında dərc olunur və birmənalı qarşılanmır. Belə ki, yazıcını personajlara olan qeyri-dəqiq münasibətdən dolayı suçlayırlar. Amma əslində Turgenev Bazarov obrazını daha çox bəyəniirdi. Hətta bir ara obrazın adından gündəlik belə yazır.
- Əsər jurnal variantından sonra ayrıca kitab kimi çap olunur. Bunun üçün İvan Sergeyeviç Turgenev mətnə yenidən dəyişiklik edərək, Bazarov obrazına xüsusi diqqət ayırır. Daha çox tənqid olunan bu obrazı İvan Sergeyeviç daha xoşagələn edir. Yazıçı əsəri yaxın dostu V.Q.Belinskiyə həsr edir.

FRENSİS SKOTT FİSCERALD

- “İtirilmiş nəsil ədəbiyyatı”nın nümayəndəsi, amerikalı yazıçı Frensis Skott Fisceralda məşhurluğu “Böyük Qetsbi” romanı gətirir.

- “Caz epoxası” və ya “caz əsri” kimi terminləri yazıçı beyninin məhsuludur və o, bununla I Dünya müharibəsinin sonundan 1930-cu illərə qədərki depressiya illərini nəzərdə tuturdu.

- Hərbi xidmətdə o, Alabama ştatı hakiminin qızı Zeldə Seyrlə tanış olur. Yazıçının bütün sonrakı avtobioqrafiyası və yaradıcılığı bu füsunkar xanımın əlaqəlidir; onu Fiscerald əsərlərinin parlaq prototipi adlandırırlar. Məhz Zeldə sayəsində Frensis Skott yazıçıya çevrilir.

- Skott və Zeldə sözün əsil mənasında şou üçün yaşayırlar, bahalı həyat tərzindən sadəcə həzz alırdılar. Cütlük daima Amerikanın yüksək cəmiyyətini onlar haqqında danışmağa vadar edir və Zeldanın içki düşkünlüyü onu uçuruma aparır.

- 1930-cu ildə Zeldə dərin psixoloji sarsıntı keçirir və daha sonra ömrünün sonuna kimi şizofreniyadan əziyyət çəkir.

- Fiscerald tez-tez şəxsi həyatındakı hadisələri ədəbi materiala çevirir və bəzən həyat yoldaşının gündəliklərindən də istifadə edirdi.

- “Qetsbi” romanının satışı gözləntilərinin tam əksinə olur. Fiscerald kimi ulduz həyatı yaşayan birisi üçün bu əsil zərbə idi. Daha sonra isə depressiya illərinin başlanması ilə oxucular onu unudur. Həmin roman yalnız yazıçının vəfatından bir il sonra məşhurluq qazanır.

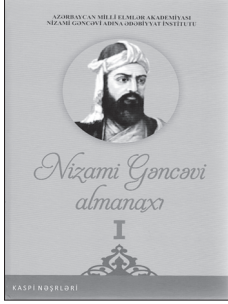
- Artıq unudulmuş Frensis Skott Fiscerald 1940-cı ildə 44 yaşında yoxsulluq içində ürəktutmasından dünyasını dəyişir.

- Ernest Heminquey 1950-ci ildə yazdığı “Həmişə səninlə olan bayram” xatirələr kitabının bir çox hissəsini Fisceralda həsr edir.

**Hazırladı:
Zümrüd**

◆ Kitab rəfi

NİZAMİ GƏNCƏVİ ALMANAXI BAKI, “ZƏRDABI NƏŞR” MMC, 2019

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Nizamişünaslıq şöbəsi tərəfindən təqdim olunan “Nizami Gəncəvi almanaxı”na daxil edilmiş elmi məqalələr dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığına dair mühüm problemlərin həllinə yönəlmişdir.

AZƏRBAYCAN AŞIQ ƏDƏBİYYATI AŞIQ ALI BAKI, “QANUN” NƏŞRİYYATI, 2020

Kitabda görkəmli el sənətkarı Aşiq Alının fərqli mənbələrdən götürülmüş, aşıq ədəbiyyatının ən müxtəlif janrlarında olan şeirləri toplanıb. Bu kitabda Aşiq Ali irsi ilk dəfədir ki, oxuculara tam şəkildə çatdırılır.

Toplayan və tərtib edən: İlham Qəhrəman

“HACI ZEYNALABDİN TAĞIYEV ÖZ DÖVRÜNÜN AYNASINDA” BAKI, 2020

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu tərəfindən “Hacı Zeynalabdin Tağıyev öz dövrünün aynasında” adlı kitab yenidən nəşr olunub.

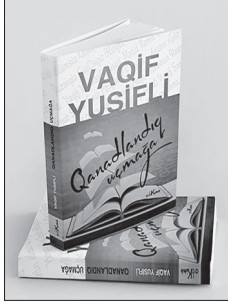
Məşhur azərbaycanlı milyonçu, mesenat Hacı Zeynalabdin Tağıyevin həyat və fəaliyyətini əks etdirən nəşrin redaktoru tarix üzrə fəlsəfə doktoru Nigar Gözəlova, mətni transfoneliterasiya və tərtib edənlər filologiya üzrə fəlsəfə

doktorları Əbülfəz Həşimov, Əkrəm Bağirov və filologiya üzrə elmlər doktoru Paşa Kərimovdur. Mətnləri farscadan tərcümə edən, lüğəti və adlar göstəricisini hazırlayan Əkrəm Bağirovdur.

Vəsaitə ictimai-siyasi xadim Nəriman Nərimanovun yazdığı və 1900-cü ildə çap olunmuş “Hacı Zeynalabdin Tağıyevin əlli illik məişəti və cəmətə xidmətləri” əsəri, Axund Yusif Talıbzadə tərəfindən yazıldığı ehtimal olunan və 1903-cü ildə çapdan çıxan “Sərvət və səxavətlə məşhur cənab Hacı Zeynalabdin Tağıyevin tərcüməyi-halı” əsəri və 1904-1906-cı illərdə işıq üzünə çıxan “Himəm ər-rical” (“Kişilərin himməti”) adlı ikicildlik kitabdan seçmələr daxildir.

İlk dəfə 1993-cü ildə çapdan çıxmış və təkrar təqdim olunan nəşrdə ərəb-fars sözləri lüğəti daha da təkmilləşdirilib, həmçinin fotosəkillər əlavə edilib.

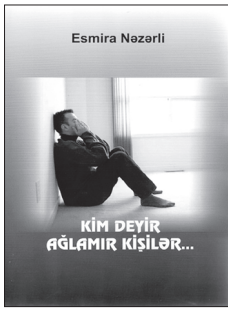

VAQIF YUSİFLİ
“QANADLANDIĞI UÇMAĞA”
BAKI, 2019

Tənqidçi Vaqif Yusiflinin “Qanadlandıq uçmağa” adlı yeni bədii-publisistik məqalələr toplusu işıq üzü görüb.

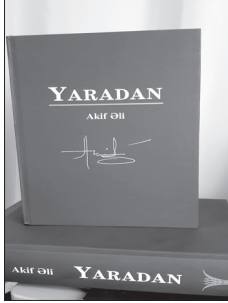
Kitab Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin “aybKitab” layihəsi çərçivəsində nəşr olunub.

ESMİRA NƏZƏRLİ
KİM DEYİR AĞLAMIR KİŞİLƏR
BAKI, “ELM VƏ TƏHSİL”

Bu nəşr “Qobustan” incəsənət toplusunda 1972-ci ildən işləyən Esmira Nəzərlinin məşhur sənət adamları ilə müsahibələrindən, publisist yazılarından və sərbəst məqalələrindən ibarət ikinci kitabıdır. Kitabda incəsənət adamlarının sənət və həyatı, sevinc və problemləri, eyni zamanda müəllifin yarım əsrə yaxın jurnalist təcrübəsinə əsaslanan mülahizələri yer alıb. Əməkdar incəsənət xadimi

İntiqam Qasımzadə kitaba “Yaşamaq yanmaqdır” adlı ön söz yazıb.

AKİF ƏLİ
YARADAN
BAKI, “AZƏRBAYCAN” NƏŞRİYYATI, 2019

Fəlsəfə doktoru, Əməkdar jurnalist, yazıçı Akif Əlinin bu yeni kitabına müəllifin yaradıcılığa başladığı ötən əsrin 70-ci illərindən bu günədək elmi-publisistik məqalələri, nəsr və dram əsərləri, kino-tele-radio ssenariləri və satirik-yumoristik miniatürləri ilə yanaşı, müxtəlif fikir və düşüncələri daxil edilib.

ELÇİN MEHRƏLİYEV
MULTİKULTURAL MÜHİT VƏ ƏDƏBİYYAT
BAKI, “ECOPRINT”, 2020

Əsərdə “multikulturalizm” və “multikultural mühit” anlayışlarının elmi-nəzəri dərki, ümummədəni inkişaf, etnik-mədəni müxtəlifliyin əsasları, multikultural mühitin formalaşmasının başlıca səbəbləri, ədəbiyyata təsiri kimi məsələlərdən bəhs edilir.